

DORAÇAK PËR ZBATIM TË STËRVITJES PËR

ANALIZUES PËR ZVILLIM TË QENDRUESHËM

Проектот е финансиран од
Европската Унија

**DORAÇAK PËR ZBATIM TË
STËRVITJES PËR ANALIZUES PËR
ZVILLIM TË QENDRUESHËM**

Doraçak për zbatim të programës arsimuese të veçantë „Analizues për zbatim të qëndrueshëm”

BOTUESI:

Shoqatë e qytetarëve EKO LOGIK

Rr.Mitropolit T.Gologanov 72-1/2

1000 Shkup, R. E Maqedonis

Web faqja: www.ecologic.mk

Facebook profil: www.facebook.com/EcoLogic.mk

Posta elektronike: ecologic.mk@gmail.com

PËR BOTUESIN:

Nikola Neshkovski

AUTORË(T) PËR KONCEPT DHE AKTIVITETE KËRKUESE:

Anita Grozdanov

Ana M. Lazarevska

Martin Petrushevski

Nikola Neshkovski

Maja Mitevska

AUTORË(T) E TEKSTIT:

Anita Grozdanov

Ana M. Lazarevska

Daniela Mladenovska-KOautor i Modul 2

DIZAJN:

Dora Lokvenec

PËRGATITJET TEKNIKE:

Dora Lokvenec

ME PËRKTHYES NË GJUHËN SHQIPE:

Vaska Galeva Miteva

Shkup, viti 2018

Ky publikimi është pjesë e projektit „tregun e punës gjithëpërfshirëse për qëndrimin e komunitetit” zbatuar nga ana e shoqatës Eko Logic dhe Humanitet, e financuar nga Unioni Europian nëpërmjet sektorit për finansime qendrore dhe bërja e marveshjeve në Ministrinë e financave të Republikës së Maqedonisë, në korniza të Instrumentit për parapranimin e ndihmës së Unionit Europian.

PËRMBAJTJA

LISTA E FOTOGRAFIVE:	8
LISTA E TABELAVE:	10
NOMENKLATURË, SHKURTESA TË PËRDORURA DHE SIMBOLE	11
MODULI 1: HYRJE NË ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM	19
1.1. ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM (ZHQ) – DEFINICIONI, KONCEPRI, KUPTIMI I ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM (KZHQ)	19
1.2 SHIKIMI HISTORIK I KONCEPTIT PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM (ZHQ)	20
1.2.1. Periudha para definimit mijëvjeçarit i qëllimeve zhilluese.....	20
1.2.2. Qëllimet mijëvjeçare zhvilluese (ang.Milenium Development Goals, MDG)	24
1.2.3. Qëllimet e zhvillimit të qëndrueshëm dhe lidhja e tyre mijëvjeçare me qëllimet zhvillues.	33
1.3. PRINCIPET DHE THEMELET E ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM.....	34
1.4. QËLLIMET E ZHVILLIMEVE EKONOMIKE DHE SHOQËRORE	35
1.5. SUBJEKTET NACIONALE RELATIVE TË INVOLVUARA NË ZHQ.....	35
1.6. INVOLVIME RELATIVE TË SUBJEKTEVE INTERNACIONALE NË ZHQ DHE ANËT E SHTËRNGUARA (ANG. STAKEHOLDERS).....	37
1.7. SHPREHI TË LIDHURA DHE DOMETHËNJE	40
1.8. LITERATURA E SHFRYTËZIMIT DHE SHPREHJE SHITESA DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM	41
MODULI 2: TRENDET EKONOMIKE GLOBALE	42
2.1 SHPREHJE, NEVOJA PËR NJOFTIM, ANALIZË DHE LLOJE GLOBALE DHE TRENDE REGJIONALE .	42
2.2 HISTORIA E ANALIZAVE TË TRENDEVE REGJIONALE GLOBALE	44
2.3 PRAKTIKAT E VENDEVE TË PËRPARUARA NË LODHJET PËR ARRITJEN E QËLLIMEVE PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM	47
2.4 IDENTIFIKIM DHE EKSTRAPOLIM I TRENDEVEI	54
2.5 METODA KUALITATIVE DHE KUANTITATIVE PËR PARASHIKIM TË MËSUAR TË ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM	57
2.5.1 Metodot kualitative	58
2.5.2 Metodot kuantitative	60
2.6 SHPREHJE TË LIDHURA DHE DOMETHËNJE	62
2.7. LIERATURA E SHFRYTËZUAR DHE SHPREHJE SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM	63
MODULI 3: STRATEGJITË PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM TË NIVELIT MIKRO DHE MAKRO ...	66
3.1. AKTIVITETE TË KOMUNITETIT INTERNACIONAL PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM – ARSYJET KRYESORE DHE ASPEKTI.....	67

3.2. SHPREHJE PËR STRATEGJIN PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM.....	68
3.3 STRUKTURA KRYESORE NË TË CILËN DUHET TË BAZUAR STRATEGJIA PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM PËR NDONJË SHTET/REGJION/ENTITET.....	69
3.4 ELEMENTET THEMELORE TË STRATEGJISË PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM.....	70
3.5 STRATEGJIA NACIONALE PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM TË REPUBLIKËS SË MAQEDONISË	71
3.6 STRATEGJIA PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM TË UNIONIT EUROPIAN	74
3.7 STRATEGJIA PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM TË SHTETEVE TJERA KRYESORE NË BOTË.....	78
3.7.1 Strategjia nacional për Amerikën qëndruese	78
3.7.2 Strategjia nacionale për zhvillim të qëndrueshëm të Serbisë	79
3.8. SHPREHJE TË LIDHURA	79
3.9. LUTERATURA E SHFRYTËZIMIT DHE SHPREHJE SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM	81
MODULI 4: POLITIKA EKOLOGJIKE.....	82
4.1 SHPREHJE PËR POLITIKE PËR MBROJTJEN E MJEDISIT JETËSOR REGJION/SHTET/ENTITET	82
4.2. STRANDARDE INTERNACIONALE NË LIDHJE DIREKTE OSE INDIREKTE ME KONCEPTIN E ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM	83
4.3 POLITIKA PËR MBROJTJEN E MJEDISIT JETËSOR.....	84
4.4. POLITIKA PËR PRODUKT MË TË PASTËR	85
4.5. POLITIKA ENERGETIKE.....	86
4.6. POLITIKE INTEGRUESE (EDHE PARATHËNJET PËR ISO STANDARDET PËR MENAXHIM)	86
4.7. POLITIKA E UNIONIT EUROPIAN NË ZONËN E MJEDISIT JETËSOR DHE ENERGETIKËS	87
4.8. KONCEPTI I POLITIKËS PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM DHE KORELACION ME STRATEGJIT PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM	90
4.9. SHPREHJE TË LIDHURA DHE KUPTIMI.....	91
4.10. LITERATURA E SHFRYTËZUAR DHE SHPREHJE SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM	91
MODULI 5: EKO INOVACIONET PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM.....	93
5.1. INOVACIONE TEKNOLOGJIKE PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM.....	93
5.2. INOVACIONE TEKNOLOGJIKE NË PËRPUTHJE ME PRINCIPET E EKO EFIKASITETIT	96
5.3. INOVACIONE TEKNOLOGJIKE NË PËRPUTHJE ME PRINCIPET E EKO - ETIKETIMIT	97
5.4. SHPREHJE TË LIDHURA DHE KUPTIMI.....	98
5.5 LITERATURA E SHFRYTËZUAR DHE BURIME SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MËTUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM.....	98
MODUL 6: INDIKATORË PËR MONITORING DHE MATJE TË ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM	98
6.1 PASQYRA HISTORIKE RRETH FORMIMIT TË INDIKATORIT THELBËSOR TË VENDOSUR PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM	99

6.2 SHPREHJE, DEFINICION DHE KARAKTERISTIKA THEMELORE PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM.	102
6.2.1 Definicioni i indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm [11]	103
6.2.2 Principe gjatë formulimit dhe zgjedhja e indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm	103
6.3 INDIKATORË PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM SIPAS INSTITUTIT INTERNACIONAL PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM (IISD) DHE KOMISIONIT PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM (CSD)	104
6.3.1 Indikator bërthame (ang. Core indicators) për zhvillim të qëndrueshëm sipas UN CSD	107
6.3.2 Lidhëshëria ndërmjet termave („cross-cutting“ marëdhënie) të definuar në kontrollin e CSD indikatorëve	108
6.4 DEFINIMI DHE ZGJEDHJA E SHUMICËS RELATIVE INDIKATORË PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM GJATË MONITORIMIT DHE NOTIMI TË ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM PËR NJË ENTITET TË PACAKTUAR.	110
6.4.1 Principet nga Belaxho për zhvillim të qëndrueshëm (ang. Bellagio Principles for SD)	110
6.4.2 Kualifikimi dhe zgjedhja e shumicës më të aftë indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm.	112
6.4.3 Adaptimi i CSD indikatorëve drejt shumicës nacionale specifike për zhvillim të qëndrueshëm.	113
6.5 FORMULIMI I INDIKATORËVE PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM: INDIKATOR EKONOMIK, SHOQËROR (SOCIAL) SHTYLLË DHE SHTYLLA PËR RUAJTJE E MJEDISIT JETËSOR	116
6.6 INDIKATORË PËR ZHVILLIME TEKNOLOGJIKE	117
6.7 INDIKATORË PËR QËLLIMET E ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM (ANG. INDICATORS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS)	118
6.8 INDIKATORË SIPAS QËLLIMEVE MIJËVJEÇARE TË ZHVILLIMIT DHE MARRËDHËNJET E TYRE ME CSD INDIKATORËT PËR ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM.	119
6.9 INDIKATORË PËR ZHVILLIME TË QËNDRUESHME SIPAS EUROSTAT (ANG. EUROSTAT SUSTAINABLE DEVELOPMENT INDICATORS)	121
6.9.1 Indikatorë për mjedisin jetësor si pjesë e strukturës indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm sipas EurStat dhe EEA	124
6.10 SHPREHJE TË LIDHURA DHE KUPTIMI.	127
6.11. LITERATURA E SHFRYTËZUAR DHE SHPREHJE SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM	130
MODUL 7: MËEFIKASITET NË MARDHËNJE ME RESURSET DHE PRODUKT MË TË PASTËR (ANG. RESOURCE EFFICIENT AND CLEANER PRODUCTION, RECP)	132
7.1 SHPREHI PËR KONCEPTIN HISTORIK TË KONTROLLUAR I A.Q. MË EFIKASITET NË MARDHËNJE ME RESURSET DHE PRODUKT MË TË PASTËR (ANG. RESOURCE EFFICIENT AND CLEANER PRODUCTION, RECP)	133
7.2 METODOLOGJIA E KONCEPTIT PËR MË EFIKASITET NË MARDHËNJE ME RESURSET DHE PRODUKT MË TË PASTËR (RECP)	139

7.3 ELEMENTET TË KONCEPTIT PËR MË EFIKASITET NË MARDHËNJE ME RESURSET DHE PRODUKT MË TË PASTËR (RECP).....	140
7.4 FAZA E KËRKESËS SË KONCEPTIT PËR MË EFIKASITET NË MARDHËNJE ME RESURSET DHE PRODUKT MË I PASTËR (RECP).....	142
7.5 IDNIKATORËT KYÇ PËR PERFORMANCËN (AHF. KEY PERFORMANCE INDICATORS, KPI) PËR RECP ...	145
7.6 VEGLAT PËR IMPLEMENTIM TË KONCEPTIT PËR MË EFIKASITET NË MARDHËNJE ME RESURSET DHE PRODUKT MË I PASTËR (RECP).....	147
7.7 SHPREHJE TË LIDHURA DHE KUPTIMI.....	154
7.8 LITERATURA E SHFRYTEZUAR DHE SHPREHJE SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM	155
MODUL 8: EKO- DIZAJN.....	157
8.1. SHPREHJE PËR DHE PËRDORIM NGA EKO-DIZAJN DHE EKO REENGINEERING	157
8.2. PRINCIPET THEMELORE DHE FAZA TË EKO-DIZAJNË	157
8.3. EKO-TË DHËNA, BURIME DHE PRECIZITET	159
8.4. EKO-PRONAT TË MATERIALEVE NË PRODHIM	162
8.5 EKO- AUDIT.....	164
8.6 EKO- INDIKATORË.....	167
8.6.1. Kërkimi i Eko-indikatorëve në përmirësimin e kualitet për produktin e ri.....	169
8.7. RINJOFTIM I MUNDËSIVE PËR KËRKIMIN E MATERIALEVE/RESURSEVE/TEHNOLOGJITË QË JANË MË MIQËSORË TË PRIRURA DREJT MJEDISIT JETËSOR.....	171
8.8. SHPREHJE TË LIDHURA DHE KUPTIMI.....	171
8.9. LITERATURA E SHFRYTËZUAR DHE SHPREHJE SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM	172
MODUL 9: METODOLOGJIA PËR ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM	173
9.1 HYRJE NË SHPREHJET PLANIFIKIM DHE MARRJA E VENDIMEVE (VENDOSJA).....	175
9.2 KOMPONENTAT E PROCESIT P;R MARRJEN E VENDIMEVE (VENDOSJA): ATRIBUTE, QËLLIME, QËLLIME TË MBINDËRTUARA DHE KRITERIUME	182
9.3 SHPREHJE PËR TË A.Q. ANALIZË SHUMËKRITERIUMËSHE (ANG. MULTICRITERIA ANALYSIS, MCA)	186
9.4 MARRJA E VENDIMEVE SHUMKRITERIUMËSHE (ANG. MULTICRITERIA DECISION MAKING (MCDM))	187
9.5 SHPREHJE TË LIDHURA DHE KUPTIMI.....	189
9.6. LITERATURA E SHFRYTËZUAR DHE SHPREHJE SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRIM	190
MODUL 10: VEGLAT PËR ORGANIZIM DHE REALIZIM TË ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM	194
10.1 TEKNIKA DHE VEGLAT PËR NOTIM DHE ANAËIZA E PROBLEMEVE SHUMKRITERIUMËSHE, PROJEKTE, OPERACIONE (LISTA KONTROLLUESE, MODELE KOMPJUTERIKE, PROCES DHE QASJET	194

10.2 VEGLA PËR ANALIZË TË FAZAVE TË VEÇANTA NGA ORGANIZACIONI DHE REALIZIMI I ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM (PËR SHEMBULL, INTEGRACIONI, FAZAT E FUNDIT DHE TË NGJASHME.)	196
10.3 IDENTIFIKIMI I ENTITETIT/REGJIONIT/NDËRRMARRJA NË TË CILËN DO BËHET NOTIMI NË ASPEKT TË QËNDRUESHMRIS DHE/ OSE ZHVILLIMIT TË QËNDRUESHËM	198
10.4 RINJOFTIMI I INDIKATORËVE KONKRET RELATIV PËR ENTITETIN E PËRSHTATSHËM LËNDË E ANALIZËS DHE IMPREMENTIMIT TË KONCEPTIT NË ZHVILLIMIN E QËNDRUESHËM	199
10.5 VEGËL PËR PËRSHPEJTIM DREJT SDG (AHF. SDG ACCELERATION TOOLKIT) TË KOMBEVE TË BASHKUARA. METODAT PËR ANALIZA DHE SINTEZA. METODA PËR MATJE DHE EVALUCION.....	200
10.6 SHPREHJE TË LIDHURA DHE KUPTIMI.....	202
10.7 LITERATURA E SHFRYTËZUAR DHE SHPREHJE SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
MODUL 11: QËNDRUESHMËRI NË SHTËPITË	204
11.1. HARXHIMI I ENERGJISË (RINJOFTIM I HARXHUESVE TË ENERGJISË DHE ANALIZË E STATUS QUO HARXHESËS)	206
11.2. HARXHUESJA PËR RESURSE TË MATERIALEVE (RINJOFTIM I LLOJEVE TË MATERIALEVE TË RESURSEVE QË JANË TË EMËRUAR NË SHTËPITË, RINJOFTIM I HARXHUES TË ÇDO LLOJ TË MATRIALEVE TË RESURSEVE, ANALIZË E STATUS QUO HARXHUESIT)	207
11.3. ANALIZË PËR HARXHIMIN E UJIT	214
11.4. ANALIZË E MATERIALEVE TË MBETURINAVE DHE SHTYRJA E TYRE EKOLOGJIKE	218
11.5 LITERATURA E SHFYTËZUAR DHE SHPREHJE SHITESË DHE DREJTIME PËR KËRKIME TË MË TUTJESHME, MËSIM DHE MBINDËRTIM	220

Lista e fotografive:

Fotografia 1. Tetë qëllimet themelore mijëvjeçare për vitin 2015.	25
Fotografia 2. Ekstremisht të varfur në vendet Fotografia 3. Numëri global i të varfërve ekstrem e zhvilluara.....	26
Fotografia 4. Numri global I fëmijëve Fotografia 5. Linja e arsimit fillor në Saharë Afrikë	26
Fotografia 6. Kyçja e grave në shkollën Afrikën e Jugut Fotografia 7. 90% me shumë gra në fillore në parlamentin nga 1995.....	27
Fotografia 8. Norma globale e mortalitetit moshën pes vjeçare Fotografia 9. Mbulimi global me vakcionacion / nën 12.7 milion, 6 milion	28
Fotografia 10. Vdekja globale të nënave (të 100.00 të gjalla) Fotografia 11. Lindja globale në prani të njerëzve ekspert.....	29
Fotografia 12. Terapia globale kundër rrjet i zonave endemike malaria Fotografia 13. Numri i insekticideve të ndara.....	30
Fotografia 14. Nga viti 1990 e këtej, hyrje për një pike ujë Fotografia 15. 98% nga çrregullimi e gypit të njerëz kanë ozonit është eliminuar nga viti 1990.....	31
Fotografia 16. Ndihmë oficiale nga vendet Fotografia 17. Penetrimi global i internetit e zhvilluara.....	32
Fotografia 18. Qëllimet zhvillimore mijëvjeçare për vitin 2030.	33
Fotografia 19. Shtyllat themelore për zhvillim të qëndrueshëm.....	34
Fotografia 20. Devijimi I trendit afatgjat; për bruto produktit vendor (BPV) [4]	43
Fotografia 21. Trendet të BPV në qytetar në vitin 1960 dhe vitin 2014 në vende të ndryshme [10].....	46
Fotografia 22. Trend I BPV në Spanjë për periudhën 1999-2014 [11]	47
Fotografia 23. Shembull për notimin e pjesës (përqindjes së përmbushjes) të shënjestrave që janë të mbuluara nga të paktën një indikator të Qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm (SDG) në mardhënje me pesë temat (5P) në mënyrë komulative të pare për gjitha vendet antare të OECD (OECD, 2017) [15].....	51
Fotografi 24. Pjesë (përqindje e përmbushjes) të shënjestrave që janë mbuluar nga të paktën një indikaotrë të Qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm (SDG) në mardhënje me çdo qëllim thelbësor duke i parë kumulativ për gjithë vendet antare të OECD (OECD, 2017) [15].....	51
Fotografia 25. Shembull të nivelite për arritjen e shënjestrave të gjithë indikatorëve të Qëllimeve të zhvillimit të (SDG), shembull vend antare e OECD – Belgjikë (OECD, 2017) [15].....	52
Fotografia 26. Vlerat e rregulluara në nivel të vendeve antare të OECD, të rezultatit për përparim drejt targetave në çdo qëllim për zhvillim të qëndrueshëm (SDG) (OECD, 2017) [15]	53
Fotografia 27. Shembull për trended ekstrapoluese në themelimin të rezultateve të përmbledhura të realizuar më pare.....	56
Fotografia 28. Krahasimi i matjeve praktike	66
Fotografia 29. Tre shtyllat themelore të SNZHQ në Republikën e Maqedonisë.....	73
Fotografia 30. Garzat në kopshtin e xhamur	75
Fotografia 31. Burime të garzave në kopshtin e xhamët	80
Fotografia 32. Varësia ndërmjetvete e shkencës, teknologjisë dhe praktikës.....	93
Fotografia 33. Modeli klasik linear: Invencion (Idejës) - Inovacion – Difuzion.....	94
Fotografia 34. Tregimi i afrimit „nga lartë poshtë“ (ang. Top–Down Approach) dhe/ose „nga poshtë lartë“ (ang. Bottom–Up Approach) janë definuar veças, specific dhe shumicë competitive të ISDs për një sistem të vërejtur nga interesi ⁵	112

Fotografia 35. DPSIR indikatorë për mjedis jetësor.....	124
Fotografi 36. Shembull për prezantimin gjithëpërfshirës të indikatorëve, informacioneve dhe të dhënave nga zona e mjedisit jetësor- nënzonë resurse ujore, e përgatit në pajtueshmëri me temple është vërtetuar nga Agjencioni Europian për mjedis jetësor (EEA).....	127
Fotografia 37. Tregimi shematik, sistemi afrues (ang. system approach) të analizave të proceseve dhe lloje të tjera entitete.....	132
Fotografia 38. Tregim shematik të konceptit për mēefikasitet në mardhēnje me resurset dhe prodhimtari mē e pastēr (RECP).....	134
Fotografia 39. Rifotografimi të a.q. sisteme afruese në konceptet mē efikase në mardhēnje të resurseve dhe prodhimtari mē të pastēr (RECP).....	135
Fotografia 40. Piramida/hПирамида/ hierarkia e trajnimit të mbeturinave në strukturë të konceptit për mē efikasitet në mardhēnje me resurset dhe prodhimtari mē e pastēr (RECP). Prioriteti është vendosur në prevencion, minimalizimin dhe reciklim i mbeturinave (djathë).	136
Fotografia 41. Përparësit nga aspekti i procesit të prodhimit në të cilën është sjell koncepti për mē efikasitet në mardhēnje me resurset dhe prodhimtari mē e pastēr (RECP)	138
Fotografia 42. Metodë të mē efikasitetit në mardhēnje me resurset dhe prodhimtarisë mē të pastēr (RECP) – proces që vazhdon.....	140
Fotografia 43. Shfaqja shematike të konceptit për mē efikasitet në mardhēnje të resurseve dhe prodhimtari mē e pastēr (RECP) nëpërmjet prizmës të sistemit për drejtim (menaxhim), kyçur dhe drejtimin me mjedisin jetësor (Van Berkel, 2014)	141
Fotografia 44. Faza të pranimit të konceptit për mē efikasitet në mardhēnje të resurseve dhe prodhimtari mē e pastēr (RECP) nga aspekti i ciklusit të DEMING.....	143
Fotografia 45. Shfaqje e hapave kryesorë gjatë implementimit të konceptit RECP.....	145
Fotografia 46. Shtatë indikatorët absolute që e definojnë konceptin e mē efikasitetit në mardhēnje të resurseve dhe prodhimit mē të pastēr (RECP) dhe mardhēnja e tyre dhe relacione (Burim: UNIDO/UNEP, 2010 [7]).....	147
Fotografia 47. Veglat që mē shpesh janë riemëruar në strukture të konceptit RECP dhe përfitimet nga pranimi i saj për kompanitë (Fegerl, 2016).....	148
Fotografia 48. Hierarkia e lidhjes së veglave që shpeshë janë riemëruar në strukture të konceptit RECP dhe përfitimet për kompanitë nga pranimi strategjik i saj	149
Forografia 49. Shfaqja e dijagramit Sankey për rrjedha të masës në strukturë të ndonjë sistemi kontrollues. Në anën e majtë është dhënë status-quo para pranimit të konceptit për RECP, ndërsa në anën e djathtë pas sjelljes së numrit të masave të caktuar të shëruara gjatë rrjedhjes së pranimit të konceptit për RECP. (shembull i bimës për ngjyrosje; UNEP, 2016)	152
Fotografia 50. Relacione ndërmjet eko-dizajnit, dizajnit të qëndrueshëm dhe zhvillimit të qëndrueshëm.....	158
Fotografia 51. Eko-dizajn të procesit të ri	159
Fotografia 52. Energjia e ndërtuar gjatë prodhimit të 1 kilogram material	160
Fotografia 53. Eko-atributet.....	161
Fotografia 54. Shema për bërje të eko-audit të produktit	165
Fotografia 55. Gjurmët energjetike të secilës nga fazat e ciklit jetësor	166
Fotografia 56. Shembuj.....	167
Fotografia 57. Tre shtyllat e konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm (Burim: IUCN [13] , adaptuar nga autorët).....	174
Fotografia 58. Hapat në procesin e planifikimit (burimi [17])	176
Fotografia 59. Hierarkia e procesit të planifikimit dhe të sjelljes të vendimeve.	177

Fotografia 60. Komponentat themelore të marrjes së vendimit, si dhe relacionet (rifotografimet/hartimet) dhe mesmardhënjet ndërmjet tyre.	186
Fotografia 61. Burimet e rinovuara drejt burimeve konvencionale të energjisë.....	205
Fotografia 62. Kalkullatorë për ndjekjen e harxhuesit të energjisë nëpër shtëpi.....	207
Fotografia 63. Kashtë e butë si element ndërtues	208
Fotografia 64. Eko- etiketa për energjinë efikase të pajisjes	209
Fotografia 65. Urban dizajni i qëndrueshëm	210
Fotografia 66. Turbinat e erës.....	211
Fotografia 67. Harxhuesja e ujit për prodhimin e një hamburger	215
Fotografia 68. Kalkullator për harxhimin e ujit.....	217
Fotografia 69. Eezulltate nga llogaritja e harxhuesit të ujit.....	218

Lista e tabelave:

Tabela 1. Rishikim i shkurtër i lindjes së UNCSD dhe i ISDs	23
Tabela 2. Organizatat ndërkombëtare më kryesore, trupa dhe agjencione, dhe roli i tyre në zhvillimin e qëndrueshëm.....	38
Tabela 3. Kërçenimet kryesorë për zhvillim të qëndrueshëm	76
Tabela 4. Historija e zhvillimit të indikatorëve për zhvillimi të qëndrueshëm sipas rekomandimeve nga Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm të KB (UM CSD) (adaptuar sipas [2, 5] ku struktura përmirësohet vazhdimisht.....	100
Tabela 5. Kontrollim dhe krahasim të qasjeve të ndryshme në përkrahimin e sistemeve mekanike, njerëzore ose me prejardhje antropologjike [15]	105
Tabela 6. Temat të CSD indikatorëve (sipas UN CSD (2007) [2,18])	108
Tabela 7. Një çudi nga rishikimi i lidhjes dhe „cross-cutting“ zonat ndërmjet individëve indikatorë në strukturë të temave dhe nëntemave të tyre (Sipas [2]).....	109
Tabela 8. Principet nga Белаго (ang. Bellagio Principles) për zhvillim të qëndrueshëm përkundër tre pyetjet themelore që mvaren në të dhe që definojnë zhvillimin e qëndrueshëm: për kufijtë kohorë, kufijtë hapsore dhe kualiteti.....	111
Tabela 9. Matrica për adaptim të CSD indikatorëve	115
Tabela 10. Indikatorë për zhvillim teknologjik në një firmë	118
Tabela 11. Qëllimet zhvilluese mijëvjeçare (ang. Millennium Development Goals, MDG)	119
Tabela 12. Ekscerpt nga Tabela me krahasim ndërmjet indikatorëve sipas CSD, sipas Qëllimeve zhvilluese Mijëvjeçare, sipas Agjendës 21 dhe sipas Planit për implementacion nga Johannesburg (Johannesburg Plan of Implementation, JPOI).....	121
Tabela 13. Shiki historik i zhvillimit të indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm nga Eurostat, me assistim të grupës naionale të pjesës eksperte nga të a.q. Task Force on Sustainable Development Indicators.....	123
Tabela 14. CDM indikatorët për zhvillim të qëndrueshëm.....	128
Tabela 15. – Aktivitete të përfshira me konceptin RECP.....	133
Tabela 16. Karakteristikat themelore dhe kriteriume për zgjedhje të indikatorëve kyç për performansë (KPI).....	146
Tabela17. Kontrollimi i krahasuar i karakteristikave themelore të dhe qasjet gjatë pranimit të dy principeve „End of Pipe“ и „ефикасно во однос на ресурсите и почисто производство“ од аспект на генерирање и одлагање на отпад од производниот процес	154

Tabela 18. Formimi i materialeve.....	163
Tabela 19. Faza për llogaritje të eko- indikatorit.....	163
Tabela 20. Shembull: Vegël për xhus.....	164
Tabela 21. Kontrollimi i rezultateve të dëshiruara nga çdo hap i procesit të planifikimit.....	178
Tabela 22. Ndryshimi i mundshëm i tre llojeve të teknikave komunikuese në strukturë të hapave nga procesi i planifikimit kolaborativ (e adaptuar sipas Capan et al. [17]).....	179
Tabela 23. Definicione e attributeve (qëllimet, qëllimet e përparuara), kriteriume dhe alternativa. Marrëdhëniet, relacione de dalime ndërmjet tyre. (e përmbledhur sipas [24,25]).....	183
Tabela 24. Zhvillimi në MCDM në pajtueshmëri me Ortega (2002) [26], Zeleny (1982) [25], Von Neumann and Morgenstern (1944) [30]	192
Tabela 25. Masa e ujit virtual e mbindërtuar në produktet [12]	215

Nomenklaturë, shkurtesa të përdorura dhe simbole

Terminologjik shqip-ang Fjalor dhe anasjelltas

Shqip shurtesa	Shprehje shqipe	Shkurtëse ang.	АНГЛИСКИ ПОИМ
ZHQ	Zhvillim i qëndrueshëm	SD	Sustainable Development
/	Qëndrueshmëri	/	Sustainability
/	Mjedisi jetësor	/	Environment
/	Drejtues (menaxhment) me mjedisin jetësor	/	environmental management
KB	Kombet e Bashkuara	UN	United Nations
PKBMJ	Programa për kombet e bashkuara të mjedisit jetësor	UNEP	United Nations Environment Programme
A21	Agjenda 21	A21	Agenda 21
OBSH	Organizata botërore e shëndetit	WHO	World Health Organisation
/	Komisioni botëror për mjedisin jetësor dhe zhvillim	WCED	World Commission on Environment and Development
/	Organizata për bashkëpunim ekonomik dhe zhvillim	OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development
/	Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm të Kombeve të Bashkuara	UNCSD	United Nations Commission for Sustainable Development
/	Indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm	ISD	Indicators for Sustainable Development
/	Konferencë për mjedis jetsor dhe zhvillim të Kombeve të Bashkuara	UNCED	United Nations Conference on Environment and Development

Doraçak për zbatim të stërvitjes për „Analizues për zhvillim të qëndrueshëm”

SNZHQ	Strategjia nacionale për zhvillim të qëndrueshëm	NSSD	National Strategies for Sustainable Development
/	Samiti botëror për zhvillim të qëndrueshëm	WSSD	World Summit for Sustainable Development
MZHQ	Mijëvjeçarëshe të zhvillimeve qëllimore	MDG	Millennium Development Goals
TAR	Terapi anti - retrovirale	ART	Anti – retrovirus therapy
MMJPP	Ministria për mjedis jetësor dhe planifikim i prekur	MOEPP	Ministry of Environment and Physical Planning
UE	Unioni Europian	EU	European Union
OJQ	Organizatë JoQeveritare	NGO	Non-governmental Organisation
/	Koalicion i përgjegjësve për mjedisin ekonomik	CERES	Coalition for Environmentally Responsible Economies
OEK	Oda Ekonomike Ndërkombëtare	ICC	International Commercial Comora
RM	Република Македонија	RM	Republic of Macedonia
ONS	Organizacioni ndërkombëtar për standarde	ISO	International Organisation for Standardisation
LCA	Analizë për ciklusin jetësor	LCA	Life Cycle Assessment
/	Këshilli botëror për biznes për zhvillim të qëndrueshëm	WBCSD	World Bussiness Council for Sustainable Development
/	Forumi botëror ekonomik	WEF	World Economic Forum
/	/	WWT	Watch World Institute
/	Instituti botëror për resurse	WRI	World Resource Institute
/	Instituti Internacional për zhvillim të qëndrueshëm	IISD	International Institute for Sustainable Development
/	Njeriu dhe Biosfera	MAB	Man & Biosphere
OUBUE	Organizacioni për ushqim dhe bujqësi të UE	FAO	Food and Agriculture Organisation of UN
/	Instituti internacional për shkencë biologjike	IUBS	International Union of Biological Sciences
/	Këshilli internacional për sindikate shkencore	ICSU	International Council of Scientific Unions
/	Programa internacionale për biologji	IBP	International Biological Programme
/	Komiteti shkencor për probleme me mjedisin jetësor	SCOPE	Scientific Committee on Problem of Environment
/	Gazërat që shkaktojnë efekt të serrë të kopshtit	GNG	Greenhouse Gases

Doraçak për zbatim të stërvitjes për „Analizues për zhvillim të qëndrueshëm”

PBB	Produkti i brendshem bruto	GDP	Gross Domestic Product
QZHQ	Qëllime për zhvillim të qëndrueshëm	SDG	Sustainable Development Goals
/	Zgjedhjet e rrjetit për zhvillim të qëndrueshëm	SDSN	Sustainable Development Solution Network
/	Konferenca për Kombet e Bashkuara për tregti dhe zhvillim	UNCTAD	United Nations Conference on Trade and Development
/	Këshilli Energjetik Botëror	WEC	World Energy Council
SHBA	Shtetet e Bashkuara të Amerikës	USA	United States of America
/	Unioni internacional për ruajtjen e natyrës	IUCN	International Union for Conservation of Nature
SDMMJ	Sistemi për drejtim dhe menaxhment të mjedisit jetësor	EMS	Environmental Management System
RMJ	Ruajtja e mjedisit jetësor	EP	Environmental Protection
PP	Prodhim i pastër	CP	Cleaner Production
SDME	Sistem për drejtim dhe menaxhim të energjisë	EnMS	Energy Management System
/	Kornizë për zhvillim të gjithëpërfirshëm	CDF	Comprehensive Development Framework
/	/	TMC	Toyota Motor Corporation
KE	Komisioni European	EC	European Commission
/	Agjencioni European për mjedisin jetësor	EEA	European Environmental Agency
/	Set i domësdoshëm i indikatorëve	CSI	Core set of indicators
/	Shtypje/ Gjendje/ Përgjigje	/	Driving force – State – Response
/	teorija e sistemit kontrollues	/	theory of system control
/	lidhja kthyese	/	feedback
/	ndërmjet sektoreve	/	“cross - cutting”
/	Deklarimi mijëvjeçar të Kombeve të Bashkuara	/	United Nations Millenium Declaration
/	afrim nga nalt- poshtë	/	Top – down approach
/	Afrim nga poshtë - naltë	/	Bottom – up approach
/	Principet nga Bellaxho për zhvillim të qëndrueshëm	/	Bellagio Principles for Sustainable Development
FSHGIR	Forca lëvizëse- shtypjet-gjendja- implikacione-reakcione	DPSIR	Drive forces – Pressures – State – Implications - Reactions

/	Departamenti për pyetje nga mjedisi jetësor, ushqimi dhe regionet rurale	DEFRA	Department of Environmental, Food and Rural Affairs
/	Strategjia për zhvillim të qëndrueshëm të Unionit Europian	EUSDS	EU Sustainable Development Strategy
/	Plani për implementim nga Johannesburg	JPOI	Johannesburg Plan of Implemenatation
/	Departamenti për pyetje ekonomike dhe shoqërore	DESA	Department of Economic and Social Affairs
/	Më shumë efikasitet në resurse dhe prodhim më i pastër	RECP	Resource Efficient and Cleaner Production
/	Tre – kulla- baza	/	three – pillar - base
/	Qasje sistematike	/	system approach
/	Parandalim i ndotjes	/	pollution prevention
/	Organizacioni për zhvillime industriale të Kombeve të Bashkuara	UNIDO	United Nations Industrial Development Organisation
/	Teknika më e mirë e mundshme	BAT	Best Available Technique
/	Strategjia e fitimit të të dyja anëve	/	win – win strategy
/	Kompani me mjedis shoqëror/ mjedis jetësor i mirë	/	environmentally friendly company / facility
/	Vlerësim dhe kontrollim i kualitetit	QA & QC	Quality Assessment and Quality Control
/	Përgjegjësia sociale e korporatës	CRS	Corporate Social Responsibility
/	Analiza e fizibilitetit	/	Feasibility analysis
/	Studimi i fizibilitetit	/	Feasibility study
/	Qëllime	/	goals
/	Kontrollim nga aspekti i mbrojtjes së mjedisit jetësor	/	environmental controlling
/	shënjestra	/	targets
/	Drejtimi (menaxhment)	/	management
/	Nota (evolucioni)	/	evaluation
/	notimi i përsëritur	/	re – assessment
/	Indikatori kyç për performansën	KPI	Key Performance Indicators
/	Sistemi për drejtim (menaxhim) me objekte	BMS	Building Management System

EE	Eko - efikasitet	EE	Eco – efficiency
DZHQ	Dizajnë për zhvillim të qëndrueshëm	D4S	Design for Sustainability
PSS	Produkt- sisteme servuese	PSS	Product – Service System
/	Kilogram në naftë ekuivalente	kgoe	Kilogram oil equivalent
/	Analizë ndryshuese (analizë e ndryshimeve të pranueshme)	/	Trade – off analysis
/	Sjellja e vendimeve	/	Decision making
/	Teorija e sjelljeve të vendimeve	/	Decision making theory
/	Sjellësit e vendimeve (vendimtarët)	/	Decision makers
/	kriteriumet	/	Criteria
/	Qëllimi	/	Goals
/	Objektivat	/	Objectives
/	Atributet	/	Attributes
/	Sjellja e vendimeve të multikriteriumeve	MCDM	Multicriteria decision making
/	Procesi i hierarkis analizuese	AHP	Analytical Hierarchy Process
/	Analizë multikriteriume	MCA	Multicriteria Analysis
/	Multi atribut- marrja e vendimeve	MADM	Multi – Attribute Decision Making
/	Marrja e vendimeve të Multi objekteve	MODM	Multi – Objective Decision Making
/	Teknika e notimit programik dhe rishikim	PERT	Program Evaluation and Review Technique
/	Evulvim multikriteria	MCE	Multicriteria Evaluation
/	Funksioni multiatributial-vegla	MAU	Multi Attribute Utility
/	Funksioni shërbyese (servisim)	/	Utility function
/	Programi më qëllimor	MOP	Multi Objective Programming
/	SWOT Analizë: notimi i bartësve të vendimeve për mardhënie në katër klasa të entitetit: ana e fortë(ang. Strengths), ana e dobët (ang. Weaknesses), mundësi (ang. Opportunities) dhe kërcënime (ang. Threats)	/	SWOT analysis

Doraçak për zbatim të stërvitjes për „Analizues për zhvillim të qëndrueshëm”

/	Ana e fortë	/	Strengths
/	Ana e dobët	/	Weaknesses
/	Mundesi	/	Opportunities
/	Kërcenime	/	Threats
/	/	UN DESA DSD	UN Department of Economic and Social Affairs, Division for Sustainable Development
/	/	WWF	World Wildlife Fund
/	/	Bellagio STAMP	Sustainability Assessment and Measurement Principles

PARATHËNJE

Të nderuar,

Supozoj që meqë ju i lexoni këto fjal, ju jeni veçmë pjes e gjeneratës së parë së „Analistë të zhvillimit të qëndrueshëm,,. Më lejoni të shpreh kënaqësin time që ju në mënyrë të ndërgjegjshme dhe me vet iniciativë vendosët që të lajmëroheni dhe aktiv të përcjellni stërvitjen e bazuar në program special për arsim të të moshuarve, e verifikuar nga ana e Qendrës për arsim të Shoqatës së qytetarëve Eko-Logjik. Me këtë program Ju si gjeneratë e parë të „Analistëve për zhvillim të qëndrueshëm,, do të përmirësoheni si kuadër që do kenë diturin e duhur, aftësit dhe kompetencat për konceptualizimin (analizë dhe planifikim) dhe realizim i principeve të zhvillimit të qëndrueshëm në organizacion të njësis së përshtatshme.

Zhvillimi i qëndrueshëm paraqet koncept që ka për qëllim të përmbaj ekonomin e shtetit në nivel të lartë, por dhe njëkohësisht të mbroj resurset natyrale, në fakt mjedisin jetësor dhe organizmat që jetojnë në të. Qëllimi i këtij koncepti është që të mundësoj mjedis të shëndetshëm dhe të pastër, si dhe kualitet të lartë të jetesës së gjeneratave të tanishme, dhe kushte më të mira për gjeneratat tjera.

Në disa vite të kaluara mund të thuhet se situacioni në sy të mjedisit jetësor është aktualitet për publikun maqedonas. Maqedonia u bë parti e shumë konvecioneve dhe dokumenteve për mbrojtjen e mjedisit jetësor, dhe me të në një far mënyre u lidh që të sjell zvogëlim të efekteve dëmtuese të cilat dalin nga aktivitetet e qytetarëve dhe punës jo mendore të bimëve të ndryshme industriale (për të cilat janë sjellë leje të reja-tipi A/B), lëshimet jo ligjore të materialeve dëmtuese nëpër ujërat, hedhje e mbeturinave në mënyr të papërshtatshme dhe materiet e mbeturinave në natyrë, si dhe sjellja e normave dhe aktiviteteve për përmisim të kualitetit të ajrit. Sa më shumë promovohet aplikimi i burimeve të rinovueshme të energjisë, janë sjellë ligje të ndryshme për drejtim të drejtë dhe hedhje të mbeturinave, por njëkohësisht shifet dhe interes më i madhë i qytetarëve në aspekt me pyetje lidhur me mjedisin jetësor. Por, duhet të jemi të realtë, edhe pse kjo fotografi pozitive egziston, e njëjta zhvillohet me tempo të ngadalshme.

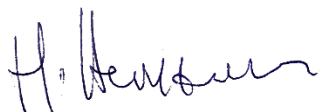
Situacioni i lartëpërmendur me mjedisin jetësor është arsya kryesore se në Eko-Logic kemi vendosur të krijojmë një profesion të ri me të cilën do të përshpejtojmë integrimin e konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm në çdo njësi organizative, pa dallim nëse punohet për institucion publik apo privat, e vogël, e mesme ose kompani e madhe ose familjet. Për këtë shkak dhe Ju si „analist të zhvillimit të qëndrueshëm,, të ardhëshëm me diturit e fituara, aftësit dhe kompetencat do keni rol të rëndësishëm në zgjedhjen e sfidave të ndryshme të shoqëris tonë.

Krijimi i shoqërive të qëndrueshme mvaret nga JU!

I juaji i sinqertë,

Nikola Neshkovski

Drejtor, Eko Logic

Modul 1: HYRJJE NË ZHVILLIM TË QËNDRUESHËM

1.1. Zhvillim të qëndrueshëm (ZHQ) – definicioni, koncepti, kuptimi i zhvillimit shoqëror (ZHQ)

Zhvillimi i qëndrueshëm është disiplinë e mësimit relativisht të ri dhe konceptet kyçe në të cilat bazohet, shprehjet, metodat dhe modelet që i përfshinë janë me dinamikë zhvilluese dhe çdoher ndërrohen. Në parim zhvillimi i qëndrueshëm (ZHQ) e karakterizojnë relativisht koncepte të reja të cilat përmbajnë shumë shprehje të lidhura mes veti dhe përfshijnë një numër të madh burimesh të të dhënave (shoqëror, drejtësi, ekonomi, ekologjik, sociologjik, organizues, drejtues) të cilat mund të jenë të interpretuara nga aspekte të ndryshme, në të cilat dominantë është hyrja multi disiplinuese[1]. Mendohet që koncepti për zhvillim të qëndrueshëm për herë të parë sillet në Raportin e Komisionit Botëror për mjedis jetësor (World Commission on Environment and Development-WCED). Në këtë raport, zhvillimi i qëndrueshëm është i definuar si: **Zhvillim që i përmbush kërkesat e gjeneratave të tashme, në mënyrë që nuk e ndot zhvillimin e gjeneratave të reja të njerëzisë.** (Brundtland-ky komision sipas kryetarit të kuvendit të Norvegjisë dhe të këtij komisioni 1987)

Zhvillimi i qëndrueshëm në vete përmban këto dy koncepte kyçe:

- Koncepti i „kërkesave”, nëpërmjet të cilit duhet të u jepen prioritet të nevojave thelbësore të kombeve më të varfura dhe
- Ideja për aftësi të kufizuara të mjedisit jetësor/natyrës që ti përmbush nevojat e gjeneratave të tashme dhe të ardhëshme me qëllim të zhvillimit të shpejtë të teknologjisë dhe strukturave shoqërore.

Ky komision është përbërë me qëllim krijimit të strategjive afatgjate të mjedisit jetësor nëpërmjet të cilave do të arrihet zhvillimi i qëndrueshëm, pas saj duke marr parasysh rritjen e vazhdueshme të dy faktorëve kritik që ndikojnë në mjedisin jetësor- rritje e popullatës botërore dhe rritje e ekonomisë. Në të njëjtin raport nga ana e komisionit janë propozuar veprime/aktivitete/politika për zhvillimin e mëtutjeshëm të planetës e cila do me thënë ruajtja e kapitalit natyror (ajëri, uji, tokën dhe pasurit të tjera natyrore) në mënyrë që bazohet në ekuilibrin ndërmjet aktiviteteve të njeriut dhe aftësit të natyrës për tu rinovuar.

Rëndësia dhe kuptimi i zhvillimit të qëndrueshëm për shkurt kohë bëhet shumë aktual dhe për këtë janë të kyçur në shumë programe akademike. Specifikimi i rajoneve të zhvillimit të qëndrueshëm janë të lidhur dhe me faktin që shumë organizata ndërkombëtare dhe trupa me aktivitetet e tyre i kanë dhënë fitim të madhë në zhvillimin e tij.

Zhvillimi shoqëror është nëse:

- Siguron zhvillim ekonomik stabil në subjektet komerciale

- Siguron ruajtjen e kualitet të mjedisit jetësor dhe elementet e saj (ajër, uj, tokë, subjekte biologjike)
- Mundëson ekuilibër social për gjithë shtresat sociale të popullsis.

Zhvillimi industrial është nëse :

- Burimet natyrore përdoren në mënyr efikase-posaçërishtë burimet e inovuara,
- Emisionet, mbeturinat, riziqet shëndetësore si dhe ndikimet tjera të dëmshme në mjedisin jetësor janë në depo me thithje të kapacitetit të ekosistemit,
- Prodhimi është orientim i zhvilluar dhe ekonomi stabile, produktivitet i lartë, nuk i ndot mundësitë për gjeneratat e reja,
- Kontribon për punësimin e aspekteve shoqërore tjera, (siguria sociale, të drejtat e punës, siguri në punë ...)
-

1.2 Kontrollimi historik i konceptit për zhvillim të qëndrueshëm (ZHQ)

1.2.1. Periudhë para definimit të qëllimeve zhvilluese mijëvjeçare

Koncepti i zhvillimit të qëndrueshëm formalisht ka qen i mirënjohur internacional në strukturat e konferencës botërore për mbrojtjen e mjedisit jetësor në Rio De Zhaneiro në vitin 1992.

Por, rrënjët e këtij koncepti datojnë që nga viti 1949 kur është mbajtur mbledhja e parë i Kombeve të Bashkuara për mbrojtje dhe përdorim të resurseve natyrore, ku për herë të parë pas luftës së Dytë botërore popujt e zhvilluar e kanë ngritur pyetjen për ndikimin e industris intenzive në mjedisin jetësor lokal dhe regjional

Ideja e parë ka prejardhjen nga klubi i Romës (1960-70)

Në vitin 1961 është krijuaj gjithashtu dhe „World Wildlife Fund “ si përgjigje e nevojave për mbrojtje të mjedisit jetësor dhe të disa organizatave, si Unioni Internacional për mbrojtjen e natyrës dhe resurseve natyrale (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources) dhe fondacioni për mbrojtje të mjedisit jetësor (The Conservation Foundation).

Në vitin 1970 më 22 Prill për herë të parë është fesutar dita internacionale e planetës Tokë, ndërsa në vitin 1971 është formuar organizacioni i parë internacional, „Shokë të planetës/Tokës” (Friends of Earth International) nga ana e katër organizacioneve nga Franca, Suedia, Anglia dhe Shtet e Bashkuara të Amerikës.

Konferencioni i parë i Kombeve të Bashkuara për mbrojtje të mjedisit jetësorë është mbajtur në Stokholm të vitit 1972 me temë: Ardhmëria e jonë e përbashkët. Në deklaratën e Stokholmit për herë të parë është përdorur termi „sustainable”-i qëndrueshëm, në depozitë natyrale, zhvillim i rregulluar.

Kjo konferencë konsiderohet kyçe nga dy aspekte. E para, në strukturat e saj është njoftuar nevoja për krijimin e politikave për mbrojtjen e mjedisit jetësor në nivel nacional nga ana e gjithë shteteve, duke përmendur rolin kryesor të biosferës në zhvillimin e ekonomisë dhe shoqërisë. E dyta, rezultatet e kësaj konference nxitën krijimin e Programës për mjedis jetësor të Kombeve të Bashkuara (United Nations Environment Programme-UNEP) me qëllim krijim të kapaciteteve institucionale për zbatim të rekomandimeve nga plani i aksioneve të Stokholmit dhe, përgjithësisht, për mbrojtje të ruajtjes dhe përmirësimit të gjendjes së mjedisit jetësor.

Në vitin 1980 Unioni Internacional për mbrojtje të natyrës dhe resurseve natyrore e boton Strategjinë Botërore për mbrojtje të mjedisit jetësor (World Conservation Strategy) që është rezultat i debatave shumëvjeçare të komunitetit ndërkombëtar për nevojën nga mbrojtja e mjedisit jetësor paralel me procesin e zhvillimit. Në këtë strategji termi „sustainable” – i qëndrueshëm është përdorur për të dhënë përshkrim të zhvillimit që kyç faktorë social/shoqëror, ekologjik dhe ekonomik.

Dhjetë vjet pas konferencës në Stokholm në vitin 1982 në Najrobë është mbajtur mbledhje e Kombeve të Bashkuara në të cilën temë kryesore është progresi i implementimit të planit aksional të sjell në Stokholm. Raporti i këtij takimi theksoi se edhe pse një pjesë e madhe të popujve kanë realizuar tentime të rëndësishme për mbrojtjen e mjedisit jetësor, aktivitetet e tyre nuk kanë qenë të mjaftueshme për ndalesën e ndikimit të dëmshëm në mjedisin jetësor në nivel global, përshkak se rritja ekonomike të vendeve të zhvilluara konsiderohet për mënyrë të vetme për çrrënjësje të fukarallëkut në këto zona.

Komisioni i Brundtland, e cila në raportin e saj- „Ardhmëria jonë e përbashkët (Our common future)” e dha dhe definicionin e parë të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm të paraqitur më lartë, gjithashtu prezantoi dhe argumente bindëse për varësin midis njërit tjetrit të mjedisit jetësor dhe zhvillimit dhe për këtë sipas këtij raporti ndalesat kryesore duhet të jenë të vendosura të atyre të aktiviteteve ekonomike të cilat kanë ndikim negativ në mjedisin jetësor. Rekomandimet kyçe nga ky raport shkojnë në drejtim të promovimit të kërkimeve shkencore dhe përmirësimit teknologjik në industrinë e prekura gjatë realizimit të rritjes së ekonomisë në vendet e zhvilluara, por dhe në vendet e zhvilluara, sepse kjo është e vetmja mënyrë ky koncept mos të jetë gabim i treguar nga ana e qeverisjeve nacionale.

Gjithashtu, mjaftë është kryesore dhe **Konferenca botërore për mbrojtje të mjedisit jetësor-Rio de Zhaneiro, viti 1992, kur është sjell „Konvencioni për zhvillim të qëndrueshëm: Mendo globalisht, vepro lokalisht!”** Në këtë konferencë është nënshkruar dokumenti - **Agjenda 21**. Me këtë dokument parashtrihen themelet për akcione të përbashkëta të të gjitha vendeve për përparim të zhvillimit të qëndrueshëm në të gjitha vendet. Në të me rekomandimet e përmbajtura për drejtim të qëndrueshëm me resurset e shekullit 21. Konkluzionet nga kjo konferencë janë :

- Zhvillimi i qëndrueshëm është definuar si „përmirësim i kualitetit të njerzve në aspekt të kapacitetit transformues të eko sistemeve

Edhe pse shkon që të jetë preciz dhe insiston në zhvillim më kualitativ, ky definicion len hapësirë për interpretim të ndryshëm të shprehjeve jetë kualitative dhe sjellje kapaciteti, çka, nga ana jonë , shfrytëzohet sipas nevojave për qëllime të ndryshme.

Kjoto protokoli

Në vitin 1997, në kjoto është mbajtur **Konvenca e Kombeve të Bashkuara për ndryshime klimatike** qëllimi i cili ishte ndales dhe zvogëlim i emisioneve të gazrave helmuese, para gjithash të CO₂ i cili konsiderohet si arsya kryesore i rritjes së temperaturës së Tokës, në fakt krijimi i efektit në kopshtet xhamore. Në këtë konferencë është adoptuar **Protokoli për mbrojtje të mjedisit jetësor**, i cili është nënshkruar nga një numër i madh shtetesh. Maqedonia e ratifikonte këtë protokol në vitin 1994. Protokoli parasheh se vendet industriale do duhen deri në vitin 2012 të zvogëlojnë emisionet për gazrat dëmtuese në atmosfer me përqindje 5% në aspekt me nivelin e emisioneve nga viti 1990. Me këtë protokol është rishkruar dioksidi i karbonit, metali, dioksidi i azotit, flori hidrokarbut, hidrokarbure dhe heksafluoroide. Për shkak të shfrytëzimit intenziv të karburanteve fosile në industri, në dekadat e fundit mjaftë është rritur koncentrimi në këto gazra në atmosferë që sjell për ngrohjen globale dhe ndryshim të klimës.

Në vitin 2000 në selinë e Kombeve të Bashkuara në Nju Jork u mbajt i ashtuquajhuri Samiti Mijëvjeçar i cili nga ana e liderëve botëror ishte i ratifikuar si „Deklarimi mijëvjeçar i Kombeve të Bashkuara” në të cilën ishin kyçur qëllimet zhvilluese mijëvjeçare të sugjeruara nga ana e Organizacionit për bashkpunim ekonomik dhe zhvillim (Organisation for Economic Cooperation and Development – OECD).

Konferencioni botëror për zhvillim të qëndrueshëm në Johaneshburg, gusht- shtator viti 2002 i mbajtur një dekadë pas Konferencës në Rio De Zhaniero kur bota u ballafaqonte me faza të reja në zhvillimin ekonomik e cila në raste të mëdha është ndjekur me harxhes të zmadhuar dhe stilet e jetës që e zmadhojnë hendekun ndërmjet popujve të pasur dhe të varfër. Edhe pse ishte plan akcional i sugjeruar, në këtë samit nuk u arrit konsensus për atë se si të implementohen iniciativat e treguara.

Si rezultat i tre konventave Rio dhe Agjendës 21[2], ishin parashtruar prioritete në aspekt me atë se në cilin drejtim dhe si, nëpërmjet planeve nacionale, politikat dhe programet, vendet nënshkruese të këtyre tre konventave duhet të sjellin në drejtim të realizimit të qëllimeve të definuara në konventë.

Shikim i shkurtër historik të ngjarjeve lidhur me formimin e Komisionit për zhvillim të qëndrueshëm të Kombeve të Bashkuara (UN CSD) dhe definimi i turnës së indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm (ISDs) është dhënë në Tabelën 1.

Tabela 1. Rishikim i shkurtër i lindjes së UNCSD dhe i ISDs .

1992	Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm të KB (UN CSD) është formuar nga Kuvendi gjeneral i KB në Dhjetor të vitit 1992, me qëllim të siguroj zbatim efektiv i konkluzioneve të Konferencës për rrethinë dhe zhvillim të KB (UNCED) ose i njohur si Samiti Botëror.
1992	Nëpërmjet Agjendës 21(A21) janë sugjeruar aspektet ekonomike, sociale, rrethore dhe institucionale të SD dhe të gjithë të mbuluar nëpërmjet listës së Indikatorëve. Kapitulli 8 nga A21 i thirr vendet që të pranojnë strategjitë nacionale për SD(NSDS) të cilat do të ndërtohen, rindërtohen dhe harmonizohen në bazë ekonomisë, sociale, politikës përreth dhe planet që janë në funksion dhe të forcës në tokë. Në kapitullin 40 nga A21 jepen udhëzime për zhvillim të qëndrueshëm të indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm (ISD) me të cilat do të vendoset fokusi në SD dhe do ua lehtësojnë për sjelljen e vendimeve në të gjithë nivelet të pranojnë politikë nacionale të shëndetshme për SD.
1993	OECD (3) ofron klasifikim të indikatorëve të mjedisit që janë të dalur nga procesi i gjithë-konsultimeve botërore ndërmjet shteteve, në luftën e tyre për definimit të indikatorëve për qëndrim global, nacional dhe nivel rajonal. Atëher është sjell dhe koncepti i Shtypjes/Gjendjes/Pjesmarrjes (ang. Driving Force-State-Response) dhe nga ana e UN CSD është adaptuar drejt dimensioneve ekonomike dhe sociale të SD.
Prill 1995	UN CSD e pranon programin e punës sipas indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm (ISD)
Shtator 1996	Përpjekjet e CSD më në fund rezultuan në grup nga 134 indiktaor të strukturuar në aspekt Nxis/Gjendja/Pjesmarrje., „Në këtë grup duhet të shifet se si lista fleksibile nga e cila vendet mund të zgjedhin indikatorë në përputhje me prioritete e tyre nacionale, probleme dhe targete”.
1996	Rezultati i mbledhjes në Belaxho i cili rezultoj si i a.q. Principet nga Belaxho për SD që vendosin principe për monitorimin e progresit në drejtim të SD.

2002	Samiti botëror për SD (WSSD) i thirr vendet jo vetëm të „ <i>ndërrmarrin hapa jo të rregulluar drejt arritjes së procesit në formulimin dhe elaborimin e e strateve nacionale për qëndrueshmëri</i> ” por dhe „ <i>të fillojn me implementimin deri vitin 2005</i> ”. Dhe më tepër, integrimin e procesit të SD në politikat nacionale dhe programet e një nga targetet e deklarimit mijëvjeçar të KB që thirr në arritjen e qëllimit të qëndrueshmëris treguese.
2006	Grupi i tret i rishikuar të indikatorëve të UNCSO është finalizuar nga ana e grupit eksperte të vendeve në zhvillim dhe vende të përparuara dhe organizatat ndërkombëtare. Është e përbër nga grup të indikatorëve 50 bit që janë pjes e grupës më të madhe të 96 indikatorëve të SD.Këto indikatorë dhe informatat metodologjike do jenë në dispozicion si referencë për gjithë vendet të përparojn si indikator nacional për SD. .

Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm të Kombeve të Bashkuara (UN CSD) është formuluar në vitin 1992 me angazhim të thjeshtë të jetë përgjegjës për procesin e mbikqyrjes dhe nota e implementimit të Agendës 21 dhe Deklaratat Rio për rrethinën(mjedisin jetësor) dhe zhvillim, si dhe sigurimi i udhëzimeve për ndërtimin e politikave që janë të ndërlidhura me planin për implementim nga Johaneshburg(Johannesburg Plan of Implementation, JPOI) në nivel lokal, nacional, rajonal dhe internacional. Në këtë mënyrë, UNCSO pozicionohet si forum nga rangu më i lartë që puna është e fokusuar në probleme për implementim të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm në nivel botëror.

Nga njëra anë, prap, **Samiti Botëror për zhvillim të qëndrueshëm** (World Summit on Sustainable Development, WSSD) planit për implementim nga Johaneshburg (JPOI) dhe mbledhjet në **Komisionin për zhvillim të qëndrueshëm të Kombeve të Bashkuara CSD-11) / (CSD-13)** inkurajojnë punë të më tutjeshme në indikatorët për zhvillim të qëndrueshëm (Indicators of Sustainable Development-ISDs) si dhe në këtë proces posaçërisht duhet të inkurajohet dhe ndihmohet në vendet me zhvillim.

1.2.2. Qëllimet zgjvillimore mijëvjeçarë (ang.Millennium Development Goals, MDG)

Në fillim të vitit 2000, liderët e një numër të madh të vendeve u mbledhën në Kombet e Bashkuara dhe i adoptuan parimet themelore për luftë kundër varfërisë,por së shpejti këto parime u rritën në të ashtuquajturën Qëllimet zhvillimore Mijëvjeçare (ang. Millennium Development Goals, MDG) (2). Në fotografimin 1 paraqiten tetë qëllimet zhvillimore mijëvjeçare deri në vitin 2015, ndërsa deri sot, sipas Agjendës për vitin 2030, numri i qëllimeve zhvillimore është rritur në 17.

Edhe pse janë bërë arritje të vlefshme në shumë nga qëllimet e qëllimit zhvillimorë Mijëvjeçare në krejt botën, sidoqoft, ky përparim ishte jo normal në regjione të ndryshme dhe vende në botë kështu që ende ka zbrastira të vlefshme. Milion njerëz mbeten prapa, posaçërisht të varfërit dhe ato që janë të infektuar me gjinin e tyre, rritjen, invalid, përkatësia etnike ose lokacioni gjeografik. Dhe më tutje duhen përpjektet e synuara për të arritur më shumë nga njerëzit e prekur të jenë të kujdesur.

Monitorimi global i qëllimeve zhvillimore mijëvjeçare u përmirsua në mënyr drastike me ndihmën e bashkpunimit të afërt ndërmjet agjencioneve ndërkombëtare dhe ekspertëve

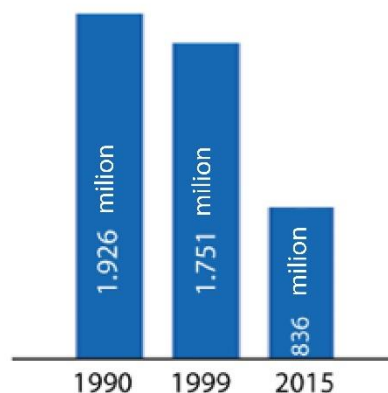
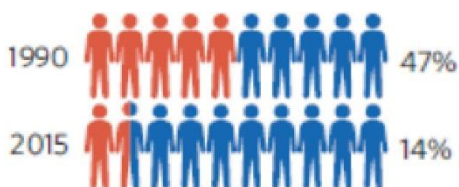
Fotografia 1. Tetë qëllimet themelore mijëvjeçare për vitin 2015.

Ndërmjet vitit 2000 dhe 2015, numri i anketave dhe regjistrimeve në bazë të informatave të programës së bashkuar për monitorim të SZO/UNICEF (WHO/UNICEF) për uj, për blerje dhe kanalizime u zmadhua gjashtë herë. Mbulimi i vendeve me nëngrupe nga 22 indikator oficial për MRC është përmirësuar dukshëm ndërmjet vitit 2003 dhe 2014. Në vitin 2003 vetëm 2% nga vendet me zhvillim kishin më pak 2 përqind poena për 16 ose më shumë se 22 indikatorë, derisa nga viti 2014 e këtej ky numër arriti deri në 79 përqind. Kjo është falë kapacitetit të zmadhuar të statistikave nacionale sistemuese për zgjedhjen e kërkesave për ndjekje dhe përmirësim në kërkim të mehanizmave për mbledhjen e të dhënave. Gjithashtu i tregon fitimet e përmirësuar të hyrjes deri te burimet nacionale nga ana e agjencioneve ndërkombëtare.

Qëllimi 1: ÇRRËNJOSJE TË VARFËRIS EKSTREMNE DHE URISË

Varfëria ekstremne drastikisht u zvogëlua gjatë dy decenieve të fundit. Në vitin 1990 pothuajse gjysma e popullsisë në botën me zhvillim kanë jetuar me më pak se 1,25 dollarë në ditë, ajo përqindje u zvogëlua në 14% në vitin 2015.

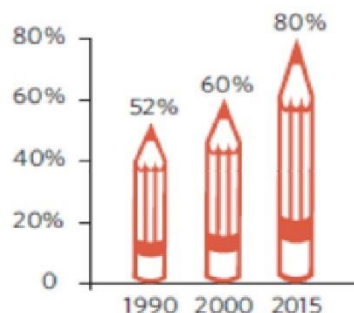
- Në nivel global, numri i njerëzve që jetojnë në varfëri ekstremne është zvogëluar për më shumë se gjysa, ra nga 1,9 miliardë në vitin 1990 në 836 milionë në vitin 2015. Më shumë përparim kishte ndodhur nga viti 2000.

Fotografia 2. Ekstremisht të varfur në vendet e zhvilluara

Fotografia 3. Numëri global i të varfërve ekstrem

Qëllimi 2: ARRITJET E ARSIMIT UNIVERSAL

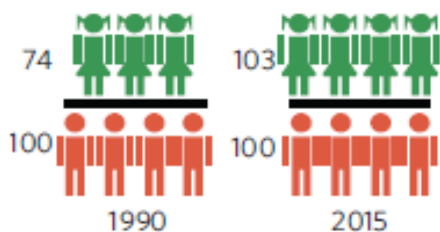

Fotografia 4. Numri global i fëmijëve

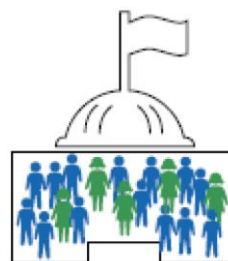
Fotografia 5. Linja e arsimit fillor në Saharë Afrikë

- Norma e papunsisë në shkollët fillore të rajoneve në zhvillim arriti 91 % në vitin 2015, në krahasim me 83% në vitin 2000.
- Numri i fëmijëve që nuk vizitojnë shkollën fillore në botë ra përafërsisht gjysa, deri 57 milion në vitin 2015, që është zvoglim nga 100 milion në vitin 2000
- Sahara Afrikë ka rekord më të mirë për përmirësim të shkollës filloje në cilin do qoftë rajon nga vendosja e Qëllimeve Zhvilluese Mijëvjeçare. Rajoni arriti 20 % poena rritse të normës-neto të regjistrimeve nga viti 2000 deri vitin 2015, në krahasim me fitim nga 8 përqind poena ndërmjet vitit 1990 dhe vitit 2000.
- Norma e regjistrimeve të rinjtë në moshë nga 15 deri 24 vjeç u rrit në nivel global nga 83% në 91% ndërmjet vitit 1990 dhe vitit 2015. Hendeku ndërmjet grave dhe burrave është i tkurrur.

Qëllimi 3: PROMOVIMI I BARAZISË DHE PËRFORCIMI I GRAVE

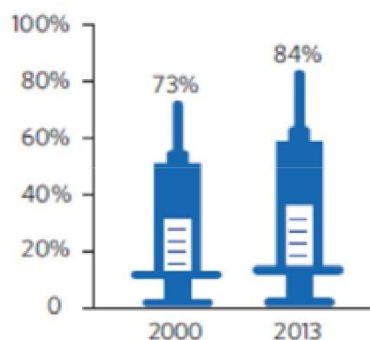
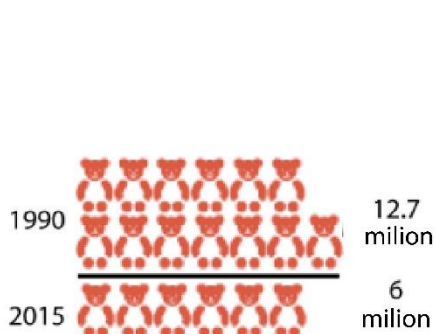
Fotografia 6. Kyçja e grave në shkollën Afrikën e Jugut

Fotografia 7. 90% me shumë gra në fillore në parlamentin nga 1995

- Më shumë vajza shkojnë në shkollë tash në krahasim me para 15 vjetve. Zhvillimi në rajonet si tërësi ia arriti qëllimit për eliminimin e dallimeve të gjinis në arsimin fillor, të mesëm dhe të lartë
- Në Azin e Jugur vetëm 74 vajza ishin regjistruar në shkollën fillore në çdo 100 djem. Sot, 103 vajza janë regjistruar në çdo 100 djem.
- Gratë tani përbëjnë 41 % nga puntorët e paguar jashtë sektorit të bujqësis, ndërsa u zmadhua për 35 % në vitin 1990.
- Ndërmjet vitit 1991 dhe 2015, përqindja e grave në punësime të hershme , si dhe kostumi të punësimit total të grave ra në 13 përqind poena.
- Kundër kësaj, punësime të hershme tek burrat u zvogëluua për 9 përqind poena.
- Gratë morrën rolin në përfaqësim parlamentar në pothuajse 90 % nga 174 vende sipas të dhënave në 20 vitet e kaluara. Përqindja mesatare të grave në parlament pothuajse dyfish u zmadhua për kohë të të njëjtës periudh. Sidoqoft, vetëm një nga pes antarët janë gra.

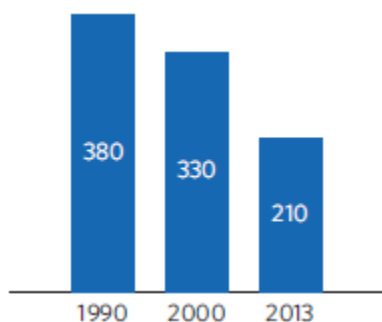
Qëllimi 4: ZVOGËLIMI I VDEKJEVE TEK FËMIJËT

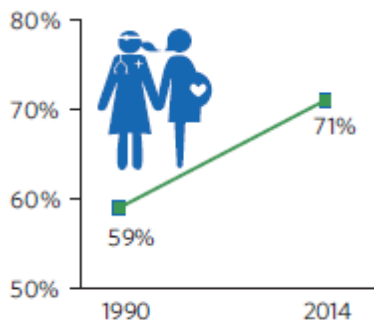
Fotografia 8. Norma globale e mortalitetit nën moshën pes vjeçare Fotografia 9. Mbulimi global me vakcionacion / 12.7 milion, 6 milion

- Norma globale e mortalitetit nën moshën pes vjeçare u zvogëluar për më shumë se gjysa, duke u zvogëluar nga 90 deri 43 raste vdekje të 1000 gjallë të lindur ndërmjet vitit 1990 dhe 2015.
- Edhe për shkak të rritjes së popullsisë në rajone me zhvillim, numri i rasteve vdekje të fëmijëve ndër moshës pes vjeçare u zvogëluar nga 12,7 milion në vitin 1990, në pothuajse 6 milion në vitin 2015 në nivel global.
- Nga fillimi i viteve të 1990, norma për zvogëlimin e vdekjeve në moshë më pak se pes vjeç është më shumë se trefishi në nivel global.
- Në sahara Afrikë, norma vjetore e zvogëlimit të më pak se pes vjeçar ishte deri në pes herë më e shpejtë gjat viteve 2005-2013 derisa nga periudha 1990-1995.
- Vakcinacionet kundër fruthit ndihmoi që të ndalohet pothuajse 15,6 milion rast vdekje ndërmjet vitit 2000-2013. Numri në lajmrimet globale të rasteve të fruthit u zvogëluar 67 përqind nga periudha e njëjtë
- Pothuajse 84 % nga fëmijët rreth botës kanë marrë së paku një dozë të vaksinës kundër fruthit në vitin 2013, nga 73 % të vitit 2000.

Qëllimi 5: PËRMIRËSIMI I SHËNDETIT TË NËNAVE

Fotografia 10. Vdekja globale të nënave (të 100.00 të gjalla)

Fotografia 11. Lindja globale në prani të njerëzve ekspert

- Nga viti 1990, norma për vdekje tek nënat u zvogëlua për 45% në të gjithë botën, ndërsa pjesa më e madhe nga zvogëlimi ndodhi nga viti 2000.
- Në Azin Jugore, norma për vdekje të nënave është zvogëluar për 64% në periudhë ndërmjet vitit 1990 dhe 2013, ndërsa në sahara Afrikë ra për 49%
- Më shumë se 71% nga lindja janë ndihmuar nga puntorët të kualifikuar të shëndetësis në nivel global në vitin 2014, që paraqet zmadhim nga 59% në mardhënje me vitin 1990.
- Në Afrikën e Jugut, përqindja e grave shtatëzënë që kanë marrë katër ose më shumë vizita pas lindjes është zvogëluar nga 50% deri 89% ndërmjet vitit 1990 dhe 2014.
- Përhapja e kontracepcionit tek gratë në moshë nga 15 deri 49 vjeç, në martesë ose në komunitet, është zmadhuar nga 55% në vitin 1990 në botë, në 64% në vitin 2015.

Qëllimi 6: LUFTA KUNDËR HIV/ SIDA, MALARIA DHE SËMUNDJET TJERA

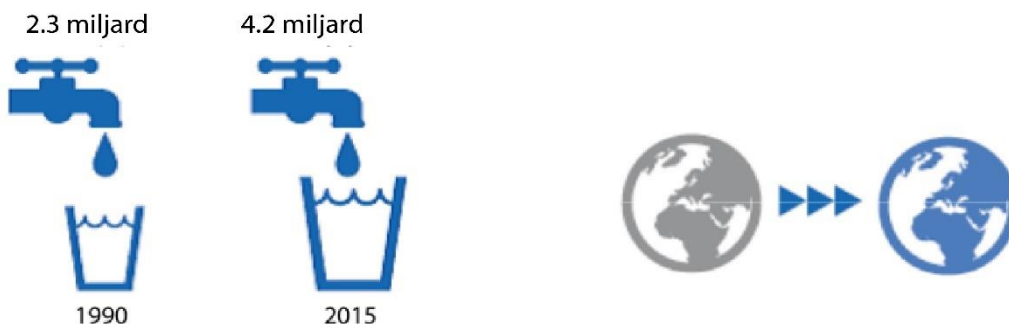

Fotografia 12. Terapia globale kundër rrjetit i zonave endemike malaria

Fotografia 13. Numri i insekticideve të ndara.

- HIV infeksione të reja janë zvogluar për rreth 50% ndërmjet vitit 2000 dhe 2013, nga përrreth 3,5 milion raste në 2,1 milion.
- Deri qershor të vitit 2014, 13,6 milion njerëz që jetojnë me HIV pranojnë terapi anti retroviral në nivel global, rritje e madhe nga vetëm 800,000 në vitin 2003 ndaluan 7,6 milion raste vdekje nga SIDA ndërmjet viteve 1995 dhe 2013
- Përmes 6,2 milion raste vdekjeprurse nga malaria u ndaluan ndërmjet vitit 2000 dhe 2015, njëherit të fëmijëve ndër moshën pes vjeçare, moshë në sahara Afrikë. Në nivel global norma për përhapjen e malarijës ra për rreth 37% dhe normal e mortalitetit nga 58 %
- Janë dorëzuar më shumë se 900 milion rrjete insektide kundër mushkonjave në majarija-vendet endemike në sahara Afrikë ndërmjet vitit 2004 dhe 2014.
- Ndërmjet vitit 2000 dhe 2013, parandalimi, dijagnostifikimi dhe trajtimi i tuberkulozës ruajtiti rreth 37 milion jetë. Norma e vdekjes tek njerëzit me tuberkulozë ra për 45%, ndërsa norma për prevalencë për 41 % ndërmjet viteve 1990 dhe 2013.

Qëllimi 7: SIGURINI QËNDRUESHMËRI NË MJEDISET JETËSORE

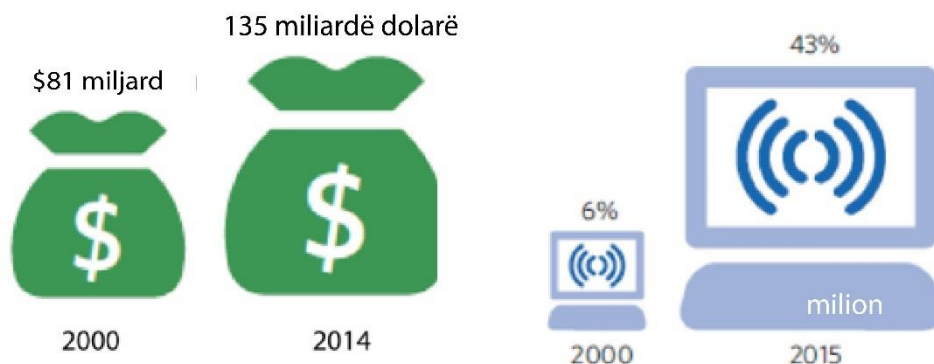

Fotografia 14. Nga viti 1990 e këtej, njerëz kanë hyrje për një pike ujë

Fotografia 15. 98% nga çrregullimi e gypit të ozonit është eliminuar nga viti 1990

- Substancat që e varfërojnë millin e ozonit praktikishtë janë eliminuar nga viti 1990 e këtej, dhe mill i ozonit pritet që të përmirësohet nga mesi i këtij shekulli.
- Vendet dhe mbrojtjen periferike nëndetare në shum rajoni kanë zmadhuar shumë nga viti 1990. Në Amerikën Latine dhe Karibet mbulim i tereneve të ruajtura nga arenat është zmadhur nga 8,8% në 23,4% ndërmjet viteve 1990 dhe 2014.
- Në vitin 2015, 91% e popullsis botërore shfrytëzon uj më të mirë për pije nga burimi, në krahasim me 76% në vitin 1990.
- Nga 2,6 miliardë njerëz që prej atëher morrën hyrje tek uji më i mirë për pije, në vitin 1990 1,9 miliardë njerëz morrën hyrje tek uji për pije në hapsirat. Më shumë se gjysa nga popullsia globale (58%) tani kënaqën në këtë nivel më të lartë të shërbimit
- Në nivel global, 147 vende u takuan me qëllimin për uj për pije, 95 vende u takuan me qëllimin e kanalizimit dhe 77 vende u takuan me të dyja.]
- Në botë, 2.1 miliardë njerëz kanë hyrje tek kanalizimet me kushte më të mira. Përqindja e njerëzve që praktikojnë jashtëqitjen e hapur është zvogëluar po thuajse sa gjysa nga viti 1990.
- Përqindja e popullsis urbane që jetëjnë në lagjet e varfëra në rajonet për zhvillim ranë, nga rreth 39,4% në vitin 2000, në 29,7 në vitin 2014.

Qëllimi 8: ZHVILLIMI I PARTNERITETIT GLOBAL PËR ZHVILLIM

Fotografia 16. Ndhimë oficiale nga vendet e zhvilluara Fotografia 17. Penetrimi global i internetit e zhvilluara

- Ndhimë oficiale për zhvillim të vendeve të zhvilluara u rrit për 66% në kohë ndërmjet vitit 2000 dhe 2014, duke arritur 135,2 miliardë dollarë.
- Në vitin 2014, Danimarka, Luksenburku, Norvegjia, Suedia dhe Kombet e Bashkuara vazhduan të tejkalojnë qëllimin për ndihmën oficiale të Kombeve të Bashkuara që arriti 0,7% bruto të ardhura nacionale.
- Në vitin 2014, 79% nga importet nga vendet në zhvillim në vendet e zhvilluar ishin liruar nga dogana, në aspekt me 65% në vitin 2000.
- Pjesë e shërbimeve të borxhit të jashtën drejt fitimive të eksportit në vendet me zhvillim ra, nga 12% në vitin 2000 në 3% në vitin 2013
- Nga viti 2015, 95% nga popullata botërore është e mbuluar me sinjal nga lidhja mobile.
- Numri i abonimeve të mobilave u zmadhua pothuajse dhjetëfish në 15 vitet e fundit, nga 738 milion në vitin 2000 në më shumë se 7 miliard në vitin 2015.
- Depërtimi në Internet u rrit nga diçka më shumë se 6% nga popullata botërore në vitin 2000 deri 43% në vitin 2015. Si rezultat i kësaj 3,2 miliardë njerëz janë lidhur me linjën globale për përmbajtje dhe aplikacione.

Sukseset e agjendës për qëllime zhvillimore mijëvjeçare dëshmojnë se akcioni global funksionon. Është e vetmja rrugë që tregon se agjenda e re për zhvillim nuk len asnje pas vetit dhe krijojnë akcione dhe suksese të reja.

1.2.3. Qëllimet për zhvillim të qëndrueshëm dhe lidhja e tyre me qëllimet zhvillimore mijëvjeçare

Qëllimet për zhvillim që qëndrueshëm si pjesë e Agjendës për zhvillim të qëndrueshëm 2030 ishin adaptuar në parlamentin gjeneral të 70 të Kombeve të Bashkuara nga ana e gjithë vendeve antare. Agjenda 2030 ofron struktur univertzale nga 17 qëllime dhe matje konkrete për luftë kundër varfërisë, jo barazisë dhe ndryshimet klimatike në nivel botëror. Maqedonia hapat e parë për integrim në Qëllimet i rimorri në vitin 2016 duke nënshkruar partenitetet për zhvillim të qëndrueshëm për periudhën 2016-2020 me koordinatorin e përgjithshëm të KB në vend. Dokumenti paraqet bashkpunim me agjencionet e KB dhe në vend, në pesë zona me prioritet për bashkpunim: punësim, qeverisje e mirë, përfshirje sociale, qëndrueshmëri ekologjike dhe barazi gjinore.

Fotografia 18. Qëllimet zhvillimore mijëvjeçare për vitin 2030.

Qëllimet thel-melore për zhvillim të qëndrueshëm, të definuar në Agjendë për ZHQ 20130 janë:

1. Të mos të ket të varfur dhe varfëri
2. Të mos ket të uritur
3. Shëndet i mirë
4. Arsimit kualitativ
5. Barazi gjinore
6. Ujë i pastër dhe kushte për higijenë-kanalizim
7. Energji të rinovueshme

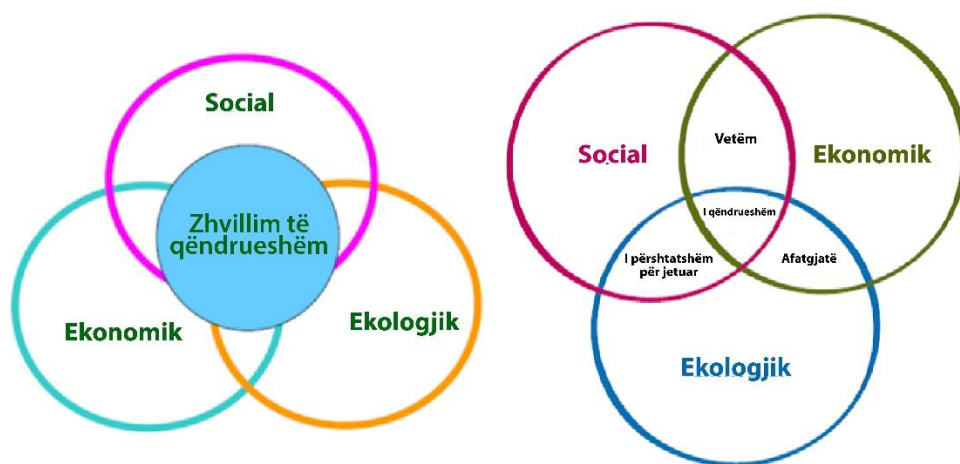
8. Vende të mira pune dhe rritje të ekonomisë
9. Inovacione dhe infrastrukturë
10. Ndalim i jo barazisë
11. Qytete të qëndrueshme dhe lagje
12. Harxhues i përgjegjshëm
13. Akcione kundër ndërrimeve klimatike
14. Jetë në ujë
15. Jetë në tokë
16. Paqe dhe drejtësi
17. Partneritet për arritjen e qëllimeve

1.3. Principer dhe shtyllat e zhvillimit të qëndrueshëm

Koncepti për zhvillim të qëndrueshëm bazohet në tre principe themelore, ato janë:

1. Principe për qëndrueshmëri ekologjike, që sigurojnë zhvillimi të jetë kompatibel me qëndrueshmëri vitale të proceve ekonomike, shumllojshmëri biologjike dhe resurse natyrale.
2. Princippet e qëndrueshmërisë sociale dhe kulturore, që sigurojnë zhvillimi të jetë kompatibel me vlerat kulturore dhe tradicionale në komunitetin shoqëror.
3. Princippet e qëndrueshmërisë ekonomike, që sigurojnë zhvillimi të jetë ekonomikisht efikas dhe drejtimi i resurseve të jetë mënyrë ato të jenë të përdorura edhe për gjeneratat e ardhëshme

Do me thënë, **Tre segmentet kryesore për zhvillimin e qëndrueshëm janë: Ekonomija (FITIMI) + Social (NJERËZIT) + Ekologjik (PLANETA)**

Fotografia 19. Shtyllat themelore për zhvillim të qëndrueshëm

1.4. Qëllimet e zhvillimit ekonomik dhe shoqëror

Qëllimet e zhvillimit ekonomik dhe shoqëror definojnë në aspekt të qëndrueshmërisë. Nfakt, numri më i madhë i ekspertëve në këtë zonë mendojnë se „Zhvillimi paraqet transformim progresiv të ekonomisë dhe shoqërisë, e cila njëkohësisht është e qëndrueshme në mendim fizik”.Gjatë definimit të qëllimeve për qëndrueshmëri të zhvillimeve ekonomike dhe shoqërore fillohet nga postulatet themelore:

- Thelbi i konceptit të QV paraqet interakcionin të mjedisit jetësor të pajtueshëm me kërkesa të përgjithshme politike me vlersim të plotsuar të ligjeve të sistemeve ekonomike
- Zhvillimi teknologjik, e cila është thelbi i zhvillimeve ekonomike dhe shoqërore, është i përshtatur me kufijtë e qëndrueshmërisë, ndërsa me kërkesat, zhvillimi dhe pranimi i teknologjive të reja drejtohet në fazën më të hershme, ndërsa pastaj deri në fund të shekullit jetësor të një teknologjie/produkt/shërbim (End of Life)
- Kreativiteti dhe inovacioni janë të drejtuara në krijimin e zgjedhjeve të qëndrueshme në të gjithë fushat e punës, ndërsa sipas asaj që kushtet për qëndrueshmëri ndërtohen në fazat më të hershme nga krijimi i idejës për produkt/shërbim/proces të ri;

Zhvillimi ekonomik dhe shoqëror janë të drejtuar në atë pranim më të madhë të inovacionit dhe ndërmarrësi, por në kufij të saktë në proces të planifikuar, drejtuar dhe kontrolluar për marrjen e zgjedhjeve të reja që duhen të jenë në pajtueshmëri me principet ekologjike, ekonomike dhe shoqërore të ZHQ.

1.5. Subjekte nacionale relativisht të involvuar në ZHQ

Ministria për mjedis jetësor dhe planifikim hapësiror (MOEPP) - Sektori për zhvillim të qëndrueshëm dhe investicione

Sektori për zhvillim të qëndrueshëm dhe investicione është sektor në aspekt të Ministris për mjedis jetësor dhe planifikim hapësiror, kompetent për krijimin dhe zbatim të politikave për zhvillim të qëndrueshëm, mjedis jetësor dhe ndryshime klimatike, si dhe përgaditje dhe zbatim të Programës për investim në mjedisin jetësor dhe investimet kapitaliste nga zona e mjedisit jetësor [5][3].

Funksionet e sektorit të ZHQ

Sektori për zhvillim të qëndrueshëm dhe investime ka tre funksione primare. E para është politika nacionale për mjedis jetësor dhe zhvillim të qëndrueshëm nëpërmjet analizës kualitative të problemeve dhe mundësive, prioritetet vërtetuese dhe përgaditja e programeve relative dhe strategjia në përputhje me rekomandimet dhe prioritetet të

vërtetuar në nivel ndërkombëtar. Sektori jep përkrahje për njësitë nga Ministria për shërbime analitike dhe shërbime të politikës planifikuese. Ai gjithashtu merr iniciativë në shikim të marrjes së instrumenteve/mehanizmave të reja të politikës në zonë. Në drejtim të sigurimit të investimeve në mjedisin jetësor që janë në relacion me rekomandimet të dokumenteve strategjike, sektori kryen analizë ekonomike dhe analiza tjera metodologjike gjatë definimit të projekteve, si dhe procesi i vetëm për programim.

Sektori parashtron dhe funksion për bashkpunim nacional për shkak të mbushjes së detyrave prioritare të larta për bashkpunim me vetmenaxhimin lokal dhe me ministrin tjetra dhe me institucionet qeveritare. Ky sektor gjithashtu është në mundësi të njoftoj nevojat specifike të një njësie në vetmenaxhimin lokal dhe të institucioneve tjera dhe të ndihmojë në rregullimin e shërbimeve të Ministris në të.

Sektori i kordinon aktivitetet për përgaditje të dokumenteve strategjike, programeve dhe propozim projektet nga zona e mjedisit jetësor. Gjithashtu e drejton punën e projekteve të zyrave për implementimin e punëve nga marveshjet ndërkombëtare ratifikisht global, si dhe marëveshjet ndërkombëtar në nivel të UE.

Funkcioni i dytë primar të sektorit është vërtetuar në aspekt të nevojave për zbatim të investicioneve të mjedisit jetësor, posaçërisht trajtim të ujrave të mbeturinave dhe drejtim me mbeturinat, si dhe rehabilitimi të ujrave të nxehta industrial. Në këtë drejtim, sektori është aktiv i kyçur në përgaditjen e programve investicionale, me akcent special të përgaditjeve dhe implementimit të Programeve për investicion të mjedisit jetësor sipas Ligjit për mjedis jetësor. Gjithashtu, sektori kujdeset për zhvillimin e projektete e dosjeve/dokumentacionin teknik të projekteve investuese gjatë gjithë procesit jetësor të projektit, posaçërisht zbatim dhe monitoring të të njëjtave. Akcent special në punë të sektorit jepen në realizimin e përgaditjes dhe realizimit të projekteve që janë financiarisht të mbështetur nga njësia donatore dhe ndihma para pranuese të Unionit European.

Funkcioni i tretë primar i sektorit për kërkim dhe analizë të politikave, dokumenteve dhe programeve në nivel lokal/nacional dhe ndërkombëtar nga zona ndryshime klimatike, si dhe përgaditja e plan dokumentit nga zona ndryshime klimatike. Zbatimi i aktiviteteve për planifikim dhe përgaditje të programeve operative – programim nga zona ndryshime klimatike, si dhe zbatim të proekteve të kësaj zone janë aktivitetet që rregullisht zbatohen. Sektori poashtu bashkpunon edhe me organet tjera të drejtuesit e shtetit dhe partnerët tjerë në proces të integritit të politikave të ndryshme në drejtim të zhvillimit të qëndrueshëm dhe zbatim të notave strategjike të ndikimit në mjedisin jetësorë.

Funkcionet themelore të Klasës për zhvillim të qëndrueshëm janë krijuar dhe ndjekur politikisht nga zona e mjedisit jetësor dhe zhvillimit të qëndrueshëm, si dhe:

- Kryerje e kërkimeve dhe analizave politike, dokumente dhe programe të nivelit nacional dhe ndërkombëtar
- Përgaditje e dokumenteve dhe planeve, si dhe përgaditja e programeve nga zona e mjedisit jetësor dhe natyra.
- Zbatim i aktiviteteve për planifikim dhe përgaditje të programeve operative-programim
- Përpunimi dhe dorëzimi i raporteve për shkallë të zbatimit të dokumentit dhe programit.
- Bashkpunim dhe parteritet me të gjithë subjektet e interesuara në proces të përgatitjes së dokumenteve dhe programeve (ministri të tjera dhe organe të pushtetit shtetror, sektor privat dhe shkencor, HBO dhe institucione tjera)
- Ndërtim rekomandimesh nga marëveshjet ndërkombëtare në proces të punimit të dokumenteve dhe planeve dhe montiroin dhe evulvim të zbatimit të dokumentavi dhe planeve në themel të indikatorëve, si dhe për bashkpunim dhe nënshtrim të raporteve për shkallë të zbatimit të të njëjtave,
- Evidencë e dokumentave të sjellura
- Përgaditje për analizat ekonomike dhe financiare, taksat dhe tarifat (analizë të instrumenteve ekonomike të tanishme dhe të reja dhe mundësiot për paraqitje, si burime të mundshme të mjeteve financiale në nivel nacional dhe lokal)
- Analizë e pasojave financiare dhe ekonomike nga pajtimi me direktivat të UE në proces për hyrje në UE.
- Analizë e përmbajtjes ekonomike të akteve ligjore dhe nën ligjore nga zona e mjedisit jetësor dhe analizë të pasojave financiare dhe ekonomike nga procesi për implementim në rregulloren nacionale.
- Zbatim i kërkimeve të pazarit për aktivitete komerciale të lidhura me mjedisin jetësor.
- Ndjekje në proces për notim strategjik të mjedisit jetësor:të planeve, programeve dhe dokumentave.
- Pjesmarrje në përgaditjen e dokumentave dhe vendimeve ligjore për zbatim të procedurës për notim strategjik dhe vendosjen e zhvillimit të qëndrueshëm
- Ndjekje dhe pjesmarrje për prodhim në procesin për përgaditjen e dokumentave dhe programeve për zhvillim të qëndrueshëm
- Analizë të regulativës dhe dokumenteve të përkohshme lidhur me notimin strategjik.

1.6. Relativa të involvuara të subjekteve ndërkombëtare në ZHVQ dhe anat të forta (ang. stakeholders)

Zhvillimi i qëndrueshëm është pyetje globale për zhvillimin e gjithë njerëzis dhe mbijetesës të gjeneratave të reja të Tokës. Vetëm për këtë, gjithë vendet janë të angazhuar në masë të caktuar rreth zgjidhimit të disa nga problemet më kryesore. Më shpesh, të gjithë këto aktivitete të njësis ndërkombëtare janë pajtuar nëpërmjet punës në konferenca të ndryshme dhe tubime, mbledhje në Kombet e Bashkuara dhe trupa tjer ndërkombëtar dhe agjencione që i marrin pjesmarrsit të zhvillimit të qëndrueshëm të ndryshëm. Disa nga këto konferenca kryesore janë:

- Konferenca e parë e Kombeve të Bashkuara për mjedis jetësor në Stokholm, 1972
- Konferenca në Rio de Zheneiro, 1992 (UNCED0United Nations Conference on Environment and Development);
- Konferenca në Kjoto, viti 1997;
- Samiti botëror në Johanesburg, viti 2002

Në tabelën 2, janë paraqitur organizata më kryesore ndërkombëtare, trupa dhe agjencione, si dhe përshkrim i shkurtër për rolin e tyre për zhvillim të qëndrueshëm

Tabela 2. Organizatat ndërkombëtare më kryesore, trupa dhe agjencione, dhe roli i tyre në zhvillimin e qëndrueshëm

Organizatat / Programi/ Agjencione	Roli	Historija / Aktivitet
Programa e KB për mjedis jetësor (UNEP)	Misijoni i UNEP është lideritet dhe stimuj të partneritetit për ruajtjen e mjedisit jetësor në rrugë të ndrrimeve të informatave dhe përgaditja e tokave për përmirësim të kualitetit të jetës pa ndotje të gjeneratave të ardhëshme	E krijuar vitin 1972 dhe punon për zhvillim të politikave dhe praktikave për zvogëlim të reziqeve nga degradacioni i mjedisit jetësor. E jep kontrollin ekologjik global (Global Enviom - mental Outlook) me kontrollim të rezultateve nga notimi i gjendjes së mjedisit jetësor në të gjithë botën.
Koalicioni i përgjesis ekologjike ekonomik	E kanë adaptuar të 10-të principet për mbrojtje të biosferës, përdorimi i qëndrueshëm i resurseve, ndalim dhe trajtim të mbeturinave, konverzimi i	E krijuar në vitin 1989 si organizatë jo profitabile që i ndihmon investoret dhe publikut të ndjekin ndikimin ekologjik të nje kompanie. Koalicioni i investoreve, fondit publik të

(CERES)	energjisë, zvogëlim i reziqeve, produkt i sigurtë, rinovim i mjedisit jetësor, informim i publikut, kujdes në drejtimin me mjedisin jetësor, analizë dhe raportim	penzionerëve, fondacione, sindikateve të punës, si dhe grupet ekologjike dhe religjioze që i mbrojnë interesat e publikut.
Dhoma ndërkombëtare e tregtisë (ICC)	Ndërkombëtare HBO. Është ngritur në vitin 1919 me qëllim që të inkurajoj tregtinë, investimet, pazarin ekonomik.	Në vitin 1978 është formuar Komisioni ICC për mjedis jetësor me qëllim të ndikoj tek shtetet dhe qeverit që ti mundësoj punët e duhura, politika dhe pozita. Në vitin 1990 u miratua Ndarja punuese për zhvillim të qëndrueshëm (Business Charter for Sustainable Development)
Organizata ndërkombëtare për (ISO)	ISO standardet janë të mjaftueshme. Në ISO14031 flitet për rëndësinë e punës në mjedisin jetësor. Në ISO14040-43 flitet për notën e ciklusit jetësor. (LCA)	Organizata ndërkombëtare që i sjell standardet ndërkombëtare. Ajo i ka vendosur standardet për kualitet ISO9000 dhe ISO14000. ISO14000 mvarret te sistemi për drejtim të mjedisit jetësor
Komisioni botëror për mjedisë jetësor dhe zhvillim (WCED)	Ajo e shqyrton ZHQ si princip me të cilin sigurohen akcionet që janë marrurr sot-që të mos i kufizojnë opsionet ekonomike, shtetërore dhe ekologjike të gjeneratave të ardhëshme.	Është formuar në vitin 1987 dhe punon në kërkim dhe analizë të mardhënjeve ndërmjet ekonomisë dhe mjedisit jetësor. Ky komision i ka shkruar raportet <i>Our Common Future</i> që përmendet shumë shpesh në raportin e Buntland-it,
Këshilli i biznesit botëror për ZHQ (WBCSD)	Ai është i dedikuar në ZHQ me tre shtylla: rritje ekonomike, mbrojtje e mjedisit jetësor, barazi shoqërore. Kjo arrihet me pazare të hapura, konkret dhe ndërkombëtar që e respektojnë përparsinë e konkurrencës.	I formuar në vitin 1995, ky këshill është koalicion nga 150 kompani ndërkombëtare që punojnë në arritjen e ndryshimeve drejt ZHQ dhe pastaj i promovojnë eko efikasitetin, inovacione dhe përgjegjësi bashkpunuese-shoqërore. Vendndodhja e këtij këshilli gjendet në Xhenevë

Forumi ekonomik botërore (WEF)	E kyçën ZHQ gjatë rishikimit të një numër pyetjesh nga zhvillimi ekonomik botëror, posaçërisht në pjesën e lidhjes së rritjes së ekonomisë me mbrojtjen e mjedisit jetësor	Ky Forum është Samit i liderëve politik botëror dhe liderëve të kompanive në nivel vjetor, në të cilat diskutohen pyetje ekonomik. Mbahet në Zvicër.
Watchworld Institute (WWT)	Çdo vit e postojnë raportin „State of the World” që sillet në ZHQ	Instituti është krijuar në vitin 1974. Ai është organizatë joqeveritare që mbledh, analizon dhe distribon informacione për problemet ekologjike globale dhe pyetje
World Resource Institute (WRI)	Zhvillohet në 50 vende dhe i përjcell rezultatet, analizat ekonomike dhe provojat praktike të njësis politike dhe biznese..	Është formuar në vitin 1982, si organizacion kërkimi i pavarur të ZHQ me vendbanim në Vashington.

1.7. Lidhje të shprehive dhe domethënja

Ekologjia

Ekologjia paraqet diciplinë shkencore me karakter multidiciplinar, që i mëson mardhënjet, orarin dhe përhapjen e organizmave të gjallë dhe interakcionet biologjike ndërmjet organizmave të gjallë dhe mjedisi jetësor. Emri ekologji ka prejardhje greke dhe fitohet nga fjalët:

„oikos“ – familje, banesë, ekonomijë dhe

„logos“ – shkencë, dije

Mjedisi jetësor

Shkenca për mjedisin jetësor përfshin fushën interdisciplinare nga natyra, shkencat shoqërore dhe teknike. Ajo i bashkon ekologjinë, biologjinë, kimijën, klimatologjinë, teknologjinë, hidrologjinë, antropologjinë, inzhinjerinë, ekonominë, etikën dhe sociologjinë.

Ligji për mjedisin jetësor

Ligji për mjedisin jetësor precizon masa nbrojtëse, kushte dhe instrumente për:

- Drejtim i qëndrueshëm, ruajtje e balsit të natyrës, tërësinë, shumëllojshmëria dhe kualiteti i vlerave natyrore për mbijetesë të gjithë organizmave të gjallë
- Ndalimi, kontrollimi, zvogëlimi dhe sanimi i gjithë formave të ndotjes së mjedisit jetësor.

Меѓународни организации Organizatat ndërkombëtare

- Ndotja dhe mbrojtja e mjedisit jetësor kanë karakter global dhe për këtë shkak ato kontrollohen nga gjitha anët, dhe për atë qëllim egzistojnë dhe funksionojnë më shumë organizata ndërkombëtare. Disa nga ta janë:
- MAB (Man & Biosphere) UNESCO - 1968
- FAO (Food and Agriculture Org. of UN) – 1945
- WHO (World Health Org.) – 1946
- IUBS (Inter. Union of Biological Sci.) - 1964
- ICSU (Inter. Council of Scientific Unions)-1964
- IBP – *Inter.Biological Programme (1967-72)*
- SCOPE (Scientific Communittee on Problem of Environment)

1.8. Literaturë e shfrytëzuar dhe burime shtesë dhe drejtime për kërkime, mësim dhe rindërtime të më tutjeshme.

1. Levi-Jaksic M., Marinkovic S., Menadjment odrzivog razvoja, Beograd 2012
2. United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), 1992: „*Agenda 21*“, New York, United Nations.
3. Organisation of Economic Co–operation and Development (OECD), 1993: “*Core Set of Indicators for Environmental Performance Reviews*”. A synthesis report by the Group on the State of the Environment. Paris: 39.
4. The Millenium Development Goals Report 2015, UN – New York, 2015
5. <http://www.moep.gov.mk/> (16.07.2018)
6. Baumgartner R.J., Korhonen J., Strategic thinking for sustainable development, Sustainable development, 2010, 18: 71-75.

Moduli 2: Trendet ekonomike globale

2.1 Shprehje, nevojë për rinjoftim, analizë dhe lloje të trendeve globale dhe rejonale

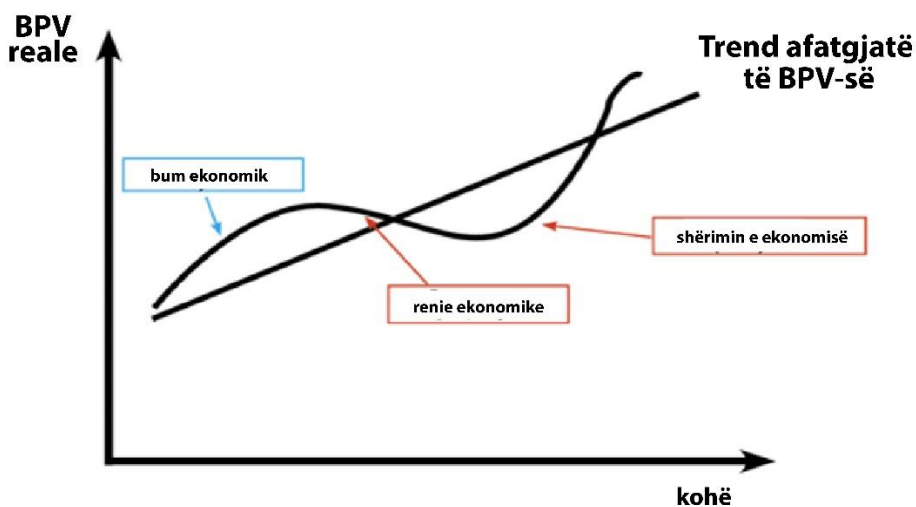
Sipas definicionit në fjalitë Oxford, Collins, Cambridge, kuptimi i parë i shprehjes **trend** nënkupton „Drejtimi (gjeneral) në të cilën diçka (prejardhje, proces, njerëz) janë duke u zhvilluar ose ndryshuar”.

Duke e pasur parasysh të mëparshmen, mund të thuhet se trendi është ndonjë zhvillim mbikqyrës i proceseve, prejardhjeve, njerëzve në të ardhmen, me të cilën analizuesve u lejohet të bëjnë analizat e tyre dhe vlersim në aspekt të mundësisë për ndikim afatgjatë dhe të vlkefshëm për shkaktimin e disa ndryshimeve. Nga ana tjetër, në fjalorin e biznesit (3), shprehja trend ka përkatësishtë kuptim të modifikuar lidhur me rinjoftimin, analizë dhe shfaqje e rrjedhave ekonomike.

„Nga njëra anë, trendi paraqet model, skemë, patern, në ndonjë ndërrim më stabil të gjendjes, madhësia e jashtme ose procesi ose, nga ana tjetër, pra, ajo është e rregulluar ose tendencioni gjenera, disa seri të të dhënave që të lëviz në drejtim të caktuar gjatë kohës. Trendet më shpesh janë shfaqur me grafika, por edhe tabelare. “

Me shprehjen **rritje ekonomike e trendit** nënkuptojmë normë e qëndrueshme mesatare të rritjes ekonomike gjatë periudhës së caktuar kohore, e cila mund të përmbahet pa shtypje inflacioniste. Zakonisht trendi shprehet në përqindje, ndërsa devijimet nga trendi, në drejtim pozitiv ose negativ janë të përshkuar në këto mënyra:

- **Rritja e qëndrueshme e ekonomisë mbi vijën e trendit**, dhe shumë e vërtetë që gjatë përçarjeve të vogla mund të ndikoj inflacion dhe ai të jetë jo i qëndrueshëm.
- **Rritja ekonomike që është poshtë vijës së trendit** do të shkaktoj rritje të rezervave të kapacitetet, jo punësim dhe norma më e vogël e inflacionit (4).

Fotografia 20. Devijimi I trendit afatgjatë; për bruto produktit vendor (BPV) [4]

Trendet ekonomike sigurojnë informacione të rëndësishme të cilat do ta përshkruajnë kondicionin dhe vitalitetin e një komuniteti të caktuar, në fakt rajon. Këto informacione mund të i ndihmojnë biznesit dhe investitorëve në marrjen e vendimeve (shiko Modul 6, 7,9 dhe 10) bazuar në dije në aspekt të zhvillimit të tanishëm dhe të ardhshëm në rajonin dhe sektorin konkret. Kjo do me thënë se këto informacione sigurojnë më shumë mundësi për lidhje me industrionin lokal, institucionet dhe komunitet lokale [5].

Pastaj, si faktorë që kanë ndikim të madh në trendet afatgjate të rritjes ekonomike janë të rinjofuar edhe: [4]:

- **Kursimet investicionale** - nivele më të larta të investicioneve mundësojnë kapacitete më shumë dhe më të mëdha për prodhimin;
- **Zhvillimet teknologjike** - përparimi i fuqishëm teknologjik mundëson produktivitet më të lartë të kapitalit.
- **Produktivitet të punëtorëve** - performanca për punëtor, do të jetë determinuar nga arsimi, kualifikimi, aftësitë dhe motivimi për punë force;
- **Investimet në sektorin publik**-transporti publik, arsimi dhe mbrojtja shëndetësore kanë ndikim në produktivitetin e ekonomisë plotësishtë.

Rritja ekonomike e qëndrueshme është zhvillimi ekonomik që mundohet të i kënaq nevojat e njerzve në mënyrë që do ti mbroj resurset natyrale dhe mjedisin jetësor dhe do ta ruaj për gjeneratat e ardhshme. Edhe për shkak kësaj që shumë ekonomist shprehin jopajtueshmëri në lidhje me vlerën e mjedisit jetësor, si dhe me lidhjen me aspektet e zhvillimit shoqëror, sidoqoftë këto fakte duhet të merren parasysh:

1. Ekstrakcion dhe rraskapitje të resurseve natyrore, si dhe ndotja e ndryshimeve të tanishme që kryhen në tokë, janë shkaktuar pikerisht nga aktivitetet ekonomike dhe mund të shkaktojnë dëm në mjedisin jetësorë;
2. Shpenzimet që dalin nga dëmet e mjeditis jetësor nuk janë në ngarkesë të ndotësit por të gjithë shoqërisë ndërmjet mbrojtjes shëndetësore dhe sociale, dhe fushave të tjera. Këto shpenzime janë të a.q. **eksterne**, shpenzime **indirekte**, në fakt **eksternale**.
3. Njerëzit dhe gjithë gjallesat tjera nga të cilët është shkaktuar bota jetësore dhe vegjetale, jetojnë në një eko sistem të integruar dhe nuk mund të mbijetojnë pa të. Nëse shkatërrohet mjedisi jetësor, njeriu e ndot mbijetesën e tij të vetme, ashtu dhe mbijetesën e mjedisit më të gjerë jetësor të cilën as që e ka kriju, as që ia ka dhënë të drejtën dikush që ta shkatërroj [6].

2.2 Historia e analizave të trendeve globale dhe rajonale

Inovacionet teknologjike që e zmadhojnë produktivitetin janë çelësi për prosperitet ekonomik. Është e njohur që inovacionet teknike ka pasur dhe në shekullin 17 (helikopëter, teknologji për ujitje, por dhe të reja jo teknike, si, për shembull, faza të reja të sjellura në Botën e Re)

Sidoqoftë, as e para, as e dyta nuk kanë sjell në zhvillim të rritshëm ekonomik. Ajo që si pasojë e këtyre inovacioneve ka ndodhur, sigurisht, është rritja e produktivitetit, rritja e prodhimeve dhe rritja e rritjes ekonomike. Por, ky trend zgjati për një kohë të shkurtë. Përmirësimet në teknologji kanë efekt të ndryshëm në ekonominë e tanishme. Ato vetëm për një kohë i kanë përmirësuar standardin jetësor, pra si rezultat i asaj ka qenë i mundur rritja permanente e popullatës. Historiku ekonomik CLARK shkurt ka përmbledhur : *Në botën paraindustriale, inovacionet teknologjike sporadike kanë prodhuar njerëz, e jo pasuri.*”

Përparimi i shkencës dhe teknologjisë gjithmonë ka qenë i lidhur me zhvillimin e zonës së planifikimit dhe analizës së trendeve ekonomike aktuale dhe të ardhshme. Trendi i tillë i zhvillimit të shkencës dhe teknologjisë gjatë viteve, sot e mundëson globalizmi ekonomik, veçanërisht gjatë zvogëlimit të shpenzimeve në trafik dhe në komunikacionet. Sot, shpenzimet për transport oqeanik tregojnë vetëm gjashtë milion nga vlera e të njëjtëve harxhime në 30 vjet nga shekulli i kaluar, transporti aeroplanik është zvogëluar për 1/6 krahasuar me periudhën e njëjtë, derisa shpenzimet telekomunikative janë reduktuar në 1% nga vlera e dikurshme. Niveli i çmimeve të kompjuterëve në vitin 1990 ka kushtuar 1/256 pjesë nga çmimet e viteve të '60 nga shekulli i mëparshëm, ndërsa në vitin 1998 janë zvogëluar për edhe 80% plotësuar në krahasim me vitin 1990. Kur bie fjala për përparimin teknologjik, ky lloj të efekteve të buta në kohë dhe në hapësirë serioze i zvogëlon shpenzimet në tregun ndërkombëtar dhe investicione, dhe në këtë mënyrë krijon para kushte për produksione globale të qëndrueshme, të organizuara dhe koordinuara dhe rritje ekonomike globale.

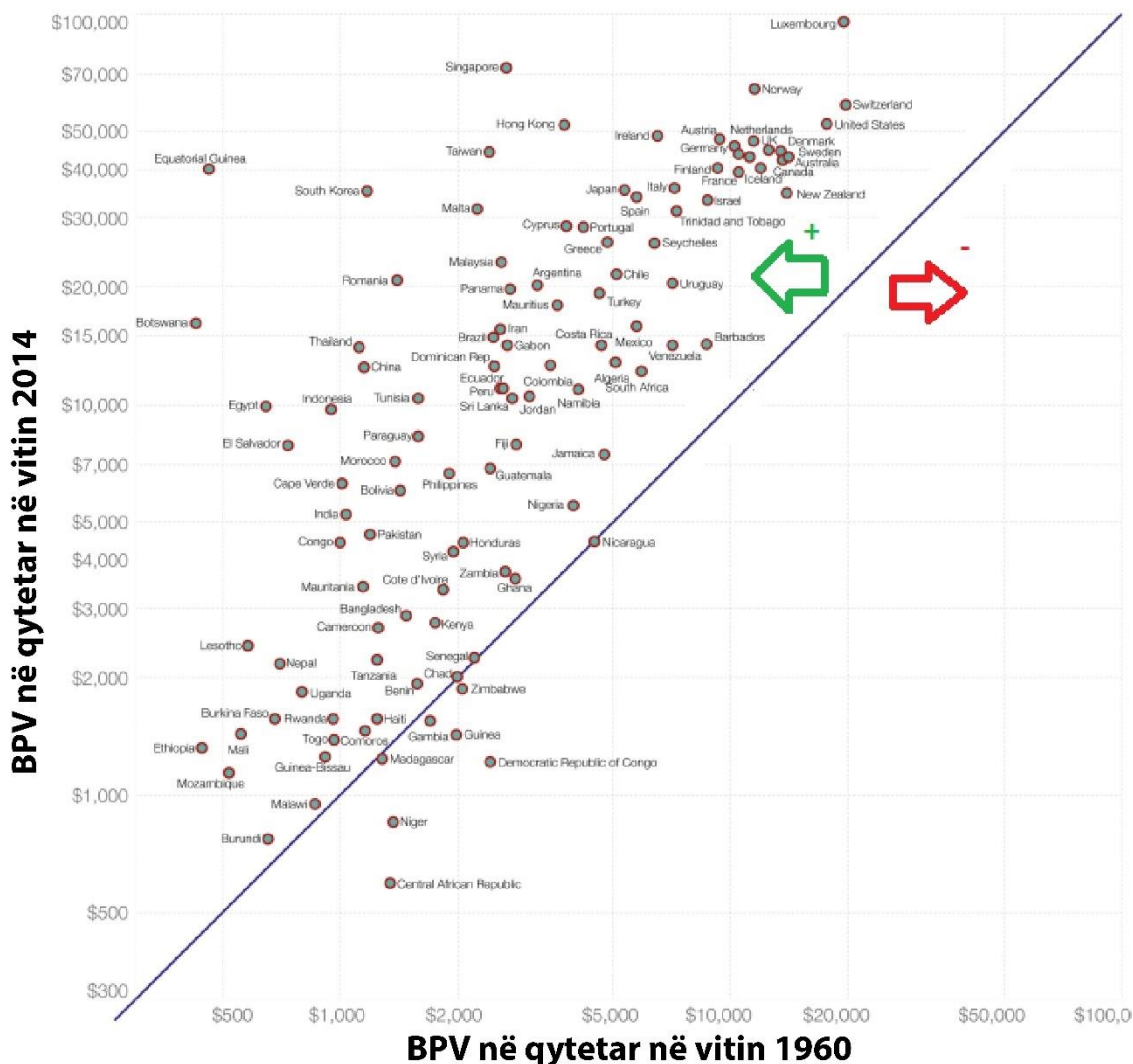
Sidoqoft, dekada e fundit e shënon me seri kriza ekonomike të mëdha dhe shokime negative, duke filluar me krizën ekonomike globale në vitin 2008-2009, e ndjekur nga kriza ekonomike borxhlie në periudhë të vitit 2010-2012 dhe ndryshimi global i çmimeve të mallit berzian në periudhë të viteve 2014-2016.

Edhe përveç kësaj, ekonomija botërore u shëruar nëpërmjet ofertës të përfshirjes më të madhe të politikave drejtuar drejt qëllimeve afatgjate të zhvillimit të qëndrueshëm ekonomik, social dhe dimenzioneve ekologjike. Në vitin 2017 rritja ekonomike globale vuri në dukje rritje nga 3% që është lëvizje serioze krahasuar me rritjen nga 2,4% në vitin 2016, dhe paraqet normë më të gjatë në rritje pas vitit 2011.

Pazari i punës në vitin 2017 vuri në dukje përmirësim në dy të tretat e vendeve në botë. Në nivel global, rritja pritet të jetë stabile në 3% në vitin 2018 dhe vitin 2019.

Sigurishtë, jobarazia në shërimin ekonomik vazhdon të rritë brengën në shikim të arritjeve të Qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm (Sustainable, Development Goals, SDG) (shiko Modul 1 dhe Modul 6). Në periudhën të viteve 2017-2019, stagnim i përcaktuar ose, pra, rritje e parëndësishme të BPV parashikohet në Afrikën Qendrore, Jugore dhe Veriore, Azinë Veriore dhe Karibitë. Këto rajonë janë karakterizuar me popullatë nga 257 milionë që jetojnë në kushte ekstremne të varfura. Saktësishtë këto trende mund të jenë frenat në sigurimin e përparësis së nevojshme drejtë përmushjes së qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm në kuptim të çrënjësjes së varfërisë dhe krijimi i kushteve për punë me dinjitet për të gjithë.

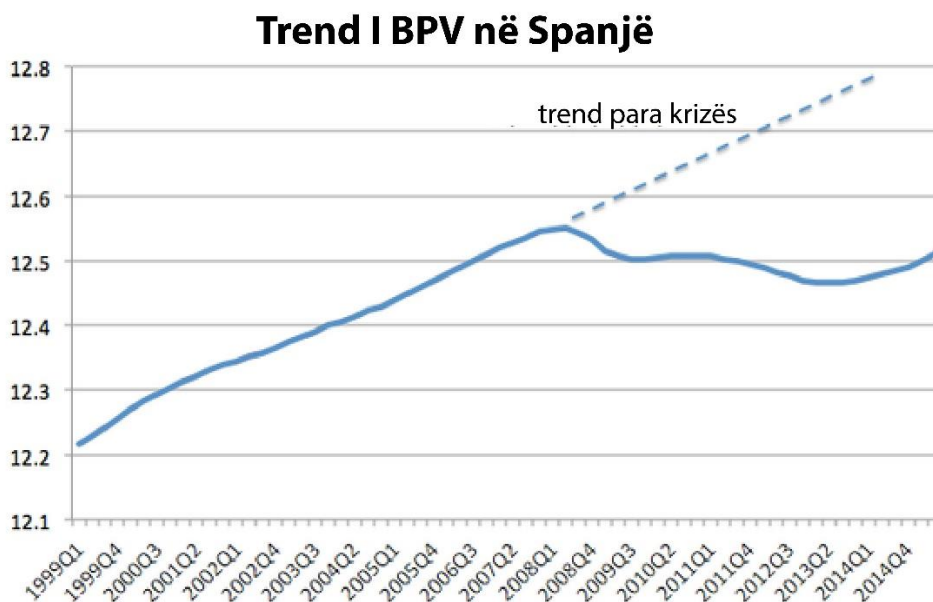
BPV në qytetar në vitin 1960 dhe 2014

Fotografia 21. Trendet të BPV në qytetar në vitin 1960 dhe vitin 2014 në vende të ndryshme [10]

Nga e thëna më parë vijon që rritja e ekonomisë me vete merr ndikime të qarta negative të profiluara në mjedisin jetësor. Për këtë, gara për rritje ekonomike në plan të parë duhet të ket rezistencën drejt ndryshimeve klimatike dhe nivelin e degradacionit të mjedisit jetësor. Për shembull, derisa, nga njëra anë, në periudhën e viteve 2013-2016 niveli i emisionit global të gazrave të qelqit nga sektori energjetik ngeli i pandryshuar, ndoshta kthimi i niveleve globale të emisioneve të a.q. gazrat e qelqit. Në të njëjtën kohë, për vërejtje është se gjatë periudhës pas marveshjes së Parisit (9) (UN,2015), komunikacioni ndërkombëtar

nëndetor dhe ajror nuk shënon bierjen e emisioneve të GHG, ndërsa emisionet e GHG nga këta dy sektorë shënojnë rritje të përshpejtuar të komunikacionit rrugor-trend që është i pandryshueshëm 25 vitet e fundit. Në fotografinë 21 është dhënë krahasim i trendeve të BPV për vitete 1960 dhe vitin 2014 për seri tokë sipas Penn World, derisa në fotografinë 22 është dhënë trendi për BPV të Spanjës për periudhën e vitit 1999-2014. Hyrja që kyç analiza për parametrave kyçe në lidhje me rritjen ekonomike (si për shembull BPV), mundëson ndjekje më precize të trendeve, posaçërisht në periudha të krizave, dhe përgaditjeve të duhura për stabilizim të trendit.

Fotografia 22. Trend I BPV në Spanjë për periudhën 1999-2014 [11]

Në vitin 2004, bashkë e analizuar, dhe të zhvilluarat dhe më pak të zhvilluarat ekonomi (që formojnë 80% nga popullata botërore), janë përgjegjës për 74% nga rritja e emisioneve globale në ajër. Por, ajo është e barabartë me 41% në emisionet globale totale, dhe vetëm 23% në emisionet globale grumbulluese nga mesi i shekullit 18 deri sot. Në këto trende, nga ana tjetër, ndikim serioz kanë dhe efikasiteti energjetik si nxitës të rritjes ekonomike, por rrjedhimisht dhe në trendet për zvogëlim të emisioneve në ekonomitë e zhvilluara. Transferi i teknologjisë dhe dislokimit të industrive nga vendet e zhvilluara në zhvillim, që ndodhin në vitet e fundit, gjithashtu, ndikim serioz në veçmë industrisë së themeluar lidhur ndërmjet rritjes ekonomike dhe emisioneve. Rritja e shpejtë industriale të burimeve rinovuese të energjisë, në fakt dekarbonizimi i praktikave të qëndrueshme të industrisë mjaftë sjellin për ndryshime të mendimeve dhe definicioneve tradicionale.

2.3 Praktika e vendeve të përparuara në përpjekjet për arritjen e qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm

Ashtu sikur që është përpunuar në Modulin 1 dhe në Modulin 3,4 dhe 6 nga ky doracak, në drejtim të realizimit të Qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm (ang. Sustainable Development Goals, SDG) nëpërmjet arritjes së shënjestrava sakt të definuar për ndërtim të saktë dhe realizim të strategjive për zhvillim të qëndrueshëm në nivel global, nacional dhe rajonal ose në nivel në të cilën janë paraparë entitet që është lëndë për analizën. Për këtë, **praktikat e themeluara** që janë treguar se janë **pozitive dhe kuptimplotë** për secilin rajon, shtet, komb, entitetet, të kufizuar në kufijtë fizike dhe kohore (a.q. periode sistematike të analizave) janë çdoher pika fillestare e mirë gjatë definimit të nacionalitetit të vet, (entitetit) strategjia në drejtim gjatë realizimit të qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm. E njëjta vlen dhe për gjetjet dhe për lektionet shkencore nga praktikat që janë treguar si **negative**. Nga këto shkaqe (arsyje), në këtë nën kapitull është dhënë pasqyr e shkurtër të disa gjetjeve pozitive dhe negative dhe praktika nga vendet e përparuara gjatë procesit të implementimit dhe përpjekjet për arritjet e qëllimit të zhvillimit të qëndrueshëm.

Në Agjendën për arritje të Qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm (SDG) janë definuar angazhimet se **fokusi i aktiviteteve** që janë pjesë e **kornizës nacionale** (ose entitetike) për **realizimin e Qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm** (SDG) do të përfshij pesë (5) temat kyçe: **njerëzit, planeti Tokë, prosperiteti, paqja dhe bashkpunimi/partneriteti** (ang. **people, planet, prosperity, peace and partnerships**). Kjo në masë të madhe i jep drejtimet në cilat sfera të veprimit dhe egzistencës do duhet të i analizojmë përvojat nga pranimi i zhvillimit të qëndrueshëm. Përmbledhje solide të fitimeve të mundshme nga **planifikimi** që është **në pajtueshmëri me zhvillimet relative globale** (ndërsa në këtë rast, për realizimin e **Qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm**, relativisht janë **Zhvillimet të qëndrueshme Mijëvjeçare**) është dhënë në SDSN (2015) . Mes tjerave, priten **përfitimet** e ardhshme:

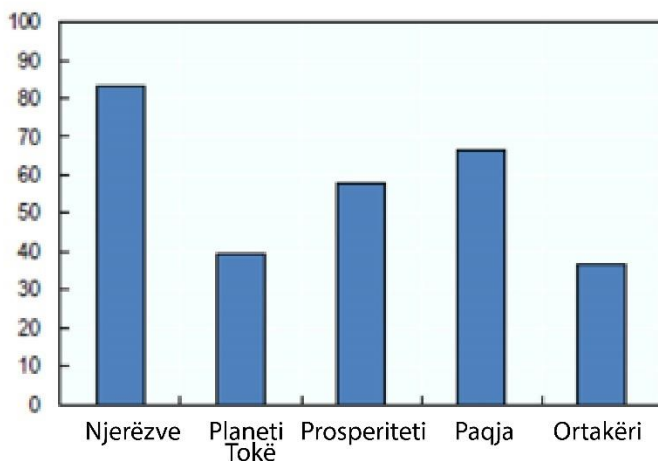
1. Sigurim i **tregimit të ndar/të bashkuar** (deklaratë dhe shprehje, terminologji) në lidhje me zhvillimin e qëndrueshëm dhe ndihmë për publikun në drejtim të kuptimit të **sfidave komplekse** të cilat i vendos realizimi i qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm. Domethënë, pranimi i qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm e rrisin nivelin e ndërgjegjjes dhe sjellin në arsimimin e qeverive nacionale (ose pjesë nga organet drejtuese rajonale), biznesi sektori, sektori civil ose joqeveritar, rreth akademik, donatorët dhe organizatat ose fondet e partnerëve, vetëdrejtimi lokal dhe më në fund qytetari i „thjeshtë,, (me fokus të përshtatshëm të popullacionit rinor) për pyetjet komplekse dhe problemet që mund të ballafaqohet gjatë pranimit të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm.
2. **Bashkimi i komunitetit global dhe mobilizimi i gjithë anëve të forcuara**, të a.q. politika të ndryshme ose lider/drejtuës jo politik, politikan, qeveri dhe ministra për strukturën e qeverive, rrethëve akademike, organizatave joqeveritare, grupet religjioze, organizatat internacionale, organizatat donatore dhe fondacione.

3. **Promovimi i mendimit integral dhe lënja anash e diskutive ose debatave të panevojshme dhe jo të plota** që fokusohen vetëm në një dimenzion në zhvillim të qëndrueshëm, pamarr parasysh faktin se ajo është struktur e kompleksuar në të cilën të gjitha shtyllat duhet barabart të mirren parasysh. Sfida e këtyre shumë problematike është se të gjitha aspektet duhet të shqyrtohen, analizohen dhe sintetizohen të kombinuar, në struktura të kufizimeve hapësirore dhe kohore në të cilat funksionon dhe egziston entiteti që është lëndë e rishikimit. Pas kësaj, qëllimet e zhvillim të qëndrueshëm nuk duhet të renditen në nivel të dijes, por duhet që të tendencohet se të gjithë aspektet e përfshira me qëllimet barabart të rëndësishme dhe detyra janë është që të punohet harmonikisht në të njëjtën kohë realizimi nëpërmjet tre shtyllave (tre dimensionaleve) konceptuese për zhvillim të qëndrueshëm, a.q. nëpërmjet aspektit shoqëror, ekonomik dhe rrethor. Kjo është mendimi/vizioni teorik/ideal, ndërsa praktikata edhe pse është shumë ndryshe duhet që të mundohet të arrij.
4. **Përkrahja gjatëkohore e qasjeve drejt realizimit të zhvillimit të qëndrueshëm me qëllime qartë të definuara, shënjestra dhe përkatësisht indikatorë të zgjedhur**, që në sektorin publik dhe privar do u mundësonte rinjoftim që **akcionet e tashme** janë të panevojshme në moment, **ndërsa gjurmët afatgjate** do duhet të ndjekën nëse duhet të arrihet zhvillimi i qëndrueshëm. Pas saj, patjetër të merren parasysh resurset e nevojshme (materiale, financiare dhe energjetike) **korniza kohore dhe plani për realizim dhe të ndahen përgjegjësit e nevojshme** në realizatorët individual të këtyre planeve. Kështu mirë gjurmët afatgjate perspektive të vendosura do të mbrojnë procesin e arritjes së qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm nga mundësit afatshkurtë politike dhe biznes turbelencat e detyruara dhe paqetësitë në shoqëri.
5. **Definimi i përgjegjësis dhe përmbajtjes/negimit të praktikës për marrje llogari para rasteve më të mëdha.** Qëllimet mirë të definuara mund që të sforcojnë (ang. Empower) sektori civil të kërkon largim nga ana e qeverive dhe sektorit të biznesit rreth aktiviteteve të tyre të përbashëta gjatë realizimit të veçmë qëllimeve dhe shënjestrave të vendosura të zhvillimit të qëndrueshëm. Largimi dhe saktë koha e dërgimit të të dhënave rreth progresit janë kyç për kalim efikas të llogaris para anëve të bllokuara dhe ato që kanë definuar politika. Qëllimet për zhvillim të qëndrueshëm duhet të jenë motorë të masave për përmirësim të sistemit për montorim dhe mbledhje të të dhënave, të cilat, prap, janë direkt të lidhura me revolucionin të mbëedhjes, procesimit, analizës dhe largimit të të dhënave lokale, nacionale dhe në nivel global.

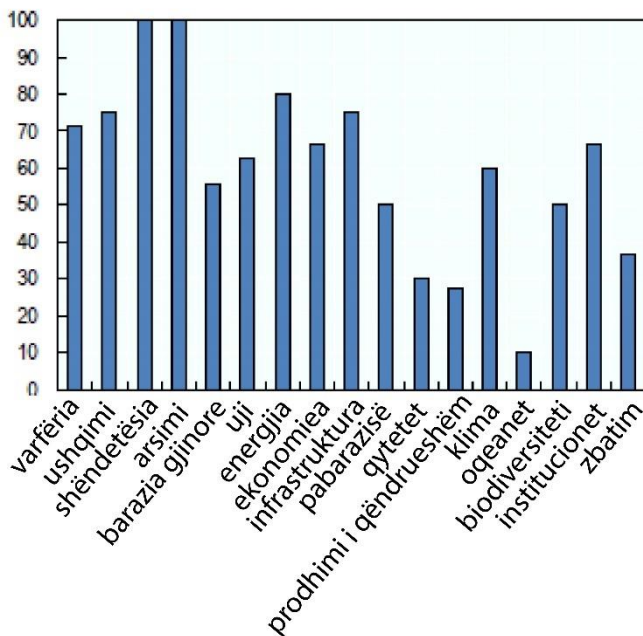
Si pasojë e **fitimeve** të lartpërmendure, **janë të pritura zonat e ardhëshme dhe nivelet e zhvillimit:**

1. Zhvillim gjithëpërfshirës: kush merr parasysh zhvillim e gjithë anave të forcuara që janë të kyçura në partneret kolaborativ në drejtim drejt realizimi të qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm,
2. Zhvillim univerzal: kush merr parasysh zhvillim në vendet më të përparuara, vendet me ekonomi në tranzit dhe më në fund veten e përparuara. Në fakt, të fundit do duhet të u jepet ndihmë jovejtjake në inkurajimin e dy kategorive të para
3. Zhvillimi integral: kush merr parasysh se zhvillimi i qëndrueshëm ka karakter treshtyllor dhe komplet zhvillim të qëndrueshëm do me thënë njëkohë zhvillim të tre shtyllave-shoqëror, ekonomik dhe mbrojtje nga mjedisi jetësor (rrethor).
4. Zhvillimi funksional lokal: kush merr parasysh që vetëdrejtuesja lokale dhe komitetet sjellin barazi përgjegjisi për realizimin e qëllimeve vetjake, shënjestrave për zhvillim të qëndrueshëm në nivel lokal. Pas saj, gjatë realizimit të qëllimeve të vendosura dhe shënjestrave mund që të përdoret dhe afrimi nga lartë-poshtë, dhe anasjelltas nga poshtë-lartë (shiko Modul 7),
5. Zhvillim që motori (forca ngarjuese) e teknologjisë: që ka parasysh se në dekadat e fundit, ndryshim i shpejtë dhe zhvillim i teknologjisë, posaçërisht në zonën e teknologjive informatikore dhe procesimit të të dhënave, shkenca për materiale (për shembull nanoteknologjia), prodhimtaria, genomika dhe ngjashëm, kërkon dhe paralelisht kyçje të shpejtë të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm drejt kësaj shpejtësie. Zhvillimi i tillë i fuqishëm i teknologjisë, nëse përdoret me kujdes, me mendje dhe me etikë mund në masa të mëdha të sjell drejt përkatësisht tempos forcuese në realizimin e qëllimeve për shënjestrat e zhvillimit të qëndrueshëm.

Në publikimin e Organizatës për bashkpunim ekonomik dhe zhvillim(ang, Organisation for Economim Co-operation and Development) (OECD,2017) [15,16] është dhënë shikim gjithëpërfshirës dhe vlersim i përparimit të vendeve antare të Organizatës për bashkpunim ekonomik dhe zhvillim (OECD) drejt realizimit të qëllimeve të vendosura nacionale dhe shënjestrat për zhvillim të qëndrueshëm[17]. Rezultatet për përparim të këtyre vendeve në realizimin e qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm janë grupuar dhe prezentuar në kategoritë e ardhëshme:

Fotografia 23. Shembull për notimin e pjesës (përqindjes së përbushjes) të shënjestrave që janë të mbuluara nga të paktën një indikator të Qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm (SDG) në mardhënje me pesë temat (5P) në mënyrë kumulative të pare për gjitha vendet antare të OECD (OECD, 2017) [15]

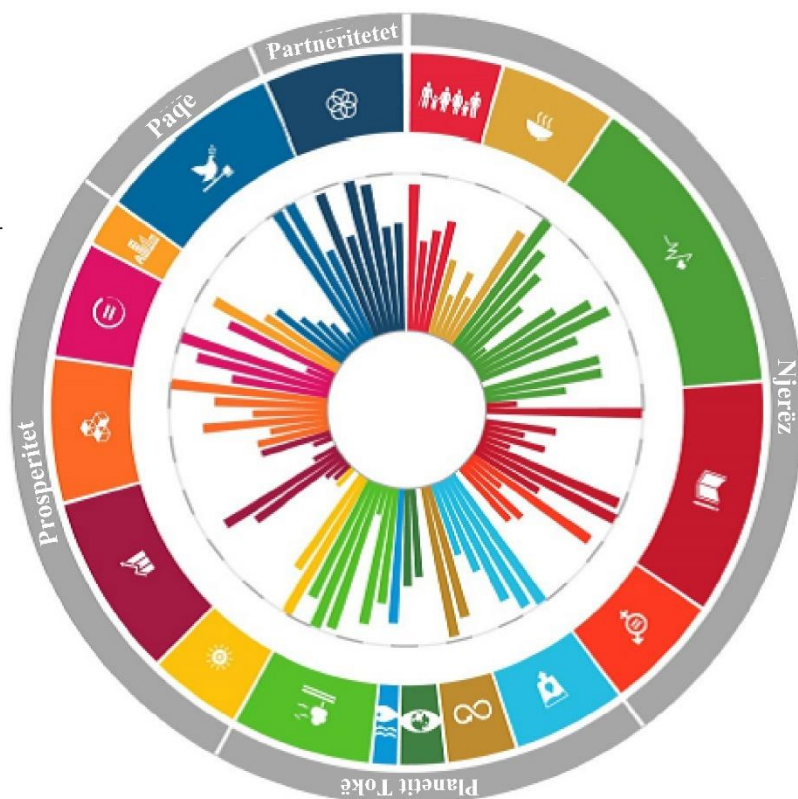
Fotografia 24. Pjesë (përqindje e përbushjes) të shënjestrave që janë mbuluar nga të paktën një indikaotrë të Qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm (SDG) në mardhënje me çdo qëllim thelbësor duke i parë kumulativ për gjithë vendet antare të OECD (OECD, 2017) [15]

- Përparimi në pesë temat kyçe (5П): **njerëzit, planeta Tokë, prosperiteti, paqja dhe partneritet** (ang. people, planet, prosperity, peace, and partnerships (5P)) (shiko Fotografia 23¹).
- Përparim në mardhënje të çdo qëllimi për zhvillim të qëndrueshëm vetjak (shiko Fotografia 24¹).
- Përparim i vendeve antare vetjake të Organizatës për bashkpunim ekonomik dhe zhvillim (OECD) në mardhënje me qëllimet dhe shënjestrat për zhvillim të qëndrueshëm në nivel nacional (kuadrat i publikimit) (shiko fotografinë 25).

Qëllime

- 1: Varfëria
- 2: Ushqimi
- 3: Shëndet
- 4: Arsimit
- 5: Barazia gjinore
- 6: Ujë
- 7: Energji
- 8: Ekonomi
- 9: Infrastrukturë
- 10: Jobarazisë
- 11: Qytete
- 12: Prodhim të qëndrueshëm
- 13: Klimë
- 14: Oqeanë
- 15: Biodiverzitet
- 16: Institucione
- 17: Implementimi

— Nivelet e dëshiruara të arritjes deri të viti 2030

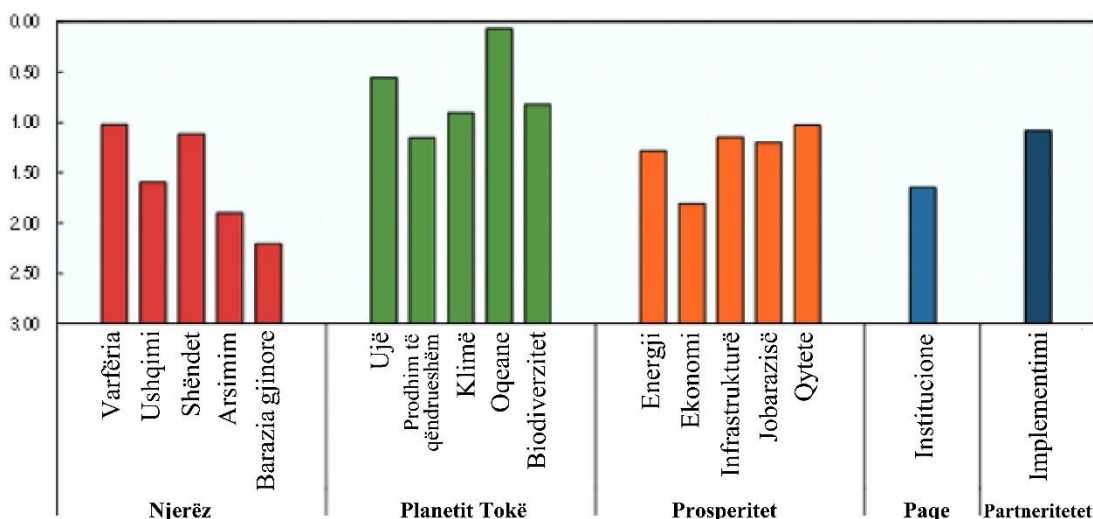
Fotografia 25. Shembull të nivelite për arritjen e shënjestrave të gjithë indikatorëve të Qëllimeve të zhvillimit të (SDG), shembull vend antare e OECD – Belgjikë (OECD, 2017) [15]

¹ Заб. авт.- Во анексот на наведената публикација, вакви прикази има и за секоја земја членка поединечно

Vërejtje: shfaqja grafike tregon sa është progresi në Belgjikë në drejtim të arritjes së çdo shënjestër vetjake për çdo qëllim të zhvillimit të qëndrueshëm. Gjerësia e shtyllave është proporcionalisht anasjelltas me distancë deri te më në fund shënjestra e arritur, i a.q. nëse janë më të shkurta, ka largësi më të madhe deri plotësisht e arritura e shënjestrës së dhënë deri në vitin 2030 dhe anasjelltas.

Targetat janë grupuar anasjelltas sipas çdo qëllimi dhe sipas pes temave nga Agjenda 2030.

Fotografia 26 jep shfaqje të largësive mesatare deri arritjen e shënjestrave në lidhje me çdo qëllim vetjak të zhvillimit të qëndrueshëm të vendeve antare të OECD e parë në mënyrë komulative për gjithë.

Fotografia 3. Vlerat e rreguluara në nivel të vendeve antare të OECD, të rezultatit për përparim drejt targetave në çdo qëllim për zhvillim të qëndrueshëm (SDG) (OECD, 2017) [15]

Vërejtje: Ky grafik e tregon largësinë e OECD deri te secili nga 17 qëllime individuale për zhvillim të qëndrueshëm (SDG) nga Agjenda 2030. Shtyllat i tregojnë performansat e OECD, derisa y-aks e etiketon largësinë deri te arritja plotësuese e qëllimit(0 etiketon se shënjestra për qëllime vetjake është arritur, ndërsa aksi fillon nga 3, sepse pothuajse të gjithë vendet antare të OECD e kanë arritur atë largësi).

Nga ana tjetër, kontrollim i politikave nacionale të nevojshme në përkrahje të arritjeve të qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm në vendet ku më së paku janë të përparuar është prezentuar në UN/UNCTAD, (2018) [18]. Gjatë asaj pasqyre e posaçme i është dhënë:

1. **Politikat makroekonomike dhe financiare** të cilat do e përmbajnë dhe mundësojnë realizimin e qëllimeve, si dhe
2. **Politika horizontale për transformim strukturor**, e a.q. infrastrukturë, shkencë, edukim dhe inovativitet, politika për arsim, stërvitje dhe përmirësim të dijes, politika në mardhënje me ndërmarrjet, politika për punësim dhe ngjashëm
3. **Politika në mardhënje me zhvillim të industrisë**,
4. **Politika për sektorët e ndarë dhe messektorët** (cross-cutting fields),
5. Politika lidhur me **mardhënjet ndërkombëtare**,
6. **Politikat ndërkombëtare për përkrahje** (të kyçura fondet investimore dhe donatore ndërkombëtare)

2.4 Identifikimi dhe ekstrapolim i trendeve

Konstanta e vetme në jetat tona është ndryshimi. Kalojmë në proces të ndryshimeve që bëhen dhe më të shpejta dhe më dinamike në shumë zona, posaçërisht nëpërmjet digjitalizimit. Ndryshimet sjellin rreziqe dhe mundësi. Si do që të jetë ndryshimi, mund të paraqet rrezik potencial për entitetin e rishikuar (shtet, rajon, kompanijë dhe ngjashëm) derisa gjendjet në Pazar janë të ndryshueshme dhe derisa në Pazar veçmë nuk egziston nevoja nga ndonje prodhim i caktuar rezultat i aktiviteteve në struktur të atij entiteti të rishikuar. Por, ndryshimet sjellin shumë shance, në fakt mundësi për inovacion. Për shembull, nëse lënda në rishikim është ndonjë kompani, dhe nëse ajo paraqet pro aktivitet, i a.q. ajo ka të bëjë me kapacitetin dhe aftësitë për të analizuar dhe prognozuar të ardhmen e tij me qëllim që të mos jetë e befasuar nga disa ndryshime destruktive të biznesit, ajo don të thotë se egziston siguri e madhe që ajo më përkatësisht të përgjigjet në ndryshimet e pazarit që vazhdimisht e profilojnë veprimet e tyre. Këto analiza janë lëndë e a.q. **kërkimi i trendeve**, me ndihmën e të cilave sot janë definuar dhe rinjihen vendimet që do të jenë të nevojshëm në të ardhmen. Themeloria për këto kërkime është:

- Identifikimi i trendeve aktuale mirë të mbështetur me informacione,
- Definim i trendeve të mundshëm të ardhshëm dhe
- Parashikimi i efekteve të tyre.

Një doracak shumë i thjeshtë dhe i përditshëm kur bëhet fjalë për trendet e trendit për ushqim. Derisa në vitete e 60 nga shekulli i kaluar, ushqimi me vaj ka qenë segment nga kualiteti në jetë, sot është në disa indikacione të mesme për jetë kualitative është ushqimi vegjetarian dhe organik. Ky trend tërheq serin efektive dhe në turizëm, mikpritje dhe bujqësi.

Pasiqë trendet janë multidimensionale dhe kompleksibile, duhet të trajtohen me vëmendje të posaçme. Multidimensionalizmi do me thënë se disa trende nuk janë të shikueshme, por mund të jenë shumë të vlefshëm, dhe mund të shkaktojnë efekte të ndryshme pa marr parasysh a bëher fjalë për kompani apo për nacionale, gjegjësisht ekonomi globale.

Identifikimi i trendeve relative në mardhënje me disa probleme dhe selekcionimi profesional i tyre është procedur serioze që në vëllim të madhë e rirregullon kualitetin e prognozeve të realizuara dhe analizave.[19]

Ekstrapolimi i trendeve mundëson identifikim/gjetje të disa trendeve ndër themeloren të të dhënave reale të realizuara, dhe projektimi i tyre në të ardhmen duke rifotografuar nivelin dhe normën e efekteve të arritura, në fakt ndryshimeve. Më ndryshe thënë, në rast të prognozave afatshkurte ajo është më shpesh vazhdim i kurbeve lineare dhe shtierjesh (ose ndonjë funksion tjetër në varësi) (për shembull rritje ekonomike, difuzion i teknologjisë dhe ngjashëm)

Analizë e themelores afatgjate, më shpesh, ndales e rritjes janë marrë parasysh sipas vëllimit të popullatës në të cilën disa teknologji ose praktika tjera mund të jenë të implementuara. Pra ashtu, për trende të ndryshme mund të jenë të pranuar lloje të ndryshme në varësi matematikore, në fakt në varësi funksionale që më mirë përshtaten me shumicën reale të matur/mbledhur të të dhënave, të a.q. kurbë logjistike.

Gjatë ekstrapolimit të trendeve janë posaçërisht kryesor aspektet e ardhëshme:

- **A tregojnë me të vërtetë të dhënat në disa trende?** Shumë shpesh, të dhënat historike janë të eliminuar, ndërsa trendet janë parashikuar në themeloren e grupës popullore ose vendi që është lëndë e analizave.
- **A mundet dhe sa mund të u besohet disa forcave forcave të shtytjes që egzistojnë në mardhënje me trendin?** A mund të rinjohet arsya pse është shfaqur trend i pazakonshëm dhe faktorët që e ndezin të njëjtin do jenë stabil ose të ndryshueshëm? Apo ndoshta këto faktor dramatik do të ndryshojnë dhe do të ndezin trend të ndryshëm?
- Në cilin moment mund të paraqitet **pika kthyesë**? Një nga këto momente mund të jetë ngopje e tregut me disa prodhime. Tjetri, pra, mund të jenë ndryshime në legjislativë dhe ngjashëm.
- **Tendecat sasiore a mund të shërbejnë si maskë ndryshimesh kualitative?** Për shembull mikrokopjuterët e parë në të 70-tat që nga shekulli i kaluar e kanë ndryshuar kompletisht paraqitjen e kompjuterëve që kanë qenë standard në vitet e 50-ta. Sot diçka e ngjashme ndodh me automobilët elektrik që kompletisht e kanë ndryshuar paraqitjen për atë që domethëne motor automobili.[20]

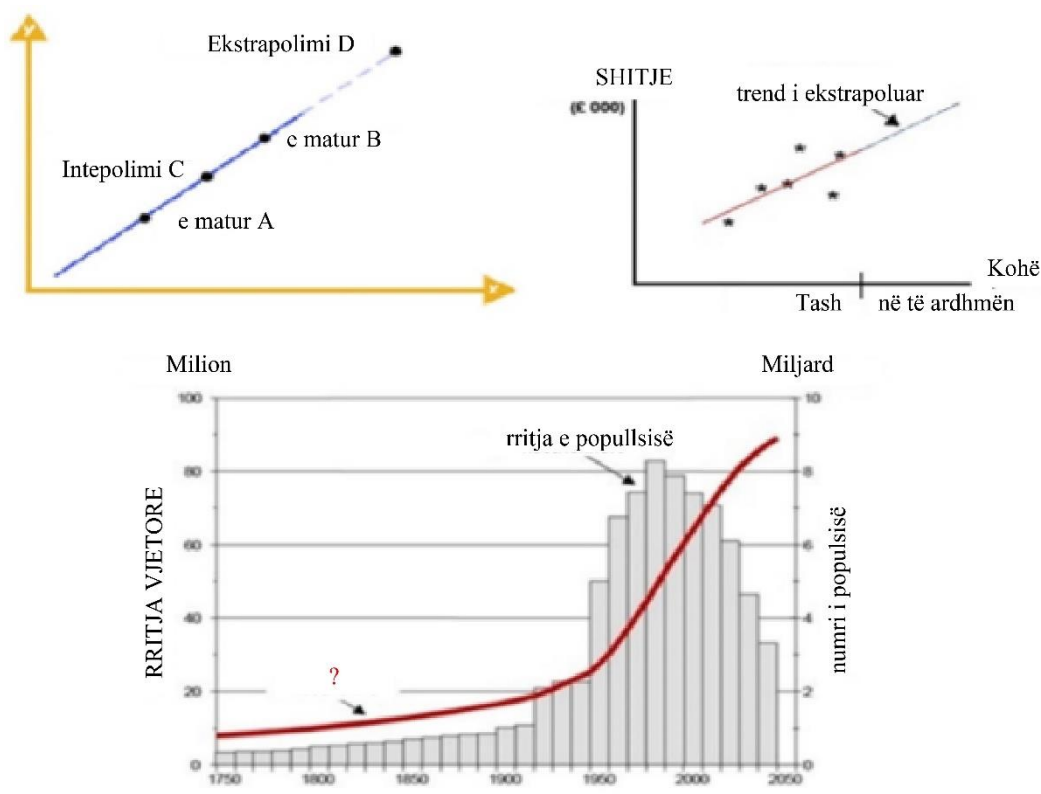
Në matematikë, ekstrapolimi dhe interpolimi janë dy termine të rëndësishme.

Interpolimi definohet si mbledhje e vlerave ndërmjet(në interval) dy të dhëna që janë lëndë e vërejtjes.Nga ana tjetër,**ekstrapolimi** është llogaritje e vlerave që janë jashtë nga fusha të të dhënave të dhëna.Pikërisht për këtë,ekstrapolimi është vegël e rëndësishme gjatë prognozimit të trendeve [21].

Ekstrapolimi për raste të funksionit linear (ekstrapolimi linear) mund të jap rezultate të mir vetëm në rast kur pika, që është lëndë e prognozimit, nuk gjendet shumë largë nga fusha e dhënë e të dhënave ose nëse shumica e të dhënave në të cilën bazohet trendi nuk kanë ndërtuar varësi lineare. Interpretimi matematikore për ekstrapolim të funksionit linear me pika të definuar përfunduese (x_1, y_1) dhe (x_2, y_2) gjatë së cilës bëhet ekstrapolimi i vlerave të funksionit y për vlerës x e ndënjë pike x (që është në intervalin e parazgjedhur, shiko Fotografinë 27 (është dhënë nëpërmjet formulës së ardhëshme:

$$y(x) = y_1 + \frac{x - x_1}{x_2 - x_1} (y_2 - y_1)$$

Në fotografinë 27. janë dhënë disa shembuj të trendeve të ndryshme dhe ekstrapolimi i tyre.

Fotografia 27. Shembull për trendet ekstrapoluese në themelimin të rezultateve të përmbledhura të realizuar më pare.

Duke pasur parasysh faktin që një ndër motorët më kryesor të ekonomisë është zona e energjetikës, nga interesi i posaçëm për analiza të trendeve të sektorit energjetik, si në nivel global dhe atë nacional.

Shtes, në dekadat e fundit intezivisht u tregua rëndësia nga qëndrueshmëria e sistemit energjetik në këtë vend. Qëndrueshmëria e sistemeve energjetike nacionale është lëndë e analizës dhe rangimit nga ana e Këshillit Botëror të energjisë (World Energy Council, WEC) nëpërmjet a.q. indeks i qëndrueshmërisë [22].

Tranzicioni drejt sektorit energjetik të qëndrueshëm përparon me hapa graduale. Edhe pse kapacitetet në burimet e inovuara të energjisë është gjysa nga kapacitetet energjike të sapoinstaluara në strukturën botërore, sidoqoftë burimet e rinovuara ende bëjnë pjesë me vetëm rreth 11% në përzjerjen globale energjetike.

Një nga lëvizjet kyçe në drejtim të zhvillimit të qëndrueshëm ekonomik është ridefinimi i arhitekturës financiare globale në linjë me Agjendën 2030 për zhvillim të qëndrueshëm (UN,2015 [23,24]. Ajo kërkon krijimin e strukturës së re për qëndrueshmëri financiare dhe gradualisht lëvizje e fokusit nga profiti afatëshkurtë drejt krijimit të vlerave afatgjate të mënyrës sociale dhe përgjegjësis ekologjike. Sigurishtë, drejtimi i dobët (liderimi) dhe politika jo stabile ngelen pengesat e vetme drejt arritjes së qëllimit nga Agjenda 2030 për zhvillim të qëndrueshëm [25].

Sipas OECD, intenziteti energjetik është një nga indikatorët kyç të zhvillimit të qëndrueshëm për vend të caktuar, rajon ose entitet [26]. Për shkak të kësaj, si shembull mund të përmendet **ekonomija në rajonin e Ballkanit Perëndimor**, e cila karakterizohet me **intenzitet të lartë energjetik**, që prap ngelet në tre faktorët kryesor të ardhshëm:

- Energjia intenzive natyrore të sektorit industrial
- Përdorimi i teknologjisë joefikase në sektorin energjetik, industri dhe amvisëri
- Izolimi i nxehtë i dobët të objekteve rezidenciale dhe komerciale.

Si shembull i dytë mund të përmendet indikatorin për **energji intenzive të Maqedonisë** që tregon se Maqedonia bie në grupën e vendeve me **relativisht intenzitet energjetik të lartë** (e treguar në kilogram të naftës ekuivalente, kgoe-kilogram oil equivalent [27]) për krijimin e prodhimit/shërbimit nga 1000 euro. Harxhuesja energjetike e lartë është rezultat të intenzitetit të lartë të energjisë të kapaciteteve bartëse të rritjes ekonomike, të a.q. gati një e treta nga harxhuesja e energjis elektrike në Maqedoni është rezultat i energjis së lartë-industritë intenzive [28].

Dhe përkundër trendit në ulje të rëndësishëm të aktiviteteve ekonomike në nëntëdhjetë vitet nga shekulli i kaluar, gjithësej emisione të gazrave të qelqit në Maqedoni mbetën pothuajse konstant gjat gjithë periudhës, të a.q. në nivel të 15MtCO₂eq./ në vitë.

Ekonomija e Maqedonisë karakterizohet me nivel relativisht të lartë të harxhimit të energjisë, ndërsa me të dhe emisione të gazrave të qelqit në njësin BPV (një nga nivelet më të larta në vendet e Europës Qendrore dhe Lindore). Raporti i lartë të emisioneve të gazrave të qelqit përkundër rezultateve ekonomike (intenzitet të gazrave të qelqit dhe

karbonit) sinjalizon shkallë të lartë të efektivitetit të projekteve që sjellin për zvogëlimin e emisioneve për gazra të qelqit, sepse për një dollar investicion mund që të arrihen zvogëlimet e mëdha të emisioneve për gazra të qelqit. Domethënë, gjithë masat për ndërrim të shfrytëzimit të qymyrguri dhe linjës sjellin drejt zvogëlimit të rëndësishëm të emisioneve për gazra të qelqit [29,30].

2.5 Metodat kualitative dhe kuantitative për parashikimin shkencor të zhvillimit të qëndrueshëm (ZHQ)

Duke pasur parasysh se gjatë rregullimit të prognozave për trendet e ardhëshme duhet të merren parasysh, në fakt indikatorë që kanë vlerë në problemin e paraparë, të zhvilluara janë shumë metoda nëpërmjet analizave konkrete janë kyçur të ndryshme dhe shumë shpesh kriteriume konfliktuese të vendosura para problemit subjektor. Pastaj, është me rëndësi të përmendet se në analizat janë kyçur jo vetëm paramtrat ekonomike të pastërta që janë të lidhura direkt me harxhimet, por dhe harxhimet që janë indirektë sepse implementojnë harxhime eksterne të peshës të gjithë shoqërisë. Periudha e tillës mundëson kënjaje e kërkesave të multidimensionaleve dhe shpesh konceptin konfliktues për zhvillim të qëndrueshëm. Në varësi nga lloji i kriteriumit që janë lëndë e analiza, dallohen metodat **kualitative** dhe **kuantitative** [31].

2.5.1 Metodat kualitative

Metodat kualitative operojnë me **të dhënat kualitative dhe informacionet**. Në vazhdim shkurt janë spjeguar disa nga to:

Vlera jo gjykuese (ang. Unaided Judgement)

Pothuajse praktika e thjeshtë univerzale për ndonjë problem është të pyetet dhe të konsultohet ekspert. Cilat janë prognozat e tij, çfar do kishte ndodh si skenar më i sigurt? Metoda për metodën jo ndihmuese ka për qëllim rregullimin e prognozës nëpërmjet eliminimit, në fakt maksimalisht zvogëlimit të mundëshëm të vlerës nga parabindja, me pasion, vlera nga ana dhe ngjashëm, dhe nënkupton konsultim e etiketuar dhe eksperët të treguar me burime të integritetit profesional. Kjo metodë, në faktë procedurë e a.q. unaided judgment (vlera jogjykuese) është e mirë për përdorim në rastet e ardhëshme:

- Nëse ekspertët janë jo të pasionuar, në fakt neutral në mardhënje me problemin e analizuar;
- Nëse është shumë pak sigurisht se do të jenë ndëgjuar ndërrimet e trendeve dramatike dhe të mëdha ;
- Nëse varësia që janë të lidhur me problemit janë totalisht mirë të kuptuar nga ana e ekspertëve (Për shembull, nëse çmimi zvogëlohet, kërkesa rritet);

- Nëse ekspertët posedojnë disa informacione dhe të dhëna për të cilat ato kanë privilegjinë të i dijnë;
- Nëse ekspertët marrin raporte precize dhe mir të elaboruar në lidhje me rezultatin e prognozave të tyre.

Parashikim i pazareve (ang. Prediction markets)

Këto veprime gjithashtu janë njohur edhe si informacione të pazareve, në fakt pazaret e ardhëshme-të a.q. „fjurçrsi”(future markets). Sipas tyre prognozohet sjellja e pazarit në disa të mira ose shërbime në periudhën e ardhëshme duke pasur parasysh gjithë trendet relative dhe informacione që ndikojnë në pazarin konkret, në fakt berzën (berza e energjisë elektrike, qymyrguri, gaz, metale dhe ngjashëm). Për shembull indikatorët relativ për disa berza të energjisë elektrike mund të jenë remont të planifikuar të vlerave kapacitive energjetike, të larta ose të vogla temperatura në rajone të ndryshme që mund të ndikojnë në harxhimin e energjisë, në fakt kapacitetet e sjellura dhe ngjashëm. Të gjithë këto ndodhi mund nga para të jenë të paraparë, për dallim nga të ardhurat e mundshme ose shkyçjen e jo të planifikuar.

Teknika Delfi (ang. Delphi technique)

Për tu zbatuar kjo teknikë, fascilatori/moderatori, i a.q. kërkuesi në fakt administratori i analizës duhet njëher të mbledh grup të përshtatshëm nga ekspertët që do përgadisnin (të gjithë nga ta ndaras dhe jo të varuru) statistikën sumative për prognozat e tyre, ndërsa pastaj dhe do ti spjegojnë prognozat. Procesi përsëritet derisa nuk arrihet në momentin e shfaqjes të reziqeve të vogla në prognozimin nëdremjet turnuseve të ndryshme të prognozimit-thjesht janë të nevojitur disa turnisa.

Teorija e lojërave (ang. Game theory)

Bëhet fjal për metodë matematikore për analizë të rastësive të përmbledhura, si, për shembull, tek lojrat, kur sukcesi i një individi mvaret nga zgjedhja e tjerëve. Mundësit të këtij metodi janë testuar në vitin 2005, kur në një kërkim [32] janë zbatuar parashikime në mardhënje të tetë skenareve reale, dhe atë jo nga agjentët e kësaj teorie por dhe nga ana e grupit të studentëve. Pastaj, është treguar se rezultatet e fituara me pranimin e teoris së lojrave nuk kanë qenë shumë precize nga ato të fituara direkt nga studentët.

Judgmental bootstrapping (ang. Marrja e vendimeve/vlerimi në resurset themelore individuale)

Kjo metodë e konverton vlerimin subjektiv në procedur strukturore. Ekspertët pyeten mes vete cili informacion do e kishin zgjedhur për të bër vlerësimin e kategorive të ndryshme të situatave. Pastaj, nga ta kërkohet të bëhet parashikim për raste të ndryshme, që mund të jenë reale ose hipotetike. Për shembull, ato mund të bëjnë parashikime për shitjen në vitin e ardhshëm për alternative të ndryshme të dizajnit në ndonjë prodhim të ri.

Pastaj, rezultati nga këto parashikime konvertohet në model nëpërmjet përmbledhjes së verifikimi regresionik që i përfshin prognozatat dhe informacionet të përdorura nga ana e ekspertëve.

Interakcion simulativ (ang. Simulated interaction)

Ajo është forma e luajtjes së rolit për parashikimin e vendimeve nga ana e njerëzve që janë në interakcion me njerëz tjerë. Posaçërisht është përdoruese kur raste të ndryshme involvojnë ndonjë konflikt.

Kërkimi i qëllimit dhe pritjet

Gjatë kërkimit të pritjeve, kërkuesit pyetin si ata presin të reagojnë në aspekt me situacione të ndryshme. Pritjet janë të ndryshme nga qëllimet sepse njerëzit kuptojnë se çdo herë egziston mundësi për ndodhjen e gjërave të papritura.

Analizë e bashkuar (ang. Conjoint analysis)

Analiza e bashkuar është kërkim që bazohet në teknika statistikore që janë të përdorura në analizimin e pazarit që ndihmojnë të vërtetohet si njerëzit vlerësojnë attribute të ndryshme lidhur me prodhime të ndryshme ose shërbime (karakteristike, funksionalitet, ekonomik dhe ngjashëm). Zgjedhja e një opsioni nga shumica opsione të ofruara është opsioni që optimalisht i lartëson gjithë karakteristikat e shërbimit ose prodhimit në vëllim më të madhë ose më të vogël, që del nga disa analiza të bashkuara.

Shpesh, me qëllim kombinimin e kualiteteve të të dhënave/rezultateve me rezultatet e fituarar kuantitative, thirret nevoja për **të dhëna kuantitative** për tu kuantifikuar pasiqë me të përdoret teknika shtesë dhe veglat.

2.5.2 Metodatat kuantitative

Në këtë grup metodash të të dhënave, ne fakt informatave që janë përdorur për prognozimit janë matëse dhe kuantitative.

Simulacioni kuantitativ të të dhënave të matur / Quantitative Data Discrete Simulation (Simulacioni i matjeve të ngjarjeve/Discrete Event Simulator)

Puna e sistemit analizues është shfaqur si sekuenca kronologjike nga ngjarjet. Çdo ngjarje paraqitet në moment të pacaktuar nga koha dhe nënvizon ndryshim të pacaktuar të gjendjes në sistem. Të propozuara janë mehanizmat të panumrëta për kryerjen e simulacionit për matje të ngjarjeve, mes të cilave janë simuluar bazat e ngjarjeve, simuluar bazat e aktivitetit, simuluar bazat e procesit dhe hyrje tri faze.

Ekstrapolimi

Ekstrapolimi përdor të dhëna historike relativisht për problemin që trajtohet. Eksponencialisht „zbutjen”(ang. Exponential smoothing) është metoda më e njohur dhe më harxhuesja efektive ndërmjet metodave statistikore për ekstrapolim. Ai riemëron princip se të dhënat që janë me datë më të re duhet të kenë peshë më të madhe në definimim e ekstrapolimit.

Rrjetet neuronale (ang. Neural nets)

Rrjetat neuronale janë në faktë metoda intenzive kompjuterike që i shfrytëzojnë proceset e zgjedhjes, analog i proceseve të zgjedhjes që zhvillohen në trurin e njeriut. Por, gjatë përdorimit të këtyre metodave, është e nevojshme me kujdes të rradhiten modulet e rrjetës së të dhënave, me qëllim që të zvogëlohet rreziku nga krijimi i shumë modeleve kompleksive. Fildes et al. Përmbzllin se në 25 vitet e fundit është parapar zhvillim i shpejtë në prognozimin fiks për shkak të metodave intezivike kompjuterike për numër më të madh publikimesh në cilën do qoft zonë të ketë qenë nga kërkimet operacionale dhe analiza ekonomike e trendëve (posaçërishtë parashikimit që i shfrytëzojnë fondet investicionale) [33].

Kërkim (ekstraktim) i të dhënave (ang. Data mining)

Shfrytëzon analiza statistikore të sofistikuara për definimin të ndërmjet të varurve nëpërmjet zonë e pacaktuar e lëndës së të dhënave. Kjo është hyrje e njohur. Ai i injoron diturit teorike dhe përvojën e më parshme dhe jashtzakonishtë kërkon skema/modele (mostër-ang. Patterns).

Modelet shkaku (ang. Causal models)

Këto metoda bazohen në dijen e mëparshme, në fakt përvoja dhe teoria, edhe atë në kuptim të përvojës kuantificive dhe regjistruese e të dhënave dhe trendeve. Përdoren analiza regresive të të dhënave historike me qëllim përmbledhjen e parametrave që janë të kyçur në model. Modelet shkaktar mundësojnë kontrollim të aktiviteteve në treg, sikur që janë ndryshimet e çmimeve, si dhe aspektet kyçe të tregit, duke siguruar mjaft informacione për planifikime të qëndrueshme. Duke pasur parasysh se arsyja e budallallëkut është mjaft kompleksive, shumë shpesh analizuesit tregojnë në çka është e mundur më shumë ekuacion dhe parametra për shkak të shkrimit preciz të budallallëkut. Sidoqoftë, një studim i herëshëm i viteve të 70 të shekullit të kaluar, për analizat ekonomike afatshkurte të zyrës Nacionale për kërkime ekonomike (National Bureau of Economic Research) tregoi se kompleksibili më i madhë i modeleve arsyetuese të nevojshme nuk drejton dhe drejton prognozave më precize [34].

Segmentacioni (ang. Segmentation)

Segmentacioni kyç shpartallim të problemit në pjesët e pamvarura individuale, gjatë së cilës analizë të çdo pjese individuale, dhe për tu bërë prognozimi, përdoren informacione konkrete relative për pjesët që shqyrtohet, ndërsa pastaj pjesët e ndryshme kombinohen pa caktim.

2.6 Shprehje të lidhura dhe domethënje

Bruto Prodhimi Vendor (BPV)	Vlera totale e gjithë që është prodhuar nga njerëzit dhe kompanitë në një vend.
Kilogramë naftë ekuivalente/ kilogram oil equivalent (kgoe)	Njësi normale për energji,ekuivalentë për sasinë e energjisë që ka një kilogram naftë të papërpunuar.Ajo është njësi standardizuese,me vlerë kalorike nga 41 868 kJ/kg dhe përdoret për zbatimin e energjisë në burime të ndryshme.
Produktivitet	Efikasitet i produktit matur me mardhënjet ndërmjet rezultatit të prodhimitaris përkundër hyrjeve të lëndëve të para/energjisë.
Globalizim	Proces në cilin biznes ose organizata tjera krijojnë ndikimi ndërkombëtar dhe operojnë me nivelin ndërkombëtar.
Emission i garzave të qelqit	Emisioni i gazrave që shkaktojnë efekt në kopshtin e qelqit nëpërmjet absorbimit të infrave të kuqe rrezatuese nga energjia e djellit, duke sjell në këtë mënyrë rrezatim global Dioksidi i Karbonit (CO ₂) Metani (CH ₄) Oksidi i azotit (N ₂ O) Ozoni Klorofluorokarbonet (CFC _s) Fluorogjeglevodorodi (duke përfshirë HCFCs dhe HFCs)
Agjenda 2030 për Zhvillim të qëndrueshëm	E sjellur nga ana e Kombeve të Bashkuara në vitin 2015 dhe përmban 17 qëllime për zbatimin e zhvillimit të qëndrueshëm.
Qëndrueshmëria e sistemit energjetik	Definicioni i Këshillit botëror të energjisë, për qëndrueshmërin e sistemit energjetik bazohet në tre dimensione themelore-siguria energjike, ndikimi ndaj mjedisit jetësor dhe barazia energjetike, nfakt disponueshmëri deri te energjia.
Indeksi i qëndrueshmëris së sistemit energjetik	Në themel të tre dimensioneve për definim të qëndrueshmërisë në sistemin energjetik, indeksi mundëson rangimin gjatë cilës AAA është rezultat më i mire, ndërsa DDD më i keq [35].

Intenziteti energjetik	Masë për efikasitetin energjetik të ekonomisë nacionale të caktuar. Përmbledhet si energjia e harxhua gjeneron në njësi të BPV.
Intenziteti karbonik	Niveli i emisionit të gazrave të qelqit në njësi aktivitetesh, për shembull për prodhim KWh energji elektrike.
De karbonizimi	Zvogëlimi ose largimi i garzave të qelqit nga burimet e energjisë.

2.7. Literatura e shfrytëzuar dhe burime shtese dhe drejtime për kërkim, mësim dhe ndërtim të mëtutjeshëm

1. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/trend>
2. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/trend>
3. <http://www.businessdictionary.com/definition/trend.html>
4. <https://www.economicshelp.org/blog/543/economics/the-trend-rate-of-economic-growth/> (qasur në 03.07.2018)
5. <https://fyi.uwex.edu/downtown-market-analysis/understanding-the-market/local-regional-economic-analysis/> (qasur në 03.07.2018)
6. <https://study.com/academy/lesson/what-is-sustainable-economic-growth-definition-lesson-quiz.html> (qasur në 04.07.2018)
7. <https://ourworldindata.org/economic-growth#note-2> (qasur në 04.07.2018)
8. G. Clark (2007) – A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World. Princeton University Press, New Jersey, USA.
9. UN, 2015: Paris Agreement, i nënshkruar në 22.04.2016 r. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
10. Penn World Table 9.0; OurWorldData.org, qasur në 04.07.2018
11. Tejvan Pettinger, 2015 Recent economic growth compared to trend growth. (<https://www.economicshelp.org/blog/14402/uk-economy/recent-economic-growth-compared-to-trend-growth/>) (qasur në 04.07.2018)
12. Raupach, M.R., G. Marland, P. Ciais, C. Le Quere, J.G. Canadell, G. Klepper, C.B.Field: Global and regional drivers of accelerating CO2 emissions. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America 104,10288-10293.(2007)
13. Sustainable, Development Solutions Network (SDSN), 2015, Getting Started with the Sustainable Development Goals: A Guide for Stakeholders, SDSN®, December 2015, <http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2015/12/151211-getting-started-guide-FINAL-PDF-.pdf>
14. OECD, 2015: The Sustainable Development Goals: An overview of relevant OECD analysis, tools and approaches, OECD, <https://www.oecd.org/dac/The%20Sustainable%20Development%20Goals%20An%20overview%20of%20relevant%20OECD%20analysis.pdf>

15. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), 2017, Measuring distance to the SDG targets: An assessment of where OECD countries stand, OECD, Paris, June 2017, <http://www.oecd.org/sdd/OECD-Measuring-Distance-to-SDG-Targets.pdf>
16. <http://www.oecd.org/dac/sustainable-development-goals.htm>
17. Dituri shtesë dhe analiza janë prezentuar në publikimin e ardhshëm <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3926985/>
18. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), 2018, Achieving the Sustainable Development Goals in the Least Developed Countries: Compendium of Policy Options, UN/UNCTAD, 2018, http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/aldc2018d4_en.pdf
19. <http://www.lead-innovation.com/english-blog/trend-research> (qasur në 06.07.2018)
20. Long-Range Forecasting: From Crystal Ball to Computer. (<http://www.forecastingprinciples.com/files/LRF-Ch7b.pdf>) (qasur në 06.07.2018)
21. <https://math.tutorvista.com/calculus/extrapolation.html> (qasur në 15.07.2018)
22. <https://trilemma.worldenergy.org/> (qasur në 15.07.2018)
23. https://www.un.org/pga/wp-content/uploads/sites/3/2015/08/120815_outcome-document-of-Summit-for-adoption-of-the-post-2015-development-agenda.pdf
24. UN, 2015: Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>
25. United Nations Conference on Trade and Development: Trade and Development Report 2017, Beyond Austerity: Towards a Global New Deal. Chapter I: Current Trends and Challenges in the World Economy, United Nations, New York and Geneva, 2017
26. Më shumë informacione në Towards Green Growth: Monitoring Progress, OECD Indicators, 2011
27. [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Kilograms_of_oil_equivalent_\(kgoe\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Kilograms_of_oil_equivalent_(kgoe))
28. Zyra shtetërore e statistikave të Republikës së Maqedonisë: Publikimi, „Zhvillim i qëndrueshëm, 2012” , Shkup 2012
29. Strategji nacionale e Mehanizmit për zhvillim të patër të periudhës së parë detyruese sipas protokolit të Kjoto 2008-2012; UNDP dhe Ministrisë për mjedis jetësor dhe planifikim hapësiror.
30. <http://www.eia.gov/cfapps/ipdbproject/iedindex3.cfm?tid=91&pid=46&aid=31&cid=regions&syid=2001&eyid=2011&unit=MTCDPUSD> (qasur në 05.07.2018)
31. J. Scott Armstrong and Kesten C. Green, 2012. Demand Forecasting: Evidence-based Methods. University of Pennsylvania. https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1356&context=marketing_papers (qasur në 06.07.2018)
32. Kesten C. GreenT (2005). Game theory, simulated interaction, and unaided judgement for forecasting decisions in conflicts: Further evidence. International Journal of Forecasting 21 (2005) 463– 472.
33. Fildes, R., Nikolopoulos, K., Crone, S. F., & Syntetos, A. A. (2008).

Forecasting and operational research: a review. *Journal of the Operational Research Society*, 59, 1150–1172.

34. Juster, F. T. (1972). An evaluation of the recent record in short-term forecasting. *Business Economics*, 7(3), 22–26.

35. <https://trilemma.worldenergy.org/#!/energy-index> (qasur në 15.07.2018)

Kontrollim për vende të ndryshme në mardhënje me përparimin të arritjes së qëllimeve për zhvillim të qëndrueshëm: <http://www.oecd.org/env/country-reviews/>

Analza të tjera ekonomike: <http://www.oecd.org/eco/surveys/>

Programi për edukim të UNESCO në drejtim të arritjes së SDG: UNESCO, 2017. Education for Sustainable Development Goals Learning Objectives, <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002474/247444e.pdf>

Politika më të mira për zhvillim të qëndrueshëm: OECD (2016), Better Policies for Sustainable Development 2016: A New Framework for Policy Coherence, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264256996-en>,

https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/commitments/493_12066_commitment_Better%20Policies%20for%20Sustainable%20Development%202016.pdf

Moduli 3: Strategjitë për zhvillim të qëndrueshëm në nivel mikro dhe makro

STRATEGJIA paraqet plan të aktiviteteve të një entiteti/organizacioni me të cilin ai entitet i përmbush qëllimet dhe misionet e tij. Strategjia krijohet në bazë të :

1. Analiza e faktorëve të jashtëm(nga mjedisi mikro dhe makro);
2. Analizë e faktorëve të mbrendëshëm të entitetit/organizatës (resurse, aftësi, kompeticione).

Strategjia mund të jetë: konkurente dhe kombinuase.

Strategjia konkurente (gjenerik) më tutje mund të jetë:

- Strategjia e shpenzimeve më të vogla
- Strategjia në bazë të ndryshimeve dhe
- Strategjia në bazë të përgjegjësis

Strategjia e kombinuar i merr parasysh të gjitha mundësit për arritjen e konkurecës: shpenzime më të vogla, dallimi i prodhimeve sipas kualitetit, variacione dhe përgjegjësi (shkurt, fleksibil, përgjigje e shpejtë të klientëve).

Fotografia 28. Krahasimi i matjeve praktike

Hyrje strategjike për zhvillim të qëndrueshëm nënkupton mënyrë për të menduar dhe punuar për të:

- Bën hap nga zhvillimi në implementim të planeve fikse, ide dhe vendimeve drejt pranimit të sistemit fleksibil që vazhdimisht po përmirësohet dhe inkurajon pjekshmëri dhe konsistencë ndërmjet sfidave të ndryshme.
- Bën hap nga mendimi se shteti vetëm është përgjegjës për zhvillimin, drejt mendimeve që përgjegjësia shtrihet në gjithë shoqërinë.
- Bën hap nga centralizimi dhe marrja e vendimeve të kontrolluara drejt ndarjes së rezultateve dhe mundësive, negociata transparente, kooperim dhe veprimet e përbashkëta.
- Bën hap nga fokusimi në kontribut (i a.q. projekte dhe ligje) drejt fokusimit të rezultateve (i a.q. ndikimi i projekteve dhe ndryshimeve në sistemin legal).
- Bën hap nga sektori drejt planifikimit integral.
- Bën hap nga varja nga ndihma e jashtme drejt zhvillimit të realizuar me forcat e mbrendshme dhe investicione.
- Bën hap drejt procesit që kyç monitoring, mësim dhe përmirësim.

Koncepti për zhvillim të qëndrueshëm është qëllimi kryesor të integritit europian dhe thelbi i modelit evropian të shoqërisë. Në këtë kontekst, në Dhjetor të vitit 2005 kur Republika e Maqedonisë fitoi statusin të vendeve antare për antarësim në UE, e mori dhe detyrimin që të pregadit Strategji Nacionale për zhvillim të qëndrueshëm (SNZHQ). Nevoja e SNZHQ kryesisht del nga sfidat që i sjell ndryshimi në mjedisin ndërkombëtar. Shtypjet e mbrendshme dhe të jashtme në shtet të sigurojnë kushte më të mira për jetesë, drejtojnë drejt nevojës për paraqitje sistematike dhe hyrje të qëndrueshëm të zhvillimit.

3.1. Aktivitetet e komitetit ndërkombëtar për zhvillim të qëndrueshëm – faktorët kryesorë dhe aspektet

Aktivitetet e komitetit ndërkombëtar sjellin deri te konsenzui rreth strategjive themelore drejtimit të zhvillimit të qëndrueshëm, pra sipas pikave themelore të strategjisë për ZHQ janë përmbajtur në elementet e ardhshëm :

- Mbyllje e resurseve natyrale
- Ndalimi i ndotjes të mjedisit jetësor
- Ruajtja dhe përpaparimi i ekologjisë, mbrojtja e botës vegjetale dhe jetësore dhe ekosistemet

Në mbledhjen e nivelit të lartë nga ana e Federatës për ndihmë të zhvillueshme të OECD (Organization for Economic Cooperation and Development-OECD) në Prill të vitit 2001 janë miratuar drejtimet politike për praksë të mirë në zhvillimin dhe implementimin e strategjive për zhvillim të qëndrueshëm. Drejtimet janë fokusuar në përvojë të vendeve në

zhvillim, edhe pse shumë nga pytjet e marra janë njëjtë të rëndësishëm dhe për vendet e zhvilluara. Këto drejtime politike kryesisht janë me qëllim të sigurojnë themel për diskutime më të gjëra ndërkombëtare dhe marrëveshje, posaçërisht në Samitin Botëror të radhës për zhvillim të qëndrueshëm në Johaneshburg në shtator të vitit 2002.

Paraqitje e Strategjisë për zhvillim të qëndrueshëm nuk është e nevojshme atëherë të krijohen procese të reja, plane të reja dhe insitucione të reja. Në fakt, në një vend (ose në entitet/ ndërmarrje/ komunë) mund të ket politika dhe mehanizma institucionale që kontribuojnë për zhvillim të qëndrueshëm, po nuk kanë Strategji formale për zhvillim të qëndrueshëm ose dokument. Kundër asaj, një vend (komitet/ komunë/ ndërmarrje) mund të ketë strategji formale për zhvillim të qëndrueshëm, dhe për këtë është posaçërisht e rëndësishme këto strategji të jenë operacionalizuar.

Për vendet e zhvilluara sfida është kreysisht e drejtuar drejt mobilimit të gjithë anëve të prekura drejt zhvillimit afatgjatë dhe strategjive për zvogëlimin e varfërisë duke marrur parasysh dimenzionet sociale të kapitalit dhe qëndrueshmëria e mjedisit jetësor.

Në shumë ekonomi botërore të globalizuara, egziston varg më i gjatë të politikave të vendeve të zhvilluara në zonat si tregtia, financione, investicione dhe energji, dhe këto kanë ndikim të madhë në opsionet e zhvillimit. Kjo i referohet ndikimit në vendet me zhvillim dhe në nivel global. Për shembull, shumë nga vendet më të varfura minimalisht kontribuojnë drejtë emisionet për gazra të qelqëve, por të njëjtat janë ekspozuar në rezik serioz nga ndryshimet klimatike. Ashtu qoftë dhe strategjia që e zbatojnë vendet në zhvillim mund të jenë në shtirje të madhe kompromentuar nga politikat e jashtme dhe institucionet të cilat kanë kontroll të vogël ose aspak.

3.2. Shprehje për strategjinë e zhvillimit të qëndrueshëm

Strategjia për zhvillim të qëndrueshëm paraqet studim (dokument) në të cilën kryhet integrimi i masave sociale, ekonomike dhe ekologjike, qëllime dhe aktivitete të nevojshme për marrjen e përgjegjësis për implementimin e tyre për grupe sociale të ndryshme dhe për gjeneratat e ardhëshme.

Sfidat e tilla të komplikuar nuk mund të jenë vendimate të ad hok ose në bazë të bazë të vetme. Njëherë, vendet duhet të kenë vizion për përparimin dhe ku ato duan të shkojnë në të ardhmen. Vizioni i tillë duhet që të reflektoj historinë të vendeve dhe vlerave themelore. Ajo duhet të jetë gjerësisht e përhapur, e ndar ndërmjet publikut, si dhe ndërmjet ekonomistëve dhe aktorëve tjerë në gjithë vargun politik, duke kyçur dhe përfaqësuesit e qeverisë, biznesit, mundit dhe sektorit qytetar në shoqëri.

Mehanizmat për sektorin ndërmjësus integral të politikave janë nga kuptimi thelbësor për testim të interakcionit ndërmjet vendimeve politike të sjellura në nivele të ndryshme dhe në sektore të ndryshme dhe implementimi i tyre për grupet e ndryshme sociale. Këto politika duhet të sigurojnë dhe pjesmarrje aktive të qytetrimin shoqëror dhe sektori privat, dhe të gjithë anëvetë të prekur në formulimin e politikës dhe planifikimit në nivele të ndryshme.

E fundit, por jo dhe pak kryesor, është kapaciteti për sjelljen të socialës aktuale, kushtet ekonomike dhe kushtet në mjedisin jetësor, si dhe të trendeve të ardhshme. Gjithashtu, është e rëndësishme dhe aftësia të jenë të vlersuara opsionet dhe kufizimet, dhe të definohen qëllimet reale,

Duke i marr bashk, këto elemente e formulojnë strategjinë themelore për zhvillim të qëndrueshëm. Me fjalë tjera, strategjia nuk është „plan i madhë” ose set i planeve, por më shumë përmbledhje të instrumenteve dhe mënyrave të punës që mundësojnë zhvillim të qëndrueshëm dhe definim i sfidave që duhet të rregullohen në mënyrë të bashkuar dhe dinamik.

Strategjia për zhvillim të qëndrueshëm duhet të përmbaj:

- Set i koordinuar i participimit dhe vazhdimisht përmirësim i proceseve të analizës
- Debatë,
- Përforcimi i kapaciteteve
- Planifikim dhe investicione

Ndërtimi i këtyre komponentave bëhet me qëllim që të integrohen ekonomitë afatshkurte dhe afatgjate, qëllimet sociale dhe ekologjike të shoqërisë-nëpërmjet përkrahjes reciprokisht hyrjes gjithmon kur është e mundur. Çdo strategji që përmbahet drejt principeve të dhëna dhe të spjeguar më lartë dhe mekanizmat paraqet strategji për zhvillim të qëndrueshëm.

3.3 Struktura themelore në të cilën duhet që të bazohet strategjia për zhvillim të qëndrueshëm të ndonjë shteti/ rajon/ entitet

Pasiqë sfidat me të cilat merren vendet janë të ndryshme, strategjitë për zhvillim të qëndrueshëm mund të jenë të bëra dhe të vijnë në të gjithë format dhe madhësitë. Numri i madhë i proceseve themelore të planifikimit strategjik, siç janë nacionalet ose lokalet të a.q. „agjenda 21 plane“. Strategjitë nacionale për mbrojtje të mjedisi jetësor ose Strategjitë për zvogëlimin e varfërisë, ofrojnë pikë fillestare të dobishme dhe sipas tyre mund të konsultohen strategjitë e ZHQ:

Në fakt vendet nga OECD në Strategjin Drejtuese për ZHQ [1] preciz i kanë definuar strukturat themelore të strategjisë për ZHQ të disa vendeve/ ndërmarrjeve/ entiteteve.

Konsultimet ndërkombëtare dhe përvojat më të gjëra ndërkombëtare sollën deri te konsenzusi për principet e ardhëshme për strategji efektive për zhvillim të qëndrueshëm. Struktura e a.q. formulacioni i strategjisë përbëhet:

- Pronësi dhe pjesmarrje të vendit, lider dhe iniciativë në zhvillimin e strategjive të tyre.
- Konsultime të zgjeruara, posaçërisht me shoqërinë e varfër dhe qytetare, të hap debat për ideja të reja dhe informacione, ekspozim i pyetjeve që duhet të zgjidhen, dhe ndërtim i konsenzusit dhe përkrahjes politike për aksion.
- Sigurimi qëndrueshmëris të favorshme ndikimi në dëmtime dhe grupet marginal dhe gjeneratat e ardhëshme.
- Ndërtimi i strategjive të tanishme dhe procese, në vend të shtimit plotësues, për tu mundësuar konvergencë dhe koherenca.
- Themeli analizues solid, duke marr parasysh dhe pyetjet relative rajonale, kyçur dhe kontrollim gjithëpërfshirës i gjendjes së tanishme dhe parashikim i trendeve dhe riziqeve.
- Integrim i qëllimeve ekonomike, sociale dhe ekologjike nëpërmjet politikave të përbashkëta të përmbajtura dhe praksën dhe drejtim me kompromise
- Qëllimet reale me prioritetet buxhetore të qarta.

3.4 Elementet themelore të strategjisë për zhvillim të qëndrueshëm

Në praktikë, shumë vende gjatë bërjes së Strategjisë për ZHQ, e marrin hyrjen për ndërtim të cili do qoftë nga modelet për strategji që mendojnë se janë të dobishme. Ato kyçin plane për zhvillim, strategji për zvogëlimin e varfërisë apo planeve aksionale, planet e gjelbërta nacionale, procese të planifikimit decetralizues dhe konsultime-ose ushtrimet nacionale që bëhen gjatë dy dekadave të fundit, të lidhur me marveshjen ndërkombëtare. Në disa vende, hyrjet alternative janë zhvilluar nga ana e organizatave të shoqëris qytetare. Si njohje të këtij vargu të zgjatur, në pikat fillestare, kjo udhëheqje tregon se etiketa nuk është e rëndësishme-ajo që është e rëndësishme është pranimi i ardhëshëm i principeve të përmendura më lartë.

Në varueshmëri nga rrethina, strategjia për zhvillim të qëndrueshëm mund të shihet si sistem që përmban komponentat e ardhshëm:

- Forume të rregullta për më shumë anë të ngecura dhe mjete për negociata të nivelit nacional dhe nivelit të decentralizuar, në lidhje mes tyre.
- Vizion i përbashkët dhe set i qëllimeve strategjike të zgjeruara.

- Përmbledhje e mehanizmave për arritjen e atyre qëllimeve në mënyrë që mund të përshtate dhe të ndërrohet (posaçërishtë sistemi informatikor, aftësit komunikuese, proceset analitike, angazhimi ndërkombëtar, dhe mjetet koordinuese për integrim politik, buxhetim, përcjellje dhe llogaritje).
- Principe dhe standarde që duhet të jenë të adaptuar nga ana e sektorëve dhe anëve të interesuara, nëpërmjet ligjdhënies, akcion vullnetar, instrumente të bazuar në treg etj.
- Pilot-aktivitetet për tu gjeneruar mësimi dhe pronë.
- Sekretariat ose objekt tjetër me fuqitë për koordinim me këto mekanizma
- Mandat të gjithë kësaj të përmendur më lartë nga niveli i lartë, qeveria qendrore, siç është kabineti i kryeministrit dhe, në qoft se është e mundur, nga qytetarët dhe organizatat e bizneseve.

Monitorimi i a.q. ndjekja e komponenteve kyçe të strategjive. Monitorimi duhet të përfshijë proceset siç janë kualiteti dhe mbulim i pjesmarrjes dhe sistemet informative, rezultatet dhe ndryshimi në linjën themelore.

Përcjellja nuk është ushtrim i rëndësishëm. Përkundrazi, indikatorët për procesin dhe rezultatet njëkohësisht, duke marr parasysh ato si vizion për qëllime të ardhëshme.

3.5 Strategjia nacionale për zhvillim të qëndrueshëm të Republikës së Maqedonisë

Strategjia Kombëtare për Zhvillimin e Qëndrueshëm (SKZHQ) të Republikës së Maqedonisë përcakton vizionin, misionin dhe qëllimet për zhvillim të balancuar ekonomik, social dhe ekologjik [2]. Duke iu bashkuar Lëvizjes Globale për Zhvillim të Qëndrueshëm, Republika e Maqedonisë duhet të sigurojë të gjitha qytetarëve drejtëm të qartë dhe hartë për zhvillim të vendit, si dhe të motivojnë shpresën e tyre dhe besim në të ardhmen. SKZHQ fokusohet nga periudha nga viti 2008 deri në vitin 2030, duke projektuar zhvillimin të qëndrueshëm të Maqedonisë deri në vitin 2030. Besimi se sociale, ekonomike dhe qëllimet për mjedisin jetësor duhet të jenë të mbushura dhe të përngjiten në procesin e zhvillimit është bërthama e konceptit për zhvillim të qëndrueshëm. Të gjithë qytetarët maqedonas do duhet të kuptojnë filozofinë e zhvillimit të qëndrueshëm sepse ato kanë rol kryesor në ndërtimin e shoqëris së qëndrueshme. Në situata kur kemi trend demografik jo të përshtatëm në vend, me plakje të shpejtë të popullatës dhe emigrim intenziv jashtë, koncepti për zhvillim të qëndrueshëm është shumë i rëndësishëm për arritjen qëndrueshme të kapitalit njerëzor të Republikës së Maqedonisë. Kjo strategji Naacionale për zhvillim të qëndrueshëm në Republikën e Maqedonis siguron mënyrë integrale të planifikimit, e cila prap e prezanton bazën e gjith politikës tjetër dhe strategjisë në sfera të ndryshme[1].

Kushtetuta në Republikën e Maqedonisë përmban antar që sillen si principet fundamentale në të cilat themelohet zhvillimi i qëndrueshëm. Ligji për mjedisin jetësor, përkrah principeve tjera, e përmban dhe principi për zhvillim të qëndrueshëm.

Strategjia për zhvillim të qëndrueshëm sillet sipas nenit 186 qëndrimi 2 nga Ligji për mjedisin jetësor, ku përmendet se „Qeveria e Republikës së Maqedonisë për shkak të pranimit të zhvillimit të qëndrueshëm, përparimi social dhe mbrojtja e mjedisit jetësor të nivel nacional mund të përpunoj Strategji nacionale për zhvillim të qëndrueshëm.

Strategjia Nacionale për zhvillim të qëndrueshëm e miraton Qeveria e Republikës së Maqedonis, e cila është borxh para miratimit që të dorëzoj në kontrollim deri te Kuvendi i Republikës së Maqedonisë. Ligji për mjedis jetësor, gjithashtu ofron mundësi për përgaditjen e Agjendës Lokale 21.

Aktivitetet fillestare në mardhënje me përforcimin e zhvillimit të qëndrueshëm të RM fillojnë me përgaditje të „ Konceptit të afrimit në krijimin dhe ringjalljen e strategjisë Nacionale për zhvillim të qëndrueshëm në RM” (2000) dhe përpunimi i „Konceptit kërkues për sigurimin analitik dhe rolit parashikues në funksionin e ndërtimit të Strategjis Nacionale për zhvillim të qëndrueshëm në RM” (viti 2002).

Strategjia nacionale për zhvillim të qëndrueshëm në RM bazohet në principet për zhvillim të qëndrueshëm të pranuar në nivel global ndërsa definuar në Konferencën për mjedis jetësor dhe zhvillim në KB (Rio de Zhaneiro, 1992) me qëllim Agjenda 21 të jet në funksion, më tutje në Deklarimin dhe planin për implementim nga Johaneshburg 2002 miratim i Samitit Botëror për zhvillim të qëndrueshëm, në principet e Deklarimit Mijëvjeçar të KB që janë të përmbajtur në Qëllimet zhvilluese Mijëvjeçare dhe principet të përparuar në rinovimin e Strategjisë për zhvillim të qëndrueshëm të UE, miratuar nga ana e Këshillit European në vitin 2006.

Strategjia Nacionale për zhvillim të qëndrueshëm në Republikën e Maqedonisë (SNZHQ) është bazuar në përvojat e më parshme dhe plotësimi i detyrimeve që Republika e Maqedonisë i ka pranuar në planin ndërkombëtar, posaçërisht të atyre që sillen në afrimin drejtë Unionit European. Qëllimi është të sigurohet struktura efektive drejt drejttimeve praktike për sektorin publik dhe privat për atë si të planifikojnë dhe implementojnë zhvillim të qëndrueshëm dhe si të bëhet rritje të investicioneve shtëpiake dhe të jashtme.

Fotografia 294. Tre shtyllat themelore të SNZHQ në Republikën e Maqedonisë

SNZHQ veçmë vendosi drejtime strategjike në sektorët zhvillues ndërsa njëjtë siguroj dhe lidhje të forta ndërfaktorësh të panevojshëm për zhvillimin e qëndrueshëm. SNZHQ në Republikën e Maqedonisë ka politikë ndërkombëtare eminente dimensione në shikim të integritit në UE. Zhvillimi i qëndrueshëm është qëllimi fundamental në Unionin European, ndërsa me statusin e Republikës së Maqedonisë të vendit kandidat për antar në Union nga dhjetori i vitit 2005, RM është e lidhur të përgadit Përkrahje për përgaditjen e Strategjis Nacionale për zhvillim të qëndrueshëm në Republikën e Maqedonisë.

Qëllimet kryesore dhe sfidat të SNZHQ në RM janë:

RM 1: Qeverisje e mirë dhe përmirësim i krijimit të politikës

RM 2: Shumllojshmëri të të ardhurave në zona rurale dhe sfidat për zhvillim të qëndrueshëm.

RM 3: Prosperitet Ekonomik dhe krijim i vendeve të reja për punë

RM 4: Vendbanimet e njerëzsis së qëndrueshme

RM 5: Ndërsektorët politik që sjellin drejt „shoqëris së dijes”

UE 1: Ndryshimet klimatike dhe energji e pastër

UE 2: Transport i qëndrueshëm

UE 3: Konsumim i qëndrueshëm dhe prodhimtari

UE 4: Mbrojtje dhe drejtim me resurset natyrore

UE 5: Shëndetësi publike

UE 6: Kyçje sociale, demografi dhe migrim

3.6 Strategjia për zhvillim të qëndrueshëm të Unionit European

Strategjia për ZHQ të UE është sjell në vitin 2001 në Brisel, me titullin „A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development “:

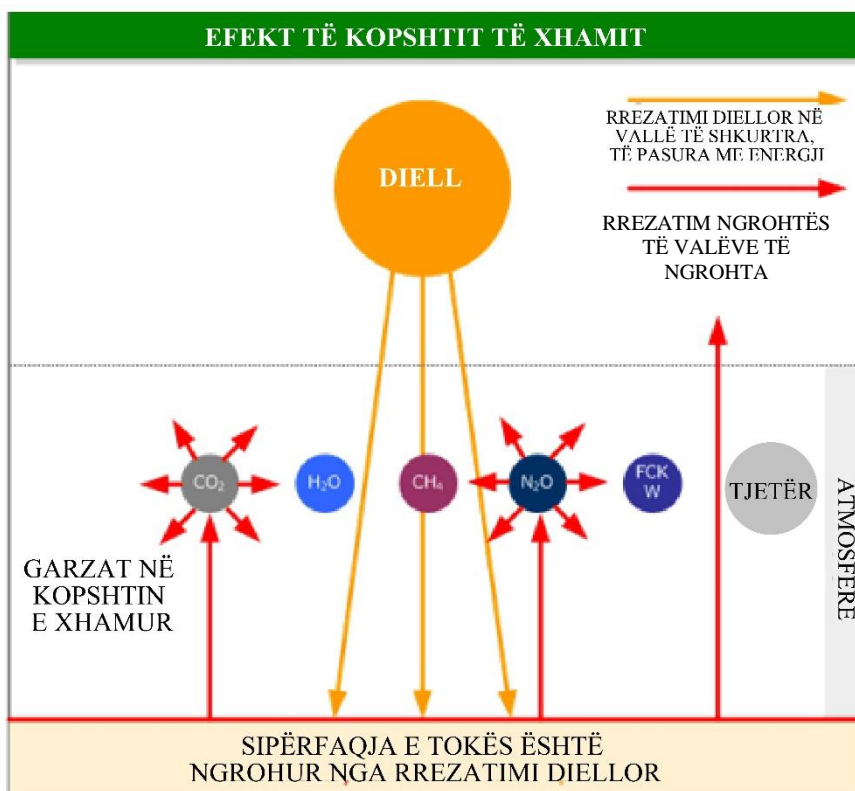
Zhvillimi i qëndrueshëm është qëllim global dhe Unioni European ka rol kyç në sjelljen e zhvillimit të qëndrueshëm në Europë, ndërsa gjithashtu dhe më gjerë në botë ku është e nevojshme akcion ndërkombëtar më i gjerë. Për tu plotësuar kjo përgjegjësi, të UE dhe nënshkruesit e tjerë të „Deklaracionit Rio” nga Kombet e Bashkuara nga viti 1992, si dhe të 19-tat. Seanca speciale e kuvendit Gjeneral të Kombeve të Bashkuara nga viti 1997. Europa ndajti disa detyra të për tu pregaditur Strategjinë për Zhvillim të qëndrueshëm dhe të jetë miratuar para Samitit për Paqen Botërore në vitin 2002. Në fakt, Strategjia për ZHQ të UE bazohet në strategjinë e Lisbonës nga viti 2000 dhe marveshjes nga Kopenhagen.

Strategjia e Lisbonit

Në vitin 2000, UE në Lisbon e miratoi Strategjinë për zhvillim e njohur nën emrin Strategjia e Lisbonës. Atëherë është vendosur qëllimi strategjik për UE deri në vitin 2010, me të cilën theksohet që vendet nga UE do jenë më konkurente, do kenë zhvillim më dinamik, dije më të larta dhe aftësitë për zhvillim të qëndrueshëm në mardhënje me vendet tjera nga bota.

Kur bëhet fjalë për realizimin e qëllimeve për zhvillim energjetik të qëndrueshëm, plani strategjik për zhvillim të teknologjis energjetike në Europë deri në vitin 2020 parashikon plotësimi e qëllimeve të ardhshme:

- Zvogëlimi i emisioneve të gazrave të dëmshme që sfidojnë efekt të kopshtit të xhamt për 20 %.
- Sigurimi më pak 20% nga nevojat energjetike të UE të vijnë nga burime inovative të energjisë
- Zvogëlimi i përdorimit të energjisë për 20 % të a.q. kursim i energjisë nëpërmjet përmirësimit të efikasitetit energjetik (www.ec.europa.eu/energy)

Fotografia 5. Garzat në kopshtin e xhamur

Marëveshja e Kopenhagës

Projekt-marveshja më e rë për ngrohjen globale përmban qëllime për zvogëlimin e emisioneve të gazrave të dëmshëm për vendet industriale më të zhvilluara dhe vendet në zhvillim. Në dokumentin e a.q. Marveshja e Kopenhagës qëndron se deri në vitin 2050 vendet e pasura do duhet të i zvogëlojnë emisionet për gazrat të dëmshëm për më pak se 80% në mardhënje me nivelin e dukshëm në vitin 1990, derisa në vendet jo të zhvilluara ky nivel është diçka më poshtë dhe ato do duhet këto emisione të gazrave të dëmshëm të i zvogëlojnë për 15-30%. Zhvillimi i qëndrueshëm ofron për Unionin European vizion pozitiv afatgjatë për shoqërinë që është e bogatshme dhe më e drejtë dhe që beton mjedis

jetësor më të pastër, më të sigurt dhe më të shëndetshëm-shoqëri që siguron kualitet më të mirë të jetës për fëmijët tanë dhe për nipërit tanë.

Arritja e kësaj prakse kërkon rritje ekonomike që do e përmbaj përparimin shoqëror dhe do e pastroj mjedisin jetësor, dhe që politika sociale të i mbështet performansat ekonomike dhe që politika për mjedis jetësor të jetë ekonomik.

Qëllimet strategjite të UE

Që të rindërtohet hendeku ndërmjet këtij vizioni ambicioz dhe veprimit praktik politik, Komisioni propozoi Strategji për tu fokusuar në numër të vogël problemesh që paraqesin kërcënime serioze ose jo kthyesë për mirëqenien e ardhëshme të shoqëris europiane.

Janë bërë më shumë tentime, në shumë nivele të qeverisjes dhe shoqëris për ti adresuar kërcënimet. Iniciativat si lokalja Agjenda 21 u tregua si mjet efikas për ndërtimin e konsenzusit për ndryshime në nivel lokal. Sidoqoftë, këto përpjekje deri tani kanë pasur sukses të kufizuar për shkak të vështirësive në ndërrimin e politikave individuale dhe të modelit për sjellje, si dhe në sjelljen e përgjigjeve bashkë - në mënyrë koordinuese. Ato që kanë të bëjnë me këto trende jo të qëndrueshme dhe arritja e viziionit që ofron zhvillimi i qëndrueshëm kërkon:

- Akcion urgjent
- Drejtim politik të kushtuar dhe afatgjatë
- Hyrje të re drejt krijimit të politikave
- Pjesmarrje e përhapur gjerë; dhe
- Përgjegjësi ndërkombëtare

Tabela 3. Kërcënimet kryesorë për zhvillim të qëndrueshëm

Kërcënimet kryesore për Zhvillim të Qëndrueshëm

1)Emisionet e gazrave të qelqit të aktivitetit njerëzor shkaktojnë ngrohje globale. Ndryshimet klimatike me siguri do shkaktojnë ngjarje më ekstremne kohore (uragane, përmytje) me implikacione të vështira për infrastrukturën, pronën, shëndetin dhe natyrën.

2)Kërcënimet e vështira për shëndetin publik janë parashtruar nga shikimet e reja-*rezistentë ndaj antibiotikëve*-sëmundje të rrezikshme dhe, potencialishtë, efekte afatgjate të shumë hemikaleve të rrezikshme në momentin e përdorimit të përditshëm; kërcënimet për sigurimin e ushqimit po zmadhohen.

3) Një nga çdo gjashtë European jeton në varfëri. Varfëria dhe çkyçja sociale kanë efekt direktë të madhë në individë, sikur që është shëndeti i keq, vetëvrasje dhe papunësi. Rritja e varfërisë është tepruar me rritjen e numrit të nënave shtatëzënë vetushqyese dhe gra më të vjetra që jetojnë vetëm. Varfëria shpesh her qëndron në strukturat e familjes me gjenerata.

4) Derisa rritja e kohëzgjatjes së pritur të jetës është qartë e mirëpritur, në kombinacion me normat e ulëta të lindjen nga e cila del plakja e popullsisë po kërcenohet me zbavitje të normave për rritje ekonomike, si dhe kualiteti dhe qëndrueshmëria financiare e shemave për pension dhe për shëndetin publik. Shpenzimet mund që të rriten deri 8 % nga prodhimi bruto vendor në shumë vende-antare ndërmjet vitit 2000 dhe vitit 2040.

5) Humbja e biodiversitetit në Europë është përshpejtuar dramatikisht në kohën e fundit. Rezervar peshkore në ujrat europian janë afër deri në humbje. Shumat e mbeturinave kanë rritje të vazhdueshme që është më e shpejt se PBV. Humbja e tokës dhe zvogëlimi i pjelluris e prishim qëndrueshërinë e vendeve bujqësore.

6) Turbulenca e tepruar e rritjes së komunikacionit zmadhohet dhe afrohet deri në ngecjen complete. Ky ndikon kryesisht në zonat urbane, që gjithashtu merren me probleme sikur që janë ngecja e mbrendshme, rritja e paraqyteteve dhe koncentracionet e varfëris akute dhe çkyçjeve sociale. Jobalanset rajonale në UE shkaktojnë brengosje serioze.

Qëllimet nga Strategjia për ZHQ të UE

Emisionet e zmadhuara të gazrave të xhamëve, kryesisht sepse harxhuesja e zmadhuar e emisioneve për karburantet fosile dhe ndikimi i tyre në klimën globale, ndërsa shkak kryesor për shkak që Unioin European tenton që të zvogëloj emisionin në këto gazra, posaçërisht të CO₂. Në këtë kontekst, në konferencat në Rio dhe Kjoto, UE u lidh që të zvogëloj emisionin total të gazrave të qelqit (në të cilët CO₂ ka hyrje të madhe) për 8 % deri në vitin 2012, në krahasim me vitin 1990.

Dokumentet për rinovimin e burimeve të energjisë, miratuar në vitin 1997, flet për nevojën të arrihet sistem energjetik të qëndrueshëm në UE. Qëllimi themelor që atëher është vendosur është që të dyfishohet (nga 6% deri në 12 %) pjesa e burimeve të rinovuara energjetike me harxhuesen totale të energjisë në UE deri në vitin 2010. Biokarburantet e lëngshme me njërin nga burimet e rinovuara energjetik që mund të përdore pa ndërrimin e teknologjisë së tanishme të veturave.

3.7 Strategjia për zhvillim të qëndrueshëm të vendeve thera kryesuese në botë

3.7.1 Strategjia nacionale për Amerikë të qëndrueshme

Vendet fqinjë u pajtuar, bashk me vendet tjera - antare të KB, të zhvillojnë dhe kryejnë strategji Nacionale për qëndrueshmëri, njëherit për kohë të Konferencës së samitit në Rio de Zhaneiro në vitin 1992, ndërsa pastaj prap për kohë të samitit për zhvillim të qëndrueshëm në Johaneshburg në vitin 2002. Kreytari Bil Klinton krijoi këshill të kryetarit për zhvillim të qëndrueshëm që gjat vitit 1990 dhe përpunoi serinë, raport dhe propozime për krijimin e Amerikës së më të qëndrueshme [3]. Nga viti 2010, drejtori për zhvillim të qëndrueshëm në Ministrinë e bujqësisë në SHBA kishte mision për përparimin e principeve dhe qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm nëpërmjet partnerëve, bashkpunimeve dhe aktivitetet në terene. Nga këtu, numër i madh i grupeve punuese shkruajtën letra deri te administracioni i Obamës, duke kërkuar nga ai që të përparoj dhe zë zbatoj strategji Nacionale për qëndrueshmëri të rahatshme. Shumë propozime dhe drejtime janë zhvilluar dhe publikuar për atë se si duhet të zhvillohet kjo strategji, kyçur dhe Organizatën për bashkpunim ekonomik dhe zhvillim (OECD) , IUCN dhe Kombet e Bashkuara [4,5].

Lidhja e qytetarëve për zhvillim të qëndrueshëm, gjithashtu, dorëzoi ideja të veta për Propozimin e *Change.org* për krijimin e ndryshimeve në konkurrencën në web votimin në Amerikë në dhjetor të vitit 2008, prap duke thirr administracionin e Obamës që të drejtoj vendin dhe njerëzit në zhvillim dhe zbatim i strategjis Nacionale për qëndrueshmëri. Ky propozim erdhi në Top dhjetë nga më shumë se 7700 ideja dhe 600,000 vota të përmbledhura dhe ishte publikuar në kampanjën Nacionale për mbrojtje të *Change.org* . Lidhja e qytetarëve për zhvillim të qëndrueshëm (CitNet) i motivon njerëzit dhe organizatat që të përfitojnë idejat e tyre për atë si mund që të zhvillohet dhe implementohet strategjia Nacionale, bashk me llojet e punëve që do mund dhe duhet të jenë të kyçur në të.

Nëse ndërtohet konsensus, idejat dhe struktura do jenë të publikuar për tu siguruar informacione për atë që populli amerikan beson se duhet të jetë e kyçur në strategjinë Nacionale dhe si duhet që të zbatohet dhe implementohet procesi. Ajo do të bazohet në themele të forcuara, duke themeluar drejtimet dhe propozimet që kanë qenë të zhvilluara nga organizatat nacionale dhe ndërkombëtare dhe grupet primare të anëve të forcuara në SHBA, bashkë me ekspertët për qëndrueshmëri, praktikanë dhe Amerikanë të forcuar nga ky vend i madhë.

Shtetet e Bashkuara, gjithashtu, janë pajtuar që të bëjnë pjesë në zhvillimin e strukturës dhjetëvjeçare për prodhim dhe shpenzim të qëndrueshëm. Në Amerikën Veriore është zhvilluar lidhja për përkrahje të përpjekjeve të qeverisë federale në këtë shikim. Fokusi i prodhimit të qëndrueshëm dhe shpenzimit gjithashtu është shfaqur si komponenta kryesore në zhvillim dhe zbatim të strategjisë Nacionale të Amerikës së qëndrueshme.

3.7.2 Strategjia Nacionale për ZHQ në Serbi

Qëllimi themelor i strategjisë për ZHQ të R. Së Serbisë është që të siguroj ekuilibër të tre faktorëve kryesorë të a.q. tre shtyllat themelore për zhvillim të qëndrueshëm:

- Zhvillim të qëndrueshëm të ekonomisë,
- Zhvillim i qëndrueshëm i ekonomisë dhe teknologjisë
- Zhvillim të qëndrueshëm i shoqërisë me mbrojtje të mjedisit jetësor dhe dispozicioni racional me pasurin kulturore.

Gjithashtu, kjo strategji ka për qëllim këto shtylla themelore të ZHQ që ti lidhë me përgjegjësit institucionale në vend.

Kjo strategji është krijuar nga 8 pjesë. Në pjesën e parë është shfaqur metodologjia e përpunimit dhe të dhënat themelore për Strategjinë. Në pjesën e dytë janë dhënë vizionet për qëllime strategjike të ZHQ, si dhe prioritetet nacionale.

Gjithashtu, në pjesën e dytë është zhvendosur dhe SWOT analiza. Pjesa e tretë është fokusuar në ekonominë si një nga tre shtyllat, derisa në pjesën e katërt janë parashtruar perspektivat shoqërore-ekonomike që janë hapur me zhvillimin e qëndrueshëm të R. Së Serbisë. Pjesa e pestë është vendosur në mbrojtje të mjedisit jetësor dhe resurseve natyrore, si dhe ndikimi i zhvillimit ekonomik në mjedisin jetësor të R. Së Serbisë. Në pjesën e gjashtë janë vendosur strukturat institucionale dhe mekanizmat për realizimin e Strategjisë. Në pjesën e shtatë janë vendosur burimet e financimit të aktiviteteve nga Strategjia për ZHQ, derisa në pjesën e tetë janë vendosur mekanizmat dhe indikatorët me të cilët ndjeket realizimi dhe zbatimi i Strategjisë. Strategjia për ZHQ të R. Së Serbisë është në përputhje me marëveshjet ndërkombëtare dhe dokumente për ZHQ, si dhe me Strategjinë për zhvillim të qëndrueshëm në UE.

Strategjia për ZHQ në R. E Serbisë është në pajtueshmëri dhe me më shumë dokumente strategjike nacionale, sikur që janë : Strategjia e RS për punësim, Strategjia për zhvillim të ekonomisë në RS, Strategjia për zhvillim të turizmit në reforma për administratën shtetërore, si dhe me Strategjinë për zgjedhjen e problemit të njerëzve të zhvendosur.

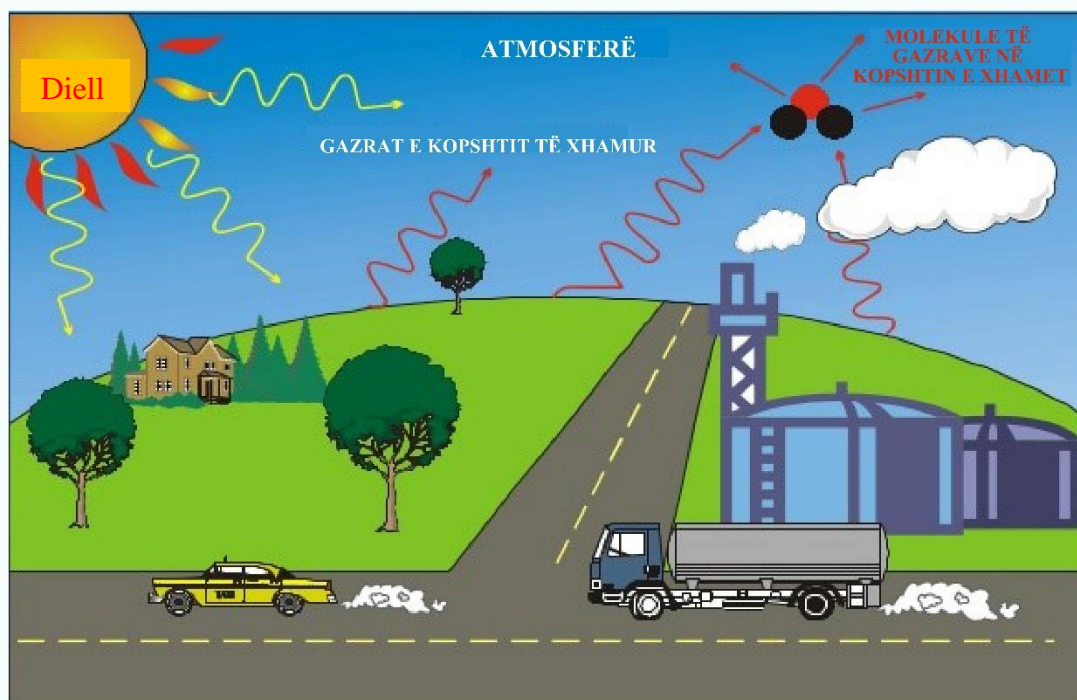
3.8. Shprehje të lidhura

Efektet e kopshtit të xhamit

Efektet e kopshtit të xhamit është fenomen natyral që e ngroh Tokën deri diku 33°C. Ai është shkaktuar nga gazrat e xhamura në atmosferë, ndërsa për momentin ky efekt natyror është përforcuar nga ndarja njerzore nëpërmjet liritimit të gazrave shtesë të xhamët në atmosferë.

Ky efekt është shumë i rëndësishëm për jetën e planetës sepse pa të Toka nuk do ishte mjaftë e nxehtë për të mundur të jetohej në të. Temperatura e mesme në hapësirën e Tokës sot është rreth 15°C stepen dhe në qoft se nuk do ishte efekti i kopshtit të xhamët temperatura e mesme e hapësirave Tokësore do ishte rreth -18°C, në fakt nuk do kishte jetë në planetë. Për këtë njerëzit në të kaluarën kanë theksuar se ky efekt është shumë i rëndësishëm për Tokën. Por askush nuk ka parashikuar se ky efekt mund të jetë dhe i rrezikshëm në qoft se prania e gazrave të kopshtit do zmadhohej. Pjesmarrja më e madhe e gazrave të kopshtit të xhamur në atmosferë sjell deri te a.q. efekti i forcuar i kopshtit të xhamur që veç më bëhet rrezik për jetën në planetë. Edhe rritjet më të vogla veç më të temperaturës mund të jenë shumë të rrezikshme, jo vetëm për njeriun, por dhe për organizmat tjerë të gjalla. Ky efekt për herë të parë është zbuluar nga ana e Xhozef Furier në vitin 1842.

Burime të gazrave në kopshtin e xhamët

Fotografia 61. Burime të garzave në kopshtin e xhamët

Ngrohja globale

Për 2,5 milion vjet, klima në Vend po ndërrohet duke lëvizur gjithë nga erat e akullit, deri te periudhat më të nxehta. Në shekullin e fundit, temperaturat në Vend rriten pabesueshëm shpejtë. Shkenctarët theksojnë se ajo është rezultat i aktiviteteve njerëzore e cila i zmadhon temperaturat, e njohur nën emrin Ngrohje Globale. Prej që ka filluar revolucioni industrial fabrikat, elektrantët dhe më në fund automobilet përpunuan shuma të mëdha të karburanteve fosile, sikur që është nafta, pastaj duke lëshuar shuma të mëdha të CO₂ dhe gazrave tjera në atmosferë. Këto gazra të kopshteve të xhamura e përpunojnë ngrohjen e Vendit, e njohur si Efekt i kopshtit të xhamët. Efekti i kopshtit të xhamët fillon me Djellin dhe energjinë që e ndriçon drejtë Vendit. Vendi dhe atmosfera absorbojnë pjesë nga kjo energji, derisa pjesa tjetër kthehet papë në univers.

Ndryshimet klimatike

Ndryshimet klimatike janë problem global. Zvogëlimi total i emisioneve që mund të arrihet është 20% në mardhënje me atë kur nuk do duhet të merren masa për zvogëlim. Në sektorin energjetik ajo që do ishte realizuar me ndryshime të derivatit-qymyrguri dhe naftë me gaz, burimet inovative të energjisë-hidroenergji, solare, era, energji gjeometrale dhe biomasa. Ndryshimet klimatike janë borxh të emisioneve të zmadhuara të gazrave të xhamët (Emisionet e këtyre gazrave për tre deceniet e fundit u rrit për 70 % me tendencë për zmadhim të mëtutjeshëm nëse në të ardhmen përmbahen praktikatat e tanishme dhe sjellje). Sipas Skenarit për emisione (SPEC) parashikohet rritje nga veçmë 90 përqind të emisioneve të gazrave të xhamët në vitin 2030 në mardhënje me vlerat në vitin 2000. Të nevojshme janë ndryshimet në stilin jetësor dhe zakonet. Pyetje është a do të investohet në zbutjen e tyre dhe/ose në marveshje të pasojat. Si rezultat i ndryshimeve klimatike paraqitet „zhvendosje në Sahare drejt Mediteranit”, pra në këtë kuptim dhe Dalmacioni do dukeshin si shkretëtirë. Ndryshimet e proektuara të temperaturës dhe reshjeve në Maqedoni deri në vitin 2100 tregojnë se temperatura mesatare mund të rritet deri 3,80°C, ndërsa reshjet mund të bien për 13% në krahasim me periudhën e viteve 1961-1990. Këto ndryshime klimatike do ishin reflektuar negativisht në gjithë sektorët nga ekonomija, bujqësia, pylltari, resurset drejtuese, biodiversiteti dhe në shëndetin e njerëzve.

3.9. Користена литература и дополнителни извори и насоки за понатамошно истражување, учење и надградба

1. OECD DAC Guidelines – Strategies for Sustainable Development, Guidance for Development Co-operation, 2001
2. www.macedoniam.gov.mk/files/dokumenti/NSSD.pdf
3. <https://clintonwhitehouse4.archives.gov/PCSD/>
4. http://ec.europa.eu/environment/sustainable-development/strategy/index_en.htm
5. Levi-Jakšić M., Marinković S., Menadžment održivog razvoja, Beograd 2012

Modul 4: Politika ekologjike

4.1 shprehje për Politikën për mbrojtje të mjedisit jetësor/ rajon/ shtet/ entitet

Politika për mbrojtjen e mjedisit jetësor e përcakton komponentën politike dhe ekonomike për mjedisin jetësor (shiko dhe politikën për mjedisin jetësor), si dhe fushën politike për studime të fokusuar të tre komponentave kryesore [1]:

- Studime të teorive politike dhe ideja lidhur me mjedisin jetësor;
- Kontrollim i qëndrimeve ekonomike të partive kryesore dhe lëvizjeve ekologjike shoqërore; dhe
- Analizë e politikës publike dhe implementimin që ndikojnë në mjedisin jetësor në më shumë nivele geopolitike.

Nil Karter, në tekstin e tij të vetëm „Politika për mjedisin jetësor” (2009) [2], sugjeron që politika ekologjike është ndryshe në më pak dy mënyra: e para, „ka brengosje shembullore për mardhënjën ndërmjet shoqëris njerëzore dhe botës natyrore” dhe, e dyta, „për dallim nga shumica tjera gjithashtu pyetje të rëndësishme, dhe kjo politikë është e përmbushur me ideologjinë e saj dhe lëvizjet politike “ [2]. Më tutje, ai bën dallime ndërmjet formave moderne dhe të tanishme të politikës për mbrojtje të mjedisit jetësor, posaçërisht konservatorë dhe mbrojtje. Sipas tij, politika bashkohore për mbrojtje të mjedisit jetësor „ ishte inkurajuar nga ideja për krizën ekologjike globale e cila u kërcënuar me egzistencën e vetme të njerëzimit”. Dhe „ ekologjizmi modern ishte lëvizje masive politike dhe aktiviste që kërkonte transformim radikal në vlerat dhe strukturat e shoqërisë” [2].

Brengosja për mjedisin jetësor ishte rrënjësore në ndryshimet e mëdha shoqërore që ndodhën në SHBA pas luftës së Dytë botërore. Edhe pse ekologjia mund që të identifikohet në vitet e mëparshme, edhe pas mbarimit të Luftës ajo qëndroi shpërndarje e zgjeruar të prioritetit social.

Pas luftës së Dytë botërore politika për mbrojtje të mjedisit jetësor u bë brengosje e madhe publike. Zhvillimi në ekologji në Mbretërinë e Bashkuar u paraqit në këtë periudhë pas Long Smag të madhë nga viti 1952 dhe lëshimi i vajit nga Tori Kanjon nga viti 1967[3]. Kjo po reflektohet me paraqitjen e politikës së gjelbërt në botën perëndimore duke filluar nga vitet e 1970.

Në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, edhe pse „ekologjia” ndonjëher është vlersuar si fenomen i bardhë, shkenctarët i kanë identifikuar „pozitat proekologjike ndërmjet latino-amerikanëve, afro-amerikanëve dhe të anketuarit e bardhë” me rritje brengosshmërie për mjedisin jetësor, posaçërisht ndërmjet Latino-amerikanëve.

Përgjigje efikase e ngrohjes globale kërkon ndonjë formë të drejtimit ndërkombëtar me mjedisin jetësor për tu arritur qëllimet e përbashkëta lidhur me harxhuesen e energjisë dhe përdorimi i resurseve nga mjedisi jetësor. Ndryshimet klimatike e komplikojnë ideologjinë politike dhe praktike, ndikojnë në konceptet të përgjegjësis për shoqërit e ardhëshme, si dhe për sistemin ekonomik.

Jobarazia materiale ndërmjet popujve u bëri zgjedhje teknologjike jo të mjaftueshme për zbutje të ndryshimeve klimatike. Për këtë shkak, zgjedhjet politike janë drejtuar drejt aftësive të aspekteve të ndryshme të krizës në mjedisin jetësor. veçorive të aspekteve të ndryshme të ndryshimeve klimatike. Ashtu, për shembull, strategjitë për zbutjen të ndryshimeve klimatike mund të jenë në kundërshtim me prioritetet demokratike të prosperitetit, përparimit dhe suvereniteti shtetëror, ndërsa në vend të saj theksojnë marrdhënje kolektive me mjedisin jetësor.

4.2. Standard ndërkombëtare në lidhje direkte ose indirekte me konceptin e zhvillimit të qëndrueshëm

Me një numër të madhë njerëzish të involvuar në aktivitete të ndryshme me zhvillimin e qëndrueshëm, u zhvillua nevoja nga egzistenca e veprimeve të standardizuara dhe procedura me të cilat rregullohen disa procese dhe ndryshme. Ndërkombëtarja ISO organizacioni ka ndërmarrë aktivitete me të cilat definohet standardet themelore që janë në lidhje direkte ose indirekte me konceptin për zhvillim të qëndrueshëm. Disa nga ato standarde janë të ardhëshmet:

- ISO 26000:2010 — Guidance on social responsibility / Standardi për ndihmë sociale (<https://www.iso.org/publication/PUB100398.html>)
- ISO 37101 - Sustainable development in communities – Management system for sustainable development – Requirements with guidance for use, sets out requirements and guidelines to help communities become more sustainable / Zhvillim të qëndrueshëm të komuniteteve – Sistemi për drejtim me ZHQ (https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/archive/pdf/en/iso_37101_sustainable_development_in_communities.pdf)
- ISO 14000 – Family of EMS System / Standardet familjare lidhur me Sistemin për drejtime me mjedisin jetësor
https://www.iso.org/files/live/sites/isoorg/files/archive/pdf/en/theiso14000family_2009.pdf

4.3 Politika e mbrojtjes të mjedisit jetësor

Përmbajtja e Politikës për mbrojtje të mjedisit jetësor, përveç temave funksionale, duhet që të përmbaj:

- Orientimi strategjik i tanishëm i kompanisë,
- Kursimi i resurseve natyrale,
- Pajtim me rregulloren ligjore,
- Komunikim dhe njoftim i publikut,
- Punë për zmadhimin e përgjegjësis dhe edukimit/ stërvitje të punësuarve,
- Detyrim për përmirësim të vazhdueshëm,
- Arritja e nivelite të zhvillimit (State of the art),
- Ndikim specifik i kompanisë në mjedisin jetësor,
- Angazhim i udhëheqësis.

Politika e MMJ kyç:

- Qëllime strategjike qartë të definuara lidhur me MMJ dhe principe për veprim.
- Detyrime strategjike:
 - të cilat i vendosim vet ne (analiza e ciklit të „jetës“ së prodhimit),
 - që kërkohen me normativat,
- (EMAS, ISO 14001, rregullime ligjore),
- Analiza e mbrojtjes të mjedisit jetësor.

Politika për MMJ duhet:

- Duhet të jetë në dispozicion në formën e shkruar,
- Të jetë e miratuar dhe nënshkruar nga ana e top-menaxherit,
- Të definojë qëllimet strukturore në zonën e mbrojtjes së mjedisit jetësor,
- Të jetë bashkohore,
- Të i kyç të gjithë të punësuarit,
- Të jetë në dispozicion në publik më të gjerëshëm.

Politikë për MMJ: përdorimi internë:

- Menaxhmenti:
 - I besueshëm dhe i përkushtueshëm në MMJ,
 - MMJ ka domethënje strategjike (nuk është vetëm aktivitet individual).
- Të punësuarit:
 - Të informuara për qëllimet dhe principet e MMJ,
 - E dijnë që menaxhmenti e përmban politikën e MMJ.

- Menaxheri përgjegjës për MMJ:
 - Projektet për MMJ qëndrojnë më të rëndësishme,
 - Mund të kërkoj mjete për realizimin e projektit për MMJ.

Politika për MMJ: përdorimi ekstern

Rregullim i politikës për MMJ në mardhënje me:

- anësoret
- firmizuesit
- organet shtetërore
- fqinjët
- mediumet
- organizatat jo qeveritare

4.4. Politika për prodhim më të pastër

Politika për prodhim më të pastër paraqet dokument që sillet në nivel të entitetit të përshtatshëm/organizacion që e implementon konceptin për prodhim më të pastër në punën dhe funksionimin e tij. Kjo politikë duhet të jetë e nënshkruar nga organi drejtues më i lartë dhe publikuar në të gjithë vendet publike për reklamë në kompani/entitet. Me marrjen dhe nënshkrimin e kësaj politike, drejtuesit më të lartë e vërtetojnë angazhimin e tyre në paraqitje dhe realizim të konceptit të prodhimit më të pastër në organizacion.

Disa nga qëllimet themelore specifike dhe detyrat të politikës për prodhim më të pastër janë:

1. Angazhim drejt përparimit të produktit në pajtueshmëri me nevojat për sigurimint e mjedisit jetësor të pastër;
2. Optimizimi i përdorimit të resurseve natyrore dhe të papërpunuarat;
3. Rritja e efikasitetit energjetik dhe përdorimi i formave më të pastra të energjisë;
4. Prevension dhe minimalizim i prodhimtarisë të komponentave të ndotësit;
5. Prevension, lehtësim, korreksion dhe zvogëlim i ndikimeve negative në mjedisin jetësor të popullsis dhe eko sistemeve;
6. Miratimi i teknologjive më të pastra dhe praktika të përmirësimit të vazhdueshëm në mjedisin jetësor dhe drejtimi;
7. Minimalizim dhe përdorim i përsëritëshëm të materialeve të mbeturinave,
8. Ndërtimi i kapaciteteve për prodhimtari më të pastër.
9. Bashkpunim i niveleve nacionale dhe ndërkombëtare,
10. Aktivitete për krijimin e PP kulturë.
11. Përcjellje, evalucion dhe ndjekje e politikave të zbatuara.

- Nga persepektiva makroekonomike dhe shoqërore, përfitimet nga politikat për prodhimtari më të pastër kyçin:
- Më pak ndotje dhe mbrojtje të resurseve natyrore;
- Përmirësim në shëndetin publik;
- Rritja e konkurentës ekonomike të industrisë;
- Pajtim me protokolet ekologjike nacionale dhe ndërkombëtare.

4.5. Politika energjetike

Politika energjetike është dokument oficial me të cilin drejtuesit më të lartë e demonstrojnë angazhimin e tij dhe përkrahjen të sistemit për drejtim me energji për arritjet përmirësim të vazhdueshëm të performansave energjetike.

Qëllimi i politikës energjetike është që të dokumentohet përkushtimi i organizacionit dhe hyrja gjithëtotale drejt drejtimit me energjinë në nivel të lartë. Ajo paraqet themelore për gjithë pjesët tjera të EnMS. Niveli i pajtueshmërisë së sistemit për drejtim me energji do të dallohet në varësi nga vëllimi dhe pajtueshmëria e aktiviteteve që i përdorin organizatat.

Politika energjetike duhet që të i lajmëroj të gjithë të punësuarit dhe kontraktuesit për tu treguar se menaxhmenti i lartë është i përkushtuar në sistemin e saj për drejtim me energjinë. Duhet që të kemi kujdes se politika energjetike nuk është vetëm simbol të angazhimeve për drejtim pa angazhim të vërtet të jetë i përkrahur.

Politika duhet të kyçet referim të së ardhshmes:

- Përkushtim drejt përmirësimit të vazhdueshëm të performansave energjetike nëpërmjet zhvillimit dhe arritjes së qëllimeve relative.
- Përkushtim që të sigurohen resurse të nevojshme që të arrij qëllimet energjetike të tij.
- Përkushtim që të zhvillohen masat e nevojshme që të demonstrohet përmirësimi i performansave.
- Përkushtim që të respektohet gjithë kërkimet ligjore dhe ndryshe që janë në mardhënje me aktivitetet që e përdorin energjinë.
- Përmisim për blerje produkte efektive energjitike dhe shërbime ku do që është ekonomishtë i mundshëm.

Politika duhet të jetë e nënshkruar nga udhëheqja më e lartë për të demonstruar përkushtërin e tyre drejt EnMS. Mostër për politikën energjetike që mund që të përdoret si themelore është e dhënë në udhëheqësin e Udhëheqjes. Duke kyçur të gjithë kërkesat të politikës energjetike të mirë dhe praktike, ajo është shfaqur si politikë individuale vetëm për energji. Shumë organizata mund të vendosin që të integrojnë politikën energjetike në politikën e tyre të mesme.

Kjo mund të jetë idejë e mirë sepse ka mbivendosje të rëndësishme. Politika duhet të jetë e kyçur dhe gjithë elementet e përshkruara në këtë pjesë duhet të jenë efikas.

4.6. Politika integruese (sipas rekomadimeve për ISO strandardet për menaxhim)

Kryesore, politikat integruese për mjedisin jetësor, pra në këtë kontekst dhe politikë për zhvillim të qëndrueshëm, dalin nga rekomandimet e ISO standardeve për kualitet të siguar dhe për menaxhim. Institucionet qeveritare dhe agjencionet ndërkombëtare seriozisht i rishikojnë angazhimet të shoqërisë drejt gjithë anët të interesuar në mardhënje të kualitetit të prodhimeve dhe jetës, si dhe siguria e mjedisit jetësor, me të cilin realizohet koncepti për sociale dhe organizatat shoqërore përgjegjëse në mardhënje me mjedisin jetësor.

Si rezultat i kësaj, kemi sistem të themeluar të drejtimit integrues që fokusohet në dy komponenta: kualitet dhe drejtim me mjedisin jetësor i cili veçmë zbatohet. Themeloria a.q. katalizator për zhvillim të këtyre sistemeve janë standardet ndërkombëtare: ISO 9001 për kualitet dhe ISO 14001 për zgjedhjen e problemeve të mjedisit jetësor, si dhe motorizet kontrolluese.

Kjo politikë e identifikon gjenin e biznesit për:

- Realizimi i sistemeve integruese për drejtim që është i përmbajtur nga aranzhimi që do i bëjnë të kënaqur dhe blerësit dhe kërkesat regullatore të autoriteteve.
- Kontrolle të caktuara që do i ndalin ndikimet negative të aktiviteteve tona që janë manifestuar në ndotje, për të përmbushur angazhimin tonë për mbrojtje dhe përmirësim të mjedisit jetësor.
- Sistemi për përparim integrues është në dispozicion deri te të gjithë të punsuarit.

4.7. Politika të Unionit European në zonat e mjedisit jetësor dhe energjetikë

Politika europiane të MMJ

Themeloret e politikës europiane për MMJ janë parashtruar në Samitin e UE në Pariz, në vitin 1972. Atëherë është miratuar principi „ Ndotësi paguan”. Nga viti 1973 e këtej, UE fillon me realizimin e planeve akcionare pes vjeçare.

Principet themelore të politikës ekologjike të UE janë :

1. Ndalesë (në vend të shërimit)
-Masa preventive dhe anticipative dhe aktivitete
2. Përfjashtim
3. Ai i cili ndot-ai dhe paguan
4. Kyçje

Politika e UE për ENERGETIKË

Krahasim më i gjerë i politikave në zonë të energjetikës me politikën e tanishme të UE për energjetikë tregohet në pes drejtime kryesore për arritjen e sistemeve energjetike të qëndrueshme:

1. Gazra efikase dhe „të gjelbërta “- bëhet fjalë për veprimet në drejtim të përparimit të efikasitetit gjatë përdorimit të gazit natyror, si dhe kërkimi i burimi alternative të mundshme-ndërrim i hidrogjenit dhe burimeve tjera të gazrave „të gjelbërta”.
2. Sistem portativ efikas-bëhet fjale për ndrajen në drejtim të kursimit të energjisë në sinxhirin transmetiv, nga lënda e parë deri në përdoruesin e fundit me respektim të nevojave nga mbrojtja e mjedisit jetësor.
3. Biomasa ndahet si drejtim i veprimeve sepse kërkimet në fushë që është përdorim më i madhë në matrialet e rritshme si biomasë janë vlersuar si strategji të larta, posaçërishtë për shkak potencialit të tyre në ndërrim të energjisë nga derivatet fosile.
4. Derivatet alternative motorike si drejtim strategjik, janë bazuar në kërkim të ndërrimit të përdorimit të naftës dhe derivatet e naftës si derivate shtytëse, posaçërisht për shkak të intezitetit më të madhë të transportit pasagjeror dhe mallëror.
5. Energji elektrike e qëndrueshme – si drejtim i rëndësishëm bëhet fjalë për inovacione në shfaqje të burimeve dhe transfertat të energjisë elektrike me kërkim të mundësive për gjenerimin e saj nga burimet e rinovuara.

Drejtimet më lartë të përmendura të UE me qëllim sigurimin e sistemeve të qëndrueshme energjetike paraqet dhe struktura të politikave energjetike dhe inovative në periudhën e ardhëshme në të cilat bazohen këto drejtime.

SHEMBULL 1: POLITIKA EKOLOGJIKE E MOBTEL, BEOGRAD

Kompania MOBTEL e rinjoftoi shkallën e vlerës që natyra në punën e saj e ka të mjedisit jetësor dhe ndër këtë politikë e shpreh brengosjen e saj dhe përkushtimin për mbrojtjen e saj.

Gjenitë për përparim të kualitetit të mjedisit jetësor MOBTEL e realizon sipas sistemit për përparim për mbrojtje të mjedisit jetësor EKO63 në pajtueshmëri me standardin ISO 14001 dhe lidhur me sistemin e menaxhmentit të kualitetit sipas ISO 9001.

MOBTEL do të përpiqet që:

- Punoj vazhdimisht për mbrojtjen e mjedisit jetësor në pajtueshmëri me standardin ISO 14000 në mënyrë që garanton përparim të sistemit EKO 63;
- Punoj me aplikim konsistent të ligjeve dhe rregullave nga zona e mbrojtjes së mjedisit jetësor;
- Definoj dhe zbatoj rregulla interne për mbrojtje të mjedisit jetësor për të cilat nuk egziston rregullativë ligjore por që janë në pajtueshmëri me kërkesat e tanishme dhe të ardhshme të përdoruesve të shërbimeve dhe shoqërisë në përgjithësi;
- Definoj qëllime të thjeshta dhe të rëndësishme, si dhe programe të përparimit me mbrojtje të mjedisit jetësor, e ndjek realizimin e tyre, periodikisht i riprovojmë dhe sipas nevojës i rishikojmë me qëllim të përmirësimit të vazhdueshëm të ndikimit në kompaninë në mjedisin jetësor;
- Punon në përparimin e organizacionit të punës dhe optimizimit të proceseve të biznesit qëllimi i së cilës është zvogëlimi i negativitetit dhe rritja e ndikimeve pozitive të kompanisë në mjedisin jetësor;
- I informon dhe edukon të punësuarit për ndikimin në mjedisin jetësor me qëllim rritjen e ndërgjegjshmërisë për nevojën nga mbrojtja e mjedisit jetësor dhe arritja e nevojës profesionale për realizimin e qëllimeve të sistemit EKO 63;
- Përmban komunikatë efektive me gjithë organizatat relative me qëllim ndërrimin e informacioneve të rëndësishme për mbrojtjen e mjedisit jetësor;
- Siguron publik dhe disponueshmëri të kësaj politike të përdoruesve të shërbimeve të kompanisë, publiku më i gjerë, të punësuarit, partneret e biznesit dhe të interesuarit të tjerë.

Për zbatim të vazhdueshëm të kësaj politike, qëndrueshmëri dhe përparim të sistemit për drejtim me mbrojtje të mjedisit jetësor është përgjegjës menaxhmenti i kompanisë.

11.02.2004 viti.

Drejtori

SHEMBULLI 2: POLITIKA E ENERGJETIKE

Fakulteti teknologjik-metalurgjik nga Shkupi është akademi e arsimit të lartë institucionale, pjesë nga më i vjetri Univerzitet „Shën Kiliri dhe Metodi” në Shkup. Të punësuarit në fakultetin Teknologjik-metalurgjik janë të përkushtuar plotësisht në krijimin dhe sjelljen e programës për drejtim me energjinë efektive. Përdorimi i energjisë është pjesë nga aktivitetet që janë kryer në fakultet, me qëllim të përmbushet përgjegjësit sociale dhe ekologjike.

Kjo politikë i paraqet themeloret e drejtimit të qëndrueshëm me energjinë në fakultet. Të gjithë të punësuarit në fakultet, çdo dit do ti zbatojnë aktivitetet me qëllim ti përmbushin kërkesat dhe qëllimet e dhëna energjetike.

Drejtuesit e fakultetit Teknologjik-metalurgjik është fokusuar në:

1. Krijimin dhe sjelljen e programës për drejtim me energjinë efikase, me qëllim të zvogëloj harxhimin e energjisë në objektet;
2. Pajtim me gjithë kërkesat ligjore dhe tjera që janë bazuar në përdorimin e energjisë
3. Sigurimi i burimeve të sakta dhe informacionet e nevojshme për arritjen e qëllimeve energjetike dhe detyra;
4. Përkrahje gjatë blerjes së produkteve të energjisë efikase dhe shërbime, si dhe përmirësim i performansave energjetike të Fakultetit;
5. Përgjegjësi gjatë punës, me sjelljen e masave pa dhimoje të energjisë efikase, ndërsa me qëllim zvogëlimin e emisioneve të CO₂;
6. Inkurajimi i të punësuarve që të përshtaten me zmadhimin e ndërgjegjësimit shoqëror dhe ekologjik për përdorim efikas të energjisë gjatë aktiviteteve çdo ditore;
7. Përmirësim i vazhdueshëm i shkathtësive dhe diturive të të gjithë të punësuarve sipas stërvitjeve të përshtatshme që janë të fokusuar në zvogëlimin e harxhimit të energjisë, si dhe kuptueshmëri më të mirë të politikës energjetike të fakultetit;
8. Dokumentim i politikës energjetike dhe pranimi i të njejtës në gjithë nivelet në institucion, rishikimi i saj i vazhdueshëm, ndërsa në rast nevojë dhe rimbushje.

Shkup, 02.11.2015

Dekan

4.8. Koncept për politikë të zhvillimit të qëndrueshëm dhe koreelacion me strategjitë për zhvillim të qëndrueshëm

Pyetje lidhur me mjedisin jetësor, kyçur dhe perspektivat afatgjate dhe globale, duhet të jenë të integruar në MainStream proceset të planifikimit që ndikojnë në këto dhe qëllimet zhvilluese tjera. Çdoherë mbahet forume ndërkombëtare të panumërta dhe diskutime për sinergji ndërmjet/dhe potenciali për konvergancion të strukturës, një në tjetër:

- Struktura e planifikimit të nivel të caktuar, shembull siç është strategjia për zvogëlimin e varfërisë dhe Strukturën për zhvillimin gjithëpërfshirës (CDF) Vizionet nacionale dhe planet akcionale Nacionale.

Egziston mundësi e caktuar për promovimin e integritit të përmirësuar të mjedisit jetësor dhe pyetje tjera për qëndrueshmërinë në strategjitë për zvogëlim të varfërisë. Më gjerë, konvergacioni është jo e nevojshme për tu larguar dyfishimi, ngatërrim dhe tension i kapaciteteve dhe resurseve në vendet në zhvillim.

Ky konsensus i ri për konvergacion ka përkrahje më të gjerë dhe e njëjta është njohur si konsensus që në praktikë është proces për të mësuar.

Nga ana tjetër, posaçërisht është e rëndësishme komplementimin i politikave me dokumente strategjike. Njëherit, në gjithë vendet, vendimet kryesore zhvilluese kanë tendencion të jenë të marrur nga ana e ministrive që përgjigjen për finansimin dhe për planifikimin ekonomik. Nga ana tjetër, përgjegjësia për zhvillim të qëndrueshëm thjeshtë e kanë ministrinë për mjedis jetësor të cilët kanë ndikim të kufizuar në qeveritë. Nga atje, strategjitë për zhvillim të qëndrueshëm nuk janë të vlersuara për relative për sektorët tjerë. Në rast më të mirë, kjo ka mundësuar formimin e komitetit ose linjës së entiteteve të forcuara vetëm për politikë për mjedisin jetësor. Në rast më të keq, kjo mund që të minoj përparimin drejt zhvillimit të qëndrueshëm nëpërmjet munges të integracionit në sektore tjera. Me qëllim finansit kyçe dhe shkaqet ekonomike të jenë pjesmarrës kryesor në strategjinë për zhvillim të qëndrueshëm, duhet të kenë perkueshmëri në nivel të lartë dhe analiza relative të ekonomisë të jenë më gjerë të disponueshme. Në disa vende, kjo arrihet me lidhje të vazhdueshme të strategjive me buxhetimin dhe me politikat tjera qeveritare për zhvillim të qëndrueshëm.

4.9. Shprehje të lidhura dhe kuptim

Sjellja e politikave (Policy making)

Përpunimi dhe krijimi i politikave është afatgjatë, proces interaktiv dhe proces me më shumë anë të forcuara. Në këto procese, shembullore zhvillohet struktura për zbatim të politikës së caktuar, ndërsa pastaj vijnë procese të vlerimit të rregullt të politikës me qëllim e njëjta të përparoj dhe ndryshoj për shkak të përmirësimit të implementacionit të saj.

Standarde ISO 14000

Familja e ISO 14000 standardeve i kyç standardin më kryesor ISO 14001, i cili paraqet set të standardeve që i përdorin organizatat e dizajnit dhe implementimit të sistemit efikas për drejtim me mjedisin jetësor (EMS). Standardet tjera në këtë seri kyçin ISO 14004, që jep drejtimi plotësues për EMC të mirë dhe më shumë standarde të specializuara që janë marrë me aspektet specifike të drejtimit me mjedisin jetësor. Qëllimi kryesor i normave të ISO 14000 është që të siguroj „vegla praktike për kompanitë dhe organizatat nga gjitha llojet që kërkojnë të drejtojnë me përgjegjësit e tyre për mjedisin jetësor”.

Serija ISO 14000 është bazuar në hyrjen me vetëdëshirë drejt rregulimit të mjedisit jetësor. Standardi shpërndan shumë karakteristika të përbashkëta me paraardhësin e tij ISO 9000, standardi ndërkombëtar për drejtim me kualitet, i cili shërben si model për strukturën e tij të mbrendshme.

Si dhe me ISO 9000, ISO 1400 vepron si dhe vegla e mbrendshme për drejtim dhe si mënyrë për demonstim të përkueshtmerisë të kompanisë drejt mjedisit jetësor, drejt klientave të tij dhe klientave në Pazar.

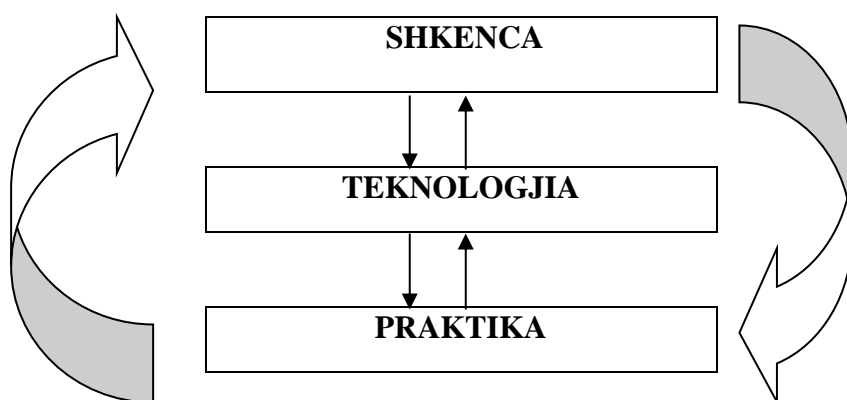
4.10. Literatura e shfrytëzuar dhe burime të plotësuara dhe drejtime për kërkim të mëtutjeshëm, mësim dhe rindërtim.

1. Andrew Dobson, *Environmental Politics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2016 (ISBN 978-0-19-966557-0)
2. Carter, Neil. 2007. *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, 2nd ed. New York: Cambridge University Press. ISBN 0-521-68745-4
3. <http://nrl.northumbria.ac.uk/21603/>
Levi-Jakšić M., Marinković S., Menadžment održivog razvoja, Beograd 2012

Moduli 5: Eko inovacionet për zhvillim të qëndrueshëm

Gjatë drejtimit me zhvillimin e qëndrueshëm shumë vend të rëndësishëm merr drejtimi me inovacionet, posaçërisht teknologjike dhe eko-inovacionet. Numri më i madhë i inovacioneve teknologjike bazohet në kërkimet shkencore të aktiviteteve të më parshme. Realizimet ndërmjetve ndërmjet shkencës, teknologjisë dhe praktikës janë dhënë në shemën e Fotografis 32.

Modeli klasik linear që çon nga drejtimi dhe zgjidhja ideale (i a.q. invencion) nëpërmjet inovacionit deri te pranimi dhe difuzimi i prodhimit dhe në jetën reale, kalon në shumë faza. Gjithë nga fazat është shfaqur në shemë në Fotografin 33.

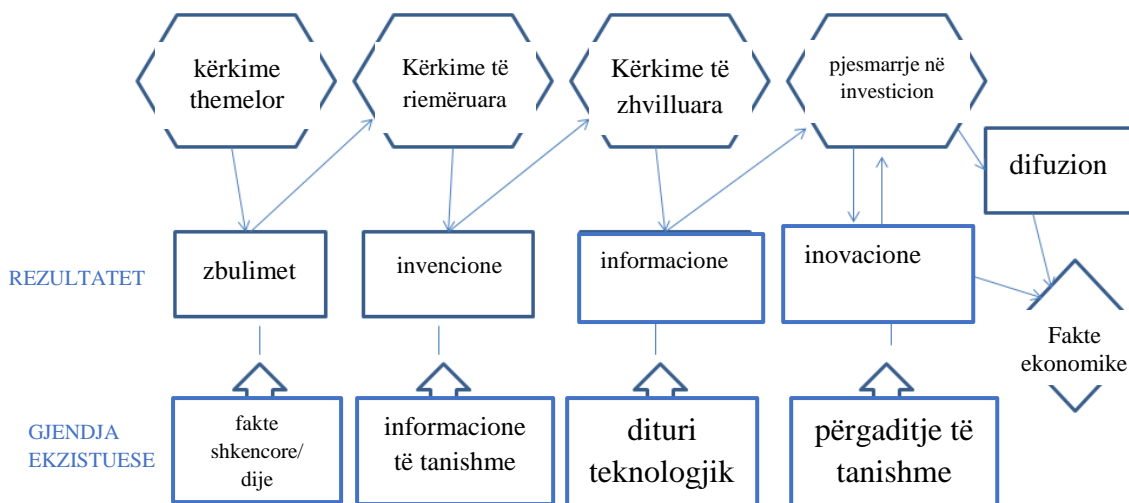
Fotografia 32. Varësia ndërmjetve e shkencës, teknologjisë dhe praktikës.

5.1. Inovacionet teknologjike për zhvillim të qëndrueshëm

Invencion - paraqet idejën për teknologji të re (prodhim, shërbim, proces)

Inovacion - paraqet teknologjin komerciale (e realizuar teknologjikisht dhe ekonomish)

AKTIVITETET

Fotografia 33. Modeli klasik linear: Invencion (Idejës) - Inovacion – Difuzion

Sipas një vlersimi, theksohet se nga 3000 idejë për produkte të reja, vetëm 300 janë zë vlefshëm për testimet e më tutjeshme, 125 qëndrojnë si qëllim proektues, nga të cilat vetëm 17 janë shëndërruarr në produkte konkrete, ndërsa vetëm 1 nga projektet është profitabil. Dështimi i njohur është zhvillimi i barnave. Poashtu, nga 10000 komponenta që merren për kërkim, vetëm një mund të gjendet në recept.

Inovativiteti dhe ndryshimet si imperativ

- Inovacionet dhe ndryshimet nuk janë të caktuar ose aktivitete të rastësishme që e shkatërrojnë urdhërin egsitues dhe qetësinë dhe funksionimin efikas të organizacioneve me teknologjitë të tanishme,
- Ndryshimi i vetëm është përgjithmonë,
- Moto e një kompanie të huaj: INOVO OSE ZHDUKU.

Një model integral në inovacionet teknologjike në një kompani lidhet me dimensione të ndryshme dhe nivele :

1. Teknologjia (si resurs ekstern dhe intern)
2. Kërkim dhe zhvillim (potenciali ekstern dhe intern dhe arritjet)
3. Prodhimi
4. Marketing
5. Tregu (blerësit dhe konkurencioni)
6. Finansat;

7. Stafi profesional;
8. Organizacioni dhe menaxhmenti
9. Ekologjia
10. Rregullativa ligjore dhe rrethanat ;
11. Rrethanat ekonomike .

Burimet të idejave të reja janë:

Burimet eksterne: bashkpunimi me institucionet nga rrethi: dhomat e tregëtis, agjencioni për mbrojtjen e patentëve, fakultetet, institucionet, ndërmarrjet tjera, rezultatet kërkuese të tregut, kërkesa nga blerësit (anketa, kërkesa), analizë të proceseve teknologjike (procesi i prodhimitarisë), ekspozita, saeme, prezentacione, literaturë profesionale dhe shkencore, libra, studime dhe elaborantë, rregullativa ligjore, standarde .

Burimet interne: bëhet fjalë për idejën e gjenerimit me lidhje të gjitha pjesëve nga kompania (kërkime, analiza, proekcion i zhvillimit, rezultate), marketing, prodhimtari, kërkim dhe zhvillim, të punësuarit, finansat dhe të tjerat.

Drejt zgjedhjes së produktit të ri mundin e vet e japin të gjithë zonat funksionale dhe pjesë nga kompania:

1. Marketing (nevojat e blerësve, informacionet për konkurrencën dhe prodhimet e tyre, karakteristikat speciale dhe kërkesa);
2. Kërkim dhe zhvillim (aktivitete nga ideja deri te komercializimi, patentë dhe mbrojtje);
3. Finansat (ndjekja e mjeteve të fondeve investuese, studime për mundësit financiare, parashikimet dhe projektimi i shpenzimeve);
4. Aspektet ligjore (rregullativë ligjore në tregëti dhe në shoqëri, mbrojtje nga prona industriale dhe intelektuale);
5. Komerciali (furnizuesit e tanishëm dhe potencial, blerësit);
6. Inzhinjering dhe prodhimtari (zgjedhje të reja konstruksionale, testim i sigurisë së produktit, përpunim i protipeve, ndjekja e fleksibilitetit të resurseve, servisim i mundshëm i prodhimitaris).

Eko-investicionet mbeten motori kryesor për zhvillim ekonomik stabil afatgjatë, si dhe mënyra themeluese që të lirohet tenzionet ndërmjet rritjes ekonomike dhe drejtim me mjedisin jetësor.

Gjatë ndërtimit të sistemit indeksues për matje, mund të vlersohet niveli i religjioneve eko-invesuese në rajone të ndryshme në periudh kohore të ndryshme. Gjithashtu, duke përdor analizë të panelit të djëmat për studim të faktorëve që ndikojnë në eko investicionet

rajonale, mund të bëhen dallime të ndryshme dhe të parashtrohetn qëllime strategjike të përshtatshme. Është vërtetuar se faktorët që tregojnë ndikim të madhë pozitiv janë:

- Shtypje e teknologjisë,
- Krehje e tregut dhe
- Tërheqje e rregullativës për mbrojtje të mjedisit jetësor.

Në themeloren e këtyreve ndikimeve heterogene dhe qëllimeve të civilizacionit ekologjik, promovimi i sinergjisë rajonale të shtypjes së teknologjisë, tërheqje e tregut dhe tërheqj e rregullacionit të mjedisit jetësor është jo e përshtatshme për përmirësimin e nivelit të eko-investicioneve në një vend [1,2,3].

5.2. Inovacionet teknologjike në pajtueshmëri me principet për eko-efikasitet

Eko-efikasiteti domethënë: prodhimi i më shumë produkteve me pak thatësi dhe resurse të ndryshme, si dhe me mbeturina më pak të krijuara dhe ndotje.

Në këtë aspekt, inovacionet teknologjike janë në drejtim të:

- Funkcionalitet më i madhë i prodhimtarisë dhe shërbimeve,
- Jetë shekullore më të gjatë (shekull i përdorimit),
- Reciklim më i madhë,
- Intenzitet më i madhë i shërbimeve,
- Burime të rinovuara të thatësirës dhe energjisë,

Eko Efikasiteti (EE) shprehet si:

$$EE = (\text{Vlera e produktit}) / (\text{Vlera në mjedisin jetësor})$$

Inovacioni teknologjik mund të jetë në drejtim të:

- Zvogëlimi i mbeturinave,
- zvogëlimi i ndotjes,
- Redukcion në përdorimin e materialeve, ujë, energense për prodhim/ shërbim.

SHEMBULL 1: TOYOTA MOTOR CORPORATION (TMC)

Strategjia për zhvillim teknologjik të TMC

1. Rritje e numrit të inovacioneve në teknologjinë e tanishme të prodhimitarisë, që do të thotë përparim i shtytjeve konvencional teknologjike që e rritin efikasitetin e derivatit dhe i zvogëlojnë emisionet dëmtuese. Këtu janë të kyçur programet për zhvillim të automjeteve të gazit dhe dizelit-derivatit, si dhe automjetet me ultra emisione të shkurta.
2. Inovacionet teknologjike hibride, që domethënë zhvillim i teknologjisë për automjete që përdorin shtytje elektrike në kombinim me konveccionalet teknologjike, si bashkim i teknologjis dominuese të automjeteve me djegie të mbrendshme dhe teknologji të së ardhmes.
3. Teknologjia radikale inovative që domethënë stërvitje e teknologjisë për shtytje elektrike të automjeteve dhe zhvillim të derivateve të reja dhe teknologji tjera të reja për shtytje të motorëve në automobil.

SHEMBULL 2: KOMPJUTERËT PERSONAL

Në vitin 1980 kompjuterët në përqindje ishin të rëndë 13,6 kg. Sot desk-top i zakonshëm është i rëndë nga 6,8 kg. Tendencioni për zvogëlimin e peshës vazhdon tutje tek plazma dhe ekranet LCD.

5.3. Inovacionet teknologjike në pajtueshmëri me principet të eko-etiketimit

Eko-etiketimi i a.q. eko-etiketa e prodhimeve bëhet fjalë për ato prodhime që i përmbushin kriteriumet ekologjike të paraqitura nga ana e qeverive, organizacioneve ose trupave sertifikues.

Inovacionet teknologjike në drejtim të zhvillimit të prodhimeve të „gjelbërta“ dhe shërbime, janë:

- Nuk përmbajnë materie/komponenta që e shkatërrojnë predhën ozonale,
- Mund të reciklohen
- Kursejnë energji
- Janë të bëra nga materialet recikluese.

Eko etiketimi për herë të parë është sjell në Gjermani në vitin 1977 (Blue Angel), për pastaj të jetë sjellë dhe në vendet tjera. Të njohur janë:

- Etiketimi internacional **Energy star**,
- Japone **Eco Mark**

- Unioni European **Eco Label** (1992)
- Amerikane **Green Seal**
- Britaneze **BREEAM**

Sot shumë kompani sjellin linja të veta të prodhimeve që i etiketojnë si ekologjike. Inovacionet teknologjike në drejtim të zhvillimit të produkteve të „gjelbërta” dhe shërbimet janë:

- Nuk parashtrojnë mbeturina dëmtuese në fund të shekullit të a.q. jetësor të përdorur,
- Në prodhimtarinë përdorin procese ekologjike të siguruar,
- Përdoren procese që kursejnë energji

5.4. Shprehje të lidhura dhe domethënje

Racionalizimi

Racionalizimi paraqet reorganizim të kompanisë gjatë së cilës sillen të reja të caktuara që sjellin për realizimin e kursimeve më të mëdha dhe zvogëlim i kursimeve, efikasitet më të madhë dhe përfitim më të madhë. Përkrah reorganizimit të proceseve, të mundshme janë dhe sjellja e elementeve teknike të reja ose zgjedhje të reja teknologjike, ose dhe mënyrën financiare të mbledhjes dhe ngjashëm.

Re- inzhinjering

Re-inzhinjeringu paraqet proces të ndërrimit të drejtuar në disa nga fazat ose vetitë e proceseve/ose prodhimeve me qëllim të jenë të përmbushura kërkesat specifike të klientëve në treg. Gjatë re-inzhinjeringut një proces/ose produkt mund kompletisht të ndryshoj ose dhe të përjashtoj nga prodhimtaria e një ndërmarrje. Re-inzhinjeringu i identifikon, analizon dhe rrimëron pjesët kyçe nga procesi/ose prodhimi me qëllim të përmbushen përmirësimet dramatike në performancë, që bëhet fjalë për shpenzimet, kualitetin, shërbimin ose shpejtësinë

5.5 Literaturë e shfrytëzuar dhe burime plotësuese dhe drejtime për kërkime të mëtutjeshme, mësim dhe rindertim

1. Levi-Jakšić M., Marinković S., Menadžment održivog razvoja, Beograd 2012
2. JunChen, JinhuaCheng, ShengDai, Regional eco-innovation in China: An analysis of eco-innovation levels and influencing factors, Journal of Cleaner Production, 153, 1-14, 2017
3. <http://www.bain.com/publications/articles/management-tools-business-process-reengineering.aspx>

Modul 6: Indikator për monitoring dhe matje të zhvillimit të qëndrueshëm

Pjesa më e madhe nga sistemet dhe procedurat për marrjen e vendimeve (në rast të njëjtat të egzistojnë) në entitete të caktuara (vendi, rajoni, komuna, ndërmarrja, bimët dhe kështu me rradhë), kanë tendencion që ti analizojnë faktorët ekonomik, social dhe rrethinës në mënyrë të nëndar, të a.q. ndaras, dhe atë në nivel të politikave, planifikimeve ose menaxhmentit. Aktivitetet që pas taj dalin kanë ndikim në gjithë grupet shoqërore, duke kyçur këtu dhe qeverinë, industrinë, individet (çdo qytetar individual), duke shkaktuar ndikim në efikasitetin dhe qëndrueshmërinë e zhvillimit në entitetin e përshtatshëm dhe gjithë pas anave të forcuara.

Për atë, nga dija e madhe për marrjen e drejtë të vendimeve, nga njëra anë, është të integrohen ndikimet ekonomike, rrethina dhe sociale nga aspekt i grupës së caktuar të individeve, ndërsa nga ana tjetër, të integrohen vendimet e përshtatshme që do bëhet fjalë për ndonjë (eko) sistem. Qëllimi suprem i kësaj marrje të vendimeve do duhet të drejtoj drej ekonomisë efikase, barazi sociale dhe rrethinë e shëndetshme e zhvillueshme.

Planifikimi siç duhet dhe marrja konzistente dhe vendime mirë të informuara është direkt në korrelacion me definimin e mirë të **matjes së njejtave**. **Matja** e ndonjë shfaqje ose vendime janë arritur me definimin **përputhës, konzistentë dhe indikatorë të përshtatshëm** që do japin fotografi precize për nivelin e zbatimit të aktiviteteve dhe/ose shfaqjet dhe/ose entitetet që maten me këtë indikatorë. Ajo është dhe një kërkesë themelore për definimin siç duhet dhe zgjedh të shumicës indikator relativë të përshtatshëm për vlersimin e zhvillimit të qëndrueshëm. Domethënë, mirë indikatorët e vendosur paraqesi themelor i fortë për ndjekjen mijëvjeçare të përparimit drejt zhvillimit të qëndrueshëm në nivele të ndryshme- **nacionale** ose **regionale**. Në të njëjtën kohë, duhet të ketë parasysh se në formulimin e indikatorëve ndikim të mjaftueshëm kanë karakteristikat kulturore të një rajon, zhvillimet e tij industriale dhe teknologjike. Përditësimi është ndërrimi eventuar të shumicës së zgjedhur relative indikatorë, në vazhdueshmëri duhet të zbatohet në pajtueshmëri me principet për zhvillimin e qëndrueshëm, ndërsa në pajtueshmëri me ndryshimet e infrastrukturës, zhvillimit të qëndrueshëm, ndërsa në pajtueshmëri me ndryshimet e infrastrukturës, zhvillimit të teknologjisë, kushteve sociale dhe ekonomike, niveli i arsimimit dhe ngjashëm.

Për atë, në këtë Modul është dhën kontrollim i themelvet të dhëna gjatë zgjedhjes së indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm si dhe anët involvuese që historikisht e parë sjellin deri definimin e strukturës së sotshme të aplikuar shumicës thelbësore (ang. Core set) indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm [1].

6.1 Pasqyrë historike rreth formulimit të shumicës thelbësor indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm

Sipas definicionit për **konceptin e zhvillimit të qëndrueshëm** (shiko Modul 1) dhe karakteri treshtyllës i tij (aspekti ekonomik, aspekti shoqëror dhe aspekti i ndikimit në mjedisin jetësor), duke pasur parasysh rekomandimet për sistemin e afrimit të analizës të çdo entiteti që do të subjektohet analizës për vlersim të kontributit drejt zhvillimit të qëndrueshëm, definimin si dhe strukturimin e indikatorëve me të cilët do të vlerësohet ai kontribut janë karakterizuar në tre grupe të përshtatshme që përgjigjen në të tre shtyllat (ekonomik, shoqëror dhe mjedisi jetësor).

Duke pasur parasysh që institucionet përgjegjëse në nivel global, nën të cilat kapela inicohet dhe realizohen qëllimet për zhvillim të qëndrueshëm, është instituti Ndërkombëtar për zhvillim të qëndrueshëm (ang. International Institut for Sustainable Development, IISD) që është miratuar nga Kombet e Bashkuara, në këtë Doracak do të udhëzohemi sipas rekomandimeve përshtatur botimit të tretë të Kombeve të Bashkuara (UN, 2007[2]), të a.q. „**Indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm:Udhëzime dhe metodologji**”, që primarisht janë komplikacion i sugjestive si të njoftohen,zgjidhen dhe adaptohen indikatorët e përshtatshëm për zhvillim të qëndrueshëm të varur nga qëllimi dhe objekti (shteti, rajoni, komuna, kompania, entitet tjetër) të analizës. Në këtë botim i paraprinë dy botime tjera të Komisionit për zhvillim të qëndrueshëm (UN CSD) – nga viti 1996 [3] dhe nga viti 2001[4]-në të cilën ishin definuar shumica e përshtatëshme e indikatorëve sipas mirënjohjes së deritanishme dhe rekomandimet në mardhënje me implementacionin e konceptit për zhvillim të qëndrueshëm¹.Tabelë 4 jep pasqyrë të shkurtër të historisë lidhur me zhvillimin e indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm sipas rekomandimeve nga Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm (UN CSD).

Tabela 4. Historija e zhvillimit të indikatorëve për zhvillimi të qëndrueshëm sipas rekomandimeve nga Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm të KB (UM CSD) (adaptuar sipas [2, 5] ku struktura përmirësohet vazhdimisht

1992	Konferenca për mjedis jetësor dhe zhvillim (ang United Nations Conference on Environment and Development) e njeh nevojën dhe rolin kryesor që definojnë mirë indikatorët do të luajnë në çdo shtet ose rajon që para vete e vendos qëllimin kompleksiv të realizimit të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm dhe marrja e vendimeve të informuara të atij drejtimi.
1995	Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm (CSD), në nivel global, e miraton programi Punues në lidhje me Indikatorët për zhvillim të qëndrueshëm
1994 – 2001	Në këtë periudhë janë përpunuar verzioni i parë [3] dhe i vesrioni i dytë [4] të shumicës CSD indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm (shiko ⁵).Shumica e

	parë përmban 134 indikatorë të grupuara në kategori të përshtatshme sipas tre shtyllave të zhvillimit të qëndrueshëm
1996 – 1999	<p>Të zbatuara janë testime empiriane të mjaftueshëm të gjerë sipas pranimi dhe përdorimit të indikatorëve mbrojtës në 22 vende si pjesë e indikatorëve nacional për zhvillim të qëndrueshëm.</p> <p>Si rezultat i kësaj pilot-programe, më shumë vendet e kyçura përfunduan se shumica fillestare nga 134 indikatorë është shumë e madhe dhe e rëndë për menaxhim, për shkak se është propozuar rishikim i shumicës së 58 CSD indikatorë, që janë ndërtuar në të a.q. struktur e temave dhe nëntemave që është e orientuar drejt krijimit të politikave.</p>
2001	Është publikuar rishikimi i botimit të dytë të CSD indikatorëve sipas përfundimeve nga pilot-programa nga viti 1996-1999.
2002	<p>Si përgjige të vendimeve nga Samiti Botëror për zhvillim të qëndrueshëm dhe nga Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm, është promovuar rishikimi i botimit për CSD indikator, me të cilin inkurajohet puna e mëtutjeshme e indikatorëve, por tani në nivel të vendit, ndërsa në pajtueshmëri me kushtet nacionale specifike dhe prioritetet. Kujdes të veçantë është dedikuar vendeve në zhvillim.</p> <p>Nga atëherë, në nivel nacional dhe ndërkombëtar, dukshëm janë zmadhuar gjetjet dhe përvojat rreth indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm dhe përdorimi i tyre për matjen e progresit drejt arritjes së zhvillimit të qëndrueshëm, duke kyçur dhe korelacionin me Qëllimet zhvilluese Mijëvjeçare (ang. Millennium Development Goals, MDGs²).</p>
2005	Duke pasur parasysh se vendet vetjake veçmë i praktikojnë shumicat e propozuara të CSD indikatorëve, gjatë të cilës mirren me përvoja të pasura dhe leksione shkencore, është filluar proces i revizionit të ri të CSD indikatorëve në drejtim dhe në notim të arritjes së MDGs.
2007	Është rishikuar dhe është oformuar botimi i tretë i CSD indikatorëve, ku është dhënë shtesë dhe lidhja e tyre me dhe bazat në Agjendën 21[6] dhe me Planin për implementim nga Johaneshburg (Johannesburg Plan of Implementation). Shumica e re e rishikimit të CSD indikatorëve përbëhet nga shumica thelbësore (ang. Core set) nga 50 indikatorë, derisa ato janë pjesë nga një shumicë më e zmadhuar nga 96 indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm.

	Kjo ndarje mundëson menaxhim më të mirë me notim dhe matje të zhvillimit të qëndrueshëm.
2009	Komisioni europian përgadit kontrollim të FP7 projekteve në të cilat fokusi ka qen i definuar dhe pranuar në indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm për vendet vetjake, rajone dhe entitete në nivel global [7].
2013 – 2015	Nisje e aktiviteteve globale rreth definimit të Qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm (ang. Sustainable Development Goals,SDG).
2018	Samiti Botëror për zhvillim të qëndrueshëm (8).

6.2 Shprehje, definicion dhe karakteristika themelore të indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm

Sipas definicionit në fjalorin Merriam Webster dhe/ose Cambridge [9], **indikatorë** është „diçka që e tregon gjendjen ose nivelin e diçkaje²“.

Nga ana tjetër, sipas definicionit të fjalorit të Biznesit [10] „**indikatorë** është çfardo ndryshimi që është që përdoret si përfaqësues të ndonjë rrethimi (por joqëllimor) madhësor ose faktor.“

Indikatorit është vegël që përdoret për të ngjeshur çfardo që është e mundur më shumë sasi informacionesh në formë të vetme por kuptimplotë dhe formë të qartë. Definicioni i tillë implementon se nëpërmjet definicionit të saj, indikatorit ka për detyrë, nëpërmjet përdorimit të shumicës së informatave të tanishme, të shtojë (krijoj) vlera të reja dhe me atë të krijoj gjetje të reja për shfaqjen e përshkruar me atë indikatorë.

Sipas asaj, indikatorët kanë funksione më të ndryshme. Sipas procesit të më qartësues, më spjegues dhe mundësimi i informatave të grumbulluara të jenë më të disponueshme të atyre që janë përgjegjës për krijimin e politikave, mirë dhe qartë të definuar dhe indikatorët mbrojtës të përshtatëshëm mund (dhe duhet) të drejtojnë drejt sjelljes së vendimeve më të mirë dhe më konzesual dhe drejt marrjes së akcioneve më efikase. Ato janë **masë** me të cilën, në struktur të një **cikli të krijimit të politikave**, mund që të notohet niveli i dhe efekteve nga implementimi në konceptin për zhvillim të qëndrueshëm, duke filluar nga **rinjoftimi i problemit, krijimit (formulimit) të politikave, marrja e vendimeve** në pajtueshmëri me ato politika dhe më në fund deri **monitorimin e implementimit** të tyre.

² shënim nga autori: mendohet kyçur të ndonjë shfaqje

6.2.1 Definicioni i indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm [11]

Konkretisht, kur bëhet fjalë për indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm, definicioni mund të jetë modifikuar përshtatshëm, të a.q. **indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm** është indikatorë i tillë me të cilin mundësohet identifikimi, montimi dhe vlersimi i progresit të ndonjë entiteti drejt zhvillimit të qëndrueshëm, Pra ashtu, çdo **indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm** do integrojnë indikatorë nga të **tri sferat**-ekonomike, shoqërore dhe mjedisi jetësor-të cilat e definojnë zhvillimin e qëndrueshëm. Pastaj, është e nevojshme kujdes në ekuilibrin gjatë integritit të këtyre aspekteve.

Inkorupimi në vete dije si dhe nga zona e natyrshme ashtu dhe nga zona e shkencave shoqërore, mirë të definuar dhe indikatorë të përshtatshëm të zgjedhur të zhvillimit të qëndrueshëm:

1. nga njëra anë, mund në masë të madhe të **sjellë drejt marrjen e drejt të vendimeve**, ndërsa nga ana tjetër, drejt **matjes reale dhe kalibrimit të zhvillimit** në drejtim të arritjes së qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm;
2. shtesë, mund të veprojnë si **indikatorë për prevencion të stanjacionit dhe prapa në tre sferat** – ekonomike, shoqërore dhe mjedisi jetësor-që e definojnë mjedisin jetësor;
3. gjithashtu, ato janë dhe vegla e përdorur për **shpërndarjen globale të idejave, dijeve dhe vlerave**, por dhe **platforma të shpërndarjes** të të njejtave.

6.2.2 Principe gjatë formulimit dhe zgjedhjes së indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm

Formulimi i indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm nënkupton rishikim i pyetjeve të ardhshme:

- Çfarë është ajo që duhet të punuar? (indikatorët deskriptiv të ODP)
- Si është ajo që do e punojmë do ndikoj në ndërmarrje, akcioner, qeverisje ose çfardo udhëheqje të entitetit të rishikuar nga aspekti i zhvillimit të qëndrueshëm? A i arrijmë ose afrohem drejt qëllimeve të vendosura të qëndrueshmërisë? (indikatorë për performansat lidhur me qëndrueshmërinë)
- A bëhem më të mirë në atë që e punojmë? (indikatorë të efikasitetit)
- A kuptojmë çfarë ndodh në industrionin dhe si ajo ndikon në aktivitetet drejt qëndrueshmërisë (indikatorë për efikasitet të politikave për zhvillim)
- A bëhet shoqëria më e mirë për shkak të aktiviteteve tona lidhur me qëndrueshmërinë? (indikatorë për kualitetin total të jetës)
- Çfar mund të jetë marrë për të përparuar dhe përmirësuar ajo që e punojmë, dhe çka tutje duhet që të bëhet në drejtim të përmirësimit të vazhdueshëm (vlerësim dhe parashikim të së ardhmes së qëndrueshmërisë)

Gjatë zgjedhjes së indikatorëve të përshtatur për zhvillim të qëndrueshëm, duhet të merren parasysh **principet e ardhëshëm të zhvillimit të qëndrueshëm** (Ciegis et al. 2009):

- Drejtësi sociale (barazi);
- Drejtuesit lokal, pjesmarrja në publik dhe demokratija;
- Ekuilibër i qëndrueshëm ndërmjet resurseve shtëpiake dhe burimet e importuara;
- Përdorimi i potencialeve lokale ekonomike;
- Mbrojtja e mjedisit jetësor;
- Mbrojtja e pasurisë kulturore, mbrojtje dhe rinovim i kualitetit të mjedisit jetësor, rritje e funksionalitetit dhe atraktivitetit të rajoneve.

Efikasiteti ekonomik vet në vete nuk garanton shoqëri të qëndrueshme ekologjike dhe sociale. Sipas asaj, vlerësimi i zhvillimit të qëndrueshëm kërkon hyrje integrale, mbledhje të shumë dimenzioneve dhe më shumë shtresave indikatorë që vlejné dhe vlerësojnë pjesë nga sistemi dhe lidhjet e tyre, por më në fund e vlerësojnë dhe notojné sistemin në përgjithësi.

Indikatorët duhet të jenë **të kuptuara** dhe të integruara në dimensione të ndryshme të zhvillimit të qëndrueshëm dhe të sfidave teknologjike. Ato, në pjesën më të madhe, duhet të jenë të dhëna nga të dhënat paraprake me të cilat do sigurohet përdorimi i tyre i vetëm, i shpejtë dhe mbledhje efikase.

6.3 Indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm sipas Institutit ndërkombëtar për zhvillim të qëndrueshëm (CSD)³

„**Qëndrueshmëria e ekosistemeve natyrore** mund të jetë e definuar si ekuilibër dinamik ndërmjet hyrjeve natyrore (sinjalet hyrëse) dhe dalëse (sinjalet dalëse), të modifikuar sipas ngjarjeve të jashtme, siç janë, për shembull, ndryshimet klimatike dhe/ose fatkeqësitë natyrore”[12].

Sipas rekomandimeve të para të Komisionit për zhvillim të qëndrueshëm të Kombeve të Bashkuara (UNCSD) nga viti 1995, dhe duke pasur parasysh definicionin e lartpërmendur për qëndrueshmëri të (eko) sistemeve natyrore, për definim dhe kuptim të bashkpunimit të indikatorëve të zgjedhur për zhvillim të qëndrueshëm, së pari herë propozohet pranimi i të a.q. strukturë të **forcës lëvizëse (nxis)-gjendje-përgjegjës** (ang. Driving Force-State-Response (DF-s-r) [13]). Kjo strukturë në shumë bazohet në konceptin e **kontrollimit** (ang. **Control**), një koncept më gjerë i përfshirë [14], që bazohet në specifika të ndryshme interaksione në njësi të ndryshme, sociale, ekonomike, politike, sisteme mekanike dhe kombinacionet e tyre dhe interaksione.

Në pajtueshmëri me **teorinë të drejtimit me sistemet** (ang. **Theory of system control**) **drejtimi** është proces kur ndonjë ndryshim relativ nga sistemi përmbahet në ndonjë vlerë parafinuese dhe dëshiruese, të a.q. vlerat referduese. Me kyçjen e konceptit të lidhjes së kthyer (ang. Feedback), drejtimi qëndron më shumë shpres dhe kontrollues.

Derisa, tek sisteme prodhuese, shumë shpesh, drejtimi mund të jetë realizuar sipas ndonjë relativë kuantitative masë/vlerë, në sistemet njerëzoredhe antropogjene (që burojnë nga njerëzit), sinjal drejtues (vendimi), shumë shpesh nuk është e mundur që të kuantifikohet dhe e njëjta ngelet në në fushën e përshkrimit kualitativ. Shembull më prekës janë vendimet që merren në lidhje me politikat ekonomik, social, fiskal, energjetik, bujqësor, transport, tregtar ose karaktere tjera, si dhe aktivitetet e fundit, që këto politika i kanë në zonat e ndryshme të rrethinës njerëzore dhe jetës. Në tabelën 5 është dhënë paralela ndërmjet shkrimit të sistemeve kuantitative sipas strukturës së teoris së drejtimit të sistemeve, nga njëra anë, dhe koncepti holistik të trajnimit të konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm (SD) dhe vlersim i realizimit të tij në pajtueshmëri me rekomandimet nga Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm të Kombeve të Bashkuara (UN CSD) për përdorimin e **strukturës së forcës pogone-gjendjes- përgjegjës (DF-S-R)**. Ky koncept mundëson vendueshmërinë dhe realizimin e qëllimit kryesor të UN CSD për zgjerim të sistemeve ekonomike nacionale të tanishme, **por përgjat vijave dhe të përmbushura janë integrimi i dimenzionit social dhe rrethitor**, nëpërmjet marrjes parasysht të vlerësimit në resurset natyrore dhe ekosistemet e tanishme.

Tabela 5. Kontrollim dhe krahasim të qasjeve të ndryshme në përshkrimin e sistemeve mekanike, njerëzore ose me prejardhje antropologjane [15]

ZonZoZona e analizave	Hyrje	Gjendje	Dalje
Teorija e drejtimit me sistemet	Sinjal hyrës	Ndërrimi i gjendjes	Sinjal i Përgjegjësjesis
P(DF) / S / R UN CSD	Indikatorë të shtypjes (motiv)	Indikatorë të gjendjes	Indikatorë i përgjegjësise
Çka Çka ato paraqesin në mardhënje me zhvillimin e qëndrueshëm	Aktivitete njerëzore, procese dhe rrjedhjet e zakonshme që kanë ndikim në zhvillimin e qëndrueshëm	Paraqitja e gjendjes së zhvillimit të qëndrueshëm	Opsione për propozimet dhe politikat zbatuese dhe lloje tjera të përgjegjësise në mardhënje me ndryshimet e „gjendjes” së zhvillimit të qëndrueshëm

Ideja pas përdorimit të shumicës së parafinuar të **indikatoreve për zhvillim të qëndrueshëm** (ang, **Indicators of Sustainable Development, ISDs**) është shumë e thjeshtë. Indikatorët janë ashtu të menduar dhe dizajn i përshtatshëm për të mundur të përgjigjet pyetjes si objektivitet që të kryej vlersim të asaj a luajnë punët në drejtim pozitiv ose negativ në mardhënje me kontribut drejt zhvillimit të qëndrueshëm. Në pajtueshmëri me klasifikimin e UNCSO [3,4,16] për DF/S/R ISDs, identifikimi dhe definimi janë katër kategori të ISDs, dhe atë për çdo nga tre shtyllat të zhvillimit të qëndrueshëm (të a.q. **social, ekonomik, rrethues**), përmbushur me **katër kategoritë** që bëhet fjalë për ato që duhet të sigurojnë institucional ose implementicional të çdonjërës nga tre zonat e më parshme (të a.q. aspekt institucional).

Në çdonjërën nga katër kategoritë janë rinjoftuar (identifikuar):

1. **ISDs të nxitjes** (shtypjes, procesit, drejtëshmëri), që e drejtojnë procesin dhe që kanë ndikim direkt në shumicën e përshtatshme të ISDs të gjendjes;
2. **ISDs të gjendjes**, që e përshkruajnë gjendjen e ndryshimeve karakteristike me të cilat definohet sistemi i përshtatshëm (pronat fizike ose kimike, densitet të popullsisë, parametre ekonomike etj) dhe
3. **ISDs të nxitjes**, që janë tregues të nxitjes të qeverive të shteteve në të cilat bëhen analiza dhe kush do mund të përdoret si vegël për zbatimin e veprimeve të nevojave të rinjoftuara.

Më shumë informacione për çdonjë nga grupet indikatore janë në disponueshmëri në rekomandimet e audituar për CSD indikatorë që vazhdimisht përmirësohen nga instituti Ndërkombëtar për zhvillim të qëndrueshëm (IISD[17]).

Gjatë zhvillimit të mëtutjeshëm të ngjarjeve, përvojat dhe mirënjohjet rreth matjes së zhvillimit të qëndrueshëm rriten. Si pasojë, për shkak të vëllimit të punës lidhur me numër të madhë CSD indikatorë, si dhe për shkak të njohjes të ndërtematikave/ndërsektorëve (ang. „cross-cutting”) korelacione ndërmjet kategori indikatorë deri te emiriket është pritur me pilot-programën për eksperimentimin e shumicës së zgjedhur indikatorë në raportin e parë të UN CSD në numër të caktuar vendesh dhe rajone, në dy revizionet e ardhëshme të rekomandimeve për zgjedhje të indikatorëve të CSD **lejohet (poashtu dhe propozohet) lëshimi i kësaj strukture të forcës lëvizëse-gjendje-përgjegjësi (DF-S-R)**, ndërsa në vend të saj, gjatë zgjedhjes dhe implementimit të relativisht dhe shumicës konsistente CSD indikatorë rekomandohet **afirm holistik gjatë analizës dhe vlersimit të kontributit drejt zhvillimit të qëndrueshëm** në nivel të entitetit të kontrolluar (p.sh. tokë, rajon, komunë, ndërmmarrje dhe ngjashëm).

Nga arsyjet e ngjashme, në botimin e rishikuar [2] të rekomandimeve për zgjedhjeve të CSD indikatorëve, kategoria strikte e indikatorëve në pajtueshmëri me katër shtyllat e lartpërmendura sipas definicionit klasik të zhvillimit të qëndrueshëm, **nuk është më shumë aq e shfaqur eksplicite.**

Ky ndryshim e veçon afrimin multidiciplines drejt përshkrimit të natyrës së zhvillimit të qëndrueshëm, ndërsa njëkohësisht është reflektim i mirënjohjes së vlerës së integritetit të shtyllave vetjake si strukturë holistike në të cilën bazohet koncepti për zhvillim të qëndrueshëm.

Si rezultat definohet tema të reja „cross-cutting”, si, për shembull **varfëria** ose **fatkeqësitë natyrore**, ndërsa prap veç më „cross-cutting” tema të qëndrueshme, si, për shembull, **shemat (modelet) të harxhueses dhe prodhimit** janë spjeguar dhe janë parashtruar shumë më kuptimplotë. Njëherit, në botimet e mëparshme të rekomandimeve, tema **varfëria** në fakt ishte në strukturë të nëntemës **barazi**, derisa në botimin e ri të rishikuar, e njejta është temë vetjake me nëntemat që janë në mardhënje me **fitimet, sanitimet, pikë uj, hyrje deri në energji dhe kushte për jetë**. E ngjashme është situata dhe me temat tjera „cross-cutting” e cila kontrollin e detajuar [18] është elaboruar në botimin e rishikuar[2] të rekomandimeve për zgjedhje të CSD indikatorëve.

6.3.Indikatorët thelbësor (ang. Core indicators) për zhvillim të qëndrueshëm sipas UN CSD

Siç ishte dhe më parë e përmendur (shiko Tabela 4), shumica e tretë e rishikuar e CSD indikatorëve përbëhet nga të a.q. **shumica thelbësore** (ang. **Core set**) nga **50 indikatorë**, derisa ato janë pjesë nga **shumicë më e madhe nga 96 indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm**. Pas saj, duhet të ketë parasysh se për të qenë ndonjë indikatorë i kategorizuar si thelbësor (ang. **Core indicators**), duhet që të plotësohet tre kriteriumet e ardhëshme:

1. **relativitet** – a.q. duhet të definohet pyetja që janë relative për zhvillim e qëndrueshëm në më shumë vende.
2. **prregullsi** – çdo indikatorë thelbësor duhet të siguroj informacione të rëndësishme (kritike) që nuk janë të mbulura me indikatorët e tjerë thelbësore.
3. **disponueshmëri** – në rast të më shumë vende, duhet të jetë e mundur të jenë llogaritur me të dhënat që janë ose veçme në dispozicion ose, në kohë të mençur dhe për çmim të mençur, do mundet lehtë të përgatiten të jenë të disponueshme.

Sipas këtyre kriteriumeve, indikatorët tjerë që nuk janë të kyçur në shumicën thelbësore janë ose relativisht për numër më të vogël vendesh, ose mvaren te pytjet që janë komplementuar ose nuk janë lehtë të disponueshme për shumicën e vendeve.

Definimi i tillë i shumicës CSD indikatorë i mban temat strukturore kryesore që janë definuar dhe pranuar që nga viti 2001 (Tabela bi shiko Modul 1).

Tabela 6. Temat të CSD indikatorëve (sipas UN CSD (2007) [2,18])

Aspekte shoqërore	Aspekte të mjedisit jetësor	Aspekte ekonomike
<ul style="list-style-type: none"> • Varfëria (Poverty) • drejtuesit/qeverisja (Governance) • Shëndet (Health) • Arsimim (Education) • Demografi (Demographics) 	<ul style="list-style-type: none"> • Fatkeqësi natyrore (Natural hazards) • Atmosferë (Atmosphere) • Vendi/ Tokë (Land) • Oqeane, dete dhe brigjet (Oceans, seas and coasts) • Ujë (pikë) i freskët (Freshwater) • Biodiversitet (Biodiversity) 	<ul style="list-style-type: none"> • Zhvillimi ekonomik (Economic development) • Partneritetet globale ekonomike (Global economic partnership) • Shema (modele) të harxhueses dhe prodhimitarisë (Consumption and production patterns)

6.3.2 Lidhja ndërmjet qëllimeve tematik („cross-cutting“ relacion) definuar në parashikimin e CSD indikatorëve

Krahasuar me indikatorët që mvaren në një madhësi fizike - që janë në tregues të mirë individual të ndonjë paraqitje ose proces që është lëndë e vlersimit - sipas indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm bëhet përpjekje holistike të mbatet zhvillimi i qëndrueshëm duke marr parasysh multidiciplinën e tij, shumëdimensionale dhe natyrës integrative. Si të tilla, **përparësia e tyre** është që me ata mund të **ndjeket procesi**, por prap **vështirësitë** në implementimin daling nga **informacionet shtesë** të nevojshme për arritjen më të madhe eksplicite të integritit natyror të tyre. Analizë e shkëlqyeshme dhe kontrollim i lidhjes dhe „cruss-cutting” zona ndërmjet indikatorëve vetjak në strukturë të temave dhe nëntemave të tyre është dhënë në [2], ndërsa më poshtë në Tabelën 7 si ilustracion është marr vetëm një pjesë nga ky kontrollim. Pas saj janë parë që vetëm një indikatorë, për shkak shumëdimensionales së saj dhe korelacionet, mund të silltet dhe pranohet në strukturë të më shumë temave. Për shembull indikatorë „i vlersuar i popullatës që kanë hyrje deri në objektet sanitare të përmirësuara” kanë lidhje primare me temat **varfëri dhe shëndet** (të etiketuara me ngjyrë të zezë), por ngjyra ndriçuese në Tabela etiketon se ka dhe lidhje të dytë, dhe atë në rast të hyrjes drejt kushteve sanitare më të mira, indikatorë është shfrytëzuar për matje të ndikimit të rregullativës dhe **qeverisjes** me aktivitetet e detyruara lidhur me resurset ujore dhe pikë ujë, për shkak se tema qeverisje është gjithashtu e ngjyrosur me ngjyrë gri të ndritur.

Shtesë, për shkak lidhjes të këtij indikator dhe me disponueshmërisë të infrastrukturës që është në zyrën e aktiviteteve të detyrueshme, ky indikator mund të jetë i përdorur dhe për temën **zhvillimi ekonomik**, sipas asaj që dhe ky link është markuar me ngjyrë të ndritur.

Tabela 7. Një çudi nga rishikimi i lidhjes dhe „cross-cutting“ zonat ndërmjet individeve indikatorë në strukturë të temave dhe nëntemave të tyre (Sipas [2])

	<i>Varfëria</i>	<i>Qeverisje</i>	<i>Shëndet</i>	<i>Arsimin</i>	<i>Demografi</i>	<i>Fatkeqësitë natyrore</i>	<i>Atmosferë</i>	<i>Tokë/ Vend</i>	<i>Oqeanë, detja dhe brigjet</i>	<i>Ujë të freskët/pikë</i>	<i>Biodiverzitet</i>	<i>Hvillim ekonomike</i>	<i>Partneritetet global dhe ekonomik</i>	<i>Modele (shema) të më të gjerë dhe më produktiv.</i>
Përqindja e popullsisë që jeton nën linjen nacionale të varfërisë														
Popullsi që jetën nën linjën internacionale të varfërisë														
Mardhënja e pjesëve në përfitimet nga më e larta tek më e shkurtëra														
Popullsia që përdor objekte sanitare më të mira														

Gjatë pranimit të lartëpërmendurës të rishikuar gjithëpërfshirëse është paralajmrimi i rradhës, i a.q. që ai i shpallor vetëm **relacionet direkte dhe lidhjet** ndërmjet **indikatorëve dhe temave**. Për shembull, gjendja e arritur e arsimit është masë për kapitalin njerëzor, i cili është element kryesor në rritjen ekonomike – e rradhës tema zhvillimi ekonomik është ngjyrosur në ngjyrë të ngritshme.

Por, në të njëjtën kohë, **rritja ekonomike** është thelbi i determinuar kur bëhet fjalë për **modelet (shemat) të harxhueses dhe prodhimitarisë**, dhe atë në zonën energjetike, mbeturina, transport dhe materiale tjera. Për këtë, gjendja e arritur e arsimit do mund të paraqite indikator të vlefshëm indikatorë-masë për notim në pjesë nga tema harxhueses dhe prodhimitarisë. Por, duke pasur parasysh që ky link nuk është direkt, në strukturë të tabelës nuk ka asnjë mbrojtje nga drita e poleve.

6.4 Definimi dhe zgjedhja e shumicave relative indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm gjatë monitorimit dhe notimit të zhvillimit të qëndrueshëm për entitet të caktuar

Në këtë kapitull janë dhënë rekomandimet e caktuara si të zbatohet zgjedhje e përshtatshme ose revizion të shumicës reprezentative CSD indikatorë relativë të ndonjë vendi, rajoni, komunë dhe lloj tjetër të entitetit. Është dhënë rishikim të kriteriumeve më të ndryshueshme të shpeshtë për zgjedhje të CSD indikatorëve, si dhe një vegël e vetme që është e dobishme për adaptimin e CSD indikatorëve të zgjedhur drejt strategjive nacionale.

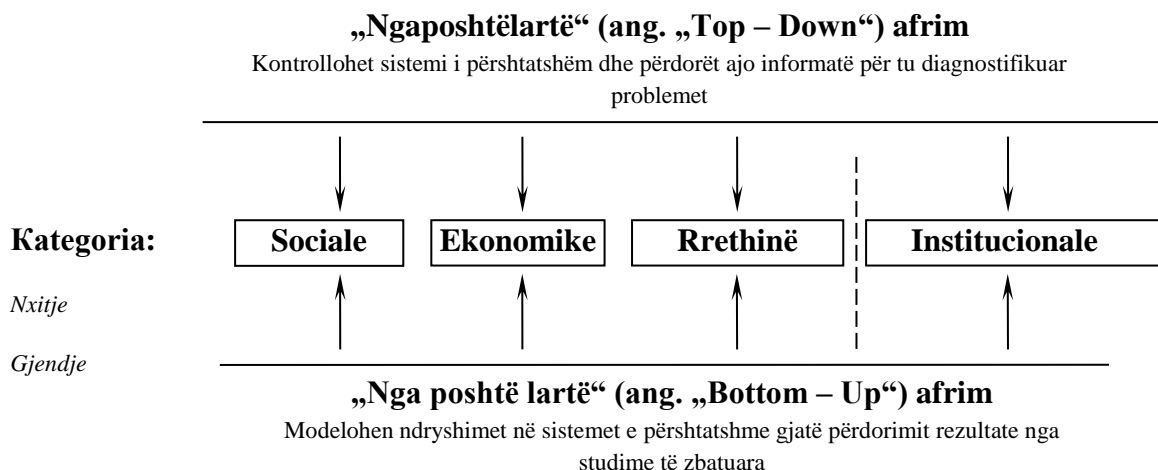
6.4.1 Principe nga Bellaxho për zhvillimin e qëndrueshëm (ang. Bellagio Principles for SD)

Djep i vendosjes dhe definimit të principeve për zgjedhje dhe ndryshim të indikatorëve për monitorim të progresit drejt zhvillimit të qëndrueshëm ishte mbledhja nga Bellaxho (Bellagio meeting) viti 1996, i cili rezultoi në të ashtuquajtën Principe nga Bellaxho për zhvillim të qëndrueshëm (ang. Bellagio Principles for Sustainable Development). Të njëjtat, të përmbledhura janë dhënë në Tabelën 8, në një nivel me tre aspektet themelore të vërejtjes. Domethënë, këto principe vijnë nga qëndrimi se gjatë definimit, monitorimit (vërejtjes) dhe analizës të ndonjë entiteti nga aspekt i qëndrueshmërisë dhe/ose zhvillim të qëndrueshëm, duhet që të mbahet llogari për tre pyetjet themelore që i analizojnë **relavantat kohore, hapësinore dhe kualitete** për integracione për shfaqjen e shqyrtuar ose aktivitetit. Kjo është në pajtueshmëri dhe me **sistemin e afrimit** për analizë të komplekseve sistematike që është shqyrtuar në Modul 7.

Tabela 8. Principet nga Белаџо (ang. Bellagio Principles) për zhvillim të qëndrueshëm përkundër tre pyetjet themelore që mvaren në të dhe që definojnë zhvillimin e qëndrueshëm: për kufijtë kohorë, kufijtë hapësirorë dhe kualiteti.

Belaxho principet për zhvillim të qëndrueshëm	Pyetjet themelore që mvaren në të dhe definojnë zhvillimin e qëndrueshëm
1. Definicion i qartë i asaj që nënkuptohet nën SD	Cilat janë kufijtë hapësiror të sistemit që duhet të vlersuar rë SD
2. Qëndrueshmëria duhet të kuptohet sipas hyrjeve holisitike, duke kyçur aspektet ekonomike, sociale dhe rrethanat	
3. Definicion i qartë i asaj që nënkuptohet nën shprehje shkalla kohore e/për sistemin	Cilat janë kufijtë kohor të sistemit që duhet të vlersuar të SD
4. Matja e SD sipas numër të kufizuar indikatorësh, të bazuar në matje standarde dhe rekomandime	Çfarë nënkuptohet me kualitet të sistemit dhe si e njehta duhet zbatuar/determinuar
5. Dispozicion i gjerë i metodave për vlersim dhe përdorimi i të dhënave (veçmë të pranuar dhe në fazë të pranimit)	
6. Sigurimi i monitorimit të procesit të SD sipas ndërtimit të kapaciteteve institucionale	
7. Përcaktimin e trendeve përmes matjes së vazhdueshme dhe njoftim për rezultatet empirike	
8. Progresi duhet efektivisht të lajmërohet të gjithë të interesuarve	
9. Koncepti i barazisë (mbrojtja e të drejtave njerëzore) është e detyrueshme	
10. Pjesmarrje e gjerë të të gjithë anave të forcuara	

Pastaj, gjatë definimit të shumicës kompetitive partikulare (specifike) të indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm të ndonjë sistemi të kontrolluar nga interesi, gjatë zgjedhje mund që të pranohet dhe i a.q. afrim nga **lartë poshtë** (ang. **Bottom Top-Down**) dhe anasjelltas afrimi nga **poshtë lartë** (ang. **Bottom Bottom-Up**) (Fotografia 34).

Fotografia 34. Tregimi i afrimit „nga lartë poshtë“ (ang. Top–Down Approach) dhe/ose „nga poshtë lartë“ (ang. Bottom–Up Approach) janë definuar veças, specific dhe shumicë competitive të ISDs për një sistem të vërejtur nga interesi⁵

6.4.2 Kualifikimi dhe zgjedhja e shumicës kompetitive indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm

Për të mund një shumicë indikatorësh të kualifikohet si **shumicë kompetitive indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm** duhet të ketë aftësit, nga njëra anë, të e „kap” dhe përshkruaj **intenzitetin e interakcionit** ndërmjet vetë elementëve të sistemit, ndërsa nga ana tjetër, të **përshkruaj sistemi** si i tillë dhe **mardhënjen drejtë rrethinës së tij**. Ky lloj definimi i një shumicë kompotente të indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm tërheq që e njejta duhet të reflektoj dhe lidhjet ndërmjet **paramtrave të mbrendshëm dhe të jashtëm** që e **përshkruajnë sistemin**.

Duke pasur parasysh, është e qartë se zgjedhja e indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm në masë të madhe është determinuar nga pardefinimi i qëllimit dhe qëllimi të shumicës konkrete indikatore. Si për shembull, që nga mendimi i tyre, qëllimi i CSD indikatorëve është të asistojnë në kreatorët e politikave dhe sipas tyre më lehtë të zbatohet informacionet dhe rezultatet nga aktivitetet e zbatuara, si në nivel nacional ashtu dhe në nivel global. Shtesë, indikatorët luajnë rol thelbësor në vlerësimin e progresit drejt zhvillim të qëndrueshëm, pra ashtu numër i madhë i vendeve përdorin mbrojtje të shumicës indikatore relative për zhvillimin e tyre gjatë vendosjes së strukturave të strategjive të tyre nacionale për zhvillim të qëndrueshëm (ang. National Sustainable Development Strategy (NSDS), të shpjehur në Modul 3).

E rradhës, në pajtueshmëri me gjithë udhëzimet e tanishme dhe metodologjitë [2,3,4] në lidhje me kriteriumet për zgjedhje të shumicës relative indikatore për zhvillim të qëndrueshëm, sipas qëllimeve të tyre, propozohet e rradhës⁴:

- **Vargu primar i pranimit** të indikatorëve të jetë në **nivel nacional**;
- Indikatorët të jenë **përkatsme në vlerësimin e progresit** drejt zhvillimit të qëndrueshëm;
- **Numri i indikatorëve të jetë i kufizuar**, ndërsa prap se prap egziston mundësia për adaptim të të njejtit drejt nevojave të ardhëshme;
- Indikatorët gjerë ti **mbulojnë kërkesat dhe qëndrimet nga Agjenda 21**, si dhe gjithë **aspektet e zhvillimit të qëndrueshëm**
- Indikatorët të jenë të kuptueshëm, të qartë dhe jodymendimëshe;
- Indikatorët të jenë konceptues konzistent.
- Indikatorët të jenë reprezentative (në mundësi) me konsenzusin nacional;
- Indikatorët të jenë në strukturë të asaj që është e mundshme të realizohet (realizon) nga ana e qeverive nacionale;
- Indikatorët të jenë të mvarur (të kenë mbështetje në) nga të dhënat me kualitet të njohur, ndërsa të cilat mund të fitojnë në çmim të arsyeshëm (të a. q. Efikasitet total të të dhënave).

Për detaje më të spjeguar në lidhje me secilën nga të lartëpërmendurat kriteriume mund që të konsultohen udhëzimet e përmendura dhe metodologjitë [2,3,4], si dhe ligjeratat e përshtatshme në lidhje me këtë Modul.

6.4.3 Adaptimi i CSD indikatorëve drejt shumicës nacionale specifike indikatore për zhvillim të qëndrueshëm

Gjatë adaptimit, a.q. rregullimi i CSD indikatorve drejt shumicës specifike nacionale indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm duhet që të kujdesen të gjithë kriteriumet e lartëpërmendura. Sidoqoftë, në çdo vend, sipas specifikat e tyre të kushteve për qeverisje, nevojat nacionale dhe mundësit tjera të rëndësishme i lehet liri në zgjedhje të indikatorëve shtesë pjesë nga shumica indikatorë të tjera të propozuara për zhvillim të qëndrueshëm (shiko indikatorë për MDG, SDG, EuroStat dhe ngjashëm).

Në tekstin e më tutjeshëm është përshkrim të një vegle që është treguar e dobishme për këtë proces të adaptimit. Bëhet fjalë për **matricën e vetme** që dy dimensione janë „**të disponueshëm të të dhënave**“ dhe „**relativitet i të dhënave**“.

⁴ Harroi autori- bëni krahasim me kriteriumet të përmendura në titullin 6.2.1. definicioni i indikatorit për zhvillim të qëndrueshëm dhe 6.3.1. indikatorët Thelbësor (ang. Core Indicators) për zhvillim të qëndrueshëm sipas UN CSD

Ashtu, me pranimin e kësaj matrice, çdo vend mun të kontorlloj në cilën masë indikatorët që ajo i ka zgjedhur janë relative, ndërsa përnjëherë të krahasoj disponueshmërinë e tyre (dhe gatueshmërit) për përpunim dhe kalkulacione.

Disponueshmëria e të dhënave është kyçe në zgjedhjen relative të shumicës indikatorë. Thjeshtë, të dhënat janë të nevojshme për indikatorët mblidhen në institucione nacionale, si, për shembull, ministritë, institutët për statistika, agjencit shtetërore dhe ngjashëm, ndërsa disa janë në dispozicion nëpërmjet ndërrimit të detyrueshëm të të dhënave në nivel ndërkombëtar ndërmjet institucioneve ndërkombëtare në të cilën antaron shtet i përshtatshëm (shiko Modul1). Gjatë adaptimit të indikatorëve që nevojat nacionale nga aspekt në disponueshmëri të tyre, rekomandohet klasifikimi i çdo indikatorit sipas shkallës së rradhës:

1. „**disponueshmëri totale**“, e cila është klasa më e dëshiruar,
2. „**disponueshmëri potenciale**“, e cila etiketon që të dhënat lidhur më atë indikator mund të përgatiten në afat të arsueshëm dhe me çmim të arsyeshëm;
3. „**disponueshmëri të të dhënave të lidhura me atë indikator**“, e cila etiketon që të dhënat e nevojshme për lëndën indikatorë nuk egzistojnë, por në disponim egzistojnë të tjera sipas të cilave mund të vlersohet indikatorit lëndës, dhe
4. „**jodisponueshmëri**“, të dhënat në lidhje me atë indikatorë nuk egzistojnë.

Ky klasifikim na ofron vlerësim fillestarë të implikacioneve fiskale gjatë mbledhjes dhe gjenerimit të të dhënave të nevojshme për formimin e shumicave nacionale të indikatorëve relativ për zhvillim të qëndrueshëm. Shpenzimet për mbledhjen e të dhënave për secilin nga indikatorët duhet të zbatohet dhe dalin me benefitet që do dilnin nga përdorimi të secilës nga ata indikatorë.

Në mënyrë të ngjashme, gjatë adaptimit të indikatorëve drejt nevojave nacionale nga aspekt i **relativitetit** të tyre, rekomandohet klasifikimi të çdo indikatorë sipas shkallës së rradhës:

- „**relativitet**“, klasa në të cilën bien numër më i madhë indikatorësh,
- „**relativitet të indikatorit të lidhur**“, që tregon që ky indikator ndoshta nuk është relative vet në vete, por në korelacion me ndonjë nga relativat,
- „**Relativitet**“, por nuk ka të dhëna“, që tregon që edhe pse indikatorit është relativ, në momentin nuk ka praktikë të mbledhjes të të dhënave në lidhje me të. Pra ashtu, nëse i njëjti kyçet në shumicën relative indikatorë, do duhet të parashikohet dinamika e rradhës të mbledhjes të të dhënave të përshtatshme, dhe
- „**jorelativitet**“, që tregon në përdorimin të jo të përshtatshëm të përdorimit të atyre indikatorëve.

Tabela 9 është shfaqje e të propozuarave dhe më lartë të spjeguarave matrica për adaptim të CSD indikatorëve.

Tabela 9. Matrica për adaptim të CSD indikatorëve

	Relativitet				
		Relativitet	Relativitetet ë lidhjes së indikatorëve	Relativitetet por num ka të dhëna	Jorelativitet
Disponueshmëri	Disponueshmëri totale				
	Disponim potencial				
	Disponueshmëri të të dhënave lidhur me këtë indikatorë				
	Përdorim të indikatorëve				

	Legjenda për	Të përdorët		Të identifikohet	
	Përdorim të indikatorëve	Të modifikohet		Të përjashtohet	

6.5 Formulimi i indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm (ZHQ): Indikatorë nga shtylla ekonomike, shoqërore (sociale) dhe shtylla për mbrojtjen e mjedisit jetësor

Shembull për formulimin e secilës nga indikatorët e propozuar për zhvillim të qëndrueshëm është dhënë mëposhtë. Struktura e përshtatëshme dhe afrimi janë rifotografuar në gjithë indikatorët e definuar në pajtueshmëri rekomandimet nga insituti Ndërkombëtar për zhvillim të qëndrueshëm (IISD) dhe Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm (UN CSD). Fragment nga definimi i indikatorëve nga tema „**Varfëri**”.

Tema: „**Varfëria**“

Titulli i indikatorit: „Përqindja e popullatës që jeton nën nivelin e varfëris nacionale”(ang. Proportion of population living below national porty line)

Nëntema: Varfëria e fitimeve (ang. Income poverty) (**indikator i thelbësor**)

Definicion i shkurtës: Përqindje e popullatës që jeton me standarde më poshtë nivelit të varfërisë, sikur që ajo është definuar nga qeveria nacionale (ose sipas ligjeve nacionale). Vlersimet nacionale janë bazuar të dhe dalur nga klasifikimi i rëndë nëngrupore sipas (llojit të) popullatës që është i zakonshëm në strukturë të kontrollimit të familjeve. (ang. The proportion of the population with a standard of living below the poverty line as defined by the national government. Nacional estimates are based on population-weighted subgroup estimates derived from household surveys).

Përshkrim: Indikator (edhe i njohur si normë e varfërisë nacionale) paraqet masa standarde për varfëri, posaçërishtë për fitimin gjatë varfërisë. Ai jep informacione për zhvillim (progres) në drejtim të zvogëlimit të varfërisë, që është qëllimi qendror dhe kërkesa për zhvillim të qëndrueshëm. Norma e varfërisë nacionale është një nga masat themelore (matësja) për standardin e jetësës dhe ka kujdes posaçërishtë tek të varfërit dhe varfërisë. (ang. The indicator (also known as national poverty rate) is a standard measure of poverty, especially income poverty. It provides information on progress towards poverty alleviation, a central objective and requirement of sustainable development. The national poverty rate is one of the core measures of living standards and it draws attention exclusively towards the poor.)

Tema: „**Varfëria**“

Titulli i indikatorit: „Përqindje e popullatës që jeton me më pak se 1 dollar në ditë “ (ang. **Proportion of population below \$ 1 per day**)

Nëntema: Varfëria e fitimeve (ang. Income poverty)

Definicion i shkurtër: Përqindja e popullatës që kanë shpenzime ditore në krye në banor nën \$ 1,08, sipas nivelit të çmimeve nga viti 1993 (ang. The proportion of the population

havin per capita consumption of less than \$ 1.08 a day, measured at 1993 international prices).

Përshkrim: Indikatori për përqindje të popullatës që jeton me më pak se 1 dollar në dit jep masë uniforme për varfërinë absolute në vendet në zhvillim, duke përdorur të dhëna nga kontrollimet nacionale (anketat) të grupës reprezentative familjare. Zhvillimi kundër varfërisë absolute tani (në kohën e re) është gjerë e matur e pranuar për çmimin të performancës total të ekonomisë në zhvillim. (ang. The population below \$1 a day provides a uniform measure of absolute poverty for the developing world, using data from nationally representative household surveys. Progress against absolute poverty is now a widely accepted yardstick for assessing the overall performance of developing economies).

6.6 Indikatorë për zhvillim teknologjik

Ndikimi i shkencës dhe teknologjië në zhvillimin ekonomik dhe shoqëror çdoherë rritet. Duke nisur nga trendet ndërkohore të zhvillimit shkencor-teknologjik dhe mundësit e rishikuara dhe mundësitë e rishikuara, riziqet, joinformime dhe kufizim në zhvillimin teknologjik ,është e duhur drejtim dhe rregullim të zhvillimit teknik drejtë nevojave të ekonomisë dhe shoqërisë sipas pranimi të politikave teknike të përshtatshme dhe strategji. Në këtë mënyrë rritet përfitimi i zhvillimit shkencor-teknologjik drejt zhvillimit ekonomik dhe shoqëror, posaçërisht zhvillimit të arsimit teknologjik, punësimi, ndryshimet strukturale në ekonomi, mardhënjet ekonomike me të jashtit, zhvillimi i më pak periferikave të zhvilluara dhe ruajtja e mjedisit jetësor të pastër.

Zhvillimi teknologjik dhe ekonomik janë parakushte të panevojshme ,elemente kryesore dhe faktor ndikues për zhvillimin shoqëror, por gjatë asaj, duhet të përmendet që çdo përparim teknologjik dhe ekonomik, automatik nuk paraqet element të zhvillimit shoqëror. Përkundër, ato edhe mund të jenë proporcionalishtë anasjelltas, të a.q. zhvillimi ekonomik dhe shoqëror të drejtojnë drejt kthimit të zhvillimit shoqëror. Ajo është rast kur sillen teknologji të rrezikshme dhe të frigshme për mjedisin jetësor dhe shëndeti i njerëzve. Proceset e zhvilluara të rregulluara të njeriut paraqesin procese integrale të përputhshme në total, që individualishtë janë të sillur në gjithë zonat e jetës dhe aktivitetet në mjedisin jetësor.

Detyrë themelore e ndjekjes dhe analizës së ndryshimeve teknologjike është ajo që ti identifikojnë, ndjekin dhe kuantifikojnë gjithë efektet kryesore dhe relative dhe ndikimi në ndryshimet teknologjike dhe që të lidhen dhe korelohen me qëllimet e vendosura të zhvillimit të industrisë dhe shoqërisë. Me qëllim që të sigurohet zhvillim i vazhdueshëm dhe që të përjashtohen të gjitha pengesat dhe problemet potenciale dhe që të mbahet hap me vendet e zhvilluara, e nevojshme është që të ndjekjen, kontrollohen dhe përparohen shkallën e zhvillueshmërisë të industrisë dhe zhvillimit teknologjik në të cilin gjendet një shoqëri si reflektim i gjendjes së tanishme dhe dinamikës të zhvillimit në të ardhmen.

Për këtë qëllim janë definuar të a.q. indikatorë të zhvillimit teknologjik, nga të cilat, në Tabelën 10, si kontrollor shembullor për vlerësimin e zhvillimit teknologjikë të ndonjë ndërmarrje, është dhënë lista e ndonjë indikatorit relativ.

Tabela 10. Indikatorë për zhvillim teknologjik në një firmë

Prodhimtari globale	$G_p = B_p / (Tr + Tos)$	Pb – prodhimi bruto hpd – harxhime për punë dore
Koeficient në nivel teknologjik të përgatitjes	$F_i/o = [P_i - (Z_i \cdot p_o + K_i \cdot k_o + Q)] / [P_o - (Z_o \cdot p_o + K_o \cdot k_o)]$	P – prodhimi-neto Z – numri i të punësuarve p – përqindjen e pranimeve vitore të të punësuarit k – kamata që do fitohet në gjërat e huazuara K – përqindje e mjeteve të investuara Q – rritje e prodhimit për shkak të përmirësimit të përdorimit të kapaciteteve.
Tregues i harxhuesit të energjisë elektrike	$pe = Pe / N \text{ [kWh/zap]}$	Pe harxhuesja totale e energjisë elektrike N numri i të punësuarve
Tregues i intenzitetit të investicioneve	$L = IS / N$	IS – vlera e investicioneve N numri i të punësuarve
Tregues i suksesmërisë të aktiviteteve	$pi = P / TIR$	P – fitimi total TIR – Harxhimet totale për zhvillimet investicionale aktivitetuale.
Struktura kualifikacione e të punësuarve	$Q_n = n/N \times 100 \%$	n numri i të punësuarve me nivel të përshtatshëm të kualifikacioneve N numri tota i të punësuarve

6.7 Indikatorë për qëllime të zhvillimit të qëndrueshëm (ang. Indicators of Sustainable Development Goals)

Ashtu sikur që është përpunuar në Udhëzuesin e këtij doraçaku, në periudhë nga viti 2013 deri vitit 2015 janë definuar qëllimet të zhvillimit të qëndrueshëm [19, 20, 21], ndërsa të rradhës ka qen e nevojshme që të definohen dhe shënjestrat dhe indikatorët [22] me të cilat do të vendosen strategjitë dhe do të matet arritja e atyre qëllimeve.

Procedura për shënjestrat e caktuar dhe indikatorët në bazë të qëllimeve të definuar është më detajisht treguar në Moduli: Veglat të zhvillimit të qëndrueshëm nëpërmjet shembullit konkret për përcaktimin e shënjestrave dhe indikatorëve për rastin e Brazilit në vitin 2017 [23].

6.8 Indikatorët në pajtueshmëri me qëllimet zhvillimore mijëvjeçare (MDG) dhe mardhënjet e tyre me CSD indikatorët për zhvillim të qëndrueshëm

Sikur që është përmendur në Modul 1, drejt qëllimeve zhvillimore Mijëvjeçare (MDG)¹ janë paraparë 48 indikatorë, lidhur me tetë qëllimet (Tabela 11) të dalura si rezultat nga deklarimi Mijëvjeçar të Kombeve të Bashkuara (ang. United Nations Millennium Declaration).

Tabela 11. Qëllimet zhvilluese mijëvjeçare (ang. Millennium Development Goals, MDG)

Qëllimet zhvillimore mijëvjeçare
1. Çrrënjosje e varfërisë ekstremne (Eradicate extreme poverty)
2. Arritja universale (njëher) arsimore primare (Achieve universal primary education)
3. Promovim i gjysëm vetjake dhe përforcim i fuqisë (drejtësis) të grave (Promote gender equality and empower women)
4. Zvogëlimi i mortalitetit të fëmijëve (Reduce child mortality)
5. Përmirësimi i shëndetit të nënave (Improve maternal health)
6. Lufta kundër HIV/AIDS, malaria dhe infektive tjera (rrezikshme) (Combat HIV/AIDS, malaria and other diseases)
7. Sigurim i qëndrueshmërisë nga aspekti i mjedisit jetësor (Ensure environmental sustainability)
8. Zhvillimi i partneriteteve globale (Develop a global partnership)

Në vitin 2007 është bërë revizion [24] të strukturës për monitorim të MDG gjatë të cilës, për shkak të 4 shënjestrave të reja të shtuara që janë të kyçura në strukturë të Samitit Botëror në vitin 2005, numri i indikatorëve është zmadhuar në 58.

- Ngjashëm si dhe CSD indikatorët, dhe MDG indikatorët, ishin të **zhvilluar** sipas **procesit kolaborativ**, gjatë së cilë ishin involvuar anët të ndryshme të forcuara, të a.q. Departmane në Sekretariatit e Kombeve të Bashkuara, numra agjencione të specializuar, agnejcione qeveritare dhe institute nacionale për statistikë.
- Ngjashëm si CSD indikatorët, dhe **definimi** i MDG indikatorëve është **bazuar në relativitetin e tyre në krijimin dhe sjelljen e politikave** që kanë rrënjë në samitet e mëdha ndërqeveritare për zhvillim, ndërsa shpesh janë riemëruar në nivel nacional.

Pikërisht për shkak të këtyre ngjashmërive në afrimin sipas zgjedhjes së dy shumicave **indikatorë të MDG dhe të CSD**, ndërmjet disa nga kreatorët e politikave dhe implementorëve të tyre egziston ngatërrim rreth relacioneve, lidhjeve dhe fushën e pranimit të këtyre dy shumicave indikatore, pra nga aty dhe jokuptueshmëria pse është e nevojshme të ket dy shumicë indikatorësh. Në fakt edhe pse shumica indikatore të MDG dhe të CSD janë në masë të madhe përshtaten, **qëllimi gjenera të të dyja shumicave është e ndryshme**. CSD indikatorët duhet të shërbejnë (qëllimi i tyre është) vetëm që të sigurojnë referenca, ose shumicë reprezentative indikatorë që vendeve duhet të u jenë nga favoriti në ndjekje të progresit të tij nacional (zhvillim) në drejtim të realizimit të qëllimeve nacionale specifike, të a.q. nivel gjeneral që të vlerohet zhvillimi i qëndrueshëm i atij vendi. Domethënë, ato përfshijnë varg të gjerë të pyetjeve që janë të lindura (ndërtuara, përpunuara) të tre shtyllave të zhvillimit të qëndrueshëm. Nga ana tjetër, qëllimi **i indikatorëve të MDG** është që të montohet progresi global drejt pajtimit të Objektivave të Zhvillimit të Mijëvjeçarit të vendosur ndërkombëtarisht (MDG), që ato përshtatën në të të MDG. Duke pasur parasysh që MDG paraqet nënshumicë të madhe dhe kryesore nga agenda gjenerale e zhvillimit të qëndrueshëm, përfshirja e tyre e vlerave, fokusit dhe implementacioni është më i ngushtë dhe i rregullar mirë të vlerësimit dhe realizimit të MDG. Përkundër kësaj, tema më të gjëra dhe pyetje nga zhvillimi i qëndrueshëm të cilat nuk janë të mbuluara me MDG janë, për shembull: demografia, fatkeqësit natyrore, qeverisja, mikroekonomia dhe modelet të harxhueses dhe prodhimitarisë. Egzistojnë dhe ndryshime tjera thelbësore ndërmjet dy shumicave indikatorë, për shkak që është e nevojshme të kemi kujdes në vargun dhe në drejtimet të implementimit të tyre, ndërsa për atë është e nevojshme përdorim i plotësishëm i burimeve dokumentacione të gjeneruara nga organizacione që e propozojnë riemërimin e tyre, të a.q. Kombet e bashkuara dhe agjencione që në nivel global (shiko Modul 1) janë përgjegjës për temën zhvillim të qëndrueshëm.

Në dokumentet e tilla [2,3,4] egzistojnë tabela (shiko ekvizatimin nga tabela e tillë në Tabelën 12) të krahasimit dhe dallimi i qartë në cilën masë ka shkelje të pranimit të indikatorit të caktuar, dhe ku egziston komplementariteti të atij indikatorit me të tjerët.

Tabela 12. Ekscerpt nga Tabela me krahasim ndërmjet indikatorëve sipas CSD, sipas Qëllimeve zhvilluese Mijëvjeçare, sipas Agjendës 21 dhe sipas Planit për implementacion nga Johannesburg (Johannesburg Plan of Implementation, JPOI)⁵

<i>CSD Indicator of Sustainable Development</i>	<i>MDG Indicator</i>	<i>Agenda 21 chapter</i>	<i>JPOI chapter</i>
Proportion of population living below national poverty line	Additional	3 (3.4 a)	II (7a)
Proportion of population below \$ 1 a day	# 1	3 (3.4 a)	II (7a)
Ratio of share in national income of highest to lowest quintile		3	V (47)
Proportion of population using an improved sanitation facility	# 30	6 (6.12 e)	II (8); IV (25)
Proportion of population using improved water source	# 31	6 (6.12 e)	II (8); IV (25)
Share of households without electricity or other modern energy services		7 (7.40)	II (9 a)
Percentage of population using solid fuels for cooking	# 29 (dropped)	6 (6.41 b); 11 (11.21 b)	VI (56 d)

6.9 Indikatorët për zhvillim të qëndrueshëm sipas EuroStat (ang. EuroStat Sustainable Development Indicators)

Sikur që rekomandohet nga Komisioni për zhvillim të qëndrueshëm (CSD), çdo vend organizon, asocion, bashkim ose lloj tjetër entiteti mund të zgjedhë shumicën relative të indikatorëve sipas të cilat do bëjnë vlersim të realizimit të konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm në rrethinën e vet. Sipas asaj, dhe Komisioni European (European Commission, EC) publikoj publikimin [25] të aktivitete projektuese që përbajnë analiza dhe zhvillim të indikatorëve me të cilët do të rinjitet, monitoroj dhe vlersoj zhvillimin e qëndrueshëm dhe kush mund të shërbej si përkrahje në krijim e politikave dhe strategjive në drejtim të realizimit të zhvillimit të qëndrueshëm në struktura të vendeve nga Unioni European (UE), por dhe në drejtim të vlerësimit të fitimeve dhe rezultateve nga pranimi i

⁵ Fragment nga tabela origjinale të jepet shembull për përfshirjen të indikatorëve të njëjtë në dokumente të ndryshme.

atyre politikave. Disa nga këto shumica indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm, si, për shembull, ato të EuroStat, specialisht janë menduar (formuar) për të monitoruar këtë zhvillim, por tjera, prap fokusohen në zona të caktuara nën juridiksion të drejtorit Gjeneral për mjedisin jetësor dhe në fokusin e tyre janë aspektet dhe problemet lidhur me mbrojtjen e mjedisit jetësor).

Indikatorët sipas EuroStat dhe sipas agjencisë Europiane për mjedis jetësor (ang. European Environment Agency, EEA), janë zgjedhur dhe definuar me qëllim ndjekejen e përparimit të politikave europiane në pajtueshmëri me dokumentet dhe direktivat të nënshtruara nga EK EEA ka të përgatitur numër të kufizuar indikator themelor-duke arritur numrin nga 37, të cilin përbëjnë të a.q. Grup i themeluar indikatorësh (CSI) për matjen e përparimit në zonat prioritete të politikës. Shtesë, qëllimi i definimit të shumicës unifikë indikatorë është që të mundësohet komparitet ndërmjet vendeve antare të UE (dhe ato që duan të krahasohen me këto vende). Në atë mënyrë, si të metë nga përpjekjet e përbashkëta të vendeve antare të UE dhe vendet shoqëruese, kjo shumicë indikatore përodret dhe si element kyç në të ashtuquajturën Sistemi informativ i përbashkët për mjedisin jetësor për Europë (ang. Shared Environmental Information System, SEIS [26]).

Procesi i mbledhja e të dhënave dhe evaluimi i indikatorëve me sa duket paraqet botë të pambaruar nga numrat, grafitet, hartë dhe tabela me të cilat ekspertë të ndryshëm operohen dhe i përdorin. Ashtu njëjtë si tregu lokal ka me bollëk me ofertën e tyre të papërmbajtshme dhe të ëmbël, edhe pas saj merret me linjën e vet për furnizim me prodhime, ashtu dhe njerëzit të cilëve u është dhënë të punojnë me indikatorë duhet të kenë aftësi për të „gatuar” indikatorë më shumë dimenzional, duke përdorur rrjedhime të mira të vendosura të të dhënave dhe informacione, të siguruar nga ana e një verzioni të personalizuar të linjës Europiane për vërejtje dhe informim për mjedisin jetësor (ang. European Environment Information and Observation Network, EIONET [27]).

Tabela 13. Shiki historik i zhvillimit të indikatorëve për zhvillim të qëndrueshëm nga Eurostat, me assistim të grupës naionale të pjesës eksperte nga të a.q. Task Force on Sustainable Development Indicators.

	Strategjia për zhvillim të qëndrueshëm të Unionit European (ang. EU Sustainable Development Strategy, EU SDS [28] kërkonin nga Komisioni European të zhvilloj indikatorë në nivel të përshtatshëm të detajimit, ndërsa me qëllim që të montohet progresi i çdo zone të mbuluar nga zhvillimi i qëndrueshëm.
2005	Shumica e parë indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm është pranuar nga Komisioni. Këto indikatorë shërbejnë për montimin e progresit në çdo zonë të përshtatshme nga EU SDS,ndërsa raportet e caktuara janë duke u gjeneruar çdo të dytën vjet[29].
2007	Përmirësimi i pari i shumisë nga viti 2005, në pajtueshmëri me kërkesat nga SDS
Nga atëherë	Në web-faqet të EK [28] vazhdimisht po përmirsohen principet, konceptet dhe gjithashtu kriteriumet dhe indikatorët për zhvillim të qëndrueshëm në pajtueshmëri me EU SDS

Struktura indikatore për zhvillim të qëndrueshëm sipas EuroStat, e definuar nga Strategjia për zhvillim të qëndrueshëm të UE (EU SDS) njef tre nivele të indikatorëve edhe atë:

Niveli 1 - Drejt kësaj përkasin indikatorë me të cilat montohen qëllimet më themelore të zhvillimit të qëndrueshëm, dhe janë gjerë të njohura në vlerën e tyre arsimore dhe komunikative. Ato kanë për qëllim ndihmën e krijimit të politikave të niveleve më të mëdha të drejtimit dhe qeverimit në vendet, lehtë janë të disponueshëm dhe të zbatueshëm për më shumë vende antare të UE dhe si të tilla janë të njohur dhe si „titull” indikatorë.

Niveli 2 - Drejt këtij niveli përkasin indikatorë që mvaren në nëntemat në struktur të zhvillimit të qëndrueshëm të EK dhe bashkë me indikatorët nga Niveli 1 e monitorojnë progresin në arritjen e qellimeve që maten me indikatorët nga Niveli 1. Periudhat e matjes janë thjeshtë në 3 vjet.

Niveli 3 - Drejt këtij niveli përkasin indikatorë që janë në lidhje me aktivitete të ndryshme të riemërimit dhe të cilat janë të përmendura në strategjinë për zhvillim të qëndrueshëm. Këto indikatorë nëndihmojnë në analizat e mëtutjeshme të politikave dhe kuptim më i mirë të trendeve dhe kompleksioneve të pyetjeve problematike në strukturë të çdo teme. Për këtë shkak, ato janë për qëllim të përdorin publik më të specializuar.

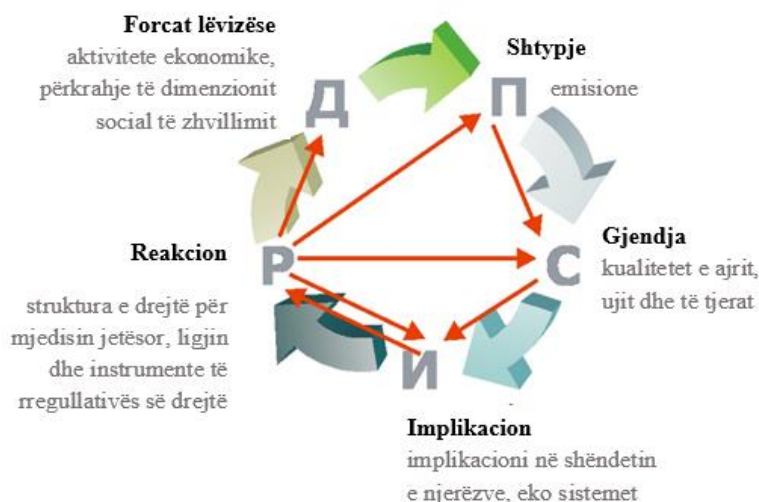
Në këtë nënkapitull është dhënë shikim i shkurtër i strukturave indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm sipas EuroStat (ang. Eurostat Sustainable Development Indicators), që në themelimin është organizuar në pajtueshmëri të mirë sistemi i vërtetuar për vlerësim të agjencisë Europiane për mjedis jetësor (EEA) të a.q. DPSIR strukturë ose strukturë të forcave Lëvizëse-Shtypjet- Gjendje-Implikacione-Reakcione² (shiko dhe Fotografinë 35), që në fakt është modifikuar në strukturën themelore të DS/P/S/O të UN CDS e spjeguar më parë.

Me gjetjet më detaluese të kësaj strukture, propozohet e lartpërmendura literaturë dhe, në pjesë, Hyrja e këtij doracaku. Në tekstin e më tutjeshëm nga Doracaku si shembul i rishikuar është dhënë pasqyrë në mënyrën e identifikimit, definimit dhe zgjedhjes së indikatorëve për mjedis jetësor në strukturën Indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm sipas EuroStat dhe Komisionit Europian.

6.9.1 Indikatorë për mjedisin jetësor si pjesë nga struktura indikatorë për zhvillim të qëndrueshëm sipas EuroStat dhe EEA.

Kjo strukturë e shënën gjendjen e mjedisit jetësor, ndikimin e saj në njeriun, eko sistemet dhe materialet, shtypjet në mjedisin jetësor, forcat lëvizëse dhe reaksionet që drejtojnë me sistemin (entitetin) që është lëndë për kontrollim.

Gjithë indikatorët për mjedis jetësor janë rradhitur sipas strukturës së definuar si Forcë lëvizëse-Shtypje-Gjendje-Implikacione-Reakcione (e njohur me shkurtesën DPSIR), në të cilën çdo fazë përcjell ndikim të saj (Fotografia 35). Kjo strukturë është posaçërisht e rëndësishme dhe kuptueshme për krijimin e politikave për mbrojtje të mjedisit jetësor.

Fotografia 35. DPSIR indikatorë për mjedis jetësor

- **Forcat lëvizëse** janë faktorë social dhe ekonomik dhe aktivitete, që shkaktojnë rritje ose zbutje të shtypjeve në mjedisin jetësor. Ato, për shembull, mund që të përfshijnë vargun e aktiviteteve ekonomike dhe transportuese.
- **Shtypjet** janë prezantuar sipas shtypjeve direkte antropogjene dhe implikacionet në mjedisin jetësor, siç janë dhe emisionet të materieve ndotëse ose harxhesës së resurseve natyrore.
- **Gjendja Gjendja** mvaret në situatën e tanishme dhe të trendeve në mjedisin jetësor, me të cilat, për shembull caktohet niveli i ndotjes së ajrit, dhe tokës, shumllojshmëria biologjike e llojeve në strukturë të zonave gjeografike individuale, e disponueshme e resurseve natyrore, siç janë tavolinat e drunit apo ujrat e xhamur.
- **Implikacionet** i tregon efektet që kanë ndryshimet e mjedisit jetësor në gjendjen shëndetësore të njerëzve dhe në pjesën tjetër të gjallë botërore.
- **Reakcionet janë** përgjegjës për shoqërinë në drejtim të zgjedhjes dhe/ose shuarje të problemeve në mjedisin jetësor. Ato mund të kyçin masa të veçuara të shteti, sikur që janë tatimi i harxhueses së resurseve natyrore. Gjithashtu, në këtë kontekst janë të rëndësishme dhe vendimet e kompanive dhe individëve, sikur që janë investicionet me të cilat kontrollohet ndotja ose blerja e prodhimeve recikluese të familjarëve.

Sipas këtij koncepti dhe strukture, indikatorët, janë klasifikuar në pesë kategoritë e rradhës, dhe atë në pajtueshmëri me llojin e akcionit dhe pjesës nga struktura të cilat ato mvaren:

A = indikator i përshkrues (jep përgjigje të pyetjes „Çfarë ndodh me mjedisin jetësor dhe me njerëzit?“, në fakt e përshkruan **gjendjen e tanishme** – *status-quo* indikator),

B = indikatorë për përparim (jep përgjigje të pyetjes „ Sa është largësia ndërmjet gjendjes së tanishme dhe qëllimit të vërtetuar ? “ në fakt e zbaton gjendjen e tanishme të mjedisit jetësor me qëllime të vërtetuara për mbrojtje të mjedisit jetësor dhe shërben për ndjekje të përparimit drejt qëllimeve të tilla),

V = indikatorë për efikasitet të mbrojtjes së mjedisit jetësor (jep përgjigje të pyetjes „A është përmirësuar kualiteti i mjedisit jetësor?“ në fakt përshkruan shoqëria a e ka përmirësuar kualitetin e prodhimeve të veta dhe procese në mardhënje të resurseve, emisionet dhe mbeturinat të prodhimit individual)

G = indikatorë për efikasitet të politikës (jep përgjigje të pyetjes „Sa janë zbatuar politikat oficiale efektive të vendit për mbrojtjen e mjedisit jetësor ?” , në fakt a është dhe në çfarë mase zbatohet politika oficiale në vend),

D = indikatorë për gjendjen e mirë totale (jep përgjigje të pyetjes „A na është përmirësuar gjendja komplet?“, në fakt përshkruan a është dhe në çfarë mase vendi plotëson zhvillimin e qëndrueshëm ose zhvillimin ekonomik që siguron gjendje të mirë sociale të qytetarëve dhe mbrojtje nga mjedisi jetësor).

Me zgjedhjet e përshtatshme indikatorë për medime vetjake dhe zona të mjedisit jetësor, bëhet përpjekje si në publik ekspert poashtu dhe në publik më të gjerë, që tu shpaloset **gjendja** me mjedisin jetësor, **trendet** dhe **përparimet** në zonat vetjake me sigurim të saktë dhe të dhëna të besueshme. Për këtë qëllim shumë është i rëndësishëm dhe mënyra e prezantimit të shumicës së zgjedhur relative indikatorë (në këtë rast) për mjedisin jetësor që ka për qëllim ndjekje precize të përparimit drejt realizimit të shënjestrave të vendosura dhe qëllime për zhvillimin e qëndrueshëm të entitetit të rishikuar dhe analizuar (rajon, shtet, ndërrmarrje, komunë dhe ngjashëm). Shembull për këtë prezantim gjithëpërfshirës të indikatorëve, informacionet dhe të dhënat për të njejtat, e përgaditur sipas templejtit të vërtetuar nga agjencioni European për mjedis jetësor është dhënë në Fotografinë 36.

Në rast të thjeshtë, vlerat kuantitative të indikatorit të dhënë shpalosen nëpërmjet vlerat të tij vjetore për periudhë të caktuar, ndërsa janë shfaqur me grafika, tabela dhe harta.

Ato janë të ndjekur me spjegimin me të cilin është interpretuar zhvillimi dhe shkaqet e mundëshme, si dhe zbatimet dhe masat parashikuese për përparim ose ruajtje të gjendjes së tanishme të mjedisit jetësor. Çdo indikatorë është i shoqëruar me simbol që jep notim për indikatorët vetjak dhe tregon trend në mardhënje të të dhënave të prezantuara dhe qëllimet e vërtetuara.

emri i indikatorëve **definicion** **shfaqje grafike** **vlerësimi i gjendjes** **trend** **klasifikimi sipas strukturës DPSIR**

njësia **qëllime**

Definicion
Indeksi i shfrytëzimit të ujit paraqet pompimin mesatar-vjetor total të ujit e ndarë me mesëm- vjetor të resursit të rinovuar total ujror në nivel të vendit, e shprehur në përqindje.

Njësi
- Indeksi i pompimit të ujit

Relativiteti për politikën e krijuar
Lista e politikave relative dokumentuese:

Plani aksional ekologjisë nacionale plan 2 dhe strategjia për monitorim dhe drejtim me të dhënat.

Themeloria ligjore
Ligji për ujën rishkohen Planet themelore dokumentuese për mbrojtje, qëndrim dhe përdorim të përmirësuar të resurseve të disponueshme dhe përdorimi racional i masave të disponueshme ujore.

Qëllimi - Nuk ka qëllime specifike

Pyetje kyçe për krijimin e politikës
Abazohet abstraktimi i ujit në qëndrueshmërinë e ujit?

Mesazh kyçe
Në periudhën nga viti 2000 deri në vitin 2009, nënvizohet trendi oscilator i përdorimit të ujit. Rritje e veçante është gjendur në vitin 2004, ku përpunuesja industriale është përdorues kryesor të hapësirave të nxëna të ujrave nëntoksor.

Vlerësimi
Në periudhën nga viti 2000 deri në vitin 2009, janë zbuluar trende të rritjes të përdorimit të ujit në vend. Rritje e posaçme është e zbuluar në vitin 2004. Industria përpunuese është përdorues kryesor i hapësirave të nxëna dhe ujrave nëntoksor, pasqarërisht në vitin 2004.

Metodologjia
Metodologjia për llogaritjen e indikatorit

Indeksi i pompimit të ujit llogaritet sipas vlerës mesatare vjetore të ujrave të abstraktuara totale, e ndarë me vlerën mesatare vjetore totale të ujrave të embel të resurseve të rinovuar të nivelit të shtetit.

Specifikacione për të dhënat

emri i indikatorit	Burim	forma për raportim
përdorimi i resurseve ujore	- Enti abstraktues statistikor - Nivellin e ujit në ujë - Shtrata e Ujës qendrës dhe Kanalizimave	- OCEUROSTAT

Përfshirje e të dhënave
Të dhënat janë të disponueshme në web faqen e ministrisë së mjedisit dhe planifikimit hapësinor.

Opшти на податоци:

Etiketim	Emri i indikatorit	Përmbajtje me CSWEEA ose indikatorë tjerë	Klasifikimi i të...	Lloji	Lidhshmëri me zonën	Spe...	Met...
MK NI 01	Përdorimi i resurseve ujore	Use of freshwater resources	П	A	Ujë	raportim	met...

pyetje kyçe **mesazhi kyç** **të dhënat e thjeshta qëllimore** **përfshirje e të dhënave** **burim i të dhënave** **metodologjia për llogaritje**

Fotografi 36. Shembull për prezantimin gjithëpërfshirës të indikatorëve, informacioneve dhe të dhënave nga zona e mjedisit jetësor- nënzonë resurse ujore, e përgatit në pajtueshmëri me temple është vërtetuar nga Agjencioni Europian për mjedis jetësor (EEA)

Клучна порака-**Mesazh kyçe**- në periudhën nga viti 2000 deri në vitin 2009, nënvizohet trendi oscilator i përdorimit të ujit. Rritje e veçante është gjendur në vitin 2004, ku përpunuesja industriale është përdorues kryesor të hapësirave të nxëna të ujrave nëntoksor. ;

6.10 Shprehje të lidhura dhe domethënje

Mehanizma të zhvillimit të pastër (Clean Development Mechanism, CDM)

Mekanizma të zhvillimit të qëndrueshëm paraqet një nga tre mekanizmat fleksibil që është definuar me nenin 12 nga protokoli KJOTO. Qëllimi i këtij mekanizmi është që të ndihmohen shtetet që nuk janë me Aneks 1 shtetet në arritje të zhvillimit të qëndrueshëm, si dhe tu mundëson shteteve nënshkrues të protokolit Kjoto që ti përmbushin qëllimet në

shikim të zvogëlimit të emisioneve. Në struktura të këtij mekanizmi, Aneks 1 shtetet mund të realizojnë projekte që sjellin deri zvogëlimin e emisioneve në gazrave të xhamur në joAneks 1 shtetet (vendet në zhvillim), dhe në bazë të kësaj të shpalojnë të drejtën e njësisë sertifikuese për zvogëlim të emisioneve (CERs) të gjeneruar nga ato projekte, të cilat pastaj përdoren për kryerjen e detyrimeve kundrejtë protokollit KJOTO. Në tabelën 14, janë dhënë CDM indikatorë për ZHQ.

Tabela 14. CDM indikatorët për zhvillim të qëndrueshëm

Kriteriume	Zona	Indikatorë
Ekonomik	Kushtet e investimit	1.Kyçja e partnerëve lokale dhe mënyra në të cilën ajo është zbatuar. 2.Kontribut të rritjes së investimeve të jashtme. 3.Kontribut të aktiviteteve të tanishme
Ekonomik	Transfer i qëndrueshëm i teknologjisë	1.Teknologjia më e mirë e disponueshme 2.Teknologji në përputhje me kërkesat e kushteve lokale
Ekonomik	Zhvillimi ekonomik i rajonit	1.kontribut të projektit drejt zhvillimit të zonës jo të zhvilluar 2.Ndikim i projektit në çmimin e energjisë elektrike 3.Kontribut të projektit drejt zhvillimit infrastrukturor të rajonit/komunitetit lokal
Ekonomik	Për sukses	Kontribut drejtë zmadhimit të numrit të vendeve të punës
Ekonomik	Prioriteti sektorial	Kontribut në projektin drejt proriteteve sektoriale
Ekonomik	Prodhimtari dhe harxhueshmëri	1.Intenziteti energjetik 2.Kontribut të projektit drejtë zvogëlimit të varësisë së popullsisë nga importi i energjisë 3.Kontribut të projektit drejt zmadhimit të pjesëmarrjes të burimeve energjetike të energjisë. 4. Kontribut të projektit drejt zvogëlimit të krijimit të mbeturinave.
Shoqërore	Pjesëmarrje e anëve të interesuara	1.pjesëmarrje e anëve të interesuara në procesin e përgatitjes dhe realizimit të projektit. 2.Përkrahje të projektit nga anët e interesuara në nivel lokal
Shoqërore	Përmirësim i kushteve të jetësës	1.Rritja e suksesit të nivelit lokal/rajonal 2.rritja e fitimeve të nivelit lokal/rajonal 3.Përmirësimi i kushteve jetësore të të varfurve 4.Përparim i barazisë së plotë 5.Kontribut të projektit drejt përmirësimit të shëndetit publik

Shoqërore	Përforcim i kapaciteteve	<ol style="list-style-type: none"> 1.Kontribut të projektit drejt transferit të dijes dhe përvojës për përdorim dhe përbajtje të përgatitjes. 2.Pjesmarrje në kompanitë lokale në realizimin e projektit 3.Fuqizimi i popullsisë lokale për pranimin e dijeve të reja dhe teknologji, shkathtësi
Mjedisi jetësor dhe resurset natyrale	Resurset energjetik (ndërrim i derivatës, efikasitetit energjetik, shpenzim të energjisë, burime të rinovuara të energjisë)	<ol style="list-style-type: none"> 1.Zvogëlimi i varësis energjetike nga derivatet fosile 2. Intenziteti energjetik 3. Intenziteti energjetik i komunikacionit
Mjedisi jetësor dhe resurset natyrore	Ajër	<ol style="list-style-type: none"> 1.Zvogëlimi i emisionit të gazrave të xhamur 2.Zvogëlimi i ndotësive (VOC,SO4,NOx)
Mjedisi jetësor dhe resurset natyrore	Ujë	<ol style="list-style-type: none"> 1.Kontribut i projektit drejt përmirësimit të kualitetit të ujit për pije. 2.Kontribut i projektit drejt përdorim i qëndrueshëm i ujrave
Mjedisi jetësor dhe resurset natyrore	Tokë	<ol style="list-style-type: none"> 1.Pasojat nga ndryshimi i qëllimit të vendit 2.Kontribut i projektit drejt ndalimit të degradacionit të tokës. 3.Kontribut i projektit drejt përdorimit të qëndrueshëm të tokës.
Mjedisi jetësor dhe resurset natyrore	Biodiverzitet	<ol style="list-style-type: none"> 1.Ruajtja e biodiversitetit lokal dhe rajonal 2.Kontribut drejt ruajtjes dhe rritjes së mbulimit me lloje rritëse 3.Kontribut drejt përdorimit të qëndrueshëm të biomasës
Mjedisi jetësor dhe resurset natyrore	Resurset natyrore	Kontribut i projektit drejt përdorimit të qëndrueshëm të ujrave, maleve, resurset minerale dhe ngjashëm .

6.11. Literaturë e shfrytëzuar dhe burime shtesë dhe drejtime për kërkime të mëtutjeshme, mësim dhe rindërtim

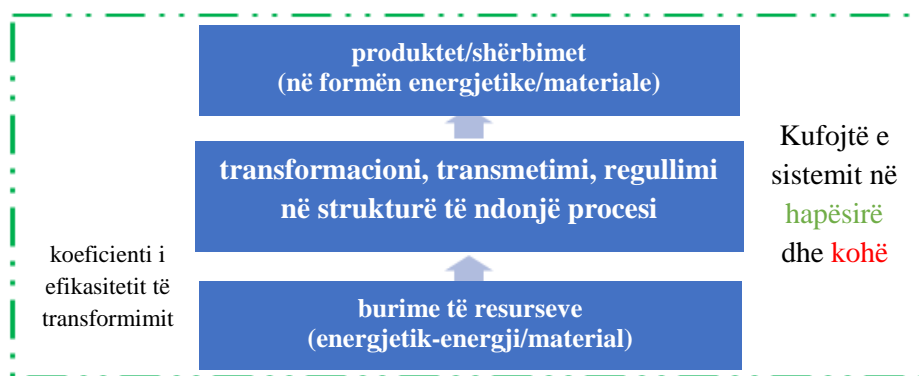
1. <https://sustainabledevelopment.un.org/>
2. United Nations (UN), 2007: Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies, © United Nations, New York, 2007, ISBN 978-92-1-104577-2
3. United Nations, Indicators of Sustainable Development Framework and Methodologies, United Nations Sales Publication No.E.96.II.A.16 (New York, August 1996)
4. United Nations, Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies, Second Edition, UN Sales Publication No.E.01.II.A.6 (New York, September 2001)
5. <http://www.un.org/esa/sustdev/>
6. Agenda 21, Programme of Action for Sustainable Development, adopted at the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 1992
7. https://ieep.eu/archive_uploads/443/sdi_review.pdf
8. <http://sdg.iisd.org/events/world-sustainable-development-summit-2018/>
9. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/indicator>
10. <http://www.businessdictionary.com/definition/indicator.html>
11. <https://www.oecd.org/greengrowth/41414440.pdf>
12. Fresco L. O. and Kroonenberg S. B., 1992, cit. in Bell, S. and Morse S., 1999: „Sustainability Indicators: Measuring the Immeasurable“.
13. UN CSD Framework of Driving Force/State/Response (DF-S-R) Indicators of Sustainable Development.
14. Franklin G. F.: „Feedback Control of Dynamic Systems“, 3rd Ed. Addison–Wesley Publishing Company, Inc., 1994.
15. Lazarevska, A. and Ciconkov, R., 2006: „Assessing/Evaluating Energy Projects for Sustainability“, Proceedings International Symposium „Energetics 2006“ 5–7 October, 2006, Ohrid, Macedonia, Vol. 1. p. 53–61.
16. Department of Economic and Social Affairs (DESA), UN Commission on Sustainable Development (UN CSD), 2001: „Indicators of Sustainable Development: Framework and Methodologies“, Background Paper No.3.
17. <https://www.iisd.org/>
18. <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/factsheet.pdf>
19. <https://unstats.un.org/sdgs/>
20. <https://sustainable-development-goals.iisd.org/#introduction>
21. https://www.undp.org/content/dam/undp/library/corporate/brochure/SDGs_Booklet_Web_En.pdf
22. <http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2014/05/140522-SDSN-Indicator-Report.pdf>

23. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/15806Brazil_English.pdf
 24. Rreth revizioneve të strukturës për monitorim të MDG, konsultoni publikimin e Kombeve të Bashkuara: „Report of the Secretary General on the work of the Organization“, (New York, 2006). Për informata më të detajuara të lidhje me MDG Indikatorët, konsultoni faqen ofiiale të Kombeve të Bashkuara: <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Default.aspx.22>
 25. Adelle C., Pallemarts M., „*Sustainable Development Indicators: Overview of relevant FP-funded research and identification of further needs*“, ©European Communities, 2009 (https://ieep.eu/archive_uploads/443/sdi_review.pdf)
 26. <https://www.eea.europa.eu/about-us/what/shared-environmental-information-system-1>
 27. <https://www.eionet.europa.eu/>
 28. http://ec.europa.eu/environment/sustainable-development/strategy/index_en.htm
 29. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52005DC0218>
- Department of Environmental, Food and Rural Affairs (DEFRA), 2013: Sustainable Development Indicators, July 2013, © Crown copyright, 2013, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/223992/0_SDI_s_final_2_.pdf
 - <http://enb.iisd.org/hlpf/2018/>
 - <http://enb.iisd.org/>

Modul 7: Më efikasitet në mardhënje të resurseve dhe prodhimi më e pastër (ang. Resource Efficient and Cleaner Production, RECP)

Ashtu sikur që është përmendur në Modul 1, tre shtyllat të zhvillimit të qëndrueshëm janë (I) **zhvillimi ekonomik**, (II) **mbrojtja e mjedisit jetësor** dhe (III) **zhvillimi shoqëror**. Nga ana tjetër, kur bëhet fjalë për marrjen e vendimeve në lidhje me përdorimin e drejtë të resurseve nga Vendi, duhet të ketë parasysht:

1. Çfarë nënkuptojmë nën resurse, të a.q. **resurse** të të gjitha ndërmarrjeve të **materijes** (duke kyçur dhe **ujin** si kategori e veçantë të resurseve) dhe/ose energjia që hyn në ndonjë proces prodhimi, me transformacionin e të cilit në strukturë të atij procesi, në dalje nga ai fitohet prodhime të caktuara dhe/ose shërbime, që mund prap të përdoren si resurse të ndonjë prodhimi të ri procesual dhe/ose të shërbejnë si produkte finale të drejtuara për kënaqësinë e nevojave të përdoruesëve të fundit,
2. Sa **sasi** nga këto **resurse** do të harxhohen,
 1. Cilat **procese** kanë qenë të involvuar për ndërrimin (**transformimin**) të këtyre resurseve nga njëra në forma tjera dhe gjendje (faza) për tu arritur forma e tyre finale në të cilën të njejtat rrimërohen,
 2. **Kush** ka **hyrje** deri te këto resurse,
3. A do ketë mjaftueshëm nga këto resurse për të **kënaqur nevojat e gjeneratave të ardhëshme**
 1. Gjatë **shfrytëzimit** të këtyre resurseve a **do qëndroj mjedisi jetësor në gjendje të njejtë** (ose së paku në gjendje të ngjashme, me antropogjenë minimum të ndikimit në).

Fotografia 37. Tregimi shematik, sistemi afrues (ang. system approach) të analizave të proceseve dhe lloje të tjera entitete

Pastaj, është e rëndësishme të kuptohet që gjatë vlersimit të kontributit të ndonjll sustemi, procesi ose ngjashëm drejt zhvillimit të qëndrueshëm dhe/ose gjatë vlersimit të qëndrueshmërisë të tij nga aspekti i a.q. themelorja tre shtylle (ang. Three-pillar-base), si i përshatshëm dhe i qëlluar është treguar i a.q. sistemi i afrimit (ang. System approach).

Ky afrim nënkupton që **çdo sistem** (pa marrë parasysh a bëhet fjalë për **natyrorë** ose sistem **antropogjen**) duhet që të kontrollohet si nga **gjithësia** e përbërë nga **elementet e krijuara** të tij (qoftë ajo dhe të jetë **statike**-për shembull komponentat e pandryshueshme-ose **dinamike**-për shembull, disa komponenta të ndryshueshme sikur që janë proceset), në hapësirat e tij dhe strukturat kohore. . Pastaj, në strukturat e më parë të definuar kohor dhe hapësinor të atij sistemi, statikë dhe/ose **komponenta dinamike**, bashk me **mardhënjet** e tyre (relacionet), duhet të kontrollohet gjatë prizmës të **sigurisë të kualitetit** që është/ka qenë më parë i shkruar të jetë arritur sipas/gjatë egzistimit, punimit dhe/ose **shfrytëzimit të atij sistemi**. Tregimi shematik të këtij të a.q. sistemi i afrimit është dhënë në Fotografinë 37.

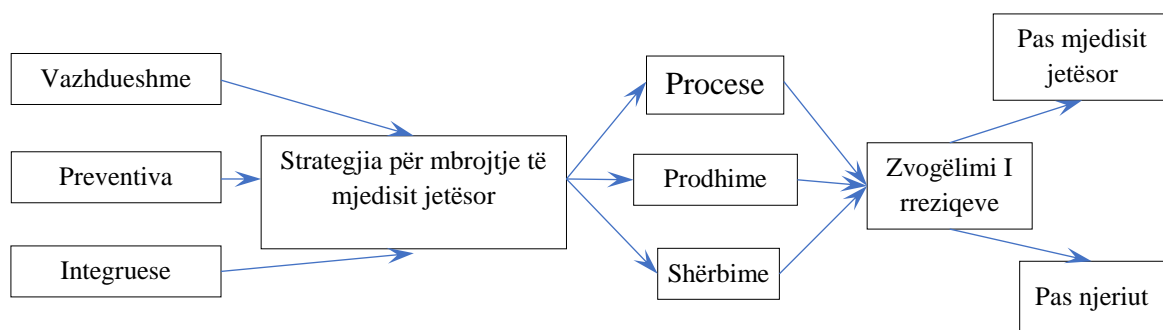
7.1 Shprehje për koncepte historike të rishikuara të a.q. më efikasitet në mardhënje të resurseve dhe prodhimit më të pastër (ang. Resource Efficient and Cleaner Production, RECP)

Në vitin 1990, si përgjigje për shpejtë rritjen e harxhimeve për ndalimin ose kalimin e ndotjes, Programi për mjedis jetësor të Kombeve të Bashkuara (ang. United Nations Environment Programme, UNEP) fillon të punojë në hyrjet alternative për ndalimin e ndotjes. Si rezultat i asaj pune, UNEP e definon shprehjen **prodhimit më të pastër** (ang. Cleaner Production, CP) dhe strategjia e përshtatshme e prodhimit më të pastër si „pranimi i pa ndërprerë i (ka harruar autori., më herët e menduar) strategjisë integruese për mbrojtjen e mjedisit jetësor, në **proceset, prodhimet dhe shërbimet** (ka harruar autori., e përfshirë me atë prodhimit), me qëllim për rritjen e efikasitetit dhe zvogëlimin e riziqeve të njeriut dhe mjedisit jetësor“ [1, 2] (shiko Tabela). Kështu e definuar, kjo shprehje bie në shprehjen familjare në strukturë të zonave **prevencion të ndotjes** (ang. Pollution prevention). Strategjia për realizimin e prodhimit më të pastër është treguar si kosto efektive, përdoret në shumë forma gjerë botës dhe evolvonte për të mbuluar zonat sikur që janë efikasiteti energjetik, qëllimi për marrëveshjet multilaterale të mjedisit jetësor dhe prodhimet të qëndrueshme.

Tabela 15. – Aktivitete të përfshira me konceptin RECP

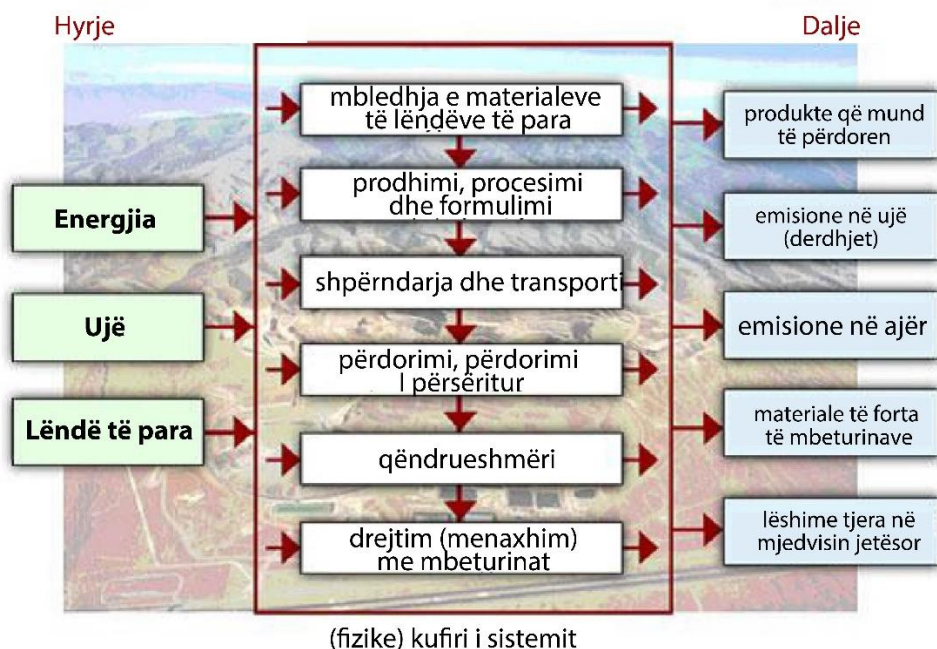
Podhimi	Procese	Shërbime
<ul style="list-style-type: none"> - Zvogëlimi i sasive të mbeturinave me proekcion më të mirë të prodhimit - Përdorimi i mbeturinave për prodhime të reja 	<ul style="list-style-type: none"> - Kursimi i energjisë së thatë, ujë - Zvogëlimi i emisioneve të burimit - Vlersimi i opsioneve teknologjike - Zvogëlimi i riziqeve dhe harxhimeve 	<ul style="list-style-type: none"> - Drejtimi efikas me mjedisin jetësor në projektimin dhe pranimin

Me zhvillimin e gjetjeve dhe me marrjen parasysh të ndërgjegjësimit që resurset të Vendit janë të kufizuar, shprehja **prodhimi më e pastër** në vitin 2010, ndërrohet me shprehje **koncepti i mëfikasitetit në mardhënje të resurseve dhe prodhimi më e pastër**. (ang. Resource Efficient and Cleaner Production, RECP), dhe si i tillë parasheh pranim jo të ndaluar të strategjive integruese dhe parandalues në proces, prodhim dhe shërbim. Kështu i modifikuar, shprehja e re bie në shprehjet familjare të zgjeruara, si nga zona e prevencionit të ndotjes, ashtu dhe në zonën e efikasitetit në përdorimin e resurseve (ang. Resource efficiency). Në fotografinë 38 është dhënë shfaqja shematike drejt këtij definicioni të konceptit për mëfikasitetin në mardhënje të resurseve dhe prodhimi më e pastër (RECP).

Fotografia 38. Tregim shematik të konceptit për mëfikasitetin në mardhënje me resurset dhe prodhimi më e pastër (RECP)

Në fotografinë 39 është treguar rifotografimi i të a.q. **sistemi afries** në koncept të **mëfikasitetit në mardhënje me resurset dhe prodhimi më e pastër** (RECP).

Fotografia 39. Rifotografimi të a.q. sisteme afuese në konceptet më efikase në mardhënje të resurseve dhe prodhimit më të pastër (RECP).

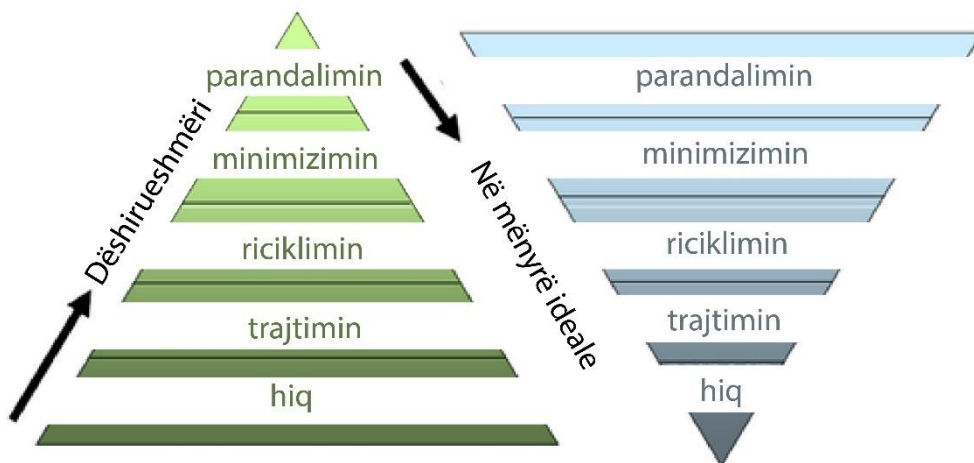
Afrimi holistik i konceptit të mëefikases në mardhënje të resurseve dhe prodhimit më të pastër (RECP) e promovuar nga UNEP dhe UNIDO përbëhet në preventivitetin e strategjisë që duhet të pranohet në ciklusin gjithëpërfshirës të produktit (të a.q. si në **procesin** e vetë, poashtu dhe të **prodhimeve**) me qëllim:

- Arritja e **rritjes produktive** nëpërmjet sigurimit të **përdorimit më efikas** të lëndëve të para, energjisë dhe ujit (tre komponentat hyrëse nga Fotografia 39) ;
- Promovimi i **performansave më të mira të prodhimit** nga aspekti i mbrojtjes së mjedisit jetësor sipas **zvogëlimit të mbeturinave të gjeneruara dhe emisionet në ajër dhe ujë** (katër komponentat dalëse nga Fotografia 39);
- Zvogëlimi i ndikimit në mjedisin jetësor nga proceset, prodhimet dhe/ose kushtet gjatë periudhës të ciklit të tyre jetësor nëpërmjet njohjes së tyre, **proektimit dhe prodhimit të produktit** që janë **efikasë në mardhënje me harxhimet**, por dhe me „ **miqësin e prirur**” drejt **mjedisit jetësor** (komponenta e parë dalëse nga Fotografia 39)

Pranim në proceset prodhuese, konceptit RECP kyçën përdorim racional të lëndëve të para, ujit dhe energjisë, ndërrim të lëndëve të para të rrezikshme janë ekologjik të pranuar, si dhe zvogëlimi i masave dhe helmueshmëria e emisioneve dhe mbeturinat në ujë, ajër dhe tokë.

Pranim të produkteve, koncepti RECP është strategji e drejtuar drejt zvogëlimit të gjithë ndikimeve negative në njerëzit dhe mjedisin jetësor gjatë periudhës të gjithë ciklit jetësor të produktit, nga fitimi i prodhimit deri në transportin final të produkteve të shkatrruara. Në këtë mënyrë, koncepti RECP mund që të vlersohet si dhe **mekanizëm i vetëndihmës**, sepse:

- Ideja themelore e pranimit të konceptit RECP në ndonjë projekt është ndihmë për vetëndihmë.
- Pjesmarrësit në projekt janë ato që më mirë e njohin kontrollimin e ndërmarrjes dhe pikërisht ai „know how” është i rëndësishëm për relizim të suksesshëm të proektit.
- Dituritë që do dilning nga konsultatnët e jashtëm do jenë nga ndihma gjatë sjelljes së vendimeve të përshtatshme në drejtim të realizimit të konceptit RECP në strukturë të ndërmarrjes së kontrolluar.

Fotografia 40. Piramida/hПирамидës/ hierarkia e trajnimit të mbeturinave në strukturë të konceptit për më efikasitet në mardhënje me resurset dhe prodhimitari më e pastër (RECP). Prioriteti është vendosur në prevencion, minimalizimin dhe riciklim i mbeturinave (djathë).

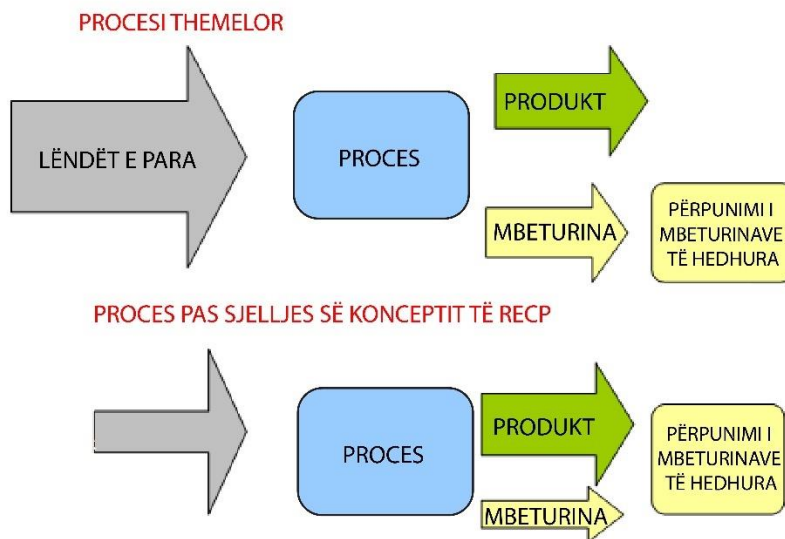
Është e nevojshme të përmendet që pranimi i RECP e thekson dijen dhe ndërgjegjësimi për mbrojtjen e mjedisit jetësor, por duke MOS u injoruar aspektet ekonomike dhe prodhimitarise në strukturë të entitetit (kompani, ndërmarrje, shërbime publike dhe ngjashëm) që janë duke u theksuar. Edhe më shumë, **kualiteti i prodhimitarisë** dhe **shërbimeve** që janë siguruar nga entiteti i theksuar NUK DO DUHET/NUK ËSHTË E LEJUESHME TË JETË I ZVOGËLUAR PËR SHKAK TË PRANIMIT TË RECP. Domethënë, RECP promovon që është **mundur** të riemërohet principet të **mbrojtjes së mjedisit jetësor i mesit rendor** me kujdeshmëri të **aspekteve ekonomike/benefite**.

Për këtë, neto-efekti nga pranimi i konceptit të RECP është mundësimi konkurrencë më e madhe dhe hyrje më e madhe drejt tregut ndërkombëtar, posaçërisht kur bëhet fjalë për entitete që janë të vendosur në vende në zhvillim dhe në ekonomi në tranzicione. Fitimi shtesë është ndërrimi i mënyrës së mendimit, sjelljes, diciplinës, однесување, për shkak se koncepti për RECP kërkon ndryshim të traditave dhe sjelljes, drejtim të arsyeshëm praktik (menaxhim) nga aspekti i mbrojtjes të mjedisit jetësor dhe promovimi i ndryshimit të teknologjitë në drejtim të pranimi të teknologjive më të disponueshme bashkohore dhe teknika (ang. Best Available Techniques, BAT).

Duke pasur parasysh të thënë e më parshme, strategjia që promovohet nëpërmjet konceptit të RECP është e a.q. (ang „win-win”) strategjia e fitores së dyfishtë sepse njëkohësisht janë brengosur për mbrojtjen e mjedisit jetësor, punëtorët që janë pjesë nga procesi i prodhimit dhe harxhimet e fundit, derisa njëkohësisht janë përmirësuar efikasitetet të prodhimit, profitabilitetit dhe konkurrencës.

Edhe më shumë, mund të thuhet se **koncepti për RECP është vegël „4 në 1”**, a.q. koncepti për RECP është:

1. Vegla për drejtim(menaxhim) të procesit,prodhimitarisë dhe shërbimit,
 2. Vegël ekonomike
 3. Vegël për mbrojtjen e mjedisit jetësor dhe
 4. Vegël për notim dhe përmirësim të kualitetit (ang. Quality assessment and quality control, QA&QC)
- Pas asaj të latërpërmendurës, egzistojnë **seri shkaqe** tjera të **ndryshme, nxitje dhe përparësi** (shiko Fotografia 41) për shkak të cilat janë entitete të caktuara do të vendosin për pranimin e konceptit të RECP. Disa nga to mund të jenë të rradhës
 - Përmbushje të disa kërkesave ligjore dhe rregullativa;
 - Zvogëlimi i ndotjes;
 - Rritje e produktivitetit (direkte ose indirekte);
 - Zvogëlim i harxhimeve dhe/ose benefiti financiar shtesë (për shkak të masës së zvogëluar të resurseve hyrse dhe/ose mbeturina dhe emisione në ujë dhe ajër dhe/ose për shkak të reciklimit dhe përdorimi i përsëritur i disa nga resurset)
 - Rritja e shëndetit dhe sigurisë dhe mbrojtjes gjatë punës;
 - Zvogëlimi i rreziqeve;
 - Rritja e kualitetit dhe konzistencës;
 - Pranimi i teknologjisë së re;
 - Rritja e motivimit të të punësuarve (personalet);
 - Promovim dhe brendim i entitetit si „miqësisht të drejtuar drejt mjedisit jetësor” (ang. Environmentally friendly company/facility)
 - Përmirësim i reputacionit të kompanisë (shoqëri e përgjegjeshme korporate (ang. Corporate Social Responsibility, CRS) dhe ngjashëm.

Fotografia 41. Përparësit nga aspekti i procesit të prodhimit në të cilën është sjell koncepti për më efikasitet në mardhënje me resurset dhe prodhimtari më e pastër (RECP)

Vërejtja 1: Varg i pranimit të konceptit të **më efikasitetit në mardhënje të resurseve dhe prodhimtari më e pastër (RECP)** nuk është e kufizuar vetëm industrioni dhe/ose prodhimtaria, por ai mund dhe të riemërohet shumë suksesshëm dhe në **sektorin shërbyes**, si dhe në **programet për zhvillim të si dhe sektorin vetdrejtuës**.

Vërejtja 2: Aktivitetet lidhur me pranimin e konceptit të **më efikasitetit në mardhënje me resurset dhe prodhimtari më e pastër (RECP)** NUK GUXON të prishet me pranimin e teknologjive të shtrejta dhe të komplikuarra, teknika dhe metoda. Shpesh, vetëm me ndryshim të sjelljes dhe traditave janë arritur rezultatet fillatare solide në drejtim të zvogëlimit të resurseve, materialet mbeturinave, gjatë kualitetit të pandryshueshëm të prodhimit, proceset dhe shërbimet.

Vërejtja 3: **Vargu i pranimit** të konceptit RECP në kufij të një entiteti (kompani, komunë, rajon dhe ngjashëm) është gjerë dhe mvaret në dhe i përfshinë

- teknologjitë
- proceset
- tharjet
- emisionet
- prodhimet
- të punësuarit
- partnerët

Vërejtja 4: Prodhimtaria dhe gjatë realimit të konceptit të RECP janë pengesa të mundshme dhe kufizime (ang. Barrierr), dhe atë në tre zonat e lartpërmendura: **organizacional, ekonomik dhe teknik**. Shembull për disa pengesa janë të rradhës:

Organizacional: - ndërgjegjja tek drejtuesit, të punësuarit...
Ekonomik: - Harxhime më të larta investicional...
Teknik: -Nuk ka zgjedhje të kënaqëshme teknike,...

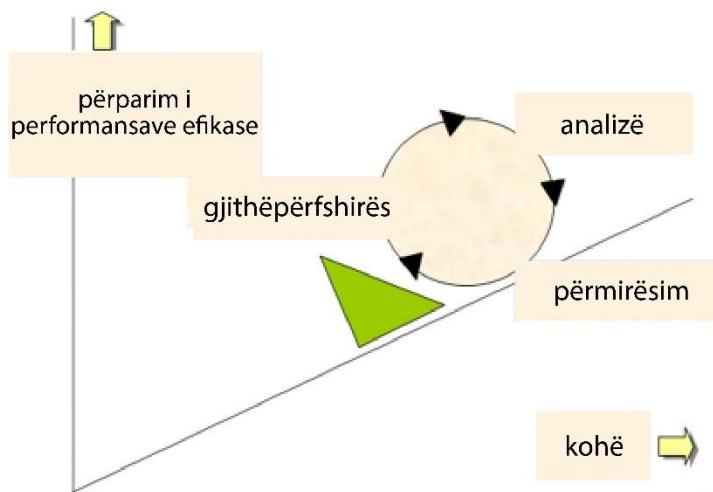
7.2 Metodologjia e konceptit për mēefikasitet në mardhēnje me resurset dhe prodhimtari mē e pastēr (RECP)

Koncepti i mēefikasitetit në mardhēnje me resurset dhe prodhimtari mē e pastēr (RECP) janë bazuar në të a.q. cikli deming që dmth **Plan-Do-Check-Act (PDCA)** (planifiko-bēj-kontrollo- merr aktivitet), i cili në kohën më të re modifikohet në **Commit-Plan-Do-Check (CoPDCh)** (përkujtohu-planifiko-bēj-kontrollo). Ky sistem është themeli i të gjithë standardeve për drejtim (menaxhim) në strukturē të organizacionit Ndërkombētar për standardizim (ang. International Organisation for Standardisation, ISO [3], për shkak se, nëse ndonjë entitet praktikon (integron) pranim të standardeve, sikur që janë, për shembull, ISO9001, ISO14001, ISO45001 (tandem i standardit britanik BS OHSAS 18001) ose ISO 50001, ai entitet është në gjysë rozē drejt pranimit dhe në koncept për mē efikasitet në mardhēnje të resurseve dhe prodhimtari mē e pastēr (RECP).

Mē preciz e analizuar, nëpërmjet ndryshimit të **vazhdueshēm të konceptit të mē efikasitetit në mardhēnje të resurseve dhe të prodhimitarisē mē të pastēr (RECP)** (shiko Fotografinë 42), duhet të kontriboj drejt:

- **Efikasitet i prodhimitarisē** (ang. Production efficiency) – nëpërmjet optimizimit të produktivitetit dhe pranimi efikas i resurseve natyrore (**materiale, energji dhe ujē**) në gjithë stadiumet nga ciklusi prodhimor;
- **Drejtim (menaxhim) me mjedisin jetēsor** (ang. Environmental management) – nëpërmjet minimizimit të ndikimeve të ndryshme të prodhimeve industriale sisteme në natyrē dhe thjeshtë, në mjedisin jetēsor;

Zhvillim i njeriut/njerēzis(ang. Human development)- nëpërmjet minimalizimit të reziqeve që do dilnin nga prodhimet industriale sisteme pas njeriut dhe pas komiteteve shoqērore të tij, dhe sigurim i përkrahje në drejtim të zhvillimit të tyre të vazhdueshēm.

Fotografia 42. Metodë të më efikasitetit në mardhënje me resurset dhe prodhimitarisë më të pastër (RECP) – proces që vazhdon

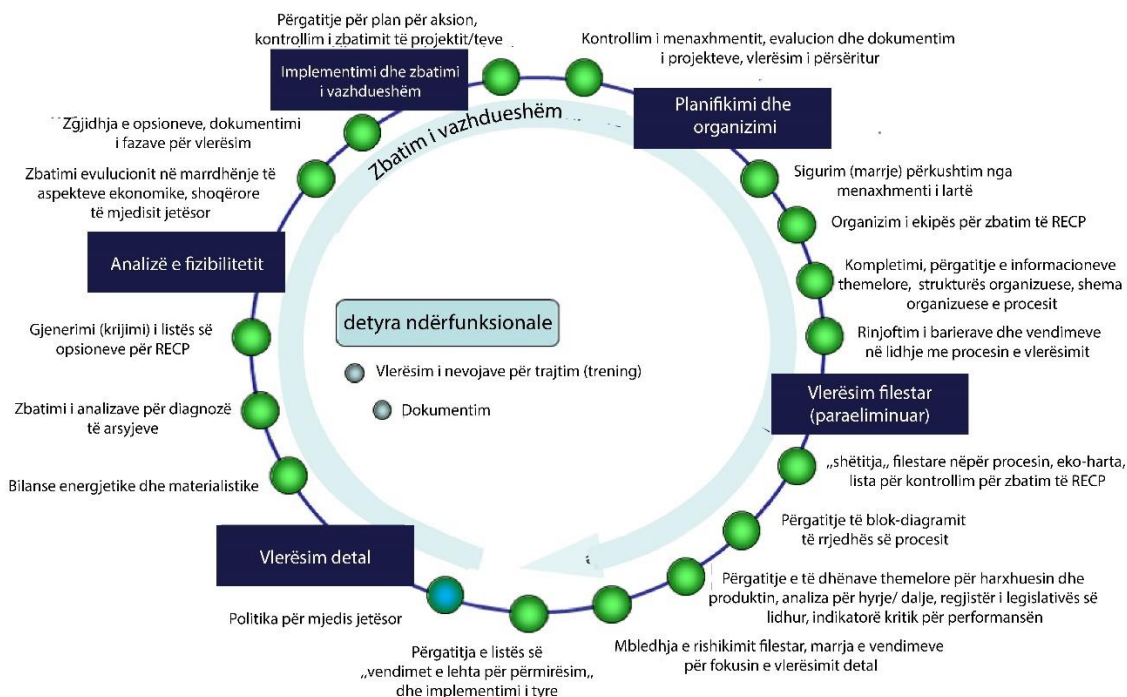
Thënë më plastikë, çdo prodhim (industrial) entitet që do të vendos që të riemëroj konceptin e RECP, duhet që të siguroj dhe **prodhimitaria** të jetë e **realizuar** në **mënyrë aq më të mundshëm** të pastër dhe me çka është e mundur më **pak resurse**. Të dy aspektet praktike domethënë që gjithë operacioni që e përbëjnë procesin prodhues duhet të jenë realizuar në mënyrë më të **pastër, më të sigurtë, më të qëndrueshëm**, gjatë së cilës do gjenerohet **ndotje më pak**, si dhe (sa është e mundur më shumë) do të **largohet krijimi i mbeturinave**. Kështu i vendosur, koncepti i RECP, nga njëra anë, i **zvogëlon nevojat për resurse jo të rinovuara**, ndërsa nga ana tjetër, gjatë reciklimit (ang. Recycling), dhe prap përdorimi (ang. Reuse) të produktit dhe resurseve, e **minimalon krijimin e mbeturinave**, me të cilin rezultati final i sinergjisë nga veprimet e ty dyjave është **zvogëlimi i ndikimeve antropogjene në mjedisin jetësor**.

7.3 Elemente të konceptit të më efikasiteti në mardhënje të resurseve dhe prodhimitari më efikase (RECP)

Në tekstin e më tutjeshëm janë definuar elementet e **konceptit të më efikasitetit në mardhënje me resurset dhe prodhimitari më e pastër (RECP)**. Ndërvarësia e tyre në pjesë është shfaqur në mënyr shematike në Fotografinë 43.

1. **Mbledhja e të dhënave** - Kuptimi i balanceve të masës dhe energjetike, rrjedhimet e materialeve dhe energjisë, harxhimet dhe siguria. Njëra nga hapat themelore dhe më kryesore është përshkrimi i përshtatshëm i situatës së tanishme (status quo), por ai shpesh merr kohë. Sa më mirë që njoftohen procedurat e vërteta dhe të dhënat lidhur me ndonjë entitet, aq implementacion të konceptit RECP dhe opsionet që do dalin nga ai do të jenë më të përshtatshme.

2. **Refleksion(mendim):** ku dhe pse gjenerojmë mbeturina? Pas mbledhjes së tyre, të dhënat janë analizuar dhe janë vlersuar sipas principeve të konceptit RECP, që dmth që ai u ndihmon kompanive që të ndihmoen mes veti.
3. **Gjenerimi i opsioneve në drejtim të realizimit të konceptit RECP.** Duke e pasur analizën si pikë fillestare, janë gjeneruar opsionet në drejtim të realizimit të konceptit RECP. Pastaj, do të lajmërohen, do të rinjoftohen dhe propozohen të reja, dhe/ose veçmë mirë opsionet e njohur që kanë për qëllim, nëpërmjet punës së mirë dhe me vetdije (rend i mirë shtëpiak), nëpërmjet modifikimit të proceseve, ndërrim në shemat organizative, reciklim i mbrendshëm dhe i jashtëm dhe ngjashëm, të arrihet zvogëlim i përdorimit të resurseve edhe në burimin e tyre dhe zvogëlim i masës së materieve të mbeturinave në vetë vendin e prodhimit.

Fotografia 43. Shfaqja shematike të konceptit për më efikasitet në mardhënje të resurseve dhe prodhimit më e pastër (RECP) nëpërmjet prizmës të sistemit për drejtim (menaxhim), kyçur dhe drejtimin me mjedisin jetësor (Van Berkel, 2014)

4. **Analizë e fizibilitetit** (ang. Feasibility analysis). Për opsionet e zgjedhura, studimi i fizibilitetit (studim fizibetial) do bëj analiza nga aspekti i ekonomisë, teknikës dhe fizibilitetit në mardhënje me ndikimin e zvogëluar në mjedisin jetësor
5. **Implementacioni** (krahasimi). Në këtë hapë janë implmentuar opsionet që kanë dalur gjatë pranimit të konceptit RECP. Elementet (që dmth. Hapat nga 1 deri 4)

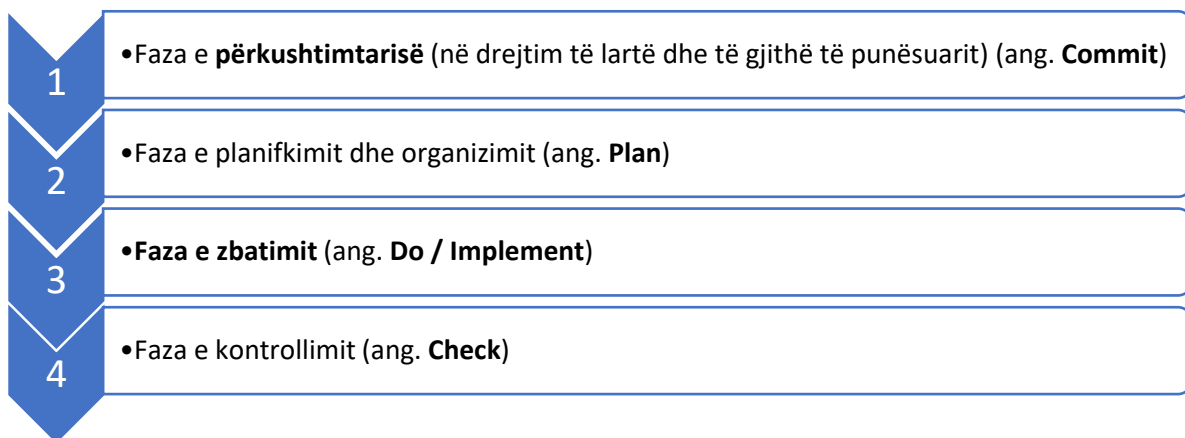
mund të kryhen më parë, por nëse përparësitë dhe fizibiliteti që do dalin nga implementacioni i ndonjë opsioni janë të dukshme, opsionet shpesh janë krahasuar direkt, pa analizë detale të fizibilitetit.

6. **Kontrollim dhe vazhdim i vazhdueshëm.** Sigurisht aspekti më kryesor dhe më sfidues të konceptit RECP është vendosja e procedurës sistematike për përmirësim të më tutjeshëm. Në këtë rast, në vendosjen e qëllimeve të reja (ang. Goals) dhe targetat (ang. Targets) dhe të sigurohet implementimi i tyre i vazhdueshëm janë përdorur veglat për kontrollim nga aspekti i mbrojtjes të mjedisit jetësor (ang. Environmental controlling).

Sipas elementeve të lartpërmendura të konceptit RECP, aktivitetet që do ndërmerren në struktura të konceptit RECP do të gjinden në vargun e rradhës (fotografia 43): rinjoftim i opsioneve dhe përgaditja e aduteve për skenim të shpejtë të gjendjes (ang. Quick scan audits); mbledhja e të dhënave në drejtim të përgaditjes të analizës së parë (të vetme) për fizibilitet, deri te realizimi i aduteve komplete sipas konceptit RECP (ang. Full RECP audit) ku të dhënat për rrjedhimet materiale dhe energjetike (hyrje dhe dalje) duhet që të mbledhen sistematikisht; përgaditje për blok diagrame të ndryshe që do e lehtësojnë rinjoftimin e burimeve të materialeve të mbeturinave dhe emisionet (në ujë dhe ajër); rrjedhimet materiale dhe energjetike maten ose llogariten sipas balanseve materiale dhe energjetike, ndërsa çmimi real i materieve të mbeturinave vlersohet sipas çmimit të thatësirave (materialet jo të përpunuara). Shtesë, në fokusin e konceptit RECP janë vlersuar të efikasitetit të proceseve prodhuese, si dhe të a.q. bençmarking (ang. Benchmarking), që dmth indikatorë të caktuar që do e ndjekin realizimin e drejtë të fazave të caktuara nga realizimi i konceptit RECP, dhe më në fund, rinjoftimi i mundësive (opsioneve) për përmirësim, bërja e planit aksional për implementimin e këtyre opsioneve në drejtim të arritjes ekonomike shoqërore dhe benefite për mbrojtje të mjedisit jetësor.

7.4 Faza të pranimit të konceptit për më efikasitet në mardhënje me resurset dhe prodhimtari më e pastër (RECP)

Në këtë pjesë do të jepet pasqyrë e shkurtër e fazave të pranimit të konceptit për më efikasitet në mardhënje të resurseve dhe prodhimtari më e pastër (RECP), të cilat në pjesë janë ndërtuar në tregimin e Fotografisë 43, ndërsa posaçërisht në mënyrë shematike është prezantuar në Fotografinë 44.

Fotografia 44. Faza të pranimit të konceptit për më efikasitet në mardhënje të resurseve dhe prodhimit më e pastër (RECP) nga aspekti i ciklusit të DEMING

1. **Faza e përkushtimit.** Gjatë implementimit të cili do qoftë sistem për drejtim (menaxhim) faza e parë dhe më e suksesshme është sigurimi përkushtimtarisë të menaxhmentit më të lartë në kompani/entitet ku do të pranohet koncepti RECP. Ajo është sepse nga përkushtimi i menaxhmentit të lartë do të dalë dhe do të vendoset përkushtimtari të personalit gjithëpërfshirës (të punësuarit) të gjithë niveleve të hierarhisë. Shtesë, në këtë fazë janë zbatuar nënfazat e rradhës:

- Rinjoftimi dhe definimi i ekipës për implementimin e konceptit RECP;
- Definimi i vargut dhe kufijtë fizik të sistemit që do të analizohet;
- Rinjoftim i barrierave dhe forcave të shtytjes në implementimin e konceptit RECP;

2. **Faza e planifikimit dhe organizimit.** Kjo fazë duhet të parandaloj realisht që të mos ketë hyrje drejt zbatimit të disa opsioneve të pa kontrolluara dhe të pa arsyeshme që në pamje të parë do të kushtonin sepse ujrën në drejtim të pranimit të konceptit RECP. Mëkonkrete, në këtë fazë janë zbatuar pes nënfazat e rradhës :

- Zbatimi i **vlersimit fillestar**
- Zbatimi i **vlersimit detal**
- Zbatim i analizave të fizibilitetit (ang. Feasibility analysis)

3. Faza të **zbatimit.** Mëkonkretisht, në këtë fazë janë zbatuar pes nënfazat e ardhëshme:

- Përgatitja e planit aksional për pranimin e konceptit RECP;
- Përgatitja e planit për kontrollë të zbatimit të proekteve (opsioneve) të rinjoftuar në strukturë të fazave të më parshme;

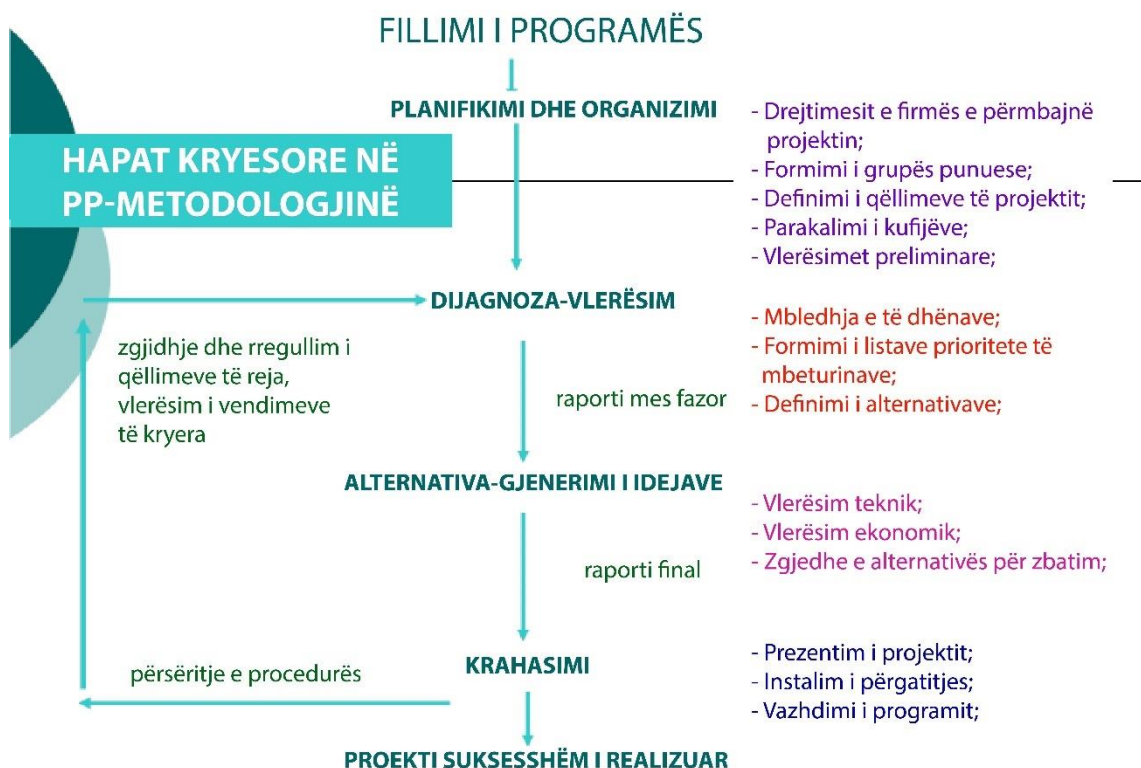
- Zgjedhje dhe pranimi i teknologjive të përshtatshme në pajtueshmëri me konceptin e RECP, e pranuar për gjendjet specifike në entitetin e rishikuar kompani dhe ngjashëm
- Shfaqje të përfitimeve nga pranimi i opsioneve të zgjedhura, si nga aspekti i ndikimit në mjedisin jetësor, ashtu dhe përfitimit ekonomike dhe shoqërore
- Përgatitja e raportit të përmbledhjes për masat e parashikuara të përfshira në pranimin gjithëpërfshirës të konceptit të RECP në entitetin e përshtatshëm.

4. Faza e **kontrollimit**. Më konkretisht, në këtë fazë janë zbatuar nënfazat e ardhëshme :

- Parashikim i drejtimit (menaxhimit-niveli më i lartë dhe më i ulët), ndërsa njëkohësisht dhe të gjithë sistemit;
- Vlersimi (evulvimi) i sistemit, i realizimit kompletar të projektit në strukturë të konceptit të RECP.
- Vlerësimi (evulvimi) të funksionimit të sistemit nëpërmjet kontrollimit të dokumentacionit proektues total dhe raporti përmbledhës për masat e parapara të përfshirë me pranimin total të konceptit të RECP në entitet të përshtatshëm.
- Vlerësim i përsëritshëm (ang. Re-assessment).

Në fotografinë 45 janë dhënë hapat kryesorë gjatë implementimit të konceptit RECP që dalin nga protokoli i definuar dhe fazat të zbatimit të procesit të implementimit të RECP, dhe atë:

1. Olanifikim dhe organizim,
2. Vlersimi paraprak,
3. Vlerësimi,
4. Gjenerimi i edejave- zgjedhje alternative,
5. Studimi fizibilitetit,
6. Implementacioni, kontrolli.

Fotografia 45. Shfaqje e hapave kryesorë gjatë implementimit të konceptit RECP

7.5 Indikatorët kyç për performancën (ang. Key Performance Indicators, KPI) për RECP

Definimi i indikatorëve kyç për performancën (ang. Key Performance Indicators, KPI) za RECP

Indikator kyç për performansën (ang. Key Performance Indicators, KPI) (ose grupë indikatorësh) është tregues që mund të shërbejë si masë strategjike që reflekton preciz si ndonjë kompani (ndërmarrje) ose proces i prodhimit e zbaton (egzekuton) vizioni strategjik për procesin e prodhimit e vendosur nga menaxhmenti i lartë i asaj kompanie. Nga njëra anë, indikatorët kyç të performansës u mundëson kompanive të monitorojnë dhe vlerësojnë sa është efikasiteti i përdorimit të resurseve hyrëse në prodhimtarinë e tyre, që dmth përdorimi efikas i energjisë, ujit dhe materialete, ndërsa nga ana tjetër, sipas tyre janë monitoruar sa është gjenerimi i materieve të mbeturinës dhe emisionet në hapësirë dhe ujë. Karakteristikat kryesore me të cilat duhet që të dallohen indikatorët kyç të performansës janë dhënë në Tabelën 16.

Këshilli botëror për biznes të zhvillimit të qëndrueshëm (ang. World Business Council for Sustainable Development, WBCSD), UNEP dhe disa sociale tjera, organizacione, forume relevante për sektoret industriale të ndryshme (për shembull, për industrinë cementale shiko [4,5,6], kanë përpunuar dhe përshtatshëm ofrojnë rekomandime dhe udhëzime për zgjedhje të drejtë të shumicës relative të indikatorëve kyç të performansës për sektoret e ndryshme industriale dhe/ose për analizat të ndryshme me qëllim të caktuar.

Tabela 16. Karakteristikat themelore dhe kriteriume për zgjedhje të indikatorëve kyç për performansë (KPI)

KPIs duhet	Lidhja e mbrendshme është sipas	KPIs do duhet të mundësoj
<ul style="list-style-type: none"> - Të jenë në pajtueshmëri me strategjinë e kompanisë/entitetit për cilin/cilën janë përpunuar - Të jenë lehtë të kuptuara - Të mundësojnë aksion - Të jenë drejt tekstualitetit- në pajtueshmëri me kontekstin të prodhimitarës dhe ndërmarrjes - Të mos jenë të tepërt/mos të përsëriten 	<p style="text-align: center;">Menaxhimi / organi drejtues</p> <p style="text-align: center;">anat e forta dhe entitetet relative si „interface” në procesin e marrjes së vendimeve</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Drejtim (menaxhim) me personelin (të u jepet fuqi të punësuarve të tregojnë performansë të shkëlqyeshme pune) drejtim (menaxhim) me punën (në drejtim të përmirësimit të sistemit) - Procedura për urgjencë (raste urgjente) (të parandalohet dhe/ose të zgjedhin rreziqe të përshtashme/dalëse) - Komunikimi me/ndërmjet anëve të forcuara (stejkholderat) (për shembull komiteti lokal, qeveritar dhe/ose relativa të ndryshme organi komponent/entitet, organizata jo qeveritare etj)

Indikatorët kyç absolut për performansë (KPI)

Për definimin preciz të konceptit për **më efikasitet në mardhënje të resurseve dhe prodhimitarisë më të pastër (RECP)** janë paraparë shtatë (7) indikatorë absolut, dhe atë:

1. **Tre (3) indikatorë hyrës absolut që e përshkruajnë** pranimin e resurseve hyrëse – materiale, energji dhe ujë
2. **Tre (3) indikatorë të jashtëm absolut që e përshkruajnë** emisionin e materieve të mbeturinave në tre mediumet natyrore- mbeturinat (të forta) materiet (mbeturina të forta), emisionet në hapësirë dhe ujra të mbeturinave
3. **Një (1) indikatorë absolut** të prodhimitarisë si indikatorë i jashtëm nga prodhimi (ang. Product output)

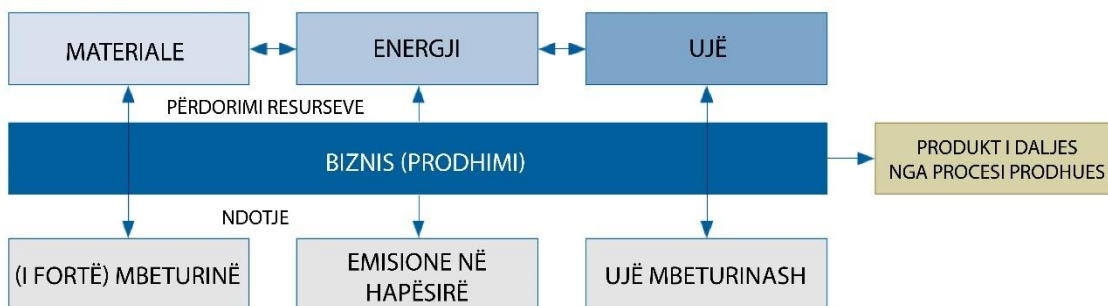
Këto shtatë indikatorët absolut, si dhe mesmardhënjet e tyre dhe relacionet janë shfaqur në Fotografinë 46.

Indikatorët relativ kyç për performansë (KPI)

Indikatorët kyç absolut për performansë (KPI) të spjeguar më lartë janë krijuar për definimin të shtatë indikatorëve të pershtatshëm relativ që janë normalizuar përkundër referentuesit të indikatorit dalës të prodhimit, që dmth përkrah të përmendurës, janë definuar

1. **Tre(3) indikatorët relativ hyrës** që e përshkruajnë produktivitetin e resurseve hyrës, që dmth produktivitet i materialeve, energjisë dhe ujit
2. **Tre(3) indikatorët relativ dalës** që e përshkruajnë intenzitetin e ndotjes, që dmth intenzitetin e emisioneve të materialeve të mbeturinave në tre mediumet natyrore- mbeturinë e fortë, emisione në ajër dhe mbeturinë e ujit.

MES MARDHËNJAT NDËRMJET INDIKATORËVE ABSOLUT:

Fotografia 46. Shtatë indikatorët absolute që e definojnë konceptin e më efikasitetit në mardhënje të resurseve dhe prodhimit më të pastër (RECP) dhe mardhënja e tyre dhe relacione (Burim: UNIDO/UNEP, 2010 [7])

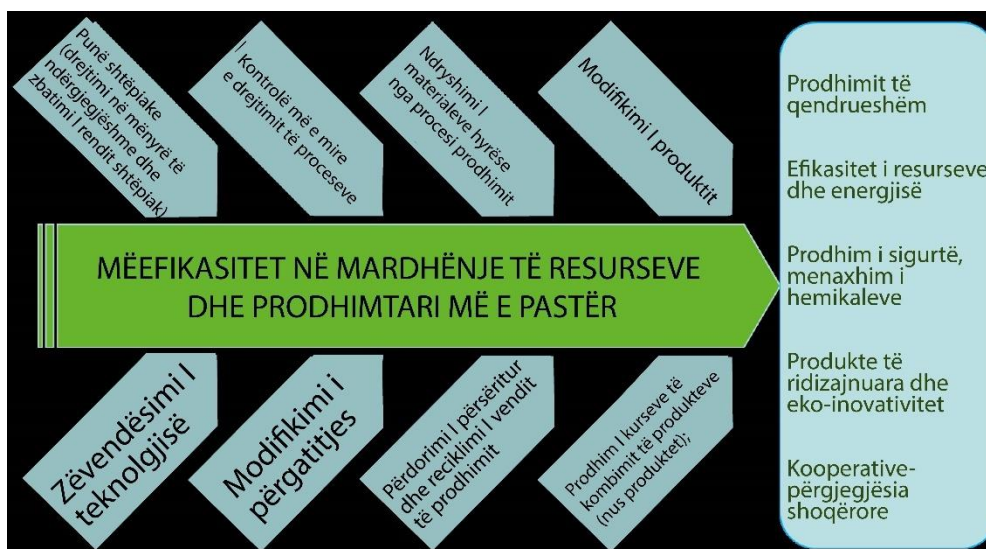
7.6 Veglat për implementimin e konceptit për më efikasitet në mardhënje të resurseve dhe prodhimit më të pastër (RECP)

Veglat që janë vënë në funksion të RECP konceptit kyçin analiza të hyrjes/daljes (ang. Input/output analysis), rrjedhë e materialeve (ang. Material flow) dhe analizë e energjisë (ang. Energy analysis), vlersim i rrezikut (ang. Risk assessment), ndjekje dhe kontrollë (ang. monitoring ang controlling), transfer i teknologjive që janë të mira për (të prirur drejtë) mjedisit jetësor (ang. Transfer of environmentally sound technologies) dhe analizë të fizibilitetit (ang. Feasibility analysis). Shtesë, të zhvilluara janë numër i madhë strategjik i qasjeve dhe modele për vegla më të përshtatshme (të përshtatshme) që mundësojnë prodhimit më të pastër dhe më të qëndrueshëm (fotografia 47). Sikur që ishte theksuar më parë, fitimi kryesor për ndërrmjet që e pranojnë konceptin RECP , me të

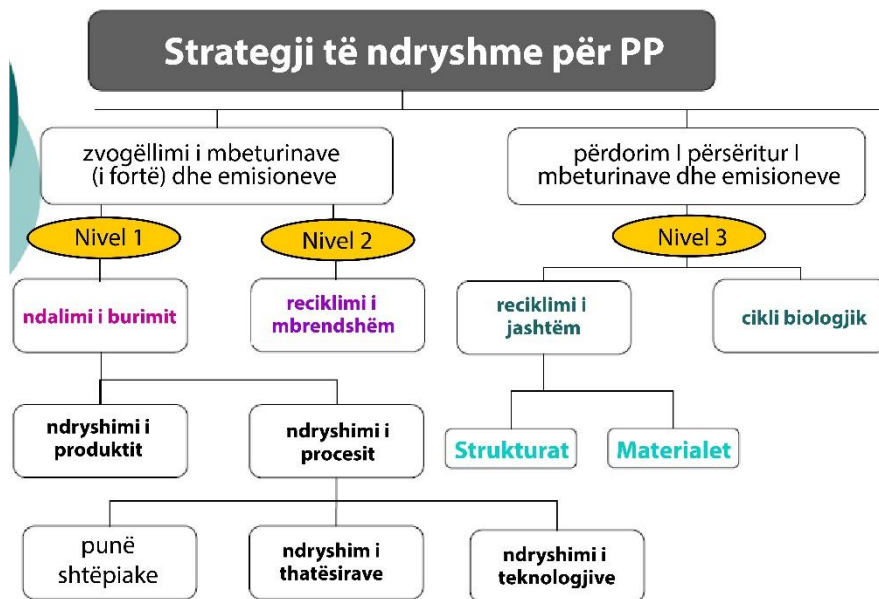
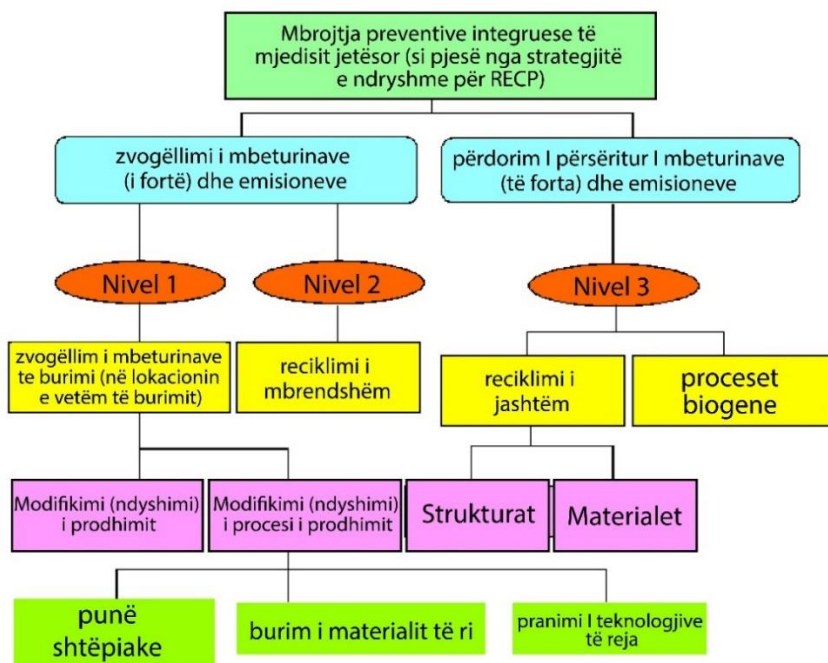
gjithë hapat e tyre si pjesë nga **sistemi për drejtim me mjedisin jetësor** (ang. Environmental management system), me zvogëlimin e harxhimeve, produktivitet më i madhë, reputacion i përmirësuar si industrion i qëndrueshëm dhe hyrje deri në tregun si kompani e gjelbërt.

Shembuj për veglat e riemëruar më shpesh për zbatimin e konceptit RECP (nga ku pastaj dalin mundësitë, që dmth opsionet për realizimin e konceptit RECP) janë të rradhës (Fotografia 47):

- **Ndryshimi i materialeve që janë të hyrjes dhe/ose pjesë nga procesi i prodhimit (ang. Input Material Change/Raw and Process Materials Substitution):** që përfshinë dhe nënkupton ndërrim të rrezikshmëve dhe materialet e rinovuar ose pra, me materiale që janë karakterizuar me jetë më të gjatë shekullore;

Fotografia 47. Veglat që më shpesh janë riemëruar në strukture të konceptit RECP dhe përfitimet nga pranimi i saj për kompanitë (Fegerl, 2016)

Fotografia 48. Hierarkia e lidhjes së veglave që shpeshë janë rremëruar në strukture të konceptit RECP dhe përfitimet për kompanitë nga pranimi strategjik i saj

- **Punë familjare** (drejtim i ndërgjegjshëm dhe zbatim i rendit shtëpiak në strukturë të entitetit që kontrollohet) (ang. Good od housekeeping) : që përfshinë dhe nënkupton urdhëra të përshtatshme për ndalimin e rrjedhjeve të pakontrolluara (ang. Leakages) dhe derdhjet (ang. Spillovers) dhe për arritjen e përshtatshme, procedurës standarde dhe procedura/praktika për qëndrueshmëri;
- **Kontrollë më e mirë e drejtimit të proceseve** (ang. **Better process control**): që përfshinë dhe nënkupton modifikim të procedurave punësore, drejtimet për përdorimin e makinave, pjesë nga procesi i prodhimitarisë, dhe definimi i procedurave për ruajtjen e informacioneve lidhur me prodhimtarinë/punën kur kanë regjistruar punë me efikasitet të zmadhuar dhe normat më të zvogluara të krijimiti të mbeturinave dhe emisionet dëmtuese në ajër dhe ujë;
- **Modifikimi i përgaditjes që pranohet** (ang. **Equipment modification**): që përfshinë dhe nënkupton modifikim të përgaditjes për prodhimin me qëllim proceset të drejtohen me efikasitet më të madhë dhe gjatë normave më të vogla të krijimit të mbeturinave dhe emisioneve dëmtuese në hapësirë dhe ujë;
- **Zavendësim i teknologjisë që pranohet** (ang. **Technology change**): që përfshinë dhe nënkupton zavendësim të teknologjisë, të rendit të përpunimit dhe/ose të gjurmët për sintezë të prodhimit/shërbimit, ndërsa me qëllim që të minimalizohen normat të krijimit të mbeturinave dhe gjenerimi/lëshimi i emisioneve dëmtuese në ajër dhe ujë për kohë dhe si rezultat të procesit prodhues;
- **Modifikim i prodhimit** (në drejtim të realizimit të konceptit RECP) (ang. **Product modification**) : që përfshinë dhe nënkupton modifikim të karakteristikave të prodhimit me qëllim që të minimalizohen ndikimet të prodhimit në mjedisin jetësor për kohë ose pas përdorimit të tij (largimin) ose që të minimalizohen ndikimet e procesit të prodhimitarisë së prodhimit të përshtatshëm në mjedisin jetësor;
- **Pikë kthese dhe përdorimi i përsëritshëm i resurseve në vent të prodhimitarisë** (ang. **On-site recovery and reuse**) : që i përfshinë dhe nënkupton përdorim të përsëritshëm të materialeve të harxhuara në procesin e njejtë ose për aplikacion tjetër të dobishëm në struktura të (kufijve fizike të) entitetit të kontrolluar;
- **Prodhimtari të produkte mbështetëse** (produkte të tjerë/prodhime të tjerë) që mund të jenë të dobishëm për qëllime të tjera (ang. **Production of useful by-products**) : që përfshinë dhe nënkupton transformim të materialeve të mbeturina më parë të përjashtuara në materiale (materiale resurse) që mund prap që të përdoren ose që të reciklon për aplikacione të tjera jashtë nga kompanija.

Analiza e rrjedhave material dhe energjetike dhe bilance

Në këtë nënkapitull janë dhënë vetëm definicionet e rëndësishme të shprehjeve me shënim që çdo nga shprehjet fizike të lartpërmendura, ligjet dhe afrimi është pjesë nga një shumë gjithëpërfshirë shkencë dicituuese e quajtur si „Përcjelljes e masës, momentit dhe nxehtësi”.

Ligji për përkujdesje/ qëndrueshmëri të masës.

Ligji për qëndrueshmëri të masës tregon që në procese të ndryshme (pa marr parasysh a janë fizike apo kimike ose dyjat të kombinuara) masa as që mund të shkatërrohet, as që mund të krijohet. Ajo vetëm mund që të transformohet nga një lloj në tjetrin. Për shembull, në reaksionet kimike, masa e reaktantëve (komponimet para reaktionit) është e barabartë me masën e produktit (komponent pas reaktionit), a.q. dmth numri i kilogrameve para dhe pas reaktionit është njëjtë, ndërsa numri i moleve mund të jetë i ndryshëm, në varësisht të masës para dhe pas reagimit. Për këtë shkak, mund që të thuhet që përkujdeset masa, dhe jo materia (e treguar nëpërmjet numrit të lapsëve).

$$\Delta m_1 - \Delta m_2 = 0$$

ku m_1 dhe m_2 paraqet masë para dhe pas reaktionit/procesit, përshtatshëm.

Ligji për kujdesshmëri/ qëndrueshmëri¹³ të energjisë.

Nëse merret parasysh që format e ndryshme të lëvizjes së materijes paraqesin forma të ndryshme/lloje të energjisë, atëherë e ardhëshmjja, transformimi i materijes implikon transformim të energjisë nga një lloj në tjetrin. Pastaj, masa energjetike para dhe pas transformimit ngelet e barabartë. Në këtë mënyrë vijon që Ligji për qëndrueshmërin e energjisë tregon që në procese të ndryshme (pa marr parasysh a janë ato fizike ose kimike ose dyjat të kombinuara) energjia as që mund të shkatërrohet, as që mund të krijohet. Ajo vetëm mund që të transferohet nga një lloj në tjetrin.

$$\Delta E_1 - \Delta E_2 = 0$$

ku E_1 dhe E_2 paraqesin energji para dhe pas reaktionit/procesit, përshtatshëm

Shprehje për masë(a) dhe bilans:

Bilansi i masës ka themel në Ligjin për kujdes të masës me të cilin duhet që të vërtetohet ku lëvizin masat e rrjedhura, gjatë procesit a vjen dhe ku deri në akumulimin ose harxhimin e masës; që transformansat ndodhin pastaj. Nëse merret shenja e kushtëzuar që masa që hyn në proces ka shenjë pozitive kushtetuese, dhe anasjelltas, masa që del nga procesi ka shenjë negative, mund të shkruhet ekuacioni i dinamikës së masës aktuale

$$\sum_{\text{процесите}} \frac{dm}{dt} = \sum_{\text{процесите}} \frac{dm_{\text{влез}}}{dt} - \frac{dm_{\text{узел}}}{dt} = \dot{m}_{\text{вк}} \quad [\text{kg/s}]$$

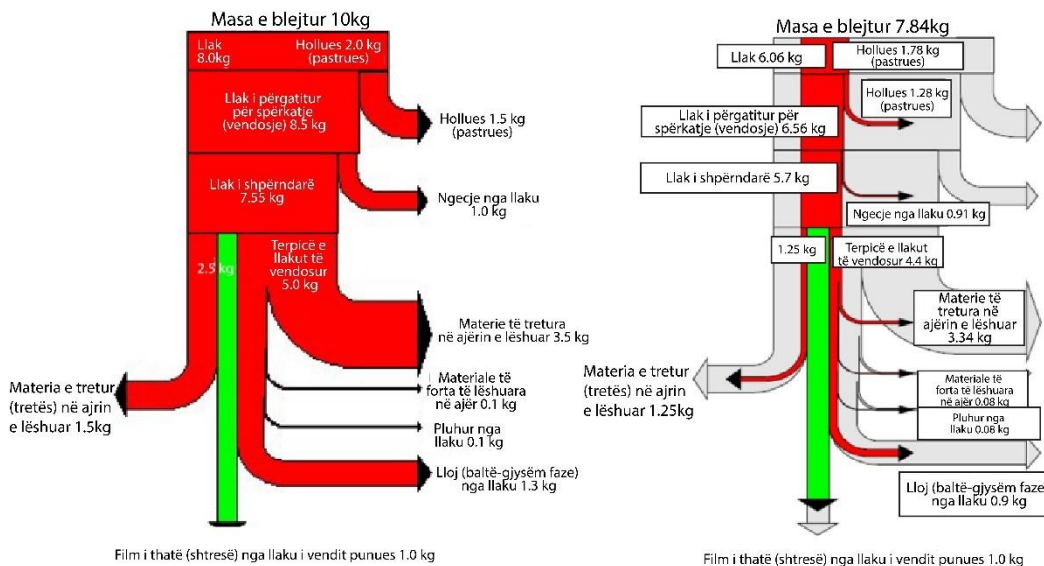
nëse $\dot{m}_{\text{вк}} > 0$ sistemi akumulon masë, dhe anasjelltas nëse $\dot{m}_{\text{вк}} < 0$ nga sistemi humbet/harxhohet masa.

Shprehje për bilansin energjetik: Bilansi i energjisë ka themel në Ligjin për kujdes të energjisë me të cilin duhet që të vërtetohet ku lëvizin rrjedhat energjetike, në rrjedhë të procesit a vijne dhe ku vijne deri akumulim ose harxhim të masës; cilat transformansa kanë ndodhur pastaj.

$$\sum_{\text{процессуе}} \frac{dE}{dt} = \sum_{\text{процессуе}} \frac{dE_{\text{влез}}}{dt} - \frac{dE_{\text{узел}}}{dt} = \dot{E}_{\text{вк}} \quad [\text{J/s}]$$

nëse $\dot{E}_{\text{вк}} > 0$ sistemi akumulon energji, dhe ansasjelltas, nëse $\dot{E}_{\text{вк}} < 0$ nga sistemi humbet/harxhohet energji.

Dijagrami i sankey[8] (për bilanse energjetike dhe materiale) është një nga mënyrat grafike që të shfaqen rrjedhat jo masa dhe/ose energjia në strukturë të ndonjë sistemi që është lëndë e analizës. Shfaqje e një lloj të till diagrami për ndonjë sistem të kontrolluar të cilët janë treguar rrjedhat e masës është dhënë në Fotografinë 49 .Pastaj, në anën e majtë është shfaqur status quo gjatë pranimit të konceptit RECP, ndërsa në anën e djathtë pas paraqitjes në numrit të caktuar të masave të shëruara gjatë rrjedhës së pranimit të konceptit për RECP.

Forografia 49. Shfaqja e dijagramit Sankey për rrjedha të masës në strukturë të ndonjë sistemi kontrollues. Në anën e majtë është dhënë status-quo para pranimit të konceptit për RECP, ndërsa në anën e djathtë pas sjelljes së numrit të masave të caktuar të shëruara gjatë rrjedhjes së pranimit të konceptit për RECP. (shembull i bimës për ngjyrosje; UNEP, 2016)

Propozim-masa për implementacionit në pajtueshmëri me konceptin RECP

Masat/opsionet që do dalin nga pranimi dhe për benefit të konceptit REP janë masa nga vargu i ndryshëm dhe lloj, si, për shembull:

- Masa të **energjisë efikase** (pranimi i gjithë llojeve transformuese të energjisë që janë në pranim të entitetit të kontrolluar, dritat, motorët, kaldaja, ftohja, ajër komprimar, efikasitet në ndërtimin e objekteve, efikasiteti në ndërtimin e objekteve, izolimi i tyre, ndërsa si afrim gjithëpërfshirës drejt efikasiteti energjetik të objekteve, pranimi i sistemit për drejtim (menaxhim) me objektet (building management system, BMS)
- Masa për **kursim, optimizim dhe përdorim i drejtë i resurseve materialistike;**
- Masa për **zvogëlimin e mbeturinave dhe emisioneve në ajër dhe ujë;**
- masa **lidhur me implementimin e të a.q. sistem për drejtim (menaxhim) të mjedisit jetësor** (ang. environmental management system, EMS) dhe etj.

Kontrollimi praktik në entitetin/organizacionin e juaj a pranohen ende disa nga principet e RECP

Më poshtë është dhënë **pyetësor praktik** i shkurtër që mundëson që të bëhet kontrollim në entitetin/ organizacioni tuaj a bëhet veçme pranimi i disa nga **principet të RECP**.

Në organizacionin e juaj a bëhet veçme pranimi i **përpyjekjeve sistematike** për:

- zvogëlimi i **aktiviteteve detyruese,**
- zvogëlimi i **resurseve të përdorura** (për shembull., kursimi i materialeve dhe/ose energjisë, reciklimit, dhe ngjashëm),
- **përmirësimi i rendit shtëpiak** (kyçur dhe qëndrueshmërimë) dhe **masat për siguri dhe mbrojtje gjatë punës,**
- përdorimi i **prodhimeve** që janë **më ekologjike** dhe pranimi i të cilëve shkakton ndikim më të vogël në mjedisin jetësor,
- **implementimi** i ndonjë nga sistemet për optimizën dhe vlerësim të ndikimit në mjedisin jetësor, si, për shembull konceptet/sistemet **Plan – Do – Check – Act (PDCA)** (Planifiko-bëj-kontrollo-ndërmerr aktivitet“ ose **3R = Reduce + Reuse + Recycle** (zvogëlo+ përdor përsëri + reciklo), ose **5S = Sorting + Straightening + Systematic cleaning + Standardizing + Sustaining** (zgjidh + përforco + pastro sistematikisht + standardizo + siguro qëndrueshmëri), ose **KAIZEN = Teamwork + Personal discipline + Improved morale + Quality circles + Suggestions for improvement** (KAIZEN = punë ekipore + diciplinë personale + moral më i mirë + rrethe të kualitetit më të sigurtë + sugjestionet për përmirësim).

Nëse një nga përgjigjet të paktën një nga përgjigjet e lartpërmendura është „po” atëher në organizacionin Tuaj veçmë egzistojnë disa dijeni për pjesë nga konceptet të RECP dhe do të jetë e nevojshme ato vetëm që të forcohen dhe të fillohet pranimi formal i RECP.

7.7 Shprehi të lidhura dhe domethënje

- Sistemi i afrimit
- Kufijtë kohor dhe hapësiror
- Themelorja tre shtyllore (ang. Three-pillar-base) të zhvillimit të qëndrueshëm
- Resurse (materiale, energjetike dhe ujë)
- Emisione në ujë, ajër, tokë
- Mëefikasitet në mardhënje të resurseve dhe prodhimtari më e pastër

Krahasimi ndërmjet dy principeve „**END OF PIPE**“ dhe „**EFIKASITET NË MARDHËNJE TË RESURSEVE DHE PRODHIMTARI MË E PASTËR**“

Në tabela 17 është dhënë rishikim i krahasuar të karakteristikave themelore dhe qasjet gjatë pranimin të dy principeve.

Tabela17. Kontrollimi i krahasuar i karakteristikave themelore të dhe qasjet gjatë pranimin të dy principeve „End of Pipe“ и „ефикасно во однос на ресурсите и почисто производство“ од аспект на генерирање и одлагање на отпад од производниот процес

„End of Pipe“ principe	Principi „ fikasitet në mardhënje të resurseve dhe prodhimtari më e pastër”
Trajtim të mbeturinave në dalje të procesit-A krijohetn mbeturina! Çfar do të bëjmë me to ?	Trajtimi i mbeturinave planifikohet si pjesë nga procesi nga fillimi-Krijohen mbeturina! Çfarë është arsya për krijimin e tyre?
Reakcione (masa e fundit) si përgjigje e gjendjes	Aksion (masa parandaluese) si përgjigje e gjendjes
Pyetje e zakonshme: Si është mënyra e përpunimit të mbeturinave egzistuese?	Pyetje zakonshme: Ku janë të krijuara mbeturinat?
Masat e zakonshme: Mbeturinat dhe emisionet janë të kufituara nëpërmjet filtri dhe sistemit për pastrim . Zgjedhja e problemit pas mbarimit të procesit	Masat e zakonshme: Ndalimi i burimit.

<p>prodhues. Përmirësimi i gjendjes. Mbajtja e mbeturinave dhe emisioneve.</p>	<p>Largimi i proceseve të rrezikshme ose procese. Ndalimi i përdorimit të materialeve të rrezikshme.</p>
<p>Harxhimet thjeshtë po zmadhohen sepse mbeturinat janë zhvendosur nga njëra në tjetrën rrethinë/lokacion</p>	<p>Harxhimet mund të zvogëlohen - nëpërmjet përdorimit të pjesës nga materialet e përdoruar që mund të kthehen në proces nëpërmjet zvogëlimit të harxhimeve për vonesë të mbeturinave në deponinë e caktuar.</p>

7.8 Literatura e shrytëzuar dhe burime shtesë dhe drejtim për kërkime të më tutjeshme, mësim dhe rindërtim

1. <http://www.unep.fr/scp/cp/>
2. <http://www.unido.org/en/what-we-do/environment/resource-efficient-and-low-carbon-industrial-production/cp/cleaner-production.html>
3. <https://www.iso.org/home.html>
4. WBCSD and CSI, The Cement Sustainability Initiative: Our Agenda for Action, ©WBCSD and CSI, Switzerland, July 2002
5. WBCSD and CSI, The Cement Sustainability Initiative: Progress Report, ©WBCSD and CSI, Switzerland, June 2005
6. ECO-CEMENT Project, Deliverable 2.23 WP2 KPIs Eco-Cement Project (FP7 funded project), 2013 (<http://eco-cement.eu/download.html>)
7. UNIDO, UNEP, Enterprise-Level Indicators for Resource Productivity and Pollution Intensity: A Primer for Small and Medium-Sized Enterprises, November 2010, ©United Nations Industrial Development Organization (UNIDO), 2010
8. Softer për vizatim të dijagramit Sankey: www.sankeyeditor.net

Duke pasur parasyhs gjithë të treguarën më parë, por dhe përfshirje më e gjerë e temave të treguara në këtë Doracak, duhet që të nxirret në pah që egzistojnë seri të koncepteve tjera që janë të ngjashme, kompitabile dhe komplementare me konceptin e RECP. Disa nga riemërimet më të shpeshtadhe me përfshirje më të gjerë janë :

(a) **ekologjia industriale** (ang. Industrial ecology) ku lloje të procese industriale dhe/ose gjithë sektorët industrial janë rishikuar integralisht, gjatë të cilës parametrat hyrës (si, për shembull, thatësitrat, energjia uji) dhe dalëset (për shembull, materialet e mbeturinave), janë kombinuar në drejtim të gjetjes së çifteve të përshtatshme, që të

mund produktet dalëse nga një proces/entitet në sado që është e mundur masë më e madhe që të përdoret si resurse hyrëse për ndonjë entitet/proces tjetër.

(b) **eko-parqet industriale** (ang. *Industrial Eco-parks*) ku në hapësirat e përbashkëta (zonat industriale) industritë kompatible (rezultat i analizës nën (a)) mund që të praktikohet afrimi i ekologjisë industriale.

(v) **analizë e ciklusit jetësor të prodhimit/shërbimit** (ang. Life-cycle analysis) gjatë asaj fokusi i analizës së produktit, e jo të fazave specifike individuale të prodhimit. Analiza përfshin pasqyrë komplete të ndikimit të prodhimit lëndor dhe/ose shërbimit në mjedisin jetësor, duke filluar nga proceset e ekstrimit të resurseve të nevojshme për prodhimtarinë e atij prodhimi/shërbimi, deri te vonesa e mbeturinave materiale dhe gjithë emisionet mbështetës në ajër dhe ujë, që kanë ndodhur në rrjedhë të prodhimtarisë së produktit/shërbimit lëndor. Nëse shtesë janë kyçur dhe komponenta e harxhimeve dhe fitimeve, analiza e tillë është e njohur nën emrin ang. Life-cycle costing.

(g) **proektimi (dizajni) për mjedisin jetësor** (ang. Design for environment) gjatë së cilës qëllimi është të inkorporohen aspektet e mbështetjes së mjedisit jetësor gjatë projektimit të ndonjë prodhimi/shërbimi të ri ose proces/bimë prodhimi.

(d) **ndërmarrje të qëndrueshme** (ang. Sustainable enterprises) që kanë themel në drejtimin integral të përgjegjshëm (menaxhim) të kompanisë/ndërmarrjes nga aspekti ekonomik, shoqërorë dhe përfitimet për mjedisin jetësor (ang. Integrated economic, environmental and socially-responsible company management).

Modul 8: Eko – dizajn

8.1. Shprehje për dhe përdorimi nga eko-dizajni dhe eko-reinzenjeri

Ekodizajni mund që të përshkruhet si aktivitet projektues integral në të cilën fokusi është dizajner/inzhinjer që gjatë sjelljes së vendimeve për dizajn është sjellë nga pasojat në mjedisin jetësor, gjatë së cilës merren parasysh të gjitha fazat e ciklit jetësor: nga ekstraktimi i thatësirave deri në momentin e realizimit të prodhimit. Gjatë pranimit të ekodizajnit, ai mund që të kufizoj ndikimin e prodhimit në mjedisin jetësor, për gjithë ciklusin jetësor të prodhimit.

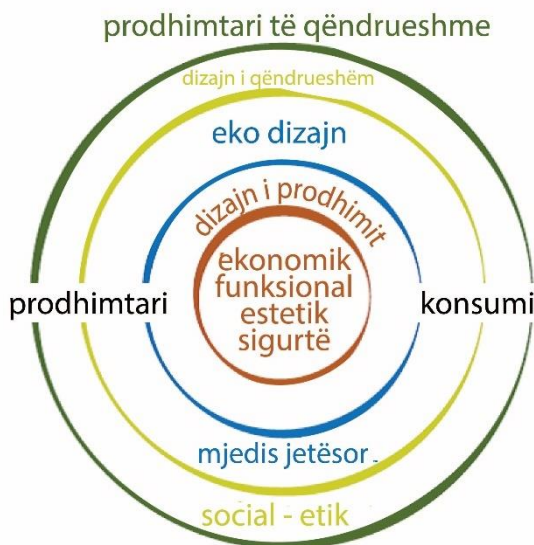
Nëpërmjet Përkrahjes të mënyrës të mendimit për ciklusin jetësor, „OVAM“ paraqet skenarin e ciklusit jetësor – në themelore të rrotës LiDS – që ofron mundësi për optimizimin e fazave të ndryshme në ciklin jetësor të prodhimit. Anas kësaj, OVAM, gjithashtu siguron vegla tjera për përkrahje të eko-dizajnit, sikur që është Ecolizer për rregullim të ndikimit në mjedisin jetësor të materialeve dhe OVAM SIS veglës për kontrollim të inovacioneve të qëndrueshme në një sistem më të gjërë. Informacionet shtesë mund të jenë të gjetur në: www.ovam.be/ecodesignlink/en. Anas kësaj, egzistojnë vegla, sikur që është Eko-ylli, të zvuilluara në Repartin për shkenca të dizajnit në Universitetin Artesis-Kolegji Antverp, kush e thekson mardhënjen: ekonomija-ekologija. Përvoja na mëson që kompanitë që përkushtojnë kujdes më të madhë të eko-dizajnit krijuan situacion me gjendje fitimtare ndërmjet ekonomisë dhe ekologisë.

Sidoqoftë, dizajni i qëndrueshëm i prodhimit duhet të kyç koncepte për shërbime ekologjike, sikur që përdoren prodhimet e lidhur, qiraja e ambientit dhe shpërndarjes, gjatë së cilës nuk duhet që të vendosen pyetjet etike dhe sociale që lajmërohen në procesin e zhvillimit të qëndrueshëm. Kur duhet të planifikohet dhe kombinohet zhvillimi i qëndrueshëm afatgjatë, atëherë duhet të jetë në pajtueshmëri me nevojat të prodhimit dhe harxhuesës, nga njëra anë, dhe mjedisi më i përshtatshëm për mbrojtjen e jetës, nga ana tjetër. Kjo filozofi gjithashtu e etiketon kalimin nga teknikat dhe metodat preventive. Gjithë aktiviteti ekonomik të një organizacioni shprehet në mjedisin jetësor, por nëpërmjet eko-ndërgjegjes drejtuese mund që të drejtoj me aktivitete që kanë ose mund të kenë ndikimin në mjedis. Qëllimi i tij është mbrojtja e resurseve natyrore, zvogëlimi i ndotjes dhe rreziku i mjedisit jetësor dhe ruajtja e shëndetit të të punësuarve dhe popullatës së rrethinës.

8.2. Principet themelore dhe fazat e eko-dizajnit

Në fakt, eko-dizajni bazohet në definimin e komponentës në të cilën përputhën inovacione të caktuara produktesh dhe shërbime që sigurojnë përmirësimin (kryesor) të nivelit ekologjik të prodhimit dhe shërbimit. Kur, për kohë të procesit të dizajnit, gjithashtu u jepet kujdes të veçant dhe të aspekteve sociale dhe etike, atëherë ky koncept konsiderohet

për dizajn të qëndrueshëm ose dizajn për qëndrueshmëri (D4S – Design for Sustainability). Për këtë qëllim, prodhimtaria si dhe harxhuese mund që të analizohen. Për shembull, çka mund që të përmirësohet në prodhimtarinë në nivel të harxhuesit të energjisë? Në anë të harxhuesve, mund të kërkohen mënyra për forcimin e harxhuesit të bëj blerje më të qëndrueshme ose shfaqja e sjelljes më të qëndrueshme.

Fotografia 50. Relacione ndërmjet eko-dizajnit, dizajnit të qëndrueshëm dhe zhvillimit të qëndrueshëm.

D4S është koncept për eko-dizajn që evolvon që të kyç dhe eëmentet sociale dhe ekonomike të prodhimtarisë. Ai i integron tre shtyllat të qëndrueshmërisë-njerëzit, përfitim dhe planeta, por shkon në një hap më tutje ashtu që vetëm i „gjelbëron“ prodhimet për tu parë si ti kënaqin nevojat e harxhueses në më shumë mënyra holistika, të qëndrueshme [1]. Ai gjithashtu është unikat nëpërmjet saj që mund që të fokusohet posaçërisht në nevojat e industrioni të vendeve në zhvillim. Kompanitë që i kanë inkorporuar D4S në strategjitë e tyre afatgjatë për inovacion të produkteve, aspirojnë që ti zbutin ndikimet negative në mjedisin jetësor, social dhe ndikimet ekonomike në sinxhirin për firmizim të produktit dhe nëpërmjet ciklit jetësor të produktit.

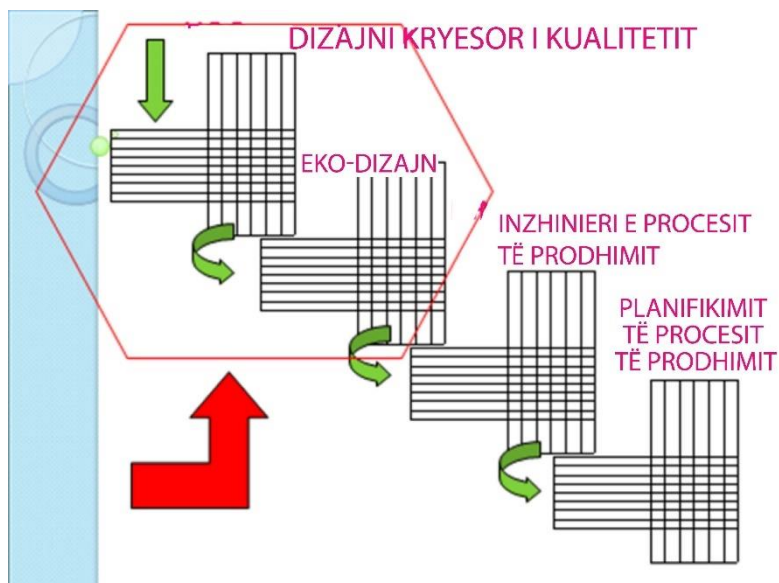
Inovacioni i produktit është nga vlersimi thelbësor për rritje ekonomike. Inovacionet e suksesshme janë motorët të përparësish konkurente dhe, bashk me qëndrueshmërinë, e formojnë thelbin të metodologjisë “D4S”. Industritë në vendet në zhvillim janë kyçur në nivele të ndryshme të invocaioneve si strategjia për rritje ekonomike, pra ashtu D4S është dizajnuar të kyç varg të gjerë të hyrjeve që mund të përshtaten dhe që të pranohen për përmirësimin e efikasitetit dhe kualitetit social të produkteve, shërbimeve dhe sistemeve.

Nga këtu, përkrah invacioneve vetjake, D4S i përfshinë dhe inovacionet hyrëse radikale që kanë për qëllim zhvillimin e prodhimeve të reja dhe sistemet produktuese-servisuese (PSS) [1]. Këto inovacione të sistemit të prodhimit janë dizajnuar të krijojnë vendime për përfitime të biznesit, komuniteteve lokale, furnizues i sinxhirëve, rrethinës dhe harxhuesit.

Programa kërkuese e D4S kyç sistem në zhvillim, testim dhe difuzion ndërkombëtar të metodave dhe veglave për dizajn të produkteve me cikël jetësor superior, eko-efikasitet më i mirë dhe efektivitet (nëpërmjet optimizimit intelektual dhe ekonomik, materiale itelegjente dhe aplikacione për energji, integrimi i prodhimeve të reja teknologjike dhe optimizimi ekonomik). Fokusi është në modelimin, pranimit real dhe demonstrimi i prodhimeve të qëndrueshme, që shkojnë nga perspektiva themelore e dizajnit/ciklit jetësor. Sfidat për D4S është të gjenerojnë dije për përkrahje të inovativitetit dhe inxhinjerimit dizajnit të prodhimit dhe sistemet servisuese për përkrahje superiore dhe përdorimi optimal i lidhjes së rrjetit dhe ndërrmarrjes si faktor për sukses të implementimit.

8.3. Eko-të dhëna, burime dhe precizitet

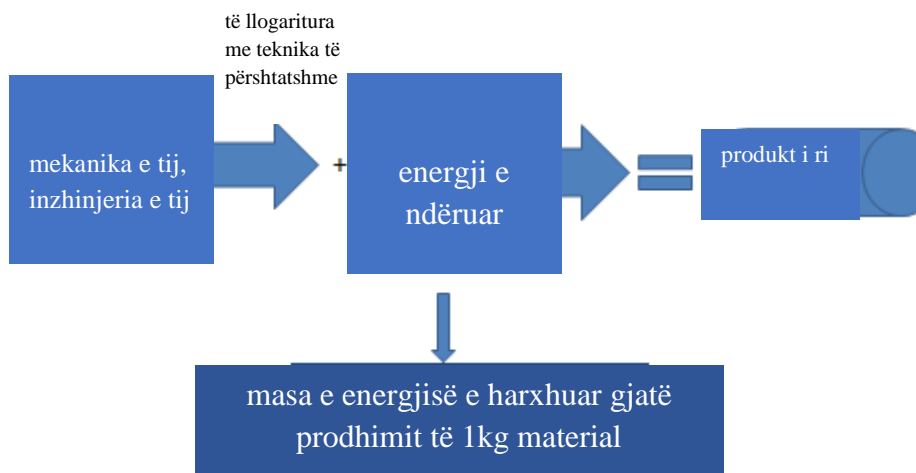
Eko-të dhënat janë të nevojshme për eko-dizajnin të një produkti të ri. Në fotografinë 51 është shfaqur shema e eko-dizajnit të procesit të ri. Eko-informacioni themelor në eko-dizajnin është ndërtuar energjia gjatë prodhimit të 1 kilogram material (fotografia 52) [2]. Eko-atributet të materialeve janë shfaqur në fotografinë e rradhës (Fotografia 53).

Fotografia 51. Eko-dizajn të procesit të ri

EKO-TË DHËNA THEMELORE

ENERGJI E NDËRTUAR

Fotografia 52. Energjia e ndërtuar gjatë prodhimit të 1 kilogram material

Lidhejt e aluminit	
Të dhënat geo-ekonomike për komponentat kryesorë, Prodhimtari vjetore botërore, Rezerva	33 x 10 ⁶ - 34 x 10 ⁶ · Tonë/ 20 x 10 ⁹ - 2.2 x 10 ⁹ vjet
Eko pronat: prodhimtari e materialeve	
Energji e ndëruar, prodhimi kryesor Gjurmë CO ₂ - prodhimi kryesor Përdorimi i ujit Eko- indikatorë	200 - 240 MJ/kg 11 - 13 kg/kg 125 - 375 l/kg 740 - 820 milipoints/kg
Eko-pronat: procesimi	
Energjia për derdhje Gjurmë CO ₂ gjatë derdhjes Energjia procesuale gjatë deformimit CO ₂ gjurmë gjatë deformimit	2.4 - 2.9 MJ/kg 0.14 - 0.17 kg/kg 2.4 - 2.9 MJ/kg 0.19 - 0.23 kg/kg
Reciklimi	
Energji e ndëruar- reciklimi Gjurmë CO ₂ gjatë reciklimit Reciklimi fraktionit në furnizimin e rregullt	18 - 21 MJ/kg 1.1 - 1.2 kg/kg 33 - 55%

Fotografia 53. Eko-atributet

Në grupën e parë janë të dhënat që mvaren për burimet e materialeve, për bazën e lëndën e parë bazë, si dhe sa shpejtësi me të cilën ata shfrytëzohen. Harxhimi vjetor botëror (annual world production) e tregon masën materialistike të ekstraktuar nga lëndët e parë natyrore, mineral, të shprehura nëpërmjet toneve të metaleve dhe/ose material inzhinjerik tjetër. Rezervat i paraqesin dimensionet të lëndëve të para ekonomike kthyesë nga të cilat materialet janë ekstraktuar ose fitohet. Grupa e dytë e të dhënave me eko-pronat të prodhimitarisë së materialeve, edhe atë :

- Energji e ndëruar në prodhimin primar, thjeshtë në varg 200-240 MJ/kg
- CO₂ gjurmë në prodhimin primar, 11-13 kg/kg
- Përdorimi i ujit, 125-375 l/kg
- Eko-indikatorë, 740-820 milipoint/kg .

Energjia e ndëruar duhet që të vlerësohet për 1kg produkt të krijuar, për shembull PET kokërrizat ose pluhur cimentoje. Energjia e ndëruar më mirë llogaritet me analizë të bilansit të materialit-hyrje/dalje. Me qëllim të largohet e a.q. „energji e vdekur“ – e ndëruar në ndërtimin e fabrikës dhe instalacionit, energjia e ndëruar për materiale, sikur që janë letët e hekurt, pluhuri cementës, kokërrizat plastike, llogariten me periudhën fikse të punës së fabrikës nëpërmjet energjisë totale që hyn në fabrikë e ndarë me masën totale të

materialeve të përdorura që dalin nga fabrika për atë periudh. Hyrja e materialeve definohet si hyrje e lëndëve të para që mund të jenë organike ose joorganike. Llogaritja dhe shprehja e lëndëve të para jo organike është më lehtë sesa lëndët e parë organike sepse lëndët e parë organike mund që të vendosen si material apo si derivat.

Energjia e ndërtuar në prodhimin primar, H_m [Mj/kg] llogaritet sipas shprehjes së rradhës

$$(H_m) = \frac{\sum \text{Gjithë energjitë që hyjnë në fabrikë për një orë}}{\text{Masa e materialeve të prodhuar për një orë}}$$

CO₂ gjurmë në prodhimin primar merren me shprehjen:

$$\text{CO}_2 = \text{Masa e emisioneve të CO}_2 \text{ gjatë prodhimit të 1 kg material}$$

Përdorimi i ujit shprehet nëpërmjet:

$$\text{Litra UJË të harxhuar për prodhimin e 1kg material}$$

8.4. Eko-pronat të materialeve në prodhim

Eko-pronat të fazës së përpunimit që dmth procesimit të energjisë së vleruars (H_p) e harxhuar për formimin e një kg prodhim dhe CO₂ gjurmë. Në tabelën e rradhës 18 janë shfaqur proceset e ndryshme të prodhimit që dhth formimi i materialeve. Ashtu, polimerët më shpeshë ekstraktohen ose injektohen në kanale, metalet më shpeshë farkërohen, vëllohen ose formohen metalikisht, ndërsa qeramika më shpesh formohet me metoda për pluhur. Kompozitet formohen me metoda të vendosjes shtresë pas shtrese ose në injekcion të derdhur. Për secili nga këto procese, për 1kg harxhohet masë e caktuar e energjisë. Furrat, valalet, shtypjet, të gjithë harxhojnë shumë më shumë energji e cila direkt mund që të llogarit, por fabrikat harxhojnë më shumë energji dhe për ndriçim, ngrohje, ftohje, drejtim. Për këtë është shumë më reale të merret parasysh energjia totale që hyn në fabrikë nga e cila do të jetë marrurr energjia e ndërtuar në formimin e materialit individual. Disponueshmëria dhe preciziteti i të dhënave nga faza e përpunimit është shumë e dobët si rezultat i egzistimit të përgaditjeve/makinave të ndryshme dhe praktikat prodhuese.

Tabela 18. Formimi i materialeve

Formimi i materialeve: Hedhje Rrokullisje Caktimi nga fazës së avullit
Formimi i plastikës: Tharje Nxerrje Injeksioni
Krijimi i keramikës: Krijimi i pluhurit të keramikës
Krijimi i xhamit: Fryerje Tharje e përsëritur
Formimi i depozitave: Tharje e përsëritshme shtres për shtres Injeksion

Gjeneralisht, energjia e vlersuar është më e vogël nga energjia e ndërtuar për materialin ose nga ajo harxhueshmëri gjatë përdorimit të materialit të përshtatshëm. Për këtë shkak, preciziteti i dobët këtu nuk është kritik. Llogaritja e eko-indikatorëve bëhet në fazat sipas Tabelës 19 së rradhës.

Tabela 19. Faza për llogaritje të eko- indikatorit

PRODHIM			
MATERIALE, PROCESIMI, TRANSPORT DHE ENERGJI SHITESË			
MATERIALE OSE PROCESË	MASË	INDIKATORËVE	REZULTAT
GJITHSEJ			
SHFRYTËZIM			
TRANSPORT, ENERGJIA DHE/OSE MATERIALE TË NDRYSHUESHME			
PROCESË	MASË	INDIKATORËVE	REZULTAT
GJITHSEJ			
DEPONIM			
PROCES I DEPONIMIT PËR ÇDO LLOJ MATERIAL			
MATERIALEVE	MASË	INDIKATORËVE	REZULTAT
GJITHSEJ			
Ggithsej për gjithë fazat			

Faza 1:

- Analizë e nventarit
- Vlera për indikatorin të materialit merret nga tabela (baza)

Faza 2:

- Vendosen kufijtë
- Vendosen masat

Faza 3:

- Vendosen njësi relative
 - A) materiale – kg
 - B) transport – t . km
(masa ndahet me 1000 dhe shumëzohet me distancës)
 - C) energjia - kW
(njësia vat ndahet me 1000 dhe shumëzohet me përdorimin e masës)

Tabela 20. Shembull: Vegël për xhus

PRODHIMI				
MATERIALEVE OSE PORCESEVE		MASË	INDIKATORË	REZULTAT
POLISTIREN-PLASTIK		0.1	370	37
DENSITET I LATTË I PLASTIKËS		0.308	330	101.6
DENSITET I ULËT I PLASTIKËS		0.22	360	79.2
KLORI POLINIVIL		0.17425	240	41.8
NAJLON		0.004	240	0.96
GOMË		0.002	360	0.72
ÇELIK		0.01025	86	0.8815
BAKËR		0.032	1400	44.8
KARTON		0.1505	69	10.3845
LETËR		0.01	96	0.96
KASTE 1		0.41	21	0.861
KASTE 2	PVC	0.17425	44	7.667
GJITHSEJ				406.06

8.5 Eko-audit

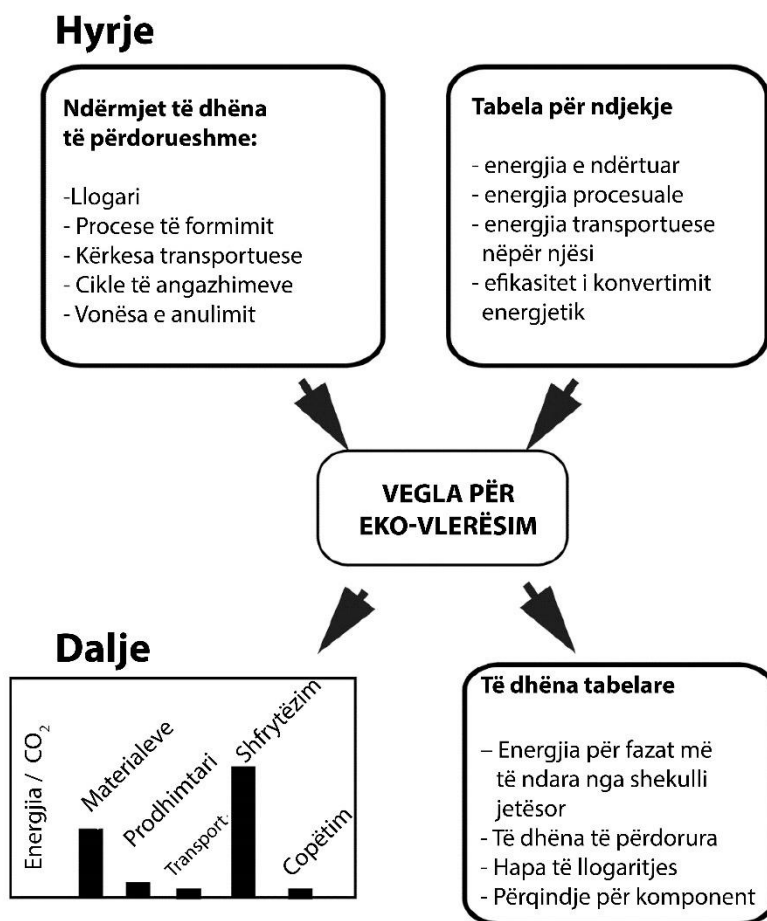
Eko-aduti paraqet iniciativë të shpejtë vlersimi. Ai i identifikojnë fazat të shekullit jetësor të materialeve, prodhimitarisë, transportit, përdorimit, deponimit të mbeturinave- që kërkon masë më të madhe energjike dhe krijojnë më shumë gjurmë CO₂ Nëfakt, qëllimi kryesor të eko-adutit është të bëjë krahasim duke mundësuar përdorim të shpejtë të vendimeve alternative.

Në fotografinë 54 është paraqitur shema sipas së cilës bëhet eko-auditi të një prodhimi.

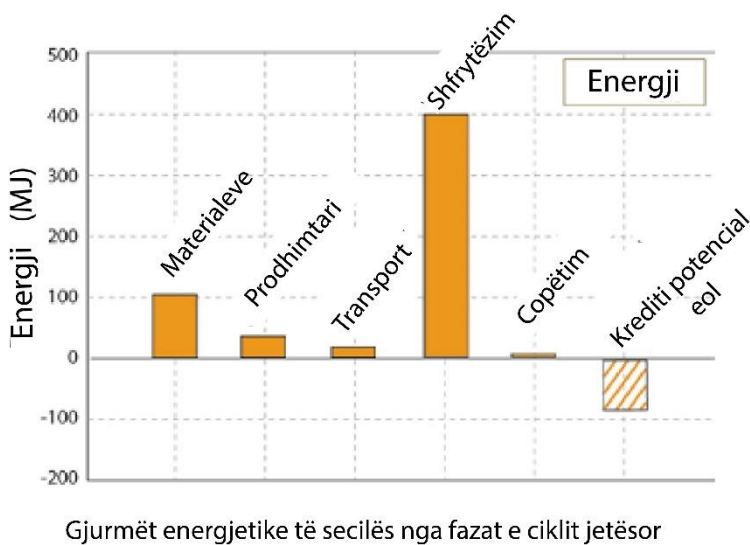
Hyrja mund të jetë nga dy llojë: lloji i parë bazohet në llogaritë për hyrje të materialeve, të vlefshme dhe kërkesat transportuese dhe harxhime, si dhe të fazave të përdorimit dhe depomini. Lloji i dytë është bazuar në ndërtimin e energjisë, energjisë së vlersuar, energjisë së recikluar. Dalja e energjetikur dhe CO₂ gjurmëve nga secila nga fazat e shekullit jetësor.

Eko-audit japin vlersim në themel të:

1. Analizë të të gjitha hyrjeve,
2. Analizë të të gjitha fazave nga cikli jetësor të një produkti/procesi,
3. Krahasimi me zgjedhjet tjera alternative .

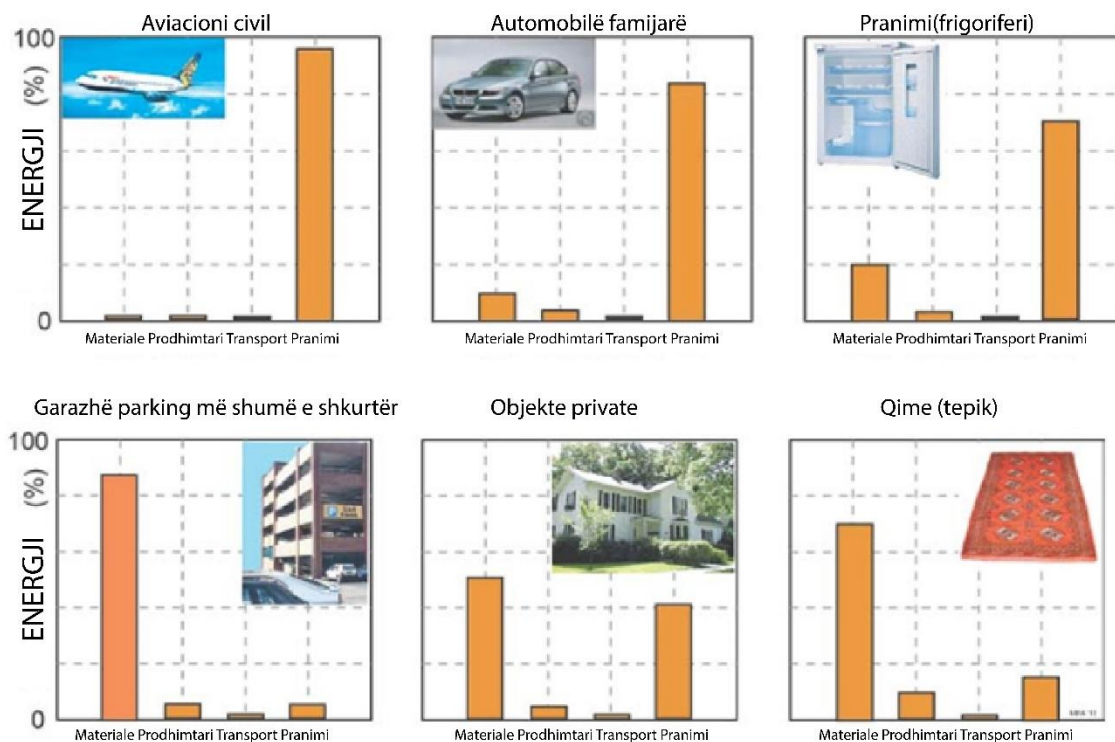
Fotografia 54. Shema për bërje të eko-audit të produktit

Fotografia 55. Gjurmët energjetike të secilës nga fazat e ciklit jetësor

Eko-adutet nëpërmjet analizës së harxhuesit të energjisë përfshinë 5 hapa:

1. Analizë të materialeve të hyrjes (energji e ndërtuar për çdo komponent),
2. Prodhimtari (energji e vlersuar dhe CO₂ në njësi matëse të çdo materiali),
3. Transport (energjia e harxhuar për transport të prodhimeve deri në vendin e shitjes)
4. Faza e përdorimit (energjia e ndërtuar statike/dinamike),
5. Shtyrja pas mbarimit të shekullit të përdorur.

Fotografia 56. Shembuj

8.6 Eko-indikatorë

Mendohet se çdo produkt ose proces, në masë të caktuar e ndot mjedisin jetësor. Materialet jo të përpunuara duhet të jenë të përpunuar, produkti i prodhuar, i paketuar dhe shpërndarë. Në fund i njejtë duhet dhe të jetë i përjashtuar. Dhe më shumë, ndikimi lajmrohet që në kohën e përdorimit të produktit për shkak të energjisë së tij ose materialit nga i cili është i bërë.

Nëse do donte që të parashih ndikimin dëmtues të prodhimit në mjedisin jetësor, duhet të jenë analizuar fazat nga cikli jetësor i tij. Dizajneri që don të përdor këtë vlersim në procesin e krijimit, ballafaqohet me dy probleme më të mëdha:

1. Rezultat nga Analiza complete e ciklit jetësor vështirë që interpretohet. Në brendësinë e të njejtës mund që të detirminohet dhe efekti i kopshtit të xhamur, acidet dhe problemet tjera, derisa problemi gjithëpërfshirë në mjedisin jetësor ngelet i panjohur. Arsyeje e mungesës së varësisë së vlefshme ndërmjet ndikimet e ndara në mjedisin jetësor.

2. Përgjithësisht, mbledhja e të dhënave të kujdesshme për mjedisin të kyçur në ciklin jetësor të prodhimit është mjaft kompleks dhe kërkon kohë. Si rezultat i kësaj, LCA i zgjeruar LCA është vështri që të zbatohet gjatë procesit të dizajnit.

Për zgjedhjen e problemeve ishte sjell Eko-indikatori, i cili i zgjodhi këto probleme në mënyrën e rradhës [3]:

1. Metodën LCA ishte i zgjeruar me qëllim që të përfshijë metodat e varësish. Kjo mundëson me një rezultat total që të llogaritet ndikimi gjithëpërfshirë në mjedis. Ky rezultat thirret Eko-indikatorë.
2. Nga përpara ishin mbledhur të dhëna për materialet më shumë të përdorura dhe procese. Nga këtu ishte llogaritur dhe Eko-indikatori. Materialet dhe proceset ishin definuar në mënyrë në të cilin ato do të përputhen si elemente për ndërtim. Pra ashtu egziston indikator, për shembull, për prodhimin e kilogram polietileni, tjetër për injektim të polietilenit gjatë modelimit të një për shkaktuesin e polietilenit.

Eko-indikatori është numër që e jepë ndikimin në mjedisin e materialit ose procesit, bazuar të të dhënave nga Vlerësimi i ciklit jetësor. Sa më i gjatë që është indikator, më e gjatë është dhe ndikimi në mjedis.

Diskusionet për mjedisin jetësor më shpesh janë të habitshme. Arsya për këtë është definimi i vështirë i mërzitshëm i orarit të mjedisit jetësor. Tek Eko-indikatori 99 mjedisi jetësor është definuar sipas 3 llojeve të dëmtimeve:

1. Shëndeti i njeriut: në këtë kategori janë kyçur numri dhe kohëzgjatja e sëmundjeve, si dhe koha ndërmjet sëmurjes dhe vdekjes nga sëmundja që ka prejardhje nga ndotja e mjedisit. Të kyçur janë efektet e rradhës : ndryshimi i klimës, dëmtimi i tapicerit të ozonit, efektet kancerogjene, efektet e frymëmarrjes dhe jonizimi, në fakt rrezatimi.
2. Kualiteti i eko-sistemit: në këtë kategori janë të kyçur ndikimet në llojet e ndryshme të llojeve, posaçërisht në rritjen dhe llojet më të shkurtëra. Të kyçur janë ndikimet e rradhës: ekotoksitetim, acidifikim, eutrofiki.
3. Resurse: kjo kategori e kyç energjinë shtesë të nevojshme për në të ardhëshmen që të ekstrahohen kualitetet minerale si dhe resurset fosile. Rraskapitja e bujqësorve dhe resurset tjera të mëdha, si rërë dhe gur të imët, theksohen për keqpërdorim të tokës.

Kufizimi tjetër përbëhet në seleksionimin e vetë kategorive. Ashtu, për shembull, dëmtimi në mendimin materialis ose në pasurin kulturore, por nuk është vendosur çka më tutje të punohet me ta.

Koncepti për punë me eko-indikatorët është i ri. Për herë të parë është sjell me Eko-indikatorët⁹⁵. Ndryshimi më kryesor në mardhënje të Eko-indikatorëve 99 është dukshëm i përmirësuar metodologjia për llogaritje të indikatorëve dhe zmadhimi i listës së indikatorëve.

Dallimi më kryesor në metodologjinë është bazë shkencore shumë më e mirë për modelin e dëmtuesve. Te Eko-indikatorët⁹⁵ është përdorur kombinacion nga modelimi i dëmtimeve. I dyti nuk është i kyçur në Eko-indikatorët⁹⁹ dhe në vend të tij komplet është zhvilluar hyrja në modelim të dëmit. Duke shkuar drejt bazës shkencore më të mirë, janë bërë dhe disa përmirësime tjera kryesore:

- Procedurë më e mirë dhe më eksplicite të lidhjes ndërmjet kategorive të dëmit;
- Përshkrim më i mirë dhe definicion i modelit të dëmtimit.
- Përshkrim detal dhe specifikime të përfundimeve jo të përmbushura
- Kyçje e fatit (disperzion dhe degradicion) të emisioneve dhe
- Gradë më e gjerë e emisioneve dhe efekteve, si përdorim të resurseve, keqpërdorim i tokës dhe ndriçimit jonizues

Si rezultat i këtyre ndryshimeve mund që të ndryshohen rezultatet nga llogaritja kur në vend të metodit Eko-indikatorë⁹⁵ do të pranohet metoda për Eko-indikatorë 99.

Efektet më të rëndësishme të pritura janë:

- Pasiqë është kyçur përdorimi i resurseve, proceseve për të cilat është e nevojshme naftë, gas ose minerale të caktuara do fitojnë vlerë më të madhe;
- Për shkak të keqpërdorimit të tokës, proceset bujqësore të prodhimitarisë do të fitojnë indikatorë më të gjatë. Kjo posaçërisht vjen deri në shprehjen e prodhimit që janë prodhuar me të madhe;
- Substancat me afat të shkurtër më pak do sjellin drejt eko-indikatorit vlersuese për shkak disperzioni të kyçur dhe degradicioni i substancave;
- Edhe pse për shkak të kyçjes të radijacionit jonizik, energjia nukleare duhet që të fitojë vlera më të gjata, ky efekt është jo i vërejtur.

8.6.1. Pranimi i eko-indikatorëve në përmirësimin e kualitetit të produktit të ri

Numër i madhë mundësi dalin nga procesi i dizajnit. Të njëjtat janë analizuar nga ana e dizajnerit pasi që janë zgjedhur opsionet më të mira për dizajn. Për tu mundësuar prodhimtari e produktit me kyçje të ndërjegjes për mjedis, duhet që të mundësohet kyçja e aspekteve nga mjedisi jetësor në analizat dhe seleksionimi i opsioneve për dizajn të produktit.

Standardet eko-indikatorë vlersues janë zhvilluar me qëllim të jenë veglat e vetme të dizajnerëve. Ajo është vegla që duhet që të përdoret në alternativat për dizajn të prodhimit dhe procese që janë zgjedhur për rrethinën dhe janë për përdorimin intern.

Standardet eko-indikatorë nuk janë instrument që qeveria do të përdorë për vendosjen e standardeve dhe krijimi i drejtimeve. Përdorimi i eko-indikatorëve ka vetëm një qëllim- të i bëj produktet më të pështatshme për mjedisin. Për këtë shkak është vegla që mund që të përdoret në kompanitë dhe në sektore të ndryshme.

Metodologjia eko-indikatorë që përdoret për llogaritje të vlerave të standardeve mirë përputhet në këtë standard, edhe pse disa detaje do tregojnë devijim. Përfitimi kryesorë tek ISO14040 është se rezultatet përmbledhëse vetjake, si eko-indikatorë, ndoshta asnjëherë nuk do të përdoren që krahasim të të dhënave lidhur ngusht me publikun.

Njësit eko-indikatorë

Vlerat e eko-indikatorit theksohen për madhësi padimensionale. Si njësi përdoret Eko-indikatorë pikë (Pt). Eko-indikatorë listën më shpesh e përdor 100 herë me vlerë më të vogël, në fakt mini pikë (mPt) (për shembull 700 mPt=0,7 Pt). Vlera absolute e pikës nuk është relative pasi që qëllimi kryesorë është të zbatohet ndryshimi relativ ndërmjet produkteve dhe komponentave.

Shkalla është e përdorur të mënyrës të cilit vlera e 1 Pt është reprezentivishtë për 1000, funksionimi të çdo qytetari mesatar europian.

Vlerat e standardit eko-indikatorë janë të disponueshme për:

- Materiale – Indikatorët në procesin e prodhimit janë bazuar në 1 kilogram material;
- Proces i prodhimit – përpunimi dhe procesimi i materialeve të ndryshme shprehen për çdo tretman të njërive të përshtatshme për proces të caktuar (m², plastikë rrotulluese ose ekstraduese);
- Transport- Më shpesh shprehet në njësi ton/km;
- Proces i prodhimit të energjisë – njësitë lëvizun sipas energjis elektrike dhe ngrohjes;
- Plani për përjashtim – matet në kilogram materiali pastaj të ndarë në llojë të materialeve dhe metoda për realizimin e mbeturinës.

8.7. Rinjoftimi i mundësive për pranimin e materialeve / resurseve/ teknologjisë që janë më miqësisht të prirur drejt mjedisit jetësor/

Materialet ndërtimor i qëndrueshëm (SD construction materials):

- <https://elemental.green/11-eco-friendly-house-building-materials-based-waste/>
- <https://www.activesustainability.com/construction-and-urban-development/sustainable-building-materials/>
- <https://sustainable-sources.com/building-materials>

teknologji të qëndrueshme për harxhimin e ujit (SD technology for water consumption):

- <http://sustainablewater.com/technology/>
- <https://science.howstuffworks.com/environmental/green-tech/sustainable/in-the-home.htm>

8.8. Shprehje të lidhura dhe domethënje

Acidim

Acidimi i tokës dhe ujërat sipërfaqësor çon si rezultat i rritjes të sulfurit (S) dhe azotit (N) është gjerë e dokumentuar nga shumë lokacione në Europë dhe Amerikën Veriore, ndërsa nga shumë kohë më parë dhe në Afrikën Jugore. Procesi i mineralit është lidhur me rrjedhje të suflurit nga atmosferik (SO₄)²⁻ dhe nitrit të shumtë (NO₃) – nga tokat deri në sipërfaqet ujrore.

Në Europë dhe Amerikën Veriore, emisionet të S dhe N oksidet vazhdimishtë po rriten nga gjysma e dytë e shekullit të 19, për shkak të industrializimit të shpejtuar me ndezje të gjerë të derivative fosile. Nivelet më të larta të emisioneve S ishin arritur në vitet e vonshme të 1970-tat, ndërsa emisionet të S dhe N kanë arritur pothuajse 10 vjet/ një shekull më vonë. Zvogëlimi i emisioneve S dhe N në disa dekada të fundit në masë të madhe është rezultat i përpjekjeve ndërkombëtare dhe legjislativë me qëllim zvogëlimin e problemit me acidim të tokës dhe sipërfaqës ujrore.

Eutrofikim

Eutrofikim (rrjedh nga fjala greke eutrofos „mirë të ushqyer“) ose hipertrofikimi është kur trupi ujëror bëhet shumë i pasur me minerale dhe materie ushqyese që shkaktojnë rritje të tepërt të bimëve dhe veglave. Ky proces mund të rezultojë me varfërimin e dioksidit të trupit ujëror. Një shembull është „lulëzimi“ ose rritja e madhe e fitoplanktonit në trupin ujëror si përgjigje e rritjes së niveleve të materieve ushqyese. Eutrofikimi pothuajse çdo herë

është sfiduar nga zbrazja e detergjenteve që përmbajnë nitare ose fosfate, pleh ose kanalizim në sistemin ujror.

8.9. literatura e shfrytëzuar dhe burime shtesë dhe drejtim për kërkime të më tutjeshme, mësim dhe rindërtim.

1. Garrette Clark, Justin Kosoris, Long Nguyen Hong and Marcel Crul, „Design for Sustainability: Current Trends in Sustainable Product Design and Development“, *Sustainability* 2009, *1*, 409-424; doi:10.3390/su1030409
2. Ashby M., *Materials and Environment*, Butterworth-Heinemann, 28th March 2012, **ISBN: 9780123859716**
3. <http://www.gabi-software.com/support/gabi/gabi-lcia-documentation/eco-indicator-99/>

Modul 9: Metodologji për zhvillim të qëndrueshëm

Në hyrje të këtij doracaku është dhënë shfaqje detale e konceptit për qëndrueshmëri dhe zhvillim të qëndrueshëm¹, nga e cila, në këtë modul, më shkurtë ndahen definicionet kryesorë, principet dhe drejtimet.

Sipas Lynam J.K. dhe Herdt R.W. (1989) [1] „**qëndrueshmëria** definohet si koncept i ndonjë sistemi, i nevojshëm për që përmbajt daljen e nivelit të përmbaj daljen e nivelit në të cilën është pothuajse bara ose më e madhe nga vlera mesatare historike të saj me aproksimim që është e pacaktuar nga niveli historik i ndryshueshmërisë.“

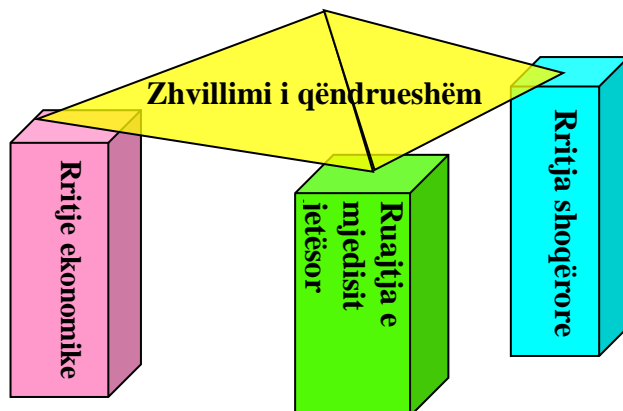
Nga ana tjetër, me pajturshmëri të a.q. Raportit të Brintland [2, 3, 4, 5] „**zhvillimi i qëndrueshëm** është (masë e) zhvillimit me të cilin paraqitet (arritet) nevoja në përditshmëri pa u kompromituar aftësia e gjeneratave të ardhëshme që ti arrijen/mbërrinjë nevojat e tyre vetjake” në të tashmen pa u kompromituar aftësia e gjeneratave të ardhëshme që ti arrijnë/mbërrinjë nevojat e tyre individuale“ [6]. Në këtë koncept janë të kyçur dy pyetjet/aspektet kyçe të rradhës:

1. koncepti i **nevojave** dhe
2. fakti që **mjedisi jetësor** posedon **aftësi** që të **përshtatet** dhe që ti parakoj **përditshmëritë**, por dhe **nevojat e ardhshme** që do të jenë të sfiduar (si pasojë) nga zhvillim i tyre i teknologjisë dhe niveli i organizacionit të shoqërisë.

Sipas IUCN (1999) [7] **zhvillimi i qëndrueshëm** është „...zhvillim që e përmirëson kualitetin e jetës njerëzore, njëkohërisht duke jetuar në strukturë të kapaciteteve të sjellura të eko sistemeve të përkrahur”.

Sipas burimeve të përmendura më parë, koncepti i zhvillimit të qëndrueshëm u formua në tre shtylla (Fotografia 57),

1. rritja ekonomike (zhvillim),
2. ruajtja e mjedisit jetësor (rrethinës) dhe
3. rritja shoqërore (zhvillim).

Fotografia 57. Tre shtyllat e konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm (Burim: IUCN [13] , adaptuar nga autorët)

Kjo treshe fundamentale e konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm, është i njohur dhe si **linja tri bazëshe** (ang. Triple bottom line, TBL [8]. Ideja pas kësaj treshe është që gjatë **plotësimit të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm** njëkohësisht është e nevojshme që të plotësohen të gjithë zonat e zhvillimit të lartëpërmendur. Nëse vetëm një nga shtyllat destabilizohet, ekuilibri në strukturë të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm prishet (fotografia 57).

Disa autorë që merren me kërkimin në zonat e zhvillimit të drejtueshëm (menaxhim) me resurset energjetike [9,10,11] rekomandohet që të shtohet dhe **shtylla e katërt** që do i përfshijë aspektet të **zhvillimit të teknikës (teknologjisë)** . Domethënë, kjo kategori shpesh shërben si burim (bazë) të alternativave (shiko Modul 7 dhe Modul 10) që janë në drejtim të realizimit të konceptit të paraparë të zhvillimit të qëndrueshëm. Gjithashtu, kjo zonë (dimenzion) ka ndikim dhe në korelacionin të të tre shtyllave të konceptit themelore për zhvillimin e qëndrueshëm, për shkak se vlerohet si ndërmjetsektorësh (intersektore) (an. „cross-cutting”) dimenzione.

Gjatë implementimit të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm duhet që të kujdeset **kujdes i veçantë i strukturave të sistemit të implementacionit** - si nga aspekti fizik ashtu dhe nga ato të përkohëshme – që dmth ato janë principet themelore në të cilat bazohet e a,q, afrimit sistemor veçmë i përmendur në Modul 7. Informacionet shtesë rreth konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm janë të disponueshme dhe për vazhdueshmërinë e tij informohen web-faqet oficiale të IUCN, UNEP, WWF, IISD [12,13,14,15], të web-faqes të grupës punuese të Hapura për qëllimet të zhvillimit të qëndrueshëm (ang. Open Working Group on SD Goals [15] etj.

Duke e njohur që **procesi i implementimit** të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm është **kompleksiv, më shumë të laminura, më shumë dimensionale dhe konfiktiv**, dhe që ai **bashkon pjesmarrjen e grupeve interesante të ndryshme** që konsenzualisht dhe/ose me marrëveshje duhet të objektohen drejtë kënaqësis së nevojave të përbashkëta të gjithë **anëve të ngecura, prap, mund që (dhe më shpesh) të kenë origjinë nga mileja**, është e qartë që implementacioni i procesit kompleksiv të tillë (do) kërkon dhe (do) të jetë i lidhur dhe ndjekur me analizë detale, planifikim, **negociata** me ndihmë të moderatorit të pamvarur në drejtim të sjelljes optimale të **vendimit përfundimtarë**. Për këtë, në tekstin e më poshtëm nga ky modul do të spjegohen

1. Shprehje themelore në lidhje me proceset **planifikuese** dhe **sjellja e vendimeve** (marrja e vendeve), që janë komponentat themelore të;
2. **Teorija e sjelljes së vendimeve** (marrja e vendimeve) si dhe
3. Koncepti i a.q. **Marrja e vendimeve shumë kriteriume** (ang. Multicriteria Decision Making, MCDM), derisa, prap, në Modulin 10 të rradhës, do të jepet kontroll detale e teknikave dhe veglave për realizimin e konceptit për zhvillim të qëndrueshëm që kanë dalur nga përvojat e dëshmuara shumëvjeçare dhe që janë rezultat nga pranimi i teorive të përmendura më parë në praktikë që dmth;
4. Veglat dhe teknikat për pranimin e konceptit për zhvillim të qëndrueshëm.

9.1 Hyrje në shprehjet planifikues dhe sjellja e vendimeve (marrja e vendimeve)

Realiteti në të cilën jeto dhe vepron njeriu është **më shumë dimensionale** dhe, si e tillë, shumë shpesh **komplekse**. Jetësa, planifikimi, puna dhe realizimi i aktiviteteve nga format më të ndryshme dhe lloji, që-secili ndaras- kanë burime në impulset e ndryshme dhe kanë implikuar qëllime të përshtatshme, në strukturë të një realiteti më shumë shtresor, njoftojnë nevoja nga dhe shkathtësi për ballafaqim, marrëveshje dhe rregullime të suksesshme të situacioneve konfiktuese. Më shkurtë thënë, kompleksibiliteti i përditshmërisë në të cilën jetojnë kërkon vendime të problemeve të dalur dhe përshtatshëm, sjellja e vendimeve kuvendore dhe vendime gjithëpërfshirëse. Pa marr parasysh i asaj çfarë forma merr bota në të cilën jetojmë, dhe pa marr parasysh i asaj çfarë interreferencione dhe rrënjosje ai do të pregadit për ne, njeriu është përdit i rregulluar para nevojës për:

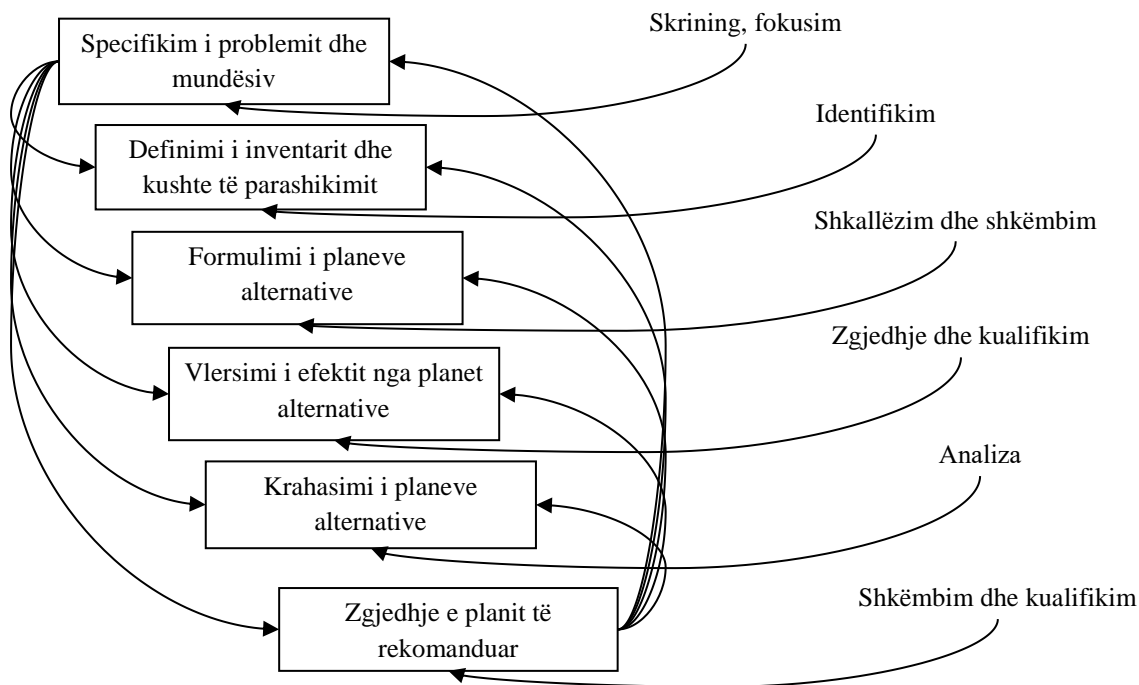
- **Planifikim**, dhe atë në nivele të ndryshme dhe me vlera të ndryshme dhe
- **Sjellja e vendimeve** thelbësore në drejtim të realizimit të atyre planeve

Planifikimi

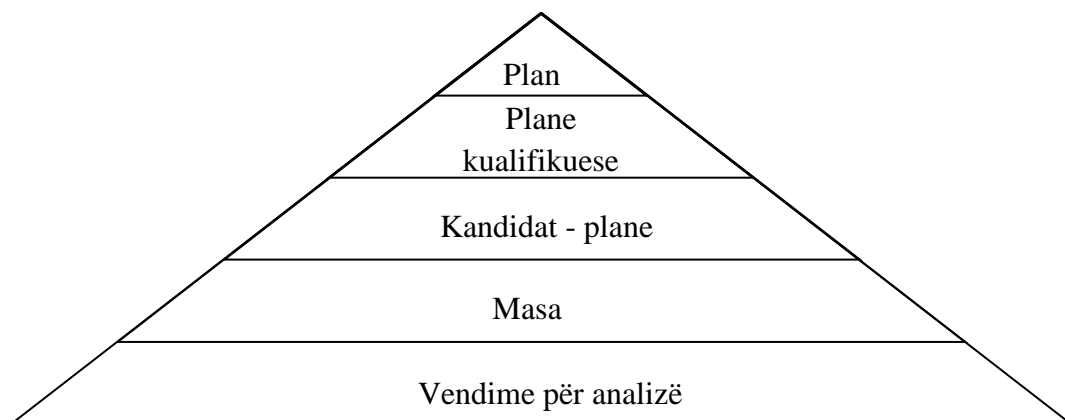
Planifikimi nuk është shkencë, por **proces** i sjelljes së vendimeve normative (marrja e vendimeve). Sidoqoftë, për të qenë i sukseshëm, procesi i planifikimit, ndërsa rradhazi dhe procesi i sjelljeve të vendimeve të përshtatshme, duhet që të bazohet në metodat të vërtetuara shkencore dhe teknika.

Procesi i **planifikimi** mund që të antarsohet në **gjashtë hapa** (Fotografia 58) [16] dhe edhe pse, të shikim të parë, duket i rregulluar dhe i drejtuar, ai sidoqoftë nuk është as në një rën as në tjetrën. Procesi i planifikimit zbatohet në sekuencione dhe është i prekueshmëri e interacioneve. Pastaj, jo çdoherë fillohet nga hapi i parë, dhe jo çdo herë hapat ndjekin njëri pas tjetrit. Përkundrazi, një hapë zbatohet derisa nuk është mbaruar me rezultat të kënaqur (rezultate (ndërmjet) të parashikuara, me kualitet të përcaktuar të saktë dhe kuantitetë), ndërsa pastaj pranohet në të rradhës. Domethënë, çdo hap zbatohet të paktën një herë, por kalimi drejt hapit tjetër është i mundur vetëm nëse hapi paraprak është i sjellë me sukses dhe mbaruar në pajtueshmëri me qëllimin e më parë të definuar. Tabela 21 jep shfaqje të rezultateve të pritura nga zbatimi i çdo hapi individual nga procesi i planifikimit.

Në fotografinë 59 është dhënë shfaqje e **hierarkisë të planifikimit** që përfshinë gjithë llojet kryesore të vendimeve që merren gjatë një **procesi tipik të planifikimi**. Në përgjithësi, kjo piramidë e paraqet vendimin e vetëm që duhet që të dal në krye nga piramida, edhe atë në rast të vetëm individual që dmth si të ishte e bërë nga një transportues të vendimit. Zgjedhja finale duhet të jetë e vendosur (ekstrahuar) si rezultat i procesit të planifikimit, duke filuar nga një shumicë me e gjerë e vendimeve të kualifikuar (të a.q. **alternativë/opsionale**), ndërsa duke mbaruar (në rast optimal) me një vendim optimal final (alternativë/opsion).

Fotografia 58. Hapat në procesin e planifikimit (burimi [17])

Fotografia 59. Hierarkia e procesit të planifikimit dhe të sjelljes të vendimeve.

Sidoqoftë, në procesin praktik të planifikimit dhe marrjes së vendimeve nuk është aspak ashtu e thjeshtë për shkak se, posaçërisht, vendimet e përziera jo shpesh hanë ekspozues të **kritikave, dilemave** dhe **opionet konfliktuese**. Pra ashtu, në themeloren e piramidës qëndron analizë gjithëpërfshirës që zbatohet nga ekipë kualifikuese e gjerë nga ekspertë për planifikimit të zonës së përshtatshme. Rezultatet nga analiza gjithëpërfshirës është shumicë planeve potenciale nga të cilat zgjidhen kandidat planet, që duhet të prodhojnë shumicën e planeve të rekomanduara, dhe nga të cilat duhet të dalin shumicë e planeve të kualifikuar. Nën supervizionin e ekspertëve kryesorë, ndërsa në themelore të kriteriumeve të definuar më parë, sjellet vendim nga planet e kualifikuara që të zgjidhjet **një plan final i vetëm që jep rezultat optimal**. Dhe derisa në krye nga piramida duhet që të bëhen një vendim i drejtë i vetëm, në fund të piramidës qëndrojnë një qindë ose njëmijë vendime që i sjelin analizuesit në drejtim të formulimit dhe kanalizimit të hapat të drejta të procesit të planifikimit, ndërsa sipas asaj, dhe të sjelljes së vendimit. Në praktikë, analizuesit që marrin pjesë në fazën e planifikimit, më vonë mund që të jenë të kyçur dhe në fazën e marrjes së vendimit.

Tabela 21. Kontrollimi i rezultateve të dëshiruara nga çdo hap i procesit të planifikimit.

Hapat në planifikimi	Rezultatet
Hapi 1: specifikimi i problemeve dhe mundësive	<ul style="list-style-type: none"> - Rishikim i problemit dhe mundësive - Publike, institucionale dhe vlerë teknike të resurseve - Planifikim i qëllimeve dhe kufizimet - Varg i projektit - Informacion kthyes (feedback) nga anët e forcuara nëpërmjet takimeve të cilat do të vlerësojnë fizibilitetin e planit/problemit
Hapi 2: definimi i inventarit dhe kushtet për parashikim	<ul style="list-style-type: none"> - Kuptimi i strukturës dhe funksionit të sistemit - Modeli konceptual i sistemit që rinjofton kush janë resurset kyçe dhe proceset - Kushtet në rast kur projekti nuk do të ndodhë - Sistem i kuantitativ - Varg i ndryshimeve që rishikohen (mënyrë si të caktohen indikatorët të përdorur dhe valid)
Hapi 3: Formulimi i planeve	<ul style="list-style-type: none"> - Varg i planeve alternativ që janë në pajtueshmëri dhe përgjigjen në qëllimet e planifikimit
Hapi 4: Vlerësimi i efekteve	<ul style="list-style-type: none"> - Për çdo plan, vlera e dallimeve ndërmjet kushteve kur projekti e ka apo nuk e ka - Kualifikim dhe diskualifikim i planeve për ose kundër kontrollimit të mëtutjeshëm dhe analiza
Hapi 5: Krahasim i planeve	<ul style="list-style-type: none"> - Krahasim i dallimeve ndërmjet planeve - Trade-off(ndërrim) analizë (trade-off analysis)
Hapi 6: Zgjedhja e planeve	<ul style="list-style-type: none"> - Zgjedhja e vizatimit (të a.q. „draft”) plan i propozuar në themelore të analizës të ndërrimit - Feedback në lidhje me vizatimin (të a.q. „draft”) planit nëpërmjet brifimit për alternativa - Kontrollim publik i vizatimit (të a.q. „draft”) dokumentues.
Procesi gjithëpërfshirës	<ul style="list-style-type: none"> - Ndërgjegjshmëri i anëve të forcuara dhe për përkrahje drejt projektit dhe drejt procesit planifikues - Bashkpunim ndërmjet agjencioneve të involvuara - Kyçja e publikut - Mardhënje pune solide dhe besim ndërmjet anëve të forcuara

Në strukturë të procesit të planifikimit janë të kyçur numër i madhë i analizuesve, ekspertëve dhe anëve të forta pikëpajma e të cilëve dhe qëndrimi duhet të jenë të inkorporuar në proces të sjelljes së vendimit final. Për shkak të ndryshimit dhe pikëpajmeve të shumta, ndërsa me qëllim largimin i kakafonit, e nevojshme është që të pranohen teknikat të pajtimit të principeve që mvaren në projektin e rishikuar, analizoa ndihmohet nga anët e forcuara dhe të negociatave ndërmjet tyre.

Egzistojnë **tre lloje** të thjeshta të **teknikave komunikese** që janë treguar si të përdorur gjatë procesit të planifikimit kolaborativ dhe lehtësimit të rolit të anëve të forcuara gjatë procesit të sjelljes së vendimeve. Në Tabelën 22 është dhënë shfaqje e përdorimeve të mundshme të disa nga këto teknika për komunikim në procesin e planifikimit.

- **Diskusjon** për rritjes të diturisë dhe përmirësimit të mardhënjeve punuese
- **Gjenerimi i idejave** me qëllim intenzivim i kreativitetit dhe zgjedhjen e problemeve
- **Marrja e vendimeve** për evalucionin dhe zgjedhjen ndërmjet opsioneve dhe alternativave

Tabela 22. Ndryshimi i mundshëm i tre llojeve të teknikave komunikuese në strukturë të hapave nga procesi i planifikimit kolaborativ (e adaptuar sipas Capan et al. [17])

	Diskusjon (dituri)	Gjenerimi i idejave (kreativitet)	Marrja e vendimeve (Evalucion/vlerësim)
Hapi 1: Specifikimi i problemeve	●	●	●
Hapi 2: definimi i inventarit dhe kushtet për parashikim	○		
Hapi 3: Formulimi i planeve	●	●	
Hapi 4: Vlerësim i efekteve	○		○
Hapi 5: Krahasim i planeve	●		○
Hapi 6: Zgjedhja e planeve			●

Domethënja: ● mundësia primare; ○ mundësia sekundare.

Marrja e vendimeve(it) (vendueshmëria)

„**Marrja e vendimeve** karakterizohet me (lidhjen e tij dhe) involvimin e informacioneve, vlerësimit të vlerave dhe optimizimi. Domethënë, derisa invetiviteti kërkon numër të mundëshëm përgjigjesh, ndërsa analiza kërkon në fakt një përgjigje të vetme, marrja e vendimeve përpiqet për të zgjedh **përgjigjen më të mirë të vetme** “ [18]

Procesi i marrjes së vendimeve (vendueshmëria) ndodh atëherë kur do të shfaqet nevoja për marrjen e ndonjë aksioni, aktivitete, ndërsa pastaj, për shkak të jodisuponueshmërisë ose jo plotësueshmërisë të të dhënave, ose prap, për shkak të mos pasjes së përvojës së duhur në zonë të caktuar, ose për shkak të arsyeve tjera të cilat e pengojnë kontrollimin e rezultatit, nuk është kompletë e qartë në cilin drejtim duhet që të vlersohet vendimi, çka duhet të merret dhe në cilën mënyrë. Domethënë, kompleksibiliteti i përditshmërisë implikojnë opsione të shumta për zgjedhjen e problemit, ose për zbatimin e aktivitetit, ndërsa, në pajtueshmëri me atë, ofron më shumë rezultate me pasoja të ndryshme, shumë shpesh dhe komplet të kundërta dhe/ose konfliktuara. Domethënë, **vendosja** mund të definohet si proces i njohjes, qëllimi i së cilës është zgjedhja e caktuar dhe, sipas mundësive, alternativë (opsion) i vetëm nga një nga shumicat e caktuara më para nga alternativat e mundshme. Paraqitja e procesit të mendimit, ai, në themelim, mund (dhe do duhet) të jetë **racional**, por shpesh është dhe **joracional**, pra ndonjëher dhe **intuitiv**, ndërsa mund dhe të bazohet tek rekomandimet e qarta, por dhe jo aq të kontrolluara, përkundrazi, shikime më shumë intuitive. Nga ana tjetër, vendosshmëria, prap, mund të rezultojë (efektoj) në aksion ose vetëm që të prodhoj pikëpamje (sugjestionë, rekomandime).

Shkëmbimet (ang. Trade–Offs) dhe vendi i tyre në marrjen e vendimeve (vendosshmëria)

Në pikëpamje më të gjërë, nën shprehjen shkëmbim (ang. Trade – off) nënkuptohet anulimi i një punë në përdorim të tjetrës, pra kështu çdo zgjedhje mund që të kuptohet si shkëmbim (ang. Trade – off). Në kuptim më të ngushtë të fjalës, disa zgjedhje sidoqoftë nuk kyçen, ndërsa tjerat, prap, kyçin shkëmbime (ang. Trade – offs). **Të parat** quhet **zgjedhje të optimizmit** dhe deri në arritjen ekstreme (mimum ose maksimum) pas mardhënjes së kriteriumit të definuar më parë. Zgjedhja e vërtetë shpesh gjendet ndërmjet dy ekstreme, ndërsa pastaj zgjedhja reale shpesh ngelet borxh të ndonjë qëllim më të preferuar (kriterium) që ka sjell drejt peshës më të madhe gjatë sjelljes së zgjedhjes finale. **Të tjerat** janë zgjedhje që kyçin shkëmbime (ang. Trade – offs) dhe pastaj, disa nga ato janë eksplicite, të kuantifikuar dhe të qarta, dhe për ta është më e lehtë të definohen masa dhe vlera, derisa nga ana tjetër, egzistojnë shkëmbime (ang. Trade – offs) të cilat nuk mund lehtë të jenë të definuar dhe në rast të tillë, për zgjedhje të vendimit final optimal dhe/ose vendimit në skencë del të a.q. sisteme të vlerave dhe preferencave të sjelljes së vendimeve.

Më në fund, duhet që të përmendet mirë e definuar dhe e zbatuara transparent analiza e shkëmbimeve (ang. Trade – off analysis), në fakt e transformon natyrën implicite (të fshefur) të vlerave të shkëmbimit (ang. Trade – offs) në eksplicite (publike) . Kjo thjeshtë realizohet sipas definimit të faktorëve të rëndë për shkëmbimet vetjake (ang. Trade – offs), që dmth kuantifikim i dijes (peshës) të çdo elementi nga sjellja e vendimeve dhe shkëmbimi përshtatshëm i llogaritur (ang. Trade – offs). Në këtë mënyrë bëhet një parakualifikim (rangim) të preferencave të atij (atyre) që duhet të sjellin vendim final.

Teorija e sjelljeve të vendimeve (vendosshmëria) (ang. Decision making theory)

Zona shkencore që merret me problemin e zgjedhjes është e njohur nën emrin **teoria e sjelljeve të vendimeve (venduesshmërisë)** (ang. **Decision Making Theory**). Ajo definon dhe propozon procedura dhe teknika me të cilat lehtësohet procesi i sjelljeve të vendimeve relative nga bartësi i vendimeve (vendusshmëria) (ang. Decision makers). Shembull i tillë është kur duhet që të zgjedhet ndërmjet dy ose më shumë proekteve, aktiviteteve, politikave dhe planeve që në shikim janë të dukshme të ngjashëm ose të njejtë, për shkak se zgjedhja optimale ndërmjet tyre nuk është deri në fund e qartë. . Kjo është treguar nga rendësi e posaçme kur bëhet fjalë për definimin dhe sjelljen e vendimeve nga domethënja nacionale, sikur që janë, për shembull, vendimet strategjike lidhur me vlerësimin e përfitimit drejt zhvillimit të qëndrueshëm, qëndrueshmëri, zhvillim ekonomik, mbrojtja e mjedisit jetësor, strategji për zhvillim në zona të ndryshme të jetës në shtet, për shembull, duke filluar nga energjetika, ekonomia, arsimiti, nëpërmjet bujqësis, shëndetësis, mbrojtjes, pastaj vendime lidhur me ushtrinë dhe duke mbaruar me kulturën ose artin, pa rend të detyrueshëm në prioritetet.

Egzistojnë vendime që mund që të kontrollohen si **problem një dimenzional (unidimensional)** dhe kur zgjedhja e atij problemi mvare dhe nga kyçet **vetëm një bartës i vendimit**. Zgjedhja e kësaj detyre (sjellja e vendimit relativ dhe të drejtë) është relativisht lehtë dhe direkt, por rezultati mund të jetë mjaft subjektiv (nën ndikimin e preferencave të bartësit të vetëm të vendimeve).

Nga ana tjetër, nëse është e nevojshme që të bëhet zgjedhje dhe/ose që të sjellet vendim që ka **karakter më shumë të shtresuar** dhe sjelet në **komplikuar** dhe/ose **rrethinë konfliktuese**, ndërsa njëkohërisht në procesin e sjelljes së vendimeve, janë kyçur më shumë relevante dhe të vërtetuara, në zonën e tyre, subjekt ose bartësit e vendimeve, puna po komplikohet. Pastaj, si rezultat nga procesi i venduesshmërisë pritet që të tregohet (rinjoftohet dhe të nxirret në pah) **vendimi optimal** që do të merret në funksion nga **kushtet e dhëna** dhe do të jetë definuar në **kohën saktë të caktuar** dhe **kufijtë hapësinor (të a.q. hyrje sistemike- shiko Modul7)**. Vendimet me karakter më shtresues sillen me konsenzusin dhe shumë më rrallë me përkrahjet univerzale, pra për shkak të kësaj, nga posaçërishtë dhe kuptim thelbësor është procesi i sjelljes së vendimeve të jetë **transparent** dhe të **reflektoj kompromis** [19].

Kur ndonjë problem është vlersuar si kompleksibil dhe/ose më shumë shtresor, me qëllim marrjen reale dhe vendimeve të kënaqëshme shpesh përdoret afrimi i modelimit të problemit. Pastaj, në mënyrë gjenera ka dy afrime:

1. Parashikimi i modelit i cili do të përfshijë të **gjithë kompleksibilitetin** e problemit, ose, prap.
2. Parashikimi i modelit me **rradhë të lejuara/parashikuara më të thjeshtë** për të cilat, krahasuar me përshkrimin ideal të problemit me gjithë kompleksin e saj, është vlersuar se më në fund nuk do ndikojnë shumë në rezultatin e kualitetit të zgjedhjes së problemit.

Afrimi i dytë, që sjell më shumë thjeshtësi, nuk është praktikë e panjohur ndërmjet shkenctarëve, përgjegjësit për krijimin e politikave, si dhe ndërmjet relativave tjera të anëve të forcuara. Pastaj, procesi i më thjeshtësisë shumë shpesh është lidhur me vlerësimet që implikojnë nevojë nga kuantifikimi. Si përmendje, duhet të kemi parasysh që çdo proces i më thjeshtësisë sjell rrezik për llogaritjen e më parë (parashikimit) të humbjes së masës së caktuar dhe kualitet të informacionit. Për këtë shkak, e nevojshme është që të bëhet zgjedhje e vëmendshme e metodave dhe teknikave me të cilat do të zbatohet mëthjeshtësia, si dhe kriteriumet në pajtueshmëri me të cilat njejtë do të arsyetohet. Pa marrë parasysh cili afrim përdoret, duhet të kemi parasysh që „*mëthjeshtësitë që janë bërë pa kujdes* (ka harruar autori dhe pa analizën e më parshme) *mund që të sjellin deri te të vetmet por përfundimet jo të arsyetueshme*“¹[20,21].

Struktura e drejtë procesuale e sjelljes së pjesëve shumë kryesore të të gjitha zonave dhe profesioneve të bazuar të kërkimeve shkencore. Pastaj, me qëllim që të sjellin vendime më konsistente të bazuar në përfshirje të mundshme më të madhe të informacioneve relative, nga njëra anë, **ekspertet e rimëruan diturinë e tyre të fituar në zonë të caktuar** [22,23] ndërsa nga ana tjetër, ata e riemërojnë **afrimet strukturale dhe teknika** në të cilët lidhen rinjoftimi i indikatorëve relativ, në pajtueshmëri me të cilat, më në fund, do të vlersohet kualiteti i vendimit të sjellë.

Sidoqoftë, egzistojnë situacion ku ka (ose do të lajmërohen) nevojat e disa vendimeve që të merren në kushte të ngushticës kohore, nën shtypje, me pasoja të paqarta, ndërsa nën ndikim të informacione dymendimëshe dhe atëher ekspertët pështaten drejt marrjes së vendimeve **intuitivë**.

Por në thelb, dhe këtu mund që të hapet diskuton, a bëhet fjalë me të vërtetë **për intucion** ose për **thelbësore, fituar dhe akumuluar dhe përvojë**, për të cilën vetë eksperti (mund dhe) nuk është në dijen që e ka, pra e karakterizon si intuicion.

9.2 Komponenta të procesit të sjelljes së vendimeve (vendueshmëri): attribute, qëllime, qëllime të përsorura dhe kriteriume⁶

Si çdo sistem tjetër ose proces dhe procesi i vendueshmërisë ka **komponenta (elemente)** të tij që janë të caktuar me definim të sakt të **relacioneve** ndërmjet tyre. Duke e parë gjeneralisht, komponentat kryesore të procesit të vendueshmërisë janë: resurset, procesi i **transformimit** (operatorët, rifotografimi ndërmjet komponentave) dhe **gjendja finale e fituar** që do rezultoj ose do rezultonte nga **vendimi i sjellë**. Masa akumulative dhe dituria egzistuese në lidhje me çdo komponentë nga procesi i vendimit do ndikoj dhe në nivelin e (jo) kualitetit të definimit të problemit që duhet të jetë i zgjedhur nëpërmjet procesit të vendueshmërisë.

Problemet e vendueshmërisë, në fakt, janë probleme të burimit të një (në mundësi më e mira) alternative nga një shumicë të paraselektuara, të disponueshme dhe **alternativa** të mundshme, të përshkruar nëpërmjet **atributet** e tyre (pronat), në pajtueshmëri me relavantet e zgjedhura më parë dhe **kriteriumet** jo të rregulluara, me rezultat përfundimtar arritjen e **qëllimeve** të caktuara të definuara ose **qëllime të përparuar**. E rradhës, **komponentat kryesorë të procesit të vendueshmërisë janë atributet** – që mund të fitojnë forma të **qëllimeve** dhe/ose **qëllimeve të përparuar** – **kriteriumet dhe alternativat** (tabela 23)

Tabela 23. Definicione e attributeve (qëllimet, qëllimet e përparuara), kriteriume dhe alternativa. Marrëdhëniet, relacione de dalime ndërmjet tyre. (e përmbledhur sipas [24,25])

	Definicioni	Shembull:
Atribute (ang. attributes)	Përshkrim i realitetit: mund të jetë subjekt ose objekti karakterizues të botës së jashtme	Lartësi, peshë, intelekt, bukuri
Qëllime (ang. objectives)	Drejtime të përmirësimit të themeleve në atributët	Maksimizimi ose minimizimi i disave nga atributet
Qëllime më të larta (ang. goals)	Të njohurat në pajtueshmëri me nevojat dhe dëshirat e bartësit të vendimit	Arritja e qëllimit të rregulluar e krijuar si kombinim nga arritja e atributëve

⁶ Në tekstin do të jetë pranuar terminologjia e rradhës: attribute për ang. „attributes“, qëllime për anglisht „objectives“, qëllime të mbivlerësuara për ang. „goals“ dhe kriteriume për ang. „criteria“.

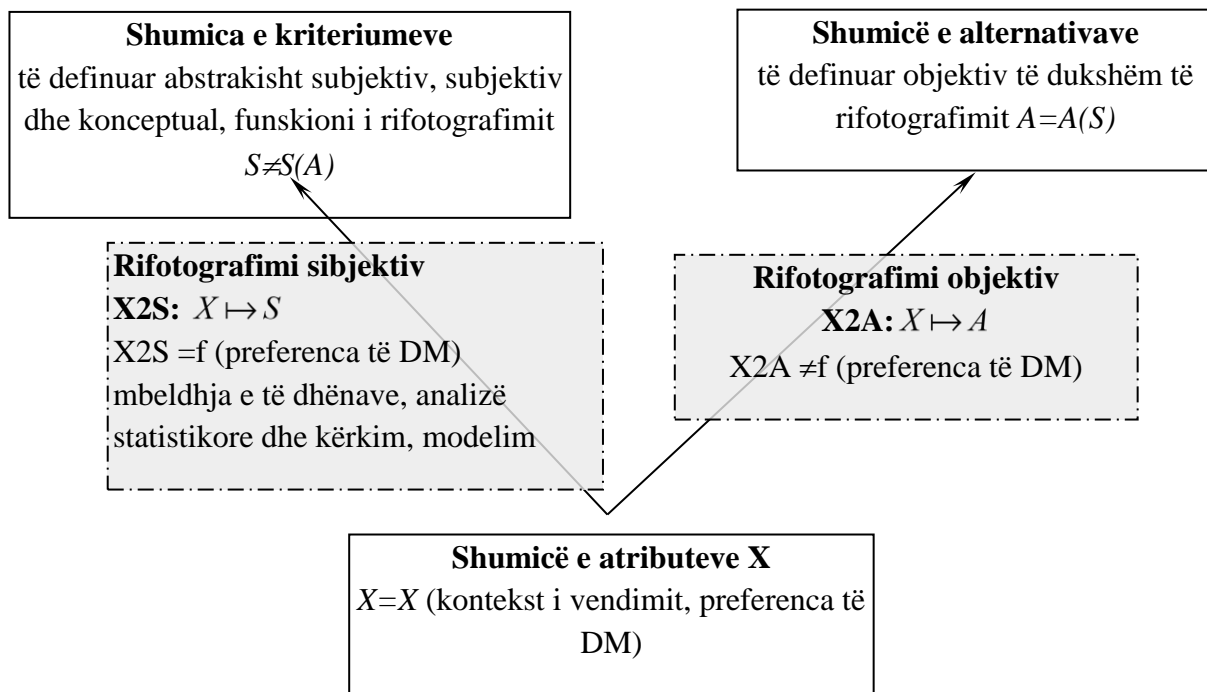
Kriteriume (ang. criteria)	Masa, rregulla, standarde që paraqesin fitueshmëri për procesin e sjelljes së vendimit	mund të jenë atribute, qëllime, qëllime më të larta kualifikuese si relativë për situacion të caktuar nga bartësi i vendimit
Alternativa (ang. alternative)	Shumicë e vendimeve të mundshme ndërmjet të cilave kërko optimalitet, në mardhënje të kriteriumeve të definuar më parë	Vendime që i kyçin të gjithë ose shumicën nga atributet të definuar më parë dhe përgjigjen të gjithë kriteriumeve të definuar më parë
indikatorë (ang. indicators)	Masa dimensionale ose jodimensionale për kuantifikim të kriteriumeve të definuar më parë sipas atyre që janë vlersuar vendimi/projekti/ entiteti që është lëndë e analizës	(shiko Modul 6)

- **Atributet** ose pronat (Fotografia 60) janë definuar si karakteristika që e përshkruajnë gjendjen e ndonjë entiteti, prodhimi ose sistemi. Në princip, filozofët bëjnë dallim ndërmjet atributëve dhe pronave. Pronë është tipar që ndonjë objekt ose individ e posedon, edhe pse ne dhe nuk jemi të aftë për këtë fakt. Atribut është tipar që ne qartë ia japim ndonjë objektit ose individit. Atributet/pronat mund që të kontrollohen dhe si **qëllime (ang. Objectives)** që japin drejtim të caktuar ose **qëllime të mëdha** (ang. Goals) që definojnë të dëshiruarën ose nivelin shënjestar, e shprehur sipas sakt gjendjes së caktuar në kohë dhe hapësirë (shiko definicion të zhvillimit të qëndrueshëm në Modul 1 dhe Modul 10), që duhet që të arrihet. Atributet e zgjedhura duhet njëkohësisht që ti reflektojnë dhe matësit (objektiv dhe/ose subjektiv) komponentët alternativ ose kriteriumeve (objektiv dhe/ose subjektiv) që dalin nga preferencat dhe analizat e bartësit të vendimit.
- **Kriteriumet** definojnë standarde të vlerësimit dhe ligjet me të cilat testohet pranimi i ndonjë alternative dhe ato në traditë janë indikatorë të qëllimeve dhe/ose atributëve. Në fakt, nëpërmjet funksionit të përshtatshëm të rifotografimit (Fotografia 60) atributet janë transformuar në kriteriume relevante për problemin e përshtatshëm nga interesi .
- **Alternativa** janë shumicë e vendimeve të mundshme nëpërmjet të cilave do kërkohet optimalitet, në mardhënje të kriteriumeve të definuar më parë, të zgjedhur si relevante për problemin konkret. Nëpërmjet funksionit të përshtatshëm të rifotografimit (fotografia 60) atributet transformohen në alternativat reale të zgjedhura, të njoftuar si vendime të mundshme drejt problemit të përshtatshëm nga interesi.

Nga rëndësia e posaçme është të përmendet që gjatë analizës së problemeve të caktuara, është e mundur që të rinjofohen dhe që të definohen hapa të ndryshme të rëndësisë së kriteriumeve të caktuara në mardhënje të vlerës dhe zgjedhjen finale të alternativës „më të mirë” që dmth të egzistojnë të ashtuquajturat të ndryshme të **preferencave ndërmjet kriteriumeve të caktuara** që janë treguar si kryesorë për procesin e sjelljes së vendimit final. Posaçërishtë, për shkak të asaj që është projektuar problemi, si dhe procesi i sjelljes së vendimit final (vendimi i problemit), në shumë mvaret nga kriteriumet e përdorura, pra ashtu preferencat e ndryshme mund të jenë të sfiduar (implikuar) rëndësi të ndryshme projektuese dhe, të rradhës, rezultat final i ndryshëm (vendim).

Në pajtueshmëri me të thënë më parë,parë nga aspekti i problemit matematikor,janë rinjofuar dy funksione të rifotografimit(relacione, hartime) (Fotografia 60):

- **Rifotografim subjektiv (ang. subjective mapping) (X2S)** me të cilën rifotografohet shumica e **atributeve (X)** me shumicën e **kriteriumeve (S)** dhe rifotografimi i cili (defincion, karakter) është siguruar nga bartësi i vendimit. Kjo rifotografim përpiqet të jep qartësi dhe ndriçim të dijes të kriteriumeve, si dhe mesmardhënjet e tyre me atributet.
- **Rifotografimi objektiv (ang. Objective mapping) (X2A)** me të cilën rifotografohet shumica e **atributëve (X)** në shumicën e **alternativave (A)** dhe sipas ligjit duhet të jetë e pamvarur nga preferncat e bartësit të vendimit. Ajo involvon mbledhje të të dhënave, përpunim statistikorë dhe analiza dhe modele kërkuese që mund të i ndihmojnë bartësit të vendimit (eve) që ti vlersoj që dmth evaluon alternativat e mundshme dhe që të mbledh ndërmjet tyre.

Fotografia 60. Komponentat themelore të marrjes së vendimit, si dhe relacionet (rifotografimet/hartimet) dhe mesmardhënjat ndërmjet tyre.

9.3 Shprehje për të a.q. analizë më shumë kriteriumëshe (ang. Multicriteria analysis, MCA)

Gjatë historisë, në periudhë kohore nga pothuajse gjysa e shekullit [22.25] autorë të ndryshëm kanë pasur afrim (hyrje) të ndryshëm drejt zgjedhjes së problemeve më shumë shtesore, nëpërmjet pranimi të metodave më të ndryshme. Gjatë këtij zhvillimi, kanë qenë dhe ende janë pranuar emërime të ndryshme për këtë zonë nga shkencëtarët, ndërsa të gjithë ato në fakt janë sillur dhe e përfshijnë zonën analizuuese më shumë kriteriumëshe (ang. Multiple Criteria Analysis, MCA). Si udhëzues për mbindërtimin e më tutjeshëm në këtë drejtim, është dhënë Tabela 25. Masa e ujit virtual e ndërtuar në produktet të fundit nga ky modul.

Përgjatë, nga autorë të ndryshëm, ndërsa në detyrë të lehtësimit të sjelljes së vendimeve, që dmth gjetja e zgjidhjeve të problemit sjellja e vendimeve të drejta kur ajo, nga njëra anë, kyç më të shkurtëra dhe analiza më shumë kriteriumëshe, ndërsa nga ana tjetër, numër i madhë i bartësve të vendimeve, të zhvilluara me afrime të **ndryshme, teknika**, që i korporojnë dhe me të thjeshta por dhe mjaft **modele matematikore** kompleksive dhe/ose **teorija**.

Disa nga ato e përdorin të a,q, **afrim kualitativ**, të tjerat janë bazuar në afrimin kuantitativ, ndërsa egziston dhe kombinuar, që dmth **kualitativo-kuantitativ afrimor**. Të njohurat të thjeshtë dhe më të pranuarat janë :

- Teknikat e kërkimit operaciona (ang. Operations research techniques),
- Analizë e fuzzy-preferencave (Ang. Fuzzy preference analysis),
- Rregulla të vendosshmërisë (ang. Choice rules)
- Rregullat e rangimit (ang. Ranking rules)
- Metododat e mbirangimit (ang. Outranking methods)
- Teknikat frekventive (ang. Frequency techniques)
- Procesi analitik hierarkisë (ang. Analytical Hierarchy Process,AHP) dhe ngjashëm.

Afrimi kualitativ bazohet në përvojën,vlersimin, intucionin e bartësit(ave) të vendimit, derisa afrimi **kuantitativ** tenton të përdorë parametra matës që do çojnë deri te sa është e mundshme më objektiv dhe më jo stresore sjellje të vendimit final, gjatë së cilës minimazohet subjektiviteti në procesin. Për këtë, vlersohet që afrimi kuantitativ është treguar si instrument më i përshtatshëm në raste kur:

- Problemi është jo komplet i definuar ose i paqartë, i ri ose kompleksibil
- Implikacionet ekonomike lidhur me vendimin final janë ekstremne (për shembull, investicione të rëndësishme ose humbje)
- Përvojë e mëparshme (objektiv ose subjektiv) është jo e nevojshme, ndërsa, nga ana tjetër, vlera e rezultatit dhe kualitetit të vendimit, dhe/ose shpeshtësia e incidentëve të problemve nga natyra e ngjashme është e madhe
- Intuicioni nuk është i pranuar si opSION, por përkundrazi është e nevojshme aq sa mundet më shumë objektivitet dhe jolidhëshmëri (detachment) me rezultatit,
- Është e arsyshme definimi i algoritmave të forcuara për vendimin bazuar në parametrat kuantitativ dhe tregues [26].

9.4 Sjellja e vendimeve më shumë kriteriumëshe (ang. **Multicriteria Decision Making (MCDM)**)

Sipas Hazelrigg (2000) [27] projektimi i një sistemi vetjak (problem) në fakt është proces i sjelljes së vendimit (eve), derisa vendimet e vetme që paraqesin zgjedhjen e parametrave projektuese me të cilat është përshkruar sistemi.

Kur një sistem(ose projekt) drejtohet, përshkruhet, vlersohet dhe evulvon në themele të serive të indikatorëve të ndryshëm (për shembull, ekonomik dhe elemente shoqërore ose elemente lidhur me mjedisin jetësor), është e nevojshme, në masa më të mundshme të mëdha, të zgjidhet **shumica e indikatorëve të përshtatshëm ose kompetitiv**, që më përshtatshëm e modelojnë sistemin, shkëlqyeshëm e shprehin (reflektojnë) problemi dhe i marrin parasysh gjitha kriteriumet relativ sipas të cilave do të jetë vlersuar aj sistem.

Sipas Saaty(1990,2001)[28] çdo problem më shumë kriteriumësh përbëhet nga dy pjesë,edhe atë: **si të matet** ajo që ka vlerë si **jo e definuar** (ang. Intangibles) dhe **si të kombinohen masat** që janë mvaren të jodefinuarës me qëllim që të **fitohet preferenca gjenerale** ose **rangimi**.

Sidoqoftë, si dhe në çfarë mase çdo nga indikatorët e zgjedhur (do të) ka ndikim në vendimin final, kontrolluar nga aspekti a do jetë i vlersuar sistemi (ose projekti) si pozitiv ose negativ (ose qëndrueshëm ose jo i qëndrueshëm), do të duhet që të caktohet me ndihmën e vlerës të njëjës së a.q. shërbyes-funksion (ang. Utilityfunction) e cila në fakt është shprehje kuantitative i preferencave të bartësit të vendimit në mardhënje të rreziqeve të paranoftuara dhe problemi para të cilave është regulluar me vendimin e përshtatshëm ose vlerësimin (për shembull, vlera e përfitimit drejt zhvillimit të qëndrueshëm. Me qëllim lehtësimin e procesit të marrjes së vendimeve, vlera e këtij funksioni shërbyes duhet të jetë definuar në vargun e caktuar më parë, që në fakt do të definoj dhe kualitetin e vendimit/vlerësimit final. Kjo është dhe arsya për sjelljen e konceptit të a.q. venduesshmëria më shumë kriteriumëshe (MCDM) nëpërmjet së cilës zbulohet cila është preferenca e vërtetë gjatë getjes së vendimit më të dëshiruar drejt problemit/vlerësimit. Në ndonjë mënyrë venduesshmëria më shumë kriteriumëshe (MCDM) e „detyron” bartësin e vendimeve që të zbuloj, të rinjoftoj, dhe të ballafaqohet me ta dhe që ti kuptoj vlerat e tij dhe preferencat me qëllim ti njoftoj dhe ti definoj alternativat më të pëlqyeshme dhe vendimet për ndonjë problem/vendim para së cilës është i rregulluar. Në këtë mënyrë, ai e lehtëson rrugën drejt arritjes të më të mundur më të arsyeshëm dhe më të vlefshëm vendim në lidhje me atë problem. Venduesshmëria më shumë kriteriumëshe (MCDM) është detyrë e komplikuar dhe shumë shpesh në këtë proces është lidhur me objektivitetin jo të mirseardhur me të cilin ballafaqohet bartësi i vendimeve derisa të njejtin dhe e zbatojnë. Sidoqoftë, me përparësit e tij MCDM shumë shpesh vendose si vegël shumë efikase për shkak se:

- I identifikon dhe i kufizon konfliktet
- I kufizon punë që objektivisht i njofim nga ato që janë të panjofshme
- Zbulon deri në cilën masë vendimet janë atbituar, intuitiv dhe/ose nën ndikim të politikave të caktuara

Ndërsa si tipar më thelbësor është ajo që ofron vegla për identifikim dhe kuptim të konflikteve dhe shkëmbimeve të nevojshme, ndërsa ajo është shumë më mirë sesa bartësi i vendimeve të mos jenë fare të aftë që të njejtat egzistojnë dhe ndikojnë në procesin e sjelljes së vendimit.

Duhet të përmendet që, vetëm në vete, MCDM nuk ka për qëllim, nëpërmjet proceseve interative të caktuara dhe në korelacion direkt me procesin e planifikimit (fotografia 58), të prodhoj vendime, aspak që ti shkarkoj konfliktet, por ajo është vetëm vegla që bartësit e vendimeve më lehtë i agregojnë informacionet e rëndësishme dhe krijojnë pikpamje më

të qartë të gjërave. Ajo, nga ana e saj, në masë të madhe i ndihmon procesit të ballafaqimit dhe me të zgjedhjes të problemit më shumë kriteriumesh (më shumë shtresa) të vendosur.

Lloje të problemeve që mund të zgjidhen me vendueshmërinë më shumë kriteriumëshe

Edhe pse ato nuk e rraskapitin shumicën e problemit që mund që të analizohet dhe zgjidhjet në këtë mënyrë, më shpesh, problemet më shumë kriteriumëshe të vendosshmërisë janë grupuar në tre grupat e radhës:

- **Problem të zgjedhjes (ang. choice problems):** nga një shumicë e alternativave që të zgjidhet në shumicë (duke kyçur dhe një nga shumicat elementare ose të zbrazëta) që është më e mira nga aspekti i shumicë së identifikuar dhe kriteriume të parafinuar.
- **Problem i sortimit (renditjes) (ang. sorting problems):** ndarja e një nga shumicat e alternativave në pajtueshmëri me ndonjë shumicë të normave (kriteriumeve) nëpërmjet të cilave alternativat do të kualifikohen ose jo (për qëllimin e caktuar të definuar më parë).
- **Probleme të rangimit (ang. ranking problems):** rangimi i gjithë alternativave të një shumice nga më e keqja tek më e mira.

9.5 Shprehje të lidhura dhe domethënje

- planifikim
- marrja e vendimeve - vendueshmëria
- atribut
- pronat
- qëllimet
- qëllimet e mbivëersuara
- kriteriume
- indikatorë
- alternativë, opsione
- analizë më shumë kriteriumëshe
- marrja e vendimeve më shumë kriteriumëshe (vendueshmëri)
- funksioni i (utility function)

9.6. Literaturë e shfrytëzuar dhe burime shtesë dhe drejtime për kërkime të mëtutjeshme, mësim dhe rindërtim

1. Lynam J.K. and Herdt R.W, 1989: „Sense and sustainability: sustainability as an objective in international agricultural research“, *Agricultural Economics*, Vol 3, pp 173–219, cit. in Bell, S. and Morse S., 1999: *2Sustainability Indicators: Measuring the Immeasurable*“.
2. Brundtland, G. et al., *Our Common Future*, The World Commission on Environment and Development. Oxford: Oxford University Press, 1987, p. 24, <https://www.iisd.org/sd/>, u <http://www.worldbank.org/depweb/english/sd.html>
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Our_Common_Future
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Gro_Harlem_Brundtland
5. UN Department of Economic and Social Affairs, Division for Sustainable Development (UN DESA DSD), faqja oficiale: <http://www.un.org/search/DESA/sustdev.html>.
6. Më shumë informacione dhe definicione janë të disponueshme në <http://www.sustainablemeasures.com/node/36>
7. International Union for the Conservation of Nature (IUCN), UN Environmental Programme (UNEP) and World Wild Life Fund (WWLF), 1991: „Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living“, IUCN, Gland, Switzerland.
8. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S095965261830129X?via%3Di%3Dhub>
9. Wang Tien-Chin, Liang Ling- Jia and Ho Chun-Yen, Multi-criteria decision analysis by using fuzzy VIKOR, *Proceedings of International Conference on Service Systems and Service Management*, 2, pp. 901-906, 2006 cited in: Demirtas, O., Evaluating the Best Renewable Energy Technology for Sustainable energy Planning, *International Journal of Energy Economics and policy*, Vol.3, Special Issue, pp. 23-33, 2013
10. Afgan, N. H., Carvahlo, M. G. and Hovanov, N. V., Energy System assessment with sustainability indicators, *Energy Policy*, 28, pp 603-612, 2000.
11. Zhou, P., Ang, B. W. and Poh, K. L., Decision analysis in energy and environmental modeling: an update, *Energy*, 31, pp 2604-2622, 2006.
12. IUCN, UNEP, WWF, *World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development*, ©IUCN-UNEP-WWF, 1980, available at <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/WCS-004.pdf>
13. IUCN, UNEP, WWF, *Carrying for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*, ©IUCN/UNEP/WWF, Gland Switzerland, 1991, available at <https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/CFE-003.pdf>
14. IUCN, 2006. *The Future of Sustainability: Re-thinking Environment and Development in the Twenty-first Century*. Report of the IUCN Renowned Thinkers Meeting, 29-31 January, 2006, http://cmsdata.iucn.org/downloads/iucn_future_of_sustainability.pdf

15. <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1549>
16. Yoe, C., 2002: „*Trade-Off Analysis Planning and Procedures Guidebook*“, A Report Submitted to: U.S. Army Corps of Engineers Institute for Water Resources, under Task Order #20 Contract No. DACW72-00-D-0001, April 2002.
17. Capan, D.T., Harrington, K.W., Feather, T.D. and Brown, F.D., 1996: „*Identifying Small Group Techniques for Planning Environmental Projects: A General Protocol*“, Planning and Management Consultants, Ltd. Prepared for: U.S. Army Corps of Engineers, Institute for Water Resources, Alexandria, VA. IWR Report 96-R-29.
18. J.R. Dixon, 1966: *Design Engineering: Inventiveness, Analysis, and Decision Making*, McGraw-Hill Book Company, New York. cit. in O.Bandte, 2000: *A Probabilistic Multi-Criteria Decision Making Technique for Conceptual and Preliminary Aerospace Systems Design*, PhD Thesis, Georgia Institute of Technology.
19. Lazarevska, A., 2006: „Determining the Decision Makers’ Preferences in a MCDM Model“, *Mechanical Engineering – Scientific Journal*. Vol. 25, No.1, p. 33–40.
20. Shënim nga autori. (cit. Slobodkin, 1994) (ang.) „...careless simplifications lead to misleading simplistic conclusions.“
21. Slobodkin L.B., 1994 in „Sustainability Indicators: Measuring the Immeasurable“, Bell, S. and S. Morse, Earthscan Publications Ltd, London, 1999.
22. Lazarevska, A. and Ciconkov, R., 2006: „Assessing/Evaluating Energy Projects for Sustainability“, *Proceedings International Symposium „Energetics 2006”* 5–7 October, 2006, Ohrid, Macedonia, Vol. 1. p. 53–61.
23. Bell, M. L., Hobbs, B.F., Elliott E. M., ELLIS H. and Robinson, Z., 2002: „An Evaluation of Multi-Criteria Methods in Integrated Assessment of Climate Policy“, *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*. 10: p. 229–256.
24. Martinsons, A., Maris, G., 2001: „Comparing the Decision Styles of American, Chinese and Japanese Business Leaders“, Accepted Paper Series Best Paper Proceedings of Academy of Management Meetings, Washington, DC, August 2001, <http://ssrn.com/paper=952292>.
25. Zeleny, M. 1982: „Multiple Criteria Decision Making“, McGraw-Hill, cit. in [1].
26. Ortega, J. F., 2002: „Multi-criteria Decision Making For Low Income & Labor-Market: A Literature Review“, UTC-UIC Working Paper WP-12A-02, University of Illinois at Chicago, Urban Transportation Center.
27. Lazarevska, A. M., 2006: „Multi Criteria Decision Making employed in assessing CDM Projects“, *Conference Proceedings of the 6th International Conference „Research and Development in Mechanical Industry” RaDMI 2006*, 13 – 17 September 2006, Budva, Montenegro.
28. Hazelrigg, G.A., „*Systems Engineering: an Approach to Information-Based Design*“, Prentice-Hall, Inc., Upper Saddle River, NJ, 1996. cit. in Bandte O., 2000: „A Probabilistic Multi-Criteria Decision Making Technique for Conceptual and

Preliminary Aerospace Systems Design“, PhD Thesis, Georgia Institute of Technology, September 2000.

29. Saaty, T. L., 2001: „Decision Making For Leaders: The Analytic Hierarchy Process for Decisions in a Complex World“. RWS publications, Pittsburgh. 1990, new–edition.
30. Von Neumann, J, and Morgenstern, O., 1944: „*Theory of games and economic behavior*“, New York, Wiley, cit. in.

Historija e zhvillimit të vendimit më shumë kriteriumeve

Tabela 24. Zhvillimi në MCDM në pajtueshmëri me Ortega (2002) [26], Zeleny (1982) [25], Von Neumann and Morgenstern (1944) [30]

Viti / Autori	Kërkim/ Përfitim
1944 Von Neuman, J. dhe Morgenstern, O.	Zhvillon „dilema për ndonjë problem konfliktues të maksimizimit”, „zhvillim të një teori (uni) dimensionale të lojrave “
1947 Von Neuman,dhe J.Morgenstern, O.	Zhvillon teori moderne provuese të pasurisë (fillimi i analizave më shumë kriteriumëshe)
1951 Koopmans, T.C.	I pari që e përdori konceptin e vektorit efikas, që konsiderohet si vendim i MCDM moderne
1951 H.W. Kuhn dhe A.W. Tucker	Si metodë për gjetjen e vendimeve efikase që e zhvillojnë konceptin e maksimizimit të vektorit dhe kushteve optimale
1953 Arrow, Barankin, dhe Blackwell	Tregon se lidhja ndërmjet kushteve për optimalitet dhe problemi i maksimizimit të vektorit që dmth e zhvillon „programin më shumë parametra lineare “
1954 May Adams dhe 1959 Fagot Yntema dhe 1961 Torgerson	E zhvillojnë teorinë më shumë haraç të veglës (multiattribute utility theory)
1961 Abraham Charnes dhe William W. Cooper	E japin librën për programim qëllimor (goal programming)
1963 Peter Bod	E ka sjellë të a.q. metodën simpleksuese më shumëkriteriumëshe (ang.„multicriterion simplex method“) për të rifiluar rrugën e mendimit drejt programimit më shumë qëllimëshe lineare (ang. linear multiobjective programming)
1963 Lofti Zadeh 1964 Klinger	E „ringjallin“ teorinë për maksimizim të Kuhn–Tucker

1966	Da Cunha dhe Polak	
1965 1967	Fishburn Pollak	Kërkojnë polin e dekompozicionit të veglës shtuese (additive utility decomposition)
1967	Erik Johnsen	I vendosin themelet e studimit të problemit me ndihmë të qëllimeve konfliktuese më shumë shkurtuese (multiple conflicting objectives)
1965 1968 1967 1967	Geoffrion Saska Radzikowski Juttler	Kërkojnë polin e programimit më shumë qëllimuese (multi-objective programming)
1971 1971	Dinkelbach Dinkelbach and Durr	Kërkimet shtesë të polit të problemit në maksimizimin e vektorit (vector maximum problem).
1972 1973 1974	Philip Evans Steuer	Artistët e programimit më shumë objektiv (qëllimor) linear (linear multi – objective programming)
Nga ai moment e tutje		Paraqiten numër i madhë kërkimesh, tekstesh dhe libra të polit të MCDM

Modul 10: Veglat për organizim dhe realizim të zhvillimit të qëndrueshëm

Sikur që ishte përmendur në modulën 9 paraprak, **procesi i implementimit** të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm është:

1. **Kompleks, më shumë shtresor, më shumë dimenzional dhe konfliktues, dhe**
2. **Ai bashkon pjesëmarrjen e intereseve grupore të ndryshme**
3. Të cilat konsenzualisht dhe/ose me marveshje duhet që të vlerësojnë cilat kënaqësi të nevojave të përbashkëta të të gjitha **anëve të forcuara**, të cilat prap, mund të (dhe shpesh) **kenë prejardhje nga milje të ndryshme shoqërore**.

Si i tillë, implementimi i këtij procesi kompleks (do të) kërkon dhe (do të) është lidhur dhe ndjekur me **analizë detajuese, planifikimi, negociata** me ndihmë të moderatorit të moderatorit të pamvarur në drejtim të **sjelljes së vendimit optimal final**. Për këtë, në Modulën 9 paraprak ishin spjeguar shprehjet themelore në lidhje me **planifikimin** dhe **sjelljen e vendimeve** (vendosshmëria), si dhe komponentat themelore të **Teorisë së sjelljes së vendimeve** (venduesshmëria), si dhe koncepti i a.q. **Marrja e vendimeve më shumë kriteresh** (ang. Multicriteria Decision Making, MCDM), derisa prap në këtë Modul 10, do të jepet shfaqje e **teknikave dhe veglave** për realizim të konceptit për zhvillim të qëndrueshëm që kanë dalë nga përvojat e dëshmuara shumëvjeçare dhe të cilat janë rezultat nga pranimi i teorive të përmendura në praktikë.

10.1 Teknika dhe vegla për vlersim dhe analizë të problemeve më shumë kriteriumëshe, projekte, operacione (lista kontrolluese, modele kompjuterike, procese dhe hyrje)

Sikur që ishte përmendur më parë në Modul 9, e rradhitur me zhvillim të teorisë në të cilën bazohet analiza më shumë kriteriumëshe (MCA), nga autorë të ndryshëm, ndërsa në kryesi të lehtësimit të marrjes së vendimeve, të a.q. gjetja e zhgjidhjes së problemit për sjelljen e vendimit të drejtë kur ato, nga njëra anë, kyç kriteriume më të shkurtëra dhe më shumë shtresor, ndërsa, nga ana tjetër, numër i madhë i bartësve të vendimeve, **të zhvilluar janë afrime të panumërta, teknika**, që inkorporojnë dhe më thjeshtë por dhe komplekse të çmueshme të **modeleve matematikore** dhe/ose **teori**. Disa nga ata e përdorin të **afrimin kualitativ**, të tjerat janë konceptuar në afrimin kuantitativ, ndërsa egziston të a.q. **afrimi kualitativo-kuantitativ**.

Thjeshtë të njohur dhe më të pranuar janë:

- Teknikat e kërkimeve operacionale (ang. operations research techniques),
- Analizë e fuzzy – preferencave (ang. fuzzy preference analysis),
- E drejta e zgjidhjes (ang. choice rules),

- E drejta e rangimit (ang. ranking rules),
- Metodatat e mbi rangimit (ang. outranking methods),
- Teknikat frekuentuese (ang. frequency techniques),
- procesi hierarkisë analitike (ang. Analytical Hierarchy Process, AHP) dhe ngjashëm.

Afrimi **kualitativ** bazohet në përvojën, vlerësimin, intucionin e bartësit (ve) të vendimit, derisa afrimi **kuantitativ** tenton të përdorë parametra të matur që do drejtojnë drejt çka është e mundur më objektiv dhe më jostresisht sjelljes së vendimit final, gjatë së cilës minimizohet subjektiviteti në procesin. Për këtë, vlersohet se afrimi kuantitativ është treguar si instrument më i përshtatshëm në rast kur:

- Problemi është jo komplet i definuar ose i paqartë, i ri ose kompleks,
- Implikacionet ekonomike lidhur me vendimin final janë ekstremne (për shembull, investicione të çmueshme ose humbje)
- Përvojë egzistuese (objektive ose subjektive) është e panevojshme, ndërsa nga ana tjetër, vlera e rezultatit dhe kualitetit të vendimit, dhe/ose shpeshësia e incidentit të problemit nga natyra e ngjashme është e madhe
- Intuicioni nuk është pranuar si opsjon, por përkundrazi, është e nevojshme objektivitet sa më i mundur i madh dhe jolidhshmëri (detachment) me rezultatit
- Është e arsyetuar algoritma strike për vendueshmërinë bazuar në parametrat kuantitativ dhe tregues [1].

Nga ana tjetër, në klasën e teknikës që janë klasifikuar nën emrin marrja e vendimeve më shumë kriteriumëshe (ang. Multicriteria Decision Making, MCDM), sipas Hwang, Masudi Yoom [2,3] janë rinjoftuar dy grupe të mëdha të problemeve që dmth:

- Probleme të **vendimit më shumë atribut** (ang. Multi-Attribute Decision Making – MADM problems) që në themel janë zvogëlues të detyrës dhe problemit të burimit të ndonjë prodhim nga lista e caktuar më shumë atributë të matur opsional/alternativë dhe
- Problemi i **vendimit më shumë objektiv** (ang. Multi-Objective Decision Making – MODM) që bazohen në më shumë shtresorët, shumë shpesh kriteriumet konfliktues, që në themelim janë zvogëlues të problemit të optimizimit ose vendimit që më mirë i kënaq qëllimet e bartësit të vendimit (ang. best-satisfy solution).

Sipas Bell et al. (2002) dhe Ortega (20020, në strukturë të zonës shkencore e njohur si analizë më shumë kriteriumëshe (MCA), janë pranuar dhe ende pranohet tituj të ndryshëm, që në fakt janë nën shumicë e MCA, që dmth vendimi më shumë kriteriumësh (MCDM), evolvimi më shumë kriteriumëshe (ang. Multi – Criteria Evaluation – MCE), funksioni-

vegla më shumë atributëshe (ang. Multi-Attribute Utility – MAU) dhe programimi më shumë qëllimësh (më shumë objektiv) (ang. Multi-Objective Programming – MOP).

Për tu kuptuar dallimi ndërmjet vendimit më shumë kriteriumësh (MCDM), veglës më shumë atributëshe (MAU) dhe programimi më shumë qëllimësh (MOP), është e rëndësishme të rishikohen variantat e ndryshme të mardhënjeve dhe relacioneve ndërmjet komponentave të procesit të marrjes së vendimeve. Domethënë,

- **Vendimi më shumë kriteriumësh** (MCD) definohet si proces i kërkimit të zgjidhjes për problemet që involvojnë attribute më shumë të shkurtëra, qëllime dhe qëllime të mbirenditura. Për këtë qëllim, MCDM e pranon teknikën numerike – për shembull, matematikën e matur – që u ndihmon bartësve të vendimeve të zgjedhin ndërmjet ndonjë matje më të definuar të shumicës alternative [4];
- **Vegla më shumë attribute** (MAU) definohet si nga shumica parafinuese attribute që të konstatohet/transformohet/definohej qëllime ose, me fjalë tjera, si të gjindet dhe të definohet qëllimi i maksimizimit (minimizimit) ;
- **Më shumë qëllimëshe (më shumë objektive) programim** (MOP) kërkon probleme me qëllime të ndryshme, ndërsa pasta nuk kërkon gjetje të funksionit qëllimor nga niveli më i lartë

10.2 Vegla për analizë të fazave të posaçme nga organizacioni dhe realizimi i zhvillimit të qëndrueshëm (për shembull., integrimi, fazat e fundit dhe ngjashëm)

Përgjatë, nga autorë të ndryshëm, ndërsa në detyrë të lehtësimit të procesit të vendimit, që dmth gjetja e zgjidhjes për problemin e sjelljes së vendimeve të drejta kur ajo kyç kriteriume më shumë të shkurtëra dhe numër të madhë të bartësve të vendimeve, të zhvilluara në teknika e afrime të panumërta, që ikoporojnë modele matematikore kompleksibile dhe/ose teori. Për shembull, kur bëhet fjalë për sjelljen e vendimeve në zonat të drejtimit dhe menaxhimit të biznesit, egzistojnë më shumë modele, teknika dhe praktika për vendueshmërinë që janë në pranim :

- **SWOT analiza** (ang. SWOT Analysis) : vlerësimi i bartësit (ve) të vendimeve në mardhënje të katër klasave të entitetit: anë të forta (ang. Strengths), anë të dobëta (ang. Weaknesses), mundësi (ang. Opportunities) dhe kërcënime (ang. Threats) shiquar nga aspekti i arritjes së gjendjes finale të dëshiruar ose qëllim.
- **Procesi analizues hierarkisë** (ang. Analytic Hierarchy Process, AHP) : procedura që mundëson zgjidhjen e problemit të përcaktuar hierarkues me më shumë nivele .
- **Finansimi korporativ** : vendime që merren në nivel të investicioneve, finansimeve, të ndarë , kapital i rikthyer.
- **Analizë e mardhënjes – fitimit** (ang. Cost – benefit analysis) : proces i peshës vlersuese të harxhimeve të parapara totale përkundër benefiteve të pritura.
- **Druri i vendimit** (ang. Decision trees), që mund të pranohen : teknika të vlersimit programik dhe rishikim (ang. Program Evaluation and Review Techniques, PERT),

analizë e rrugës kritere (ang. Critical Path Analysis), analizë të sinxhirit kritik (ang. Critical Chain Analysis).

- **Programimi linear:** përfshijnë probleme të optimizimit në të cilat funksioni qëllimor dhe kufizimi kanë karakter linear.
- **Metodat Monte-Karlo** (ang. Monte Carlo method): algoritmet numerike që shërbejnë për simulim të sistemit në regjime të ndryshme dhe mbijetesës
- **Pareto analiza** (ang. Pareto Analysis): zgjidhje e një opsioni ndërmjet numër të caktuar detyrash që gjenerojnë efekt mjaft përfshirës (të thjeshtë) .
- **Grid analiza** (ang. Grid Analysis): zbatohet nëpërmjet krahasimit të peshës faktoriale të vlerave të mesme të kriteriumeve të ranguar në mardhënje me alternativat të mbrojtur më parë.
- **Analizë e polit të forcës** ose të a.q. analizë e forcave të ndjekur dhe forcave të ndaluar(ang. Force Field Analysis) : me të cilat analizohen forcat që ose e ndalojnë ose e ndjekin lëvizjen drejt ndonjë qëllimi të paraparë . Dhe të tjera.

Më në fund, sipas Saaty (1996) [5] egzisojnë vetëm katër grupe metodologjike dhe teknika për zgjedhjen e MCDM problemit, derisa gjithë të tjerat janë vetëm variacione të këtyre hapave:

1. **Procesi analizues hierarkisë** (analytic hierarchy process – AHP)
2. **Afrimi** bustprovues i bazuar nga teoria e BAYES (Ang. Bazesian Theory)
3. **Metoda e rangimit** (ang. Outranking Method) zbatuar të krahasimit të rendit të madhësisë në mardhënje të pajtueshmërisë (ang. Concordance) ose jopajtueshmëri (ang. Discodance)
4. Programimi **qëllimor** (ang. Goal programming) në të cilën themelorja është verzion i programimit linear.

Pa marr parasysh cila metodologji, dhe përshtatshëm, cila teknikë dhe/ose vegël do të përdoret gjatë implementimit të më shumë dimenzionale, ndërsa me atë koncepti konfliktues dhe kompleksibil të zhvillimit të qëndrueshëm, është e nevojshme të zbatohet analizë detajuese e entitetit që do të jetë lëndë e asaj analize dhe planifikim të të gjithë fazave nga procesi i implementimit të konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm në strukturë të atij entiteti. Për këtë, në nëndegën e rradhën do të mbahemi më detajisht spjegimit të këtyre fazëve.

10.3 Identifikimi i entitetit / rajonit/ ndërmarrjes në të cilën do të bëhet vlersimi nga aspekti i qëndrueshmërisë dhe/ose zhvillimit të qëndrueshëm

Sikur që ishte spjeguar në Modul 7, afrimi sistemor është një nga afrimet metodologjike më të mira në rast kur duhet që të analizohet sistemi që janë me tipare të :

- Kompleksit
- Dinamikës (ndryshueshmërisë) në mardhënje të kohës dhe hapsirës (a propos kufijtë fizik dhe kohor që e përcaktojnë atë sistem)
- Konfliktiviteti i kërkesave që do të ballafaqohen si rezultat i produktit nga funksionimi i atij sistemi ; dhe
- Më shumë dimenzionalitet, më shumë shtresor , më shumë aspektivitet

Pastaj, duhet që të kemi parasysh që ky afrim nuk nënkupton linearitet (varësi proporcionale të drejtë) të procesit dhe realizimit në strukturë të sistemit që është lëndë e analizës. Përkundrazi, në realitet (në natyrë) rrallë gjenden varësi linear ndërmjet shfaqjeve të caktuara, procese, entitete. Por, për shkak të lehtësimit të analizës, shpesh mirret pjesë drejt linearizimit të këtyre varësive, bindshëm dhe matur duke marr parasysh humbjen e informacioneve dhe saktësinë që do të ndodhin gjatë këtyre thjeshtësive (linearizimi).

Gjithë karakteristikat e lartpërmendura janë tipare të konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm, pra sipas asaj, për atë që kanë të bëjnë me karakter të tillë në këtë koncept dhe për ballafaqimin me gjithë sfidat që i njejt i vendos para anët e kyçura dhe të forcuara, qartë ndahet afrimi sistemor, që bazohet në të a.q. teoria e sistemit (ang. System theory).

Në pajtueshmëri me principet të sistemit afrues, para se të filloj me çfardo qoftë analizë të ndonjë sistemi, duke kyçur dhe analizën nga aspekti i qëndrueshmërisë dhe/ose zhvillimit të qëndrueshëm, duhet qartë që të rinjoftohen, definohen dhe vendosen **kufij (fizik dhe kohor/temporal)** në të cilat do të zhvillohen aktivitete që janë pjesë nga sistemi dhe në të cilat sistemi pritet të kryej ndikim. Kjo është qartë e shfaqur në Fotografinë 54 nga Modul 7.

Për shembull, nëse bëhen analiza të qëndrueshmërisë në strukturë të shtëpisë tonë;

- **Strukturat fizike** të sistemit të kontrolluar do të jenë kufijtë fizik të banesës tonë, shtëpi (me ose pa vend të oborrit, varet nëse do të kontrollohen aktivitetet, elementet ose shfaqjes që do të zhvillohen dhe në atë hapësirë), pjesë e hapësirës banuese (varet ku jetojmë) dhe kështu me rradhë, derisa
- **Struktura kohore** e sistemit të kontrolluar do të mvaret nga qëllimi i kërkimit dhe analizës tonë, që dmth a është për shembull fokusi i analizës do të jetë **trend i kaluar** i harxhuesës së energjisë elektrike dhe/ose ngrohtësore, ose harxhuesja e ujit, ose prap në themelim të trendeve të kaluar, do të **projektohen trendet e**

ardhshëm (shiko Modul7), që dmth do të bëhet parashikim i harxhueses të ardhshme të resurseve, dhe analiza si e njëjta do të jetë e zvogëluar, me qëllim afrimi drejt pjesët nga qëllimet të zhvillimit të qëndrueshëm.

Pjesë nga procesi i identifikimit të sistemit në pajtueshmëri me afrimin sistematik janë **identifikuar dhe rrjedhat hyrëse dhe dalëse të resurseve materiale ose energjetike** (shiko Modul6), sipas asaj që, për cilindo sistem të kontrolluar, do të jetë e nevojshme përshtatshëm që të rinjoftohen komponentat hyrëse dhe dalëse dhe rrjedhat (nëse kërkohet proekcion i dinamikës së punës së sistemit).

Më në fund, gjatë identifikimit të entitetit që kontrollohet dhe analizohet, është e nevojshme që të rinjoftohen të gjithë **elementet përbërse (qëllime)**, bashkë me **relacionin arsyeshëm-pasojë** që janë definuar ndërmjet atyre komponentave (elemente/qëllime).

Pasiqë janë njoftuar tre grupet elemente/informacione të përmendura më parë, mund që të thuhet që është bërë identifikimi i sistemit që do jetë lëndë e analizës (në këtë rast, nga aspekti i zhvillimit të qëndrueshëm).

10.4 Rinjoftim i indikatorëve relavant konkret për entitet të përshtatshëm lëndë të analizës dhe implementimit të konceptit të zhvillimit të qëndrueshëm

Sikur që ishte spjeguar në Modul 6 dhe Modul 9, kriteriumet sipas të cilave ndonjë sistem do të ishte vlersuar nga aspekti i zhvillimit të qëndrueshëm duhet të dalë nga rifotografimi nga shumica atributë në shumicë kriteriumesh (fotografia 60 nga Modul 9,1), gjatë së cilës, në fakt do të bëhet rifotografim subjektiv të asaj që është vlersuar si të rëndësishme si kriterium për tu zbatuar analiza nga aspekti i zhvillimit të qëndrueshëm.

Për shembull, nëse lënda e analizës nga aspekti i zhvillimit të qëndrueshëm është komunë, atëher e nevojshme është që të ndjeket protokoli i rradhës i veprimeve dhe aktiviteteve.

Pikësëpari, duhet të njifet shumica e atributëve që interesohet për analizë në atë komunë ose, prap, që janë karakteristike për aspektet të zhvillimit të qëndrueshëm. Për shembull, për çdo një nga shhtyllat themelore të zhvillimit të qëndrueshëm nëpërmjet grindes publike ose zbatimit të anketës ndërmjet anëve kryesore të forcuar që të bëhet zgjidhje më relavante për atë komunë. Nasht, për shembull, **aspektet ekonomike** mvaren të jenë rezultatet finale që derdhen në atë komunë, shpenzimet totale që i ka komuna, investicionet e parashikuara për periudhën e ardhshme, gjërat e nevojshme për punësim të numër të caktuar njerëz, rinjoftimi i mundësive për zhvillim të zonave industriale zhvilluese dhe ngjashëm. **Aspektet sociale** le të jenë të lidhur me numrin e vendeve të punësuar që do të hapen për shkak të aktiviteteve të përmendura, kualiteti i jetës në atë komunë, hyrja deri në kanalizacion, pikë ujë dhe tjera shërbime komunale, numëri i papunëve, numri i njerëzve që jetojnë nën garancionin e varfërisë dhe ngjashëm. **Aspektet e mjedisit jetësor** le të jenë në lidhje me ndotjen që ndodh në nivel të komunës, fragmentet e ndotjes, llojet

endemike dhe brengosja e të njejtave (nëse bëhet fjalë për komunë më rurale) dhe ngjashëm. Për çdonjërin nga kriteriumet veçmë të njoftuara duhet që të definohet indikator (shiko Modul 4) me të cilat llogaritet kontributi dhe përmbushja e çdo një nga kriteriumët individual të zgjidhur si relavantë.

E dyta, pasi që janë njoftuar shumica e kriteriumëve, është e nevojshme që të njoftohen aktivitetet proektuese me të cilat do të kontribojnë cili zhvillim i qëndrueshëm dhe të shifen cilat opsione janë në dispozicion për realizimin e atyre qëllimeve proektuese. Ky njoftim, në fakt është materializimi i rifotografimit të dytë e shfaqur në fotografinë 60 nga Moduli 9.1, që është objekti për shkak të objektivitetit në alternativa për realizimin e aktiviteteve proektuese të njohur që kanë dalë nga nevojat reale në strukturë të komunës, ndërsa në drejtim të kontributit drejt zhvillimit të qëndrueshëm.

Në fund, e nevojshme është nëpërmjet anketës së tjetër të ndarë, të arrihet deri në vlerësimin e ndikimit dhe të vlerës së kriteriumeve të njoftuara (të njoftuara në hapin e më parë) dhe me ndihmën e preferencave që do dalin nga kjo anketë, të bëhet rangimi i shumicës së alternativave (opsioneve) me të cilat do të realizohet qëllimi kryesor, ndërsa ajo është kontribut drejt zhvillimit të qëndrueshëm të/në komunës konkrete (lëndore). Për shkak të vëllimit të spjegimit, zbatimi i kësaj analize, varësisht nga komuna e zgjedhur, dhe sipas asaj, varësisht nga teknika e zgjedhur, do të jetë shfaqur shembull konkret në strukturë të ligjeratave lidhur me këtë përbërje tematike.

10.5 Veglat për përshpejtim drejt SDG (ang. SDG Accelartion Toolkit) të Kombeve të Bashkuara. Metoda për analizë dhe sintezë. Metoda për matje dhe evalucion

Të a.q. Vegël për përshpejtim drejt SDG (ang. SDG Acceleration Toolkit [6] është platformë e shkëlqyeshme, e përpunuar në strukturë të grupeve intersektorëshe që janë pjesë nga trupi dhe agjencionet e KB dhe të cilat merret me aktivitetet që oftojnë drejt realizimit të SDG, dhe është vendosur në funksion në vitin 2017. Ajo është në dispozicion ofron seri metodash, teknika dhe vegla, që janë të përshtatshme në të ndryshme, konflikte të shpeshta, më shumë shtresore, nevoja më shumë dimensionale të procesit lidhur me realizimin e SDG. Kjo vegël tërheq themel në strukturën me të re të **principit nga Bellagio** (krahaso me Modul 6) që dmth në të a.q. **BellagioSTAMP** (SusTainability Assessment and Measurement Principles) [7] mundëson realizimin e vlersimit në mardhënje të zhvillimit të qëndrueshëm në potencialin e tyre të stërmbushur nëpërmjet sigurimit dretues dhe udhëzime në zonat e rradhës: **përmbajtja, procesi, varg, ndikim** (impakt) . Struktura më e re e principeve nga Bellagio përbëhet nga principet e rradhës:

1. Vizioni drejtues
2. Mendimet parimore
3. Vëllim i përshtatshëm
4. Strukturë dhe indikatorë
5. Tranparentitet

6. Komunikim efektiv
7. Varg i gjërë i pjesmarrjes
8. Kontinitet dhe kapacitet .

Gjatë analizës, zgjidhjes dhe sintezës së atributëve (karakteristikave) lidhur me zhvillimin e qëndrueshëm në entitet të caktuar, duhet të kemi kujdes të njëjtat që të pajtohen me principet gjenerale të platformës për ndjekje të Qëllimeve të zhvillimit të qëndrueshëm (SDG), e ato janë:

Univerzalitet – që tregon që qëllimet e mbirenditura dhe shënjestrat janë relativisht për të gjithë vendet, gjithë faktorët, të gjithë qeveritë. Pastaj, univerzaliteti nuk domethënë uniformitet.

Integritet – që tregon që duhet që të njoftohet nevoja për afrime të ndryshme përshtatshëm për nivele të ndryshme të implementacionit për të gjithë tre shtyllat e konceptit për zhvillim të qëndrueshëm, që dmth në nivel nacional, rajonal ose global. Pastaj, mund të përdoret ose afrimi „nga lartë-poshtë” ose anasjelltas „nga poshtë-lartë” (shiko Modul6). Është e nevojshme mendim sistematik, të a.q. „ stuhi nga mendime “, drejtime me „shkëmbime” (ang. Trade – offs), maksimumi i singjerëve nëpërmjet SDG, rinjoftimi i relacioneve të kthyer, (ang. Feedback loops) që mund të kontribuojnë drejt kontrollës vetjake dhe stabilizim i rrjedhave.

„Askush mos të jetë i lëshuar” – që tregon në nevojë që të çrrënjoset varfëria dhe që të zvogëlohen pa barazitë, si nivel nacional ashtu dhe në atë internaciona. E nevojshme është që të sfidohen kufijtë e vendosur ose vlerat e mesme dhe nëpërmjet llogaritjeve të përsëritura, dhe zgjidhje e drejtë të shumicës reprezentative të testuesve, vazhdimishtë që të mbliidhen të dhëna dhe të përdoren (në mundësi) metoda e disagrecionit të të dhënave me qëllim që të fitohet fotografi më e pastër për relacione, kompatibiliteti dhe kompletimet ndërmjet grupeve të ndryshme të të dhënave që janë lëndë e analizës.

„Mejstriming” (ang. Mainstreaming (-që tregon nevojën nga planet e zhvilluara për realizim të SDG sipas alokacionit të buxheteve të matura përshtatshëm.

Shpejtim – që tregon nevojën për fokusim drejt prioriteteve të vendit lëndor, rajon, entitet. Pastaj, parimi është njoftim, nga njëra anë, e barrierave, ndërsa nga ana tjetër, e forcave shtytëse që do të çojnë drejt realizimit të aktiviteteve lidhur me SDG dhe që do të kenë nën ndihmë (fascilatorë) dhe karakter drejtues.

Përkrhaje drejt krijimit të politikave- që tregon nevojën e bashkpunimit koordinativ të vazhdueshëm me trupat strukturor dhe agjencionet e Kombeve të Bashkuara, si dhe me më shumë anë tjera (internaciona, rajonale dhe nacionale) agjencione, me qëllim shkëmbimin e përvojës në zona individuale që bien nën vargun e SDG. Pastaj, gjith aktivitetet duhet që të bazohet në llogaritjen dhe do të mendojë në faktet shkencor të dëshmuar.

Në strukturë të Veglës për përshpejtim drejt SDG, kategorizimi i metodave, teknikat dhe veglat nga aspekti i qëllimit dhe vargut të efektit të tyre, i njofton tre grupat e rradhës:

Veglat për integrim (ang. Integration tools) – me të cilat do analizohen lidhjet ndërmjet tyre, singjerët, shkëmbimet dhe „fytët e ngushtë” në strukturë të procesit drejt realizimit dhe arritjes të SDG. Ndërmjet tyre janë tre nën grupe: vegla për simulim të dinamikës së proceseve, vegla për njoftim të indikatorëve dhe vlersimi i tyre dhe vegla për analizë të lidhjeve ndërmjet vete (linket).

Vegla për analizë të miljes së fundit (ang. Last-mile tools) që dmth fazat e fundit, qëllimi i së cilës është arritja e SDG nëpërmjet arritjeve individuale të shënjestrave të vendosur dhe nëpërmjet largimit ose parakalimit të „fytit të ngushtë” gjatë realizimit të SDG, ndërsa të cilat mund që të forcohen në gjithë segmentet e shoqërisë dhe deri tani deri në fletat e tij më të fundit dhe poret. Ndërmjet tyre nhifen tre grupet e rradhës: veglat për planifikim, partneritet dhe kyçje e anëve më shumë alternativë të fortë që janë bazuar në jetësën e përbashkët dhe mbijetëse, vegla për të a.q.„revolucion“ në të dhënat (ang. Data Revolution Tools), vegla për vlerësim të fragilitetit, vegla për menjëstriming në mardhënje të drejtave të njeriut, vegla për finansim të SDG, vegla për vlersim të bjerjes (dobësi); dhe

Vegla për planifikim në bazë të informacioneve lidhur me rreziqet (ang. Risk – informed planning tools), që përfshijë aspektet e ndërtimit rrezistent të rrezikut (dhe katastrofat natyrore), adaptimi dhe njoftimi singjerëve, dhe ndalim i interkurentëve të mundshëm „fyt të ngushtë”. Ndërmjet tyre janë kategorit e rradhës: vegla për zvogëlim të rrezikut nga fatkeqësit natyrore, vegla për parashikimin ekonomik, vegla për zvogëlimin e rreziqeve nga degradacioni në mjedisin jetësor, vegla për analizë të epidemies dhe pandema, vegla për analizë dhe simulim të paqes dhe konflikteve, vegla për vlersim të rreziqeve, parashikim dhe bërja e skenareve, analizë për finansim të rezistencës (elatitet/ përshtatje) drejt rreziqeve (ang. Tools for financing resilience);

10.6 Shprehje të lidhura dhe domethënje

- Qëllime të zhvillimit të qëndrueshëm (SDG),
- Qëllime zhvilluese mijëvjeçare (MDG)
- Vegël për përshpejtim drejt SDG (ang. SDG Acceleration Toolkit)
- Analizë më shumë ktiteriumëshe (MCA)
- Venduesshmëri më shumë kriteriumëshe (MCDM)

10.7 Literaturë e shfrytëzuar dhe burime shtesë dhe drejtime për kërkime të mëtutjeshëm, mësim dhe mbindërtim

1. Lazarevska, A. M., 2006: „Multi Criteria Decision Making employed in assessing CDM Projects“, Conference Proceedings of the 6th International Conference „Research and Development in Mechanical Industry“ RaDMI 2006, 13 – 17 September 2006, Budva, Montenegro.
2. Hwang, C.-L., Masud, A.S.Md., „Multiple Objective Decision Making – Methods and Applications“, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1979
3. Hwang, C.-L., Yoon, K., „Multiple Attribute Decision-Making – Methods and Applications“, Springer Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, 1981. cit in [91]
4. Triantaphyllou, E., 2000: „*Multi-criteria Decision Making Methods: A comparative Study.*“ The Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
5. Saaty, T. L., 1996: „*Mathematics and Multicriteria Decision Making*“, Mathematics Awareness week 1996. University of Pittsburgh.
6. <https://undg.org/2030-agenda/sdg-acceleration-toolkit/>
7. https://www.iisd.org/pdf/2009/brochure_bellagiostamp.pdf,
<http://www.oecd.org/site/progresskorea/44117794.pdf>
8. www.iisd.org/measure/

Modul 11: Qëndrueshmëria nëpër shtëpi

Paraqitja e qëndrueshmërisë dhe në shtëpitë është posaçërisht kuptim për praktikën dhe relizimi çdoditorë të ZHQ, mbijetëse e qëndrueshme është mënyrë e jetesës [1] që përpiqet që të zvogëloj përdorimin e reursëve natyrore dhe resurset personale të individit ose shoqërisë [2]. Praktikantët të jetesës së qëndrueshme shpesh mundohen që ti zvogëlojnë emisionet e karbonit me ndërrimin e metodave të transportit, harxhueses së energjisë dhe dietës[3]. Agjentët e zhvillimit të qëndrueshëm kanë për qëllim që ti zbatojnë parimet e veta jetësore që janë në pajtueshmëri me qëndrueshmërinë, ekuilibrit natyrorë dhe respektimi i lidhjeve simbolike të njeriut me ekologjinë natyrore dhe cikluset e Vendit [4] Praktika dhe filozofia e thjeshtë të jetesës ekologjike është lartë e lidhur me principet e plota të zhvillimit të qëndrueshëm[5]. Lester R.Braun, ekolog i përmendur dhe krijues i *WorldWatch* Institutit dhe Intsitutit për politikë të Vendit, përshkruan jetesë ekologjike në shekullin e njëzet e një si „transferim në energjinë rinovuese, përdorimi/reciklimi i përsëritur, ekonomija me sistem të llojllojshëm transportues” [6]. Përkrahje kësaj filozofije, praktikantët të ndërtimeve eko-fshatare, sikur që janë fshatrat e Gjallë, theksojnë se ndryshimi në teknologjinë rinovuese do të jetë i suksesshëm vetëm nëse ndërtimi i mesëm i fituar është tërheqëse për kulturën lokale dhe mund që të përmbahet dhe kontrollohet sa është e mundur në rrjedha të gjeneratave. Derik Jensen, autor i njohur amerikan, ekolog radikal dhe kritikues i përmendur i menstrim ekologjisë (i njohur si „poet-filozof i lëvizjes ekologjike“) thekson që „civilizimi industrial nuk është dhe asnjëher nuk mund të bëhet e qëndrueshme “ [7].

Në fakt, jetesa e qëndrueshme është pranim fundamental të principit të qëndrueshmërisë për zgjidhje të jetës dhe vendime. Një koncept për zhvillimin e qëndrueshëm e shpreh atë që domethënë rradhën tre-poshtë, si të kënaq nevojat ekologjike, shoqërore dhe ekonomike pa i kompromisuar këto faktor për gjeneratat e ardhëshme [8,9]. Tjetër koncept më i gjërë e përshkruan jetesën e qëndrueshme në aspekt të 4 të lidhura mes vete domene sociale: ekonominë, ekologjinë, politikën dhe kulturën. Në konceptin e parë, jetesa e qëndrueshme mund që të përshkruhet si jetesë në kapacitete sjellëse të lindur të definuar nga këto faktorë. Në të dytën ose në konceptin e Rrethit të qëndrueshmërisë, jetesa e qëndrueshme mund që të përshkruhet si negociata të mardhënjeve të nevojave në kufijtë të të gjithë zonave të lidhura mesvete të jetës shoqërore, duke kyçur dhe pasojat për gjeneratat e ardhëshme njerëzore dhe llojet jonjerzore [10].

Fotografia 61. Burimet e rinovuara drejt burimeve konvencionale të energjisë

Dizajni i qëndrueshëm dhe zhvillimi i qëndrueshëm janë faktorët kyç për jetesë të qëndrueshme. Dizajni i qëndrueshëm e përfshijnë zhvillimin e teknologjisë të përshtatshme që është element kryesor i praktikave jetësore të qëndrueshme. Zhvillimi i qëndrueshëm për moshë është përdorur në këto teknologji në infrastrukturë. Arhitektura e qëndrueshme dhe bujqësia janë shembujt më të shpesht të kësaj praktike .

Me bërjen e shtëpisë të qëndrueshme, do zvogëlohet ndikimi i tij në rrethinën në më shumë mënyra [11]:

- **Rehati:** shtëpia e qëndrueshme është dizajnuar tu përgjigjet nevojave të banorëve dhe që të përshtatet në kërkesat e tyre të ndryshueshme.
- **Pushim mjekësor:** Familjet në shtëpi të izoluara kanë marrë më pak ditë për pushim mjekësor dhe e kanë takuar mjekun e tyre më rrallë nga ato që jetojnë në shtëpi pa izolim.
- **Çmimi:** izolimi, opsionet e mençura për nxehje, aparatet elektrik dhe ujësjellsi mund që të bëjnë shtëpitë që të punojnë më lirë. Periudha e tërheqjes për investim në izolim mund të jetë vetëm një vit për paketim të thjeshtë për uj të ngrohtë ose 3 vite nga izolimi i tavanit.

- **Investicione:** Shtëpitë e gjelbërta, gjithashtu, theksohen si investime të mençura. Kërkimi në krahasim nga Realestate.co.nz sugjeron që një nga 10 njerëz janë të gatshëm të paguajnë deri 25 % më shumë për shtëpi të qëndrueshme. Bankat fillojnë të ofrojnë „kredi të gjelbërta dhe hipoteka” që klientëve u ofrojnë paket lirimi të prodhimeve ekologjike për shtëpitë sepse ato parashikojnë që këto shtëpi më mirë do të mbajnë vlerën me rrjedhën e kohës.

Shtëpitë e qëndrueshme e përdorin energjinë e djellit, duke kapur nxehtësinë për shëndet, temperatura të mbrendshme të rehatshme. Shtëpia komplet e izoluar përdoret 50 % më pak se energjia për nxehtësi nga shtëpia e pa izoluar.

11.1. Harxhuesja e energjisë (harxhues të paranjoftuar të energjisë dhe analiza të harxhueses status quo)

Ndërtesat dhe shtëpitë janë hapësir kryesore për përmirësimin e efikasitetit energjetik në gjithë botën për shkak të rolit të tyre si harxhues kryesorë i energjisë. Sidoqoftë, pyetja për përdorimin e energjisë nëpër ndërtesa nuk është e qartë, sepse kushtet në hapësirë të mbyllur që mund që të arrihen me përdorimin e energjisë shumë kanë dallim. Masat që i përmbajnë ndërtesat si : rahat, ndriçim, nxehtësi, ftohje dhe ventilim, të gjithë harxhojnë energji. Thjesht niveli i efikasitetit energjetik të një ndërtese llogaritet me ndarjen e energjisë së harxhuar me hapësirën e dyshemesë të ndërtesës që thirret harxhuesja specifike e energjisë (DIK) ose intenziteti i përdorimit të energjisë (EUI):

Energjia e harxhuar/ Hapësira e dyshemesë

Sidoqoftë, hapësira është më e komplikuar, sepse materialet ndërtuese kanë ndërtuar energji në të. Nga ana tjetër, energjia mund që të rinovohet nga materialet pasiqë ndërtesa është demontuar, me përdorimin e përsëritur të materialeve ose me djegjen për energji. Përveç kësaj, sikur që përdoret ndërtesa, kushtet për hapësirë të mbyllur mund që të ndryshojnë, që rezulton në kualitete më të lartë ose më të ulët të mjediseve të mbyllura. Më në fund, efikasiteti total është nën ndikim të përdorimit të ndërtesës: a është ndërtesa pjesë më e madhe e kohës në përdorimin dhe a është efikase të përdoren hapësirat – ose është ndërtesa në masë të madhe e zbrazës? Për këtë rekomandohet që për llogaritje më të plotë të energjisë së harxhuar që dmth për llogaritje të efikasitetit energjetik, llogaritja e energjisë duhet ti kyç këto faktorë :

$$\frac{\{ \text{Energji e ndërtuar} + \text{Energji e harxhuar} + \text{Energji e rikthyer} \}}{\{ \text{Hapësira banuese} \times \text{Normë e përdorimit} \times \text{Faktorë të kualitetit} \}}$$

Për ndjekjen e harxhuesit të energjisë egzistojnë më shumë kalkulatorë komercial, lehtë të disponueshëm nga secili, ashtu që në mënyrë më të thjeshtë dhe më të shpejtë njerzit mund të ndjekin harxhuesin e energjisë në shtëpi . (Fotografia 62)

Zgjedhja e pajisjes: shporet elektrik, frigorifer, mikro, TV
Harxhuese e fuqisë: në vat ose kilovat
Numri i orëve ditore

Harxhues i energjisë në ditë	<input type="text"/>	kilovat/në ditë
Harxhues i energjisë në muaj	<input type="text"/>	kilovat/në muaj
Harxhues i energjisë në vit	<input type="text"/>	kilovat/në vit

Fotografia 62. Kalkulatorë për ndjekjen e harxhuesit të energjisë nëpër shtëpi.

Llogaritja e harxhuesit të energjisë bëhet sipas formulës së rradhës:

Energjia E në kilovat-orë (kWh) në ditë është e barabrtë= të fuqisë P në vatë (W) e shumëzuar me numrin e orëve të përdorur në dit t (h/day) e pjestuar me 1000 vat për kilovat:

$$E_{(\text{kWh/day})} = P_{(\text{W})} \times t_{(\text{h/day})} / 1000_{(\text{W/kW})}$$

Në këtë mënyrë, hyrja e balansuar drejt efikasitetit energjetik në ndërtesat duhet të jetë më përfshirës se thjesht që të tentojë vetëm që të zvogëloj harxhuesin e energjisë .Duhet që të kyçen pyetjet sikur që janë kualiteti i mjedisit të mbrendshëm dhe efikasiteti i përdorimit të hapësirës. Ashtu, masat që përdoren për pëmirësimin e energjisë efikase mund të kenë forma shumë të ndryshme. Shpeshherë kyçin masa pasive që indirekt e zvogëlojnë nevojën për përdorim të energjisë, sikur që është izolimi më mirë.

11.2. Harxhuesja e resurseve materiale (rinjoftimi I llojeve të resurseve material që janë pranuar nëpër familjet, rinjoftim I harxhueses të çdo lloj resursi material, analizë e harxhueses status quo)

Materiale ndërtuese të qëndrueshmë: disa materiale ndërtuese mund që të mendohen për të „qëndrueshme“ në varësi nga disa definicione dhe nën kushte të renditura. Për shembull, druri mund të mendohet për material të qëndrueshëm në qoft se kujdeset me përdorimin e drejtuesëve të malit, e përpunuar me përdorimin e energjisë së qëndrueshme, drurët të porositur me transport të qëndrueshëm e kështu me rradhë. Mirpo, nën kushte të ndryshme, ajo nuk mund që të llogaritet si e qëndrueshme. Materialet e rradhës mund të mendohen si të qëndrueshëm nën kushte të renditura, në themelore të vlerësimit të ciklit jetësor: bambu, izolimi gjithëpërfshirës, kashtë, kërp, fibrat natyral (pamuki, lesh), izolimi dhe ngjtëset nga soja, metalet e recikluar dhe betohet, fletat recikluese.

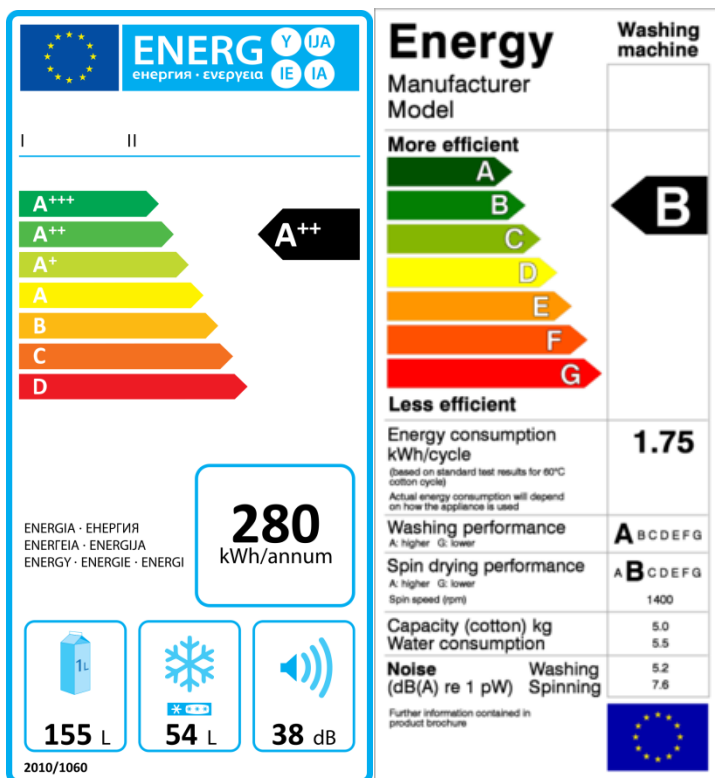

Fotografia 63. Kashtë e butë si element ndërtues

Izolimi i një shtëpi të qëndrueshëm është e rëndësishme për shkak të energjisë që e ruan në rrjedha të jetesës në shtëpi. Muret e izoluar dhe kufizimeve me material të gjelbërt janë të patjetërsueshme në kombinimin me shtëpi që është mirë e dizajnuar dhe e cila e eliminon nevojën për nxehje komple dhe ftofje. Instalimi i izolimit ndryshon në varësi nga muri i izolimit që përdoret . Thjeshtë, papafingat janë izoluar me lentë nga materiali i izoluar i vendosur ndërmjet skelet të drurit. Për muret që nuk kanë dëmtime pas tyre mund të jetë e nevojshme izolacion nga mur i fortë që mund të zvogëloj hapësirën e mbrendshme dhe mund të jetë e shtrejtë për tu instaluar.

Dritaret efikase energjetike janë dhe një faktor kryesor në izolimin. Vërtetimi i vetëm që dritaret (dhe derët) janë mirë të mbyllur, në masë të madhe e zvogëlojnë humbjen e energjisë në shtëpi. Dyfish ose trefishë dritaret e mbyllura janë metod tipike për izolimin e dritareve, gazi i ngecur ose krijimi i vakumëve ndërmjet dy ose tre gotave nga dritarja mundëson ngrohtësia të jetë e ngecur mbrenda ose jashtë. Emisioni i ultë ose Low-E gotë është edhe një opsion për izolimin e dritareve. Ajo është shtresë e dritareve të hollë, shtresë transportuese të oksigjenit metalik dhe punon me reflektimin e ngrohjes mbrapa drejt burimit të tij, duke përmbajtur ngrohtësinë e mbrendshme në rrjedha të dimrit dhe duke e ftohur në rrjedha të verës.

Efikasiteti energjetik dhe kursimi i ujit janë gjithashtu faktorë kryesorë në shtëpinë e qëndrueshme. Nëse përdoren aparate elektrike, kompjuterë, HVAC sisteme, elektronikë ose ndriçim – atëherë për qëndrueshmëri kërkohet etiketë të Energy Star, që është e përmbajtur nga qeveritë dhe ka rregulla më të forta në efikasitetin e energjisë dhe ujit në qoft se është e nevojshme me ligj.

Fotografia 64. Eko- etiketa për energjinë efikase të pajisjes

Sipas ligjeve të UE (Direktivës së Këshillit 92/75 / EE3), etiketimi energjetik i komunitetit European duhet të jetë e shfaqur në të gjithë prodhimet e reja për shtëpi të treguar për shitje, marrje me qira ose blerje qira. Direktiva pranohet në llojet e rradhës të aparateve për shtëpi, dhe atëher kur do të shiten për përdorim jashtë nga shtëpia: frigorifer, ftofës dhe kombinacionet e tij, makinë për lajre, tharje dhe kombinacionet e tij; makinë për larje të enëve, ngrohës, boljerë dhe aparate për ruajtje të ulit të nxehtë; burime të ndriçimit; aparate për klimatizim. Aparate për shtëpia që ofrohen për shitje, me qira ose blerje të marrur duhet të jenë të shoqëruar me fishe dhe etiketë që siguron informacione në lidhje me harxhuesin e tyre të energjisë (elektrike ose tjetër) ose resurse tjera themelore. Prodhime janë gjeneralisht të ranguara nga „A” deri „G” ndërsa „A” është më efikasja („A+” dhe A++” për frigoriferët dhe ftofësit më efikasë.

Furnizuesi duhet të vendos dokumentacione teknike që është e mjaftueshme që të mundësohet saktësia e informacioneve të përmbajtur në etiketë dhe fisheri që duhet që të vlerësohet.

Idealisht, shtëpia e qëndrueshme duhet të jetë në mundësi complete që të ofroj aparatet që përdorin energji të rinovuar dhe duhet që të ket qëllim të ket ndikim neutrat në burimet e ujit të Vendit.

Fotografia 65. Urban dizajni i qëndrueshëm

Energjia e ngrohur solare, përdoret me mbledhjen direkte të nxehtësis nga djelli. Një nga mënyrat më të shpeshta në të cilin këtë metod e përdor familja është nëpërmjet nxemjes solare të ujit. Në perspektivë të gjërë, këto sisteme kyçin rezerva mjaft të izoluara për ruajtje dhe mbledhje, të cilat mund të jenë ose sisteme pasive ose aktive. Sistemet aktive kanë pompa me të cilët uji cirkulon vazhdimisht nëpërmjet kolektorëve dhe rezervës për ruajtje. Në sistemet aktive, kyçin ose nxehtë direkte e ujit që do të përdoret ose do të ngrohet lëngu për përcjelle të energjisë termike e cila nuk ngrihet, ndërsa pastaj e nxehtë ujin që do të përdoret. Sistemet pasive janë më të lirë nga sistemet aktive, sepse ato nuk kërkojnë sistem për pompim (në vend të saj, ato e përdorin përparësinë e lëvizjes natyrore të ujit të nxehtë që u ngrit mbi ujin e ftohtë).

Forca e erës është përdorur nëpërmjet turbinat, të vendosur në kulla të gjata (thjeshtë 20 ose 6 metra me prerje nga 10 deri 3 metra për nevojat e familjeve individuale) që mundësojnë gjeneratorin që krijon energji elektrike. Ato si përherë kanë nevojë nga shpejtësia mesatare e erës nga 9 milje/orë (14 km/orë). Turbinat e erës në zonat urbane thjeshtë duhet që të montohen më pak në lartësi nga 30 (ose 10m) në ajër që të fitohet mjaft erë dhe që të jenë jo të ndotura nga pengesat e afërta (sikur që janë ndërtesat fqinjë). Për montimin e turbinës së erës mund gjithashtu që të kërkohet leje nga autoritetet. Turbinat e erës janë kritikuar për shkak të zhurmës që e kërkojnë, dukjen e tyre dhe argumentin që ato mund që të ndikojnë në lëvizjet migracionale të zogjve (thikat e tyre e pengojnë kalimin drejt qiellit). Turbinat e erës janë shumë më praktik për ato që jetojnë në zonat rurale dhe me një nga format më ekonomike të energjisë së rinovuar për killovat, duke u afruar harxhimeve për derivatat fosile dhe kanë harxhime të shpejta të përsëritur.

Fotografia 66. Turbinat e erës

Prodhimi i energjisë gjeometrale kyçin përdorim të ujit të nxehtë ose avullit nën zonën e tokës, në rezervat, për prodhimin e energjisë. Sepse uji i nxehtë ose avulli e cila përdoret për reinjektiv mbrapa në rezervë, ky burim theksohet si i qëndrueshëm.

Sidoqoftë, ato që planifikojnë që të fitojnë energji elektrike nga ky lloj i burimit duhet që të jenë në vetëdije që egziston kontraverz gjatë shekullit jetësor të çdo rezerve gjeometrale, sepse disa besojnë që jeta shekullore e tyre është i kufizuar natyralishtë (me rrjedhën e kohës ftohet, gjatë të cilës prodhimitaria e energjisë gjeotermale në fund është e pamundur). Ky metod është shpesh i shtrejtë dhe i madhë për zbatim, sepse sistemi i duhur për përdorim të energjisë gjeotermale mund të jetë kompliksibil dhe kërkon opremë të gjërë për shpimë. Prap se prap egzistojnë operacione gjeotermale me përmasa të vogla individuale, që e ngrehin rezervën shumë afër deri te zona e Tokës, duke larguar nevojën për shpim të gjërë, ndërsa ndonjëher edhe i përdorin përparësit e lumit ose të lumit ku veçmë egziston depression. Në këtë rast, ngrohja është e nxënë dhe e dërguar në sistem për ngrohjen gjeotermale të pompës së vendosur në strehë ose objekt që i është i nevojshëm (shpesh, kjo nxehtë përdoret direkt për të ngrohur kopshtin e xhamur për kohë të muajve më të ftohur). Edhe pse energjia gjeotermale është e disponueshme gjithandej Vendit, praktika dhe ekonomija ndryshojnë, dhe ato janë direkt të lidhur me thellësin e nevojshme që të arrihet deri te rezervat.

Energjia nga biomasa krijohet kur ndonjë materie biologjike është e ndezur sikur derivati. Si dhe në rastin për përdorim të materialeve të gjelbërta në familjet, më mirë është që të përdoret sa është e mundur më shumë material të disponueshëm loka për të zvogëluar karbonin që krijohet me transportin. Edhe pse me djegjen e biomasës për derivat e liron CO₂, sulfurin komponim dhe komponimin azotik në atmosferë, brenga kryesore në stilin jetësor të qëndrueshëm është sasia që lirohet të jetë e qëndrueshëm (nuk do të sjellë për rritjen e nivelit të dioksidit të karbonit në atmosferë). Ajo është sepse materia biologjike

që ndizet liron masë të njejtë të dioksidit të karbonit që e konsumon për kohë të jetës së tij. Sidoqoftë, me ndezjen e biodizelit dhe biotenolit, ku ato janë të krijuar nga bio thatësi, janë më shumë kontroverz dhe mund/dhe nuk mund që të theksohet si e qëndrueshëm, sepse pa faj e rrit varfërin globale, pastrimin e më shumë vendeve për pole bujqësore të reja (burimi i bioderivatit është gjithashtu burim i njejtë i ushqimit) , dhe mund të përdor metoda jo të qëndrueshme të kontrollimit (sikur që janë përdorur të dëmeve ekologjike pesticide dhe pleh).

Ushqimi. Në nivel global, ushqimi paraqet nga 48% deri 70% nga ndikimi në mjedisin jetësor, në tokën dhe resurset ujore, përshtatshëm, me harxhuesin e mishit, produktet e qumështit dhe ushqimi i përpunuar ai ndikim më shpejtë rritet.

Prodhimtaria industriale bujqësore është burim i thatësirave dhe atë është intenzivë energjetike. Sistemet për bujqësi industriale zakonisht kërkojnë pranimë të madhë të sistemeve për ujitje, pranimi vëllimor i pesticideve dhe plehit, përpunim intenziv, prodhimtari koncentruese të monkulturës dhe hyrjeve tjera të vazhdueshme. Si rezultat të këtyre kushteve bujqësore industriale , rritjet e streseve ekologjike të sotshme dhe më tutje po keqësohen. Këto strese kyçin: bjerja e masës ujore, rrjedhet kimike, erozion i tokës, degradim i vendit, humbja e biodiversitetit dhe problemeve tjera ekologjike.

Shpërndarja konvencionale e ushqimit dhe transportit të relacioneve të gjata shtesë rraskapitin resurse dhe energji. Emisionet e vlefshme të karboni që e pengojnë klimën janë inkurajuar nga transporti i ushqimit të rritjeve të gjata, dhe nga brenga e madhe, sepse bota po ballafaqohet me atë krizë globale sikur që janë harxhimet e resurseve natyrore, nafta e madhe dhe ndryshimet klimatike. („zotimi mesatar amerikan në momentin kushton rreth 1500 milje dhe merr rreth 10 kalori naftë dhe derivate tjera fosile për tu prodhuar kaloria individuale nga ushqimi“).

Mjete të qëndrueshëm për përvetësim të ushqimit është blerja lokale dhe sezonale. Blerja e ushqimit nga bujqësorët lokal e zvogëlojnë prodhimin e karbonit të shkaktuar nga transporti i ushqimit në relacione të gjata dhe e stimulon ekonomin lokale. Lokalet, operacione të vogla bujqësore, gjithashtu, përdorin thjesht metoda më të qëndrueshme për bujqësi nga industrionet konvencionale të sistemit për bujqësi, sikur që zvogëlohet përpunimi, cikli i materieve ushqyese, ushqim biologjik i ndryshëm dhe zvogëlimi i aplikacioneve për pesticide kimike dhe pleh. Rregullimi i ushqimit rajonal, sezonal është më e qëndrueshme, sepse nënkupton blerje më pak energji dhe resurse që kërkojnë produkte që rriten natyral në strukturë të zonës lokale dhe nuk kërkojnë transport të rritjeve të gjata. Këto perime dhe pemë gjithashtu janë rritur dhe janë mbledhur në sezonë të përshtatshme. Ashtu, prodhimi sezonal i ushqimit nuk kërkon prodhin intenziv energjetik në serat, ujitje ekstenzive, paketimi plastik dhe transport i rritjeve të gjata nga importet të ushqimit jorajonal dhe strese tjera ekologjike. Prodhimet lokale, sezonale thjesht janë më të freskëta, jo të përpunuara dhe janë të forta për shkak se janë më shumë të ushqyeshme.

Prodhimet lokale, gjithashtu, përmbajnë më pak mbetje kimike nga aplikacionet që janë të nevojshme për transport të rritjeve të mëdha dhe trajtim. Pazaret e fermerëve, ndodhit publike kudo që bujqësori lokal nga një vëllim i vogël i mbledhin dhe i shesin prodhimet e tyre, me burim të mirë për fitimin e ushqimit lokal dhe dijes për prodhimet bujqësore lokale. Përkrah promovimit të ushqimit lokal, pazaret e fermerëve janë vendi qendror për interakcion me komunitetin. Prodhimi lokal i ushqimit siguron sigurim të ushqimit në qoftë se lajmërohen pengesa potenciale në transport dhe katastrofat ekonomike, klimatike dhe socio-politik.

Uji: Faktor tjetër kryesor për jetesën e qëndrueshme e kyç ujin sepse ajo me të cilën nuk mund askush të jetojë është uji. Përdorimi i paqëndrueshëm i ujit ka implikacione me ndikim të gjërë në njerëzinë/ Në momentin njerëzit përdorin një të katërtën nga gjithë uji i freskët të Vendit në cirkulimin natyror, dhe më shumë një gjysmë nga rrethi i dytë i disponueshëm. Shtesë, rritja e popullsisë dhe kërkesa e ujit vazhdimisht po zmadhohet. Për shkak kësaj është e nevojshme më efikasë që të përdoret uji i disponueshëm. Në jetesën e qëndrueshme, mund që të përdoret përdorim të qëndrueshëm të ujit sipas serisë të thjeshtë, masa të përditshme. Këto masa kyçin kontrollim të efikasiteti të aparateve shtëpiake në shtëpi, përdorim i kujdesshëm i ujit në të hapur dhe ndërgjegjësimi për përdorimit ditor të ujit. Për shembull, një familje amerikane tipike shtëpia përdor rreth 260 l uj në person në ditë në hapësirë të mbyllur. Ky përdorim ka mundur të zvogëlojë me ndryshime të thjeshta në sjelljen dhe mbindërtimin e kualitetit të aparatit.

Toaletet e përbëjnë pothuajse 30 % nga banimi i përdorimit të ujit në SHBA në vitin 1999. Një pjesë nga standardet e toaletëve amerikan kërkon më shumë ujë sesa shumica individëve, ndërsa shumë familje në botë i përdorin për gjithë nevojat e tij në rrjedha të gjithë ditës. Qëndrueshmëria e ujërave të toaletëve na drejton në shtëpi mund që të përmirësohet në një nga dy mënyrat e rradhës: përmirësimi i toaletit të aktual ose metodat e mundshme është që të numërohen shishet plastike në rezervën e toaletit. Gjithashtu egzistojnë rezerva të lira ose përforcues lundures të disponueshëm për blerje. Banka e rezervës është qese plastike që të jetë e mbushur me ujë dhe varet në enën e toaletit.

Nëse instaloni toalet të ri, egzistojnë disa opsione që të fitohet modeli më efikas për ujë. Vëllimi i zvogëluar i toaletit përdor një nga dy litra pas flashit. Tradicionalisht, toaletat përdorin tre deri pesë litra pas flashit. Nëse largohen tetëmbdhjetë litra sampun për toaletin dhe vendoset në toalet gjashtë litërsh në banjo, 70% nga uji do të jetë i ruajtur, derisa përdorimi i kompletuar i ujit do të zvogëlohet për 30% në harxhimin total në shtëpi. Është e mundur të ketë toalet që nuk përdor ujë. Kompostimi i toaletit e trajton mbeturinën njerzore nëpërmjet kompostimit dhe dehidrimit, duke krijuar shtesë të vlersuar për tokë. Këto toalete kanë kutijë me dy pjesë që të ndajnë urinën nga nevoja e madhe. Urina mund që të mblidhet dhe shitet si pleh. Urina e madhe mund që të thahet dhe që të piquet ose kompostohet. Këto toalete kushtojnë edhe më shumë nga instalimet e rregulltra të toaletit dhe nuk kërkojnë kanalizim.

Në bazë të sigurimit të plehrave të vlefshëm, këto toaleta janë shumë të qëndrueshëm, sepse ato kursejnë mbledhje dhe tretman të ujrave të mbeturinave, si dhe sjellin që të zvogëlohen harxhimet bujqësore dhe që të përmirësohet shtresa e lartë e tokës.

Dushet: Në përgjindje, dushet kanë qenë 18% nga përdorimi i ujit të mbyllur në SHBA në vitin 1999, ose 23-30 l në minutë tradicionalisht në Amerikë. Metoda e vetme për zvogëlimin e këtij përdorimi është kalimi i dusheve me rrjedhë të ulët, me performanca të gjata. Këto dushe përdorin vetë, 1,0-1,5 gpm ose më pak. Alternativa për zavendësimin e dushit është që të instalohet konventor. Kjo pajisje zavendëson dush të rëndë kur të arrij temperaturën e nevojshme. Ngrohjet solare të ujit mund që të përdoren për tu arritur temperatura optimale e ujit, dhe të njëjtat janë më të qëndrueshme sepse e zvogëlojnë varësin nga derivatet fosile. Metoda e vetme për kursim të ujit gjatë dushit është që të merren dushe më të shkurtrë. Një metod që të arrihet kjo është e shkyçni ujin kur ajo nuk është e nevojshme dhe vazhdimia e dushit kur është i nevojshëm uji. Kjo mund që të lehtësoj kur ujësjellsia ose dushi lejojnë shkyçje të ujit pa prishje të temperaturës së dëshiruar.

11.3. Analzë e harxhuese të ujit

Uji mbetet resurs i rrallë në të gjithë botën. Pritet që uji i pastë që të jetë më i shtrejtë me ndikim të ndryshimeve klimatike. Përkrah ndryshimeve klimatike, dhe shumë faktorë tjerë, mes të cilave rritja më e madhe e popullsisë dhe urbanizimit, shkaktojnë mungesë të ujit në shumë vende rreth botës. Mungesa e ujit të siguar dhe të sigurt shkakton miliona raste vdekjeprurëse në vjet. Në botë sot, total 748 milion njerëz nuk kanë hyrje deri në burim të ujit të siguar dhe të sigurt. Që të arrihet e drejta e hyrjes deri te uji i siguar për pije, të nevojshme janë përmirësimet serioze për pothuajse miliarda njerëz. Drejtimi me ujit është sfidë serioze, por nëse ajo bëhet efikase ose e drejtë, mund që të luaj rol të rëndësishëm në rritjen e rezistencës së sistemeve sociale, ekonomike dhe ekologjike.

Egzistojnë më shumë mënyra të cilat njerëzit mund më mirë të drejtojnë me ujin që të minimalizojnë stresin e ujit dhe që të ndihmojnë në mjedisin jetësor. Një nga ta që ka rëndësi të posaçme është e drejta, e kontrolluar dhe përdorimi i qëndrueshëm i ujit dhe resurseve ujore.

Në tabelën 25 është shfaqur masa e ujit që harxhohet për prodhimin e disa nga produkteve të jetës së përditshme të njeriut që dmth uji virtual.

Tabela 25. Masa e ujit virtual e mbindërtuar në produktet [12]

PRODUKT	LITRA
1 gotë birrë (250 ml)	75
1 gotë qumësht (200 ml)	200
1 gotë kafe (125 ml)	140
1 gotë çaj (250 ml)	35
1 pjesë buke (30 g)	40
1 pjesë buke (30 g) me kashkavall (10g)	90
1 patate (100 g)	25
1 mollë (100 g)	70
1 maicë të pambukut (250 g)	2000
1 fletë A4 (80 g/m ²)	10
1 gotë verë (125 ml)	120
1 gotë lëngu nga molla (200 ml)	190
1 gotë lëngu nga portokalli (200 ml)	170
1 qesë çips nga patatet (200 g)	185
1 vezë (40g)	135
1 hamburger (150 g)	2400
1 domate (70g)	13
1 portokall (100 g)	50
1 palë këpucë (кожа)	8000
1 mikroçips (2 g)	32

Për prodhimin e një hamburgeri të 150
harxhohet 2400 litra ujë.

Fotografia 67. Harxhuesja e ujit për prodhimin e një hamburger

Egzistojnë më shumë llogaritës komercial të harxhuesit të ujit nëpër shtëpi. Një kalkulator klasik i përmban elementet e rradhës, të praqitura më poshtë në Fotografinë 68.

KALKULATOR PËR HARXHIMIN E UJIT	
Të dhënat e nevojshme për llogaritje	
Numri i njerëzve në shtëpi	<input type="text"/>
Përdorimi i MBRENDSHËM i ujit	
Uji i harxhuar në banjo	
Numri i ditëve të bërjes së dushit në shtëpi	<input type="text"/>
Koha mesatare e dushit në minutë	<input type="text"/>
Rrjedhë sipas kokës (3.8 std. 1.6 res.)	<input type="text"/>
Numri total i dushimit në shtëpi për 1 javë	<input type="text"/>
Uji i harxhuar në toalet	
Numri i mesëm i lëshuar sipas një njeriut/ në ditë	<input type="text"/>
Litra për 1 lëshim (5 std. 1.6 res.)	<input type="text"/>
Përdorimi i ujit nga çeshma/rubinet	
sa minuta zgjat çdo përdorim/vlerë e mesme	<input type="text"/>
Përdorimi i ujit për larjen e enëve	
Sa herë në ditë lahen enët në dorë	<input type="text"/>
Sa minuta zgjat çdo larje	<input type="text"/>
Sa herë e lëshojmë makinën për larje të enëve në javë	<input type="text"/>
Litra për një larje të makinës	<input type="text"/>
Përdorimi i ujit për larje të teshave	
Sa herë në javë e kyçim makinën për larje të teshave	<input type="text"/>

Doraçak për zbatim të stërvitjes për „Analizues për zhvillim të qëndrueshëm”

Sa litra janë të nevojshme për një larje të makinës	<input type="text"/>
Përdorimi i JASHTË i ujit	
Përdorimi i ujit për stërpikjen e barit	
Sa herë më javë e stërpikni barin	<input type="text"/>
Sa minuta zgjat çdo ujitje	<input type="text"/>
Sa kohë total përdorni ujin për nevoja të jashtme	<input type="text"/>

Fotografia 68. Kalkullator për harxhimin e ujit

REZULTATE nga LLOGARITJA		
Banjo	<input type="text"/>	
Barë	<input type="text"/>	
Toalet	<input type="text"/>	
Nevoja treja të jashtme	<input type="text"/>	
Çeshmat	<input type="text"/>	
Larësit	<input type="text"/>	
Makina për larje të enëve	<input type="text"/>	
Larja në dorë e enëve	<input type="text"/>	
KRAHASIMI NDËRMEJ SHITËPISË TUAJ DHE HARXHUESJA E MESME E NJË FAMILJE		
	Shtëpia juaj	Harxhuesja e mesme e

Harxhuesja e mbrendshme në litra në ditë	<input type="text"/>	135	
Harxhuesja e mbrendshme në litra në ditë	<input type="text"/>	72	
PËRDORIMI I LITRAVE UJË TOTAL			
	Për DITË	për MUAJ	për VITË
Shtëpia juaj	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
Familja mesatare	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
Komente			

Fotografia 69. Ezzulltate nga llogaritja e harxhuesit të ujit

11.4. Analiza e materive të mbeturinave dhe vonesa e tyre

Shtëpitë e qëndrueshme ndërtohen duke përdorur metoda të qëndrueshme, materiale dhe pranim të praktikave të gjelbërta, duke mundësuar stil jetësor më të qëndrueshëm. Ndërtimi i tyre dhe qëndrueshmëria kanë ndikim natural në Tokë. Shpesh herë, nëse është e nevojshme, ato janë afër shërbimeve themelore, sikur që janë dyqanet për ushqim, shkollat, punëtorit servitore, punë ose tranzit publik, që mundëson që të qëndrohen në zgjidhjen e qëndrueshme të lidhjes. Ndonjëher, ato janë jashtë nga vendet e vendbanimet lokale, ose vendbanimet të shtëpive që nuk kërkojnë energji publike, ujë ose shërbime kanalizore. Nëse nuk janë jashtë nga linja, shtëpitë e qëndrueshme mund të jenë të lidhur me lidhjen e siguruar nga qendra që përdor burime të qëndrueshme të energjisë. Shtesë, shtëpitë e qëndrueshme mund që të lidhen me lidhjet, por dhe të gjenerojnë energji elektrike te tyre nëpërmjet mjeteve të rinovueshme dhe të shesin përdorimin e tepërt. Egzistojnë dy metoda të thjeshta për afrim të këtij opsioni: matja-neto dhe matja e dyfishtë [13].

Neto-matja përdor matës të përbashkët që është instaluar në shtëpitë e shumta, punën para kur fuqia përdore nga lidhja dhe lëviz prapa kur fuqija vendoset në lidhje (që u mundëson „neto” harxhues total të energjisë, duke vendosur tepërcë energji në lidhjen kur nuk është e nevojshme, dhe përdorimi i energjisë nga lidhja për kohë të orëve maksimale, kur ndoshta nuk do mund të prodhojnë mjaftueshëm menjëherë). Kompanit energjetike mundet shpejt që ta blejnë fuqinë që kthehet në lidhje, sikur që ajo prodhohet. Matja e dyfishtë kyç instalimin e dy matësve: një matëse të energjisë së harxhuar, ndërsa tjetra për matjet e energjisë së krijuar. Përkrah kësaj, ose në vendin e shitjes të energjisë së tyre të rinovuar,

pronarë e „qëndrueshëm” të shtëpive mund të zgjedhin të zmadhojnë tepriçën e energjisë së tyre duke përdorur atë për mbushje të baterive. Kjo ime jep mundësi të përdorin fuqinë më pas për kohë të kohëve më të papërshtatshme për gjenerimin e energjisë (që dmth kohë të natës, kur nuk ka erë etj.), gjatë së cilës të jetë kompletisht e pamvarur nga lidhja elektrike.

Shtëpitë e dizajnuara të qëndrueshme, gjeneralisht janë vendosur ashtu që të krijojnë sa është e mundur më pak ndikim negativ në eko sistemin e rrethinës, të orientuara drejt diellit, ashtu që do krijoj më të mirë mikroklimë të mundshme (thjeshtë, aksi i gjatë i shtëpisë ose ndërtesës duhet të jenë të orientuara drejt lindje-perendim) dhe që të sigurohen perde natyrore ose bariera të erës ku dhe kur ajo është e nevojshme. Dizajni i strehës së qëndrueshme i jep opsionet që më vonë i ka (për shembull, duke përdorur ndriçim djellor pasiv dhe nxehje, krijim i temperaturave të zonës-tampon me shtimin e proceve etj).

Shtëpitë e ndërtuara të qëndrueshme kyçin drejtim ekologjik me mbeturinat e materialve ndërtuese, sikur që janë reciklimi dhe kompostimi, të përdoren jo toksike dhe të rinovuar, të recikluar, bonifikuar ose materiale me ndikim të ulët që janë krijuar dhe trajtuar të mënyrës së qëndrueshme (sikur që janë përdorimi i ngjyrave organie ose në bazë të ujit); Të përdoren sa do që është e mundur më shumë materiale dhe vegla të disponueshëm të nivelit lokal, me qëllim që të zvogëlohet nevoja për transport dhe që të përdoren metoda për prodhimtari me ndikim të ulët (metoda me të cilat minimalizohen efektet në mjedisin jetësor). Shumë materiale mund që të konsiderohen si „të gjelbërta” materiale derisa nuk zbulohet prapavija e tyre. Çdo material që ka përdor hemikale toksike ose kancerogjene në trajtimin ose prodhimin (si formaldehid në ngjithëse që përdoret në dru), ka udhëtuar gjerë nga burimi i tij ose prodhimi, ose ka qenë i kultivuar ose mbledhur në mënyrë jo të qëndrueshme, nuk mund që të konsiderohet i gjelbërt. Për çdo material që të konsidetohe si i gjelbërt, duhet të jetë resurs efikas, e jo që të kompromentoj kualitet të ajrit të mbyllur ose ruajta e ujit dhe duhet të jetë energjetikë efikase (dhe në përpunim dhe kur është në përdorim në strehë).

Efikasiteti i resurseve mund që të arrihet me përdorimin e më shumë përmbajtjeve të recikluara, përmbajtje që mund që të reciklohet ose mund që të përdoret prap, materiale që përdorin paketim të recikluar ose prap mund që të reciklohen, materiali lokal i disponueshëm, materiali që përdor prodhim të resurseve dhe materiale afatgjate çka është e mundur më shumë.

11.5 Literaturë e shfrytëzuar dhe burime shtesë dhe drejtim për kërkime të më tutjeshme, mësim dhe rindertim

1. Jegou F., Scholl G., Seyrig A. (2013) That aims to reduce ones dependency upon society. Sustainable Street 2030, CORPUS toolkit for collaborative scenario building
2. Ainoa, J., Kaskela, A., Lahti, L., Saarikoski, N., Sivunen, A., Storgårds, J., & Zhang, H. (2009). Future of Living. In Neuvo, Y., & Ylönen, S. (eds.), *Bit Bang - Rays to the Future*. Helsinki University of Technology (TKK), MIDE, Helsinki University Print, Helsinki, Finland, 174-204. ISBN 978-952-248-078-1.
3. Winter, Mick (2007). *Sustainable Living: For Home, Neighborhood and Community*. Westsong Publishing. ISBN 0-9659000-5-3.
4. The Center for Ecological Living and Learning (CELL)–philosophy Archived 20 August 2008 at the Wayback Machine.
5. Lynn R. Kahle, Eda Gurel-Atay, Eds (2014). *Communicating Sustainability for the Green Economy*. New York: M.E. Sharpe. ISBN 978-0-7656-3680-5.
6. Ross, Greg. „An interview with Lester Brown“ *American Scientist*.
7. „Endgame (Derrick Jensen books)“. *Wikipedia*. 2017-06-22.
8. U.S. Environmental Protection Agency „What is sustainability?“ Retrieved on: 20 August 2007.
9. United Nations General Assembly (2005). 2005 World Summit Outcome Archived 7 August 2009 at the Wayback Machine., Resolution A/60/1, adopted by the General Assembly on 15 September 2005. Retrieved on: 25 July 2009.
10. <http://citiesprogramme.com/aboutus/our-approach/circles-of-sustainability>
11. <https://wellington.govt.nz/services/environment-and-aste/sustainability/homes/benefits-of-sustainable-homes> (13.07.2018)
12. (<https://econation.co.nz/virtual-water/>)
13. McDilda, Diane Gow. *The Everything Green Living Book: Easy Ways to Conserve Energy, Protect Your Family's Health, and Help save the Environment*. Avon, MA: Adams Media, 2007. Print.

„ky publikim është përgatitur me përkrahje të Unionit European nëpërmjet Sektorin për finansim qendror dhe bërja e marveshjeve (CFCD) nëpërmjet Ministrisë së financave të Republikës së Maqedonisë.

Përmbajta e të njejtave është përgjegjësi e barabartë e Shoqatës Eko Logic dhe në asnjë mënyrë nuk mund të konsiderohet se i paraqet qëndrimet e Unionit European.

Проектот е финансиран од
Европската Унија

